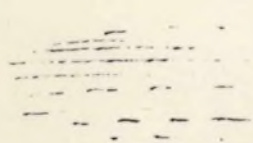

קט

IV

OHIO STATE
UNIVERSITY
LIBRARY

100 F 5

קשת

קשת

העורך:
אהרן אמיר

חברי המערכת:
אברהם ב. יהושע
יהושע קנז
בן-עמי שרפשטיין

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עמ'הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 53040. חוברת בודדת: 30 ל"י (כולל מע"מ); בחוץ-לארץ: \$5.00. מחיר המודעות: 1,200 ל"י לעמוד שלם; 700 ל"י לחצי עמוד; 400 ל"י לרבע עמוד. כל הזכויות שמורות להוצאת עמ'הספר בע"מ.

שנה שמונה-עשרה, חוברת ד', קיץ 1976
סדר-צילום: דמוס "חדקל" בע"מ, תל-אביב, טל. 35345
עטיפה: דמוס-אומסס מל"ן

התוכן:

חיים גורי: התרגעות (שירים)	5
אסתר ראב: זכרון ראשון	7
איתן איתן: מרה (שיר)	10
י. אורן: שנגלינה	12
ורדה גינוסר: במבוא הקיץ (שירים)	40
צפורה חנה לידר: ביני לבין העץ (שירים)	43
יוסף הדר: חזירים	44
גבריאלה אלישע: ארבעה שירים	53
מרים אורן: חמישה שירים	54
יוסף זרצקי: כשירדתי	56
אהוד בן עזר: חסד אבותיך (שירים)	62
מנפרד וינקלר: שם מחכים לו (שיר)	64
דן שביט: פתאום פרצה המלחמה	66
יעל גלוברמן: ספּוּ	78
יחיאל חזק: שלושה שירים מתוך "העלמה והמוות"	79
טניה הדר: פנים (שיר)	82
גרשון ויילר, שולמית לסקוב: כהן "המשוגע" וחיבורו "אמונים נוצר"	83
שלומית כהן: תפילה סגולה (שירים)	91
אלי בכר: שירים	93
דן סגרה: איטליה אחרי בחירות ה־20 ביוני	95
שושנה רחנברג־ברקאי: שלושה שירים	104
אסי דגני: בחתונה (שירים)	106
לאה טנצמן: שיר קצר פסיק שמח (שירים)	107
נסים רג'ואן: קסם המערב – מקרה השאם שראבי	108
משה מעוז: האם חלו תמורות בעמדת אש"ף?	112
עם יובל המאתיים: פרקים בתולדות זיקתה של ארה"ב למזרח ולארץ־ישראל	
מרים בייקר, רות מילר: חופיה המובטחים של "כנען החדשה" – רעיון ירושלים בספרות האמריקאית, 1894–1630	124
גבריאל צפרוני: A.U.B.	136
אברהם לבינסון: שודדי־הים הברברים והצי האמריקאי הראשון	157
הלגה דודמן: לקורות המושבה האמריקאית בירושלים	168
בקורות קצרות	178
המשתתפים בחוברת	202

מלות פרידה

"קשת" מבקש לקרב אל הקורא העברי זרמים ספרותיים ורוחניים המעצבים את התפתחותו של דורנו וכן להביא לפניו עיונים מתחומה הכולל של מורשת תרבות-האדם.

"קשת" מבקש לספק, כפי יכלתו, את תביעתו הגוברת של הקורא העברי ליצירה הנערכת בראש-זרעונה על שום איכותה האמנו-חית או על שום משקלה הרעיוני הסגולי, ולהביא לפניו ממיטב היצירה העברית והעולמית בת-זמננו.

"קשת" מבקש לסייע לקורא העברי להכיר מכמה וכמה צדדים את הבעיות והמאורעות המרכזיים של העולם בו אנו חיים, ובפרט של המזרח, אף גם לתרום לליבון שאלות-היסוד של הווייתנו החברתית והתרבותית.

"קשת" מבקש לקרוע חלונות ולהכניס רוח-פרצים מרעננת בחדרי הספרות העברית והמחשבה העברית, לשמש מיפגש ליוצרים והוגים הנמנים על אסכולות שונות ומחנות שונים, עוזר לצמיחתם של כשרונות מקוריים, מבע לנזן-קונפורמיזם ולחיפוש-דרך.

אלה הדברים שנאמרו בשער החוברת הראשונה של "קשת", לפני שמונה-עשרה שנים כעת-מתה.

בקביעות, בנאמנות, בהתמדה עשה "קשת" מאז לכיסוי השטר אשר נתן לקורא העברי, לספרות העברית.

בקביעות, בנאמנות, בהתמדה ובלב שלם, ככל מידת היכולת והמאד, שקד "קשת" לקרב ולספק ולסייע, לקרוע חלונות ולהכניס רוח-פרצים מרעננת, אף לשמש מיפגש ועוזר ומבע.

בהכרת-טובה עמוקה נפרד עתה "קשת" מכל אשר סייעוהו למלא את השליחות שנטל עליו-מכל אשר השתתפו בו, לקחו חלק בעבודת המערכת, טרחו בהוצאתו, בהבאתו-לבית-הדפוס, בהפצתו, בגיוונו ובביסוסו (כחומר), ומכל אותם קוראים אשר ליווהו באהדה ובחום-לב אף העתירו עליו ביטויים כנים של צער וחיבה עם הפסקת הופעתו.

בגאווה ובתודה מחווה "קשת" קידת-פרידה למשתתפיו, לקוראיו ולכל אשר ליוו את דרכו מאז ועד הנה.

יותן הלפיד בידי מי אשר יקום לשאתו עתה.

הן גם אם יבושש רכבו לבוא, סופו לבוא.

חיים גורי: התרגעות

בַּעַת הַנִּחַח לָךְ, בַּעַת הַנִּחַח לָךְ,
בַּעַת אֶתָּה תִּנּוּעָה שְׁקֵטָה, אֲרֻכָּה, אֶתָּה מִנוּחָה,
כִּמּוֹ תִּנּוּמָה קָלָה אֲכַל אֵינֶנּוּ יָשׁוּן, אֶתָּה אֶחָד
וּמַעֲלִיד כָּל הַכּוֹכָבִים,
לֹא הַשְׂבָּעָה,
לֹא הַבְּטָחָה.

אֶתָּה רוּחָה, הַכֹּל זֹרֵם כִּמּוֹ מַעְצָמִי, הַמַּחְשָׁבוֹת וְהַדְּבָרִים וְהַמַּלִּים
הַמַּתְבַּקְּשׁוֹת וְהַמַּלִּים הַנִּרְדָּפּוֹת, הַזְכָּרוֹנוֹת וְהַבְּתִים וּמַשְׁעוֹת הַחִזְלִים,
פְּנֵי הַנָּשִׁים הָאֲהוּבּוֹת וְהַכְּתֻבּוֹת שֶׁנִּשְׁכַּחַו, הַסְמָכוֹת, הַחֲלוּנוֹת, הַמַּגְדָּלִים,
וְהַקְצָה הַעִיר, שְׂדוֹת אֲתָדִים בְּעֶרְפֶּל, בְּרוֹשִׁים עוֹלִים בְּאֶפְלִים...

כִּמּוֹ בַּחֲלוּם, בַּחַיִּי, כִּמּוֹ לֹאֲחֹר זְרִיקָה, בָּאִים דְּבָרִים שׁוֹנִים כִּמּוֹ מַרְצוֹנָם
הַטּוֹב, בַּעַת בָּאִים אֵלֶיךָ, הֵם שְׁלֶךְ, כִּמּוֹ הַחֲלוּת, חָנָם, חָנָם,
בְּשֶׁקֶט הַמּוֹנֵר הַבָּא בְּכָלוֹת הַכֹּל וְכִמּוֹ בַּפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה.
עֲרִיק וְלֹא נִרְאָה.
וְאֵין קוֹרְאִים אֵלֶיךָ. שׁוֹם דְּבָר.
רַק מִן הַמַּרְחָקִים שֶׁנִּשְׁעָזְבוּ הוֹלֵכֶת וְהוֹרֶכֶת אֵלֶיךָ הַמִּנוּחָה הַנּוֹכָחָה.

מִתֵּר לָךְ.
אֵל תִּנּוּעִי. הַמִּשְׁךְ לִשְׁכַּב כִּמּוֹ הָרוּג. מִתֵּר לָךְ.
אֶתָּה שׁוֹמֵעַ, הַיָּם הַלֹּא־רָחוֹק מִכָּה לְמַעַן גְּלִים־גְּלִים בְּחֻשָּׁה.
הָאֲסוּנוֹת הַנוֹסְפִים לֹא יִתְרַחֲשׁוּ הַלִּילָה.
אֶתָּה אֵינֶנּוּ.

אִם יִשְׁאַלּוּ עַל אֲדוֹתֶיךָ, אֵל תִּדְאַג, אֲנִי אֲמַר לָהֶם שׁוּבוּ מִנוּחָה.
מִנוּחָה וְרַק מִנוּחָה.
אֶתָּה שׁוֹמֵעַ, אֵישׁ לֹא יֵאָשִׁים אוֹתָךְ.

אֲנִי אֲשַׁמֵּר.
אֲנִי תִּכְבֵּר שְׁלֶךְ.

מנודת אלודין

ובקמים ובלילות ההם
היה חולם חולה מאד,
כמו בחשיש של עלפון ותדומה.

ראה עיר אדמה
וים סגל כהה
ושמש אפלה
כמו בתמונות פ'וביקטיות.
בקצה המערב.

לשם הניע, כנראה.
פרטים אינם ידועים
נאין עדות.
מלבד עדות חיד אחר
ועוד עדות שמיעה.

אחר שנים רבות של נדחים
ראה, כמו שאמרתי, שמש ענקית
המעלה באש,
כמו תמות נפשי עם עננים,
את שמי הגיבדלטר.

הלילה שב.
נפשו, כמנודתו של אלודין,
בראה לו סמטות והרמונות
ושם אבד.

בהות ואחרות
קראו אליו במלך שב,
ושם אבד
ולא מצאו את עקבותיו.

אסתר ראב: זכרון ראשון

פרק א: לידה

מרחבים—צבעים: שחור אפור ולפעמים גם אדמת־חמרה אדמדמה ויש גם פסי־חול ביניהם בהירים, זהובים, גבעות רכות וואדיות צרים חותכים אותן— יום־שמש ולאחר הגשם האדמה מתמתחת מתאדה לאור־שמש חמים—אלפי נמלים בעלות כנפיים שקופות זוהרות בצבעי־הקשת כאור־השמש. נישאות הן ונופלות שוב ארצה, זוחלות ומתרוממות שוב ונופלות על גבשושיות קניהן.

חם—וריד עשב טרי וריח פטריות טחוב ואד עולה כמסך אל על.

מן הגבשושיות החומות ביותר מציצים ראשי כלניות אדומות. הן נוצצות באדמן ובשחור־לכן על־פני השטח—שרועות כאבני־תן נכנסות לתוך העין—ברעש בגרוי—אבי מרכין עצמו, קוטף מהן—נוטלן אחת־אחת למרגלותי, בתוך עגלתי־לדים קלועת־קש בה אני יושבת. אני מביטה באב: הוא מכסה את כל האופק שלפני וידיו מזילות פרחים אדומים למרגלותי.

הבית היה ישר, אבל היה אחד הטובים. בימים ההם לא היו טובים ממנו, חוץ מכניני ה"קומיסיון", זאת־אומרת הבניינים שבנתה פיק"א בשביל פקידיה בנוסח צרפתי כפרי. שייך היה לשטיל הזקן, שהוא חותנו של אליהו ספיר, והיה מתגורר ביהוד ולאחר זה בבית בתו, אשת אליהו ספיר.

היה בו חדר־שינה מרווח נוטה צפונה ובו עמדה מיטת־כילה שאמא ישנה בה—ומיטה שניה פשוטה רחבה עם דפנות־ברזל. וזה היה בערך מראיהם: באמצע היתה רוזיטה: היה בה שמץ צבע זהב, ואהבתי לשכב למרגלות מיטה זו, מיטתו של אבא, ולהסתכל ברוזיטה—היה זה בעיני כליל היופי—מין מעשה־עשת שלא ראיתי עוד כמוהו מעולם. גם ריח המיטה היה טוב: ריח טבק מעורב בזיעה בריאה.

אמא במיטת־הכילה היתה שרויה בעולם אחר. הווילאות השקופים הלבנים נעו ברוח, ושם בתוך המיטה היו הרבה מסתורין. במיטה זו נולד לילה אחד אחי אלעזר, כשאמא מתפתלת ומוציאה מיני קולות חנוקים משונים ואני בוכה ומתיפחת מפחד וכולי רועדת ובעצם הלילה אבי עוטף אותי בשמיכה ומעבירני אל הסמואלים או ה"אנגלנדר" כמו שקראו להם—שם פתח ראשי־משפחה בזמירות של שבת אף־על־פי שהיה זה יום־חול פשוט ובלבד שלא אשמע את צעקותיה של אמא—אני רעדתי מקור ומפחד, הבן הבכור החל להתגולל על השטיח לבצע כל מיני מעשי־קונדס כדי להסיח את דעתי—באח המסודרת נוסח־אנגליה בערו גזרי־עץ מסודרים זה על גבי זה כשכלי־האח הנוצצים נשענים לקיר: מלקחי־ענק מוכספים שהלהבה השתקפה בהן, ומרדה, גם הוא כסף. ברקס הכאיב את עיני, צנחתי על השטיח מול האח—שקעתי בו, ונדמה היה לי שאני שוקעת באמבט מים חמים ודמעות מלוחות נזלו על שפתי, ואני נרדמתי.

התעוררתי לקול אוושת וילון־החרוזים שכללת ממול זו שאהבתי להשתעשע בה. קווי שמש זחלו עלי—מישהו הרימני ונשאני הביתה.

עמדתי לפני מיטת אמא – היא שכבה חיוורת, ריח קרבול מילא את החדר והסב לי בחילה, ומנומנמת הושיטה יד רזה כלפי, כמתוך שינה שמה אותה על ראשי – לידה שכב יצור ורוד ואני כולי כעס עליו – העל זה היה כדאי להכאיב ככה לאמא?

פרק ב: מגרש טלושקה

"טלושקה". את פירוש המלה לא ידענו, אבל כך נקראו שכנינו שמצד צפון לביתנו – היה להם בית מוארך ומגרש ענק שהשתרע על גבעה של אדמת-בור. חלק מן המגרש היה זרוע ללא שינוי תמיד תפוחי-אדמה ענקיים שכמותם לא ראינו כאן, ונוסח עבודתם היה שונה: עובדים היו באת, אב זקן ובתו האלמנה עם בן ובת קטנה בגילי. היו אלה אנשי-כפר רוסיים ושפתם היתה מין בליל של יידיש, ורוסית, ויותר משיכולנו לדבר אתם אותתנו להם בתנועות ידיים ופנים – "טלושקה", "טלושקה" היה הזקן הומה מתוך זקנו הסבוכ – כך היה נוהג לקרא לבתו. את פירוש המלה לא ידענו אבל קיבלנוה כשם כל המשפחה.

הגבעה של טלושקה היתה נפלאה – והרבה דברים התרחשו עליה. (א) היתה סוגרת על האופק כמעט בצד צפון; (ב) את העשב שלה לא אשכח לעולם. מין אוסף של כל מיני בצליים ובעלי-פקעות החל בחצב וכלה בשלוויות רכות-צבע, חמצץ שפרח בזנבותיו האדמדמים, וצבעוני-ענק שכמותו לא ראינו בכל הסביבה. בכל אביב היה חלק מן הגבעה הופך צבע סגול רך מתורמוסים נודפי ניחוח דק, ועל ראש הגבעה היה רותם אחד לבן גדול מעודן ומזכיר כלות עצובות.

היה זה גן-עדן. בין שיחי דם-המכבים היו תלוליות קטנות של תפרפרות והאדמה היתה אדמדמת סביבן. שכבה עבה של סבאן כיסתה את הקרקע וביניהם הייתי מוצאת מעין קן של קוריע-עכביש מכוסה טל שהייתי מקפלת אותם ומתחתם רחש קן שלם של תולעים יפחפיות מכוסות פרנה חומה זרועה נקודות-זהב וכל נקודה מגדלת מעין שפם קטן של שער שחור. קינאתי מאוד בפרוותם הנאה, ומעין ניחוש של אלגנטיות נשיית שלעתידי לבוא התעורר בי למראיהן.

על גבעה זו היינו קופצים "בוקה", חבר נערים בני שבע-שמונה – ואני לא ראיתי כל סיבה לא להשתתף במשחק זה. הקפיצות שלי היו אמנם בינוניות אך לא נופלות משל אחרים, רק השמלה התעופפה ונראו תחתוני כעלי-חרה – והנערים היו מגחכים קצת, אך לא העזו להוציאני מן המשחק.

הייתי מין גידול-פרא בתוך ראשית זו. הכל היה טעון סודות ואדמה וצמחים יותר מבני-אדם – שכנינו בדרום היו רוסים עם נקיון רוסי וסאמובאר מתנוצץ ופולחן-התה שלא ידעתי עליו בביתנו (אנו שתינו קפה) – אשה רוסית בלונדינית מוצקה ורודה רעשנית וצחקנית היתה מולכת על שעת-התה. ניחוח של סבון ריחני היה נודף ממנה (אנו השתמשנו בסבון-עביסה גם לרחצת הגוף. מין סטואיות של אבא), והיא כולה מבריקה בין הכוסות השקופות-להפליא וקערות של עוגיות – על התה ויתרתי אבל עוגיות בלעתי כלי סוף. ועלידי הבן, חברי בן-גילי, נער רזה, שדוף, בעל עיניים בולטות שחורות, זריז וממולח, ואני שמנמנת, ירקרקת וארוכת-צמות. מובן שהיינו זוג לא רק בעינינו אלא גם בעיני ההורים, ספק בצחוק ספק ברצינות.

לפי המושגים של ימינו אלה הוא היה נער ספורטיבי, רזה, קפצן מצוין ומתעמל – וכמובן חרה לי שאני ברגלי הארוכות מנסה להתחרות עמו בקפיצה ולא פעם הרביץ לי – סתם – ככה מתוך שפע כוחות. עלי-הרוב התפייסנו מיד, ואם לא הרי היו ההורים מתערבים ומשלימים כינינו – וכך היינו חברים למשחק וחיור בסביבה.

יום אחד הביאה לי דודה ירושלמית שמשיה קטנה אדומה – מין כלניה גדולה. אני יצאתי תיכף – היה זה כליל האלגנטיות. הייתי אוספת את קפלי שמלתי הרחבה ומרימה אותה ביד אחת באלגנטיות מעשה־דאמה ובשניה החזקתי את השמשיה האדומה כשכנ־זוגי משתרך לדרכו אחרי – הרגשתי אז את עצמי במרומי האושר, ממש כזוג מאושר ומבוגר של הימים ההם. בנינו לנו סופה של ענפי אקליפטוס וכיסינו אותה בשבטים ריחניים רכים – היינו יושבים בה וקולטים את הריח החריף – הוא היה הולך "לעבוד" לחרם ואני מבשלת ארוחת־צהריים – גרגרי אקליפטוס במקום שעועית, ועלים ארוכים וצרים היו דגים טריים שאותם טיגנתי בקערית־פח קטנה שסחבתי מן המטבח. גן־ילדים לא היה אז – וכך בילינו שנים אחדות יחדיו. פעם ביום־חורף בהיר – כשהחצר החולית שלנו היתה כולה שטופה אחרי הגשם ועשבים רכים מבצבצים בה, וריח שמשי יעלה את כל הנמלים המעופפות מחוריהן כשתלוליות־עפר כגבשושיות־גריסים מקשטות את החצר, והאדמה חמה ומתבקש לחפור בה – התחלנו לבנות מעפר כל מיני בקתות, כפרים שלמים עם מגדל ג'אמע ערבי מחודד שסביבו מרפסת כשביל המואזין – כמו שראינו בכפרים הערבים וביפו העיר. מתוך כך הגענו לאיזה חור שטוח, שנראה דומה מאד לפיר־נור ערבי. החלטנו שעלינו לעשות לו חור מלמעלה ולהדליק בתוכו עלי־אקליפטוס יבשים כדי שהעשן יהיה מיתמר מן החור ממש כמתוך מעשנה. אני נגשתי לענין בהיסוס־מה. אמרתי לי: אמא אומרת, אסור להכניס אצבעות לחור שמוצאים בשדה. אני עמדתי קרוב לחור והוא מאחרי. פתאום התחיל מלגלג עלי: פחדנית, תינוקת. מיד כתמיד התעורר בי הרצון לנצח. תחבתי את אצבעי לחור, והוצאתי עקרב ענקי שנדבק אליה. שיפוד־אש החלו לזרום מן האצבע ליד. טילטלתי אותה והעקרב נפל. מין ענק שחור שכמותו לא ראיתי מעודי. צעקותי היו מוזרות לאוזני; מעודי לא צעקתי, ונדמה לי שמעט מאד בכיתי בילדותי. מיד הרגשתי בזרועות הריחניות של אבא סביב גופי כשהוא לוחצני בחזקה אל חזו הרחב, אך הכאב לא פג. חברי הסתלק מיד – כאשר יעשו תמיד גברים שגרמו איזו תקלה – אבל מרחוק שמעתי שהוא סופג מנה של מלקות.

השכנים התאספו: לטגן את העקרב בשמן ולהניח רטיה ממנו על הנשיכה. בין כולם הבקיע לו דרך ה"אנגלנדר" כשבידו בקבוק קטן שממנו נדף ריח חריף – היה זה, כמובן, אמוניאק, התרופה הידועה נגד עקיצות – ואז נרגעתי ונרדמתי בזרועות אבא, שלא ז ממני כל אותו היום. וכך הפך היום חג – חג עצוב וכאוב ובכל־זאת חג – להריח את ידי של אבא. שריח שיווף טהור היה עולה מהן תמיד, להיות שוכנת בזרועותיו כבתוך פקעו ארוגה קורי־ברזל, להיות מוגנה ומאושרת.

איתן איתן: מרה

האדמה היא מנות מתהלך מתהלך
האדמה השוכבת היא מנות מתהלך
האדמה השוכבת אדישה ודוממת היא מנות מתהלך
והרוח המר, אסורי הלבוש, הדעת הנחנקת
מה אמר כי תדעו
מה אמר כי תתנו דעתכם
מנות מתהלך בדעת מתהלך בחקר דעת
והמדות המגנות, השנאה הקנאה
אווילות השמחה טפשות החכמה הכנה המתפוררת
גאות עיני אדם, מתק פרוזי עפר אדמה

והאם אשמו בתאותנו לאדמה. והאם אשמו בנשלונו אדמה
האם אשמו בפתחנו אדמה, בהדקנו, בדרךנו
מבנים וכבישים. האם אשמו בהוצאתנו מים, לחם
האם אשמו בדרךנו

הגוף המי הוא מנות מתהלך
כלי דעת מתהלך ובדעת מתהלך
ומה הרשם אדם פריחת רמון ירק עליים סוגרים לבן גל מתנפץ בחופים

בְּשֶׁהִפְחֵד מִחֲלָל בְּחֵלֶל רוּעִים מְנַגֵּינֵת אֶבְרֹן
 כִּי עוֹד
 יֵשׁ רוּעִים בְּעוֹלָם
 כִּי עוֹד
 יֵשׁ טֵלָאִים רַבִּים נִשְׁהָטִים בְּעוֹלָם
 כִּי עוֹד יֵשׁ גָּסִי מִבֶּט עֲבִי שׁוֹמֵן סוֹבְאִים בְּשָׂרִים רַבִּים בּוֹכִים בָּבוֹא יוֹמָם
 מֶה זֹאת הִרְעָה שִׁבְעָתָנוּ
 וְהַמָּוֶת הַמָּוֶת מִתְהַלֵּךְ הַמָּוֶת מִתְהַלֵּךְ חוֹגֵג

*

נוֹפֶחֶת נִפְשָׁה בְּדוּמְיָה
 אֶבְרִים קְשׁוּיִים בְּשִׁקְט רְבִיצָה
 בְּלִי תַנּוּעָה נוֹפֶחֶת נִפְשָׁה
 עַל עֶשֶׂב יָרֵק בְּתוֹךְ עֶשֶׂב יָרֵק עֲדָנֹת גּוֹפָה הַנֶּעֱצָב
 תַּחַת אֶפֶר עָלִי הַבֶּסֶף שֶׁל הַנִּיחַ בְּטֶנֶה צְמוּדָה לְאֶדְמָה
 בְּדוּמְיָה פּוֹשְׁטֵת רַגְלֶיהָ
 לֹא עֹוִיתוֹת לֹא יָלְלוֹת
 בְּשִׁקְט בְּדוּמְיָה נוֹפֶחֶת נִפְשָׁה.

י. אורן: שנגלינה

"ואם, בהפליגך אל ארץ־הקודש, תעגון ספינתך בנמל הונג־קונג, אנא הודיעני על כך מראש, למען יהיה לאל־ידי לקבל את פניך כיאות ולהראות לך את העיר הנאה ואת שכיות חמדתה, שגולת־כותרתן שנג־לינה".

כך כתב לו, לבוריס תמרין, ידידו ואסילי מילנקו, שיחד עם בוריס סיים גימנסיה רוסית באחת מערי המזרח הרחוק ובלעדיו נסע להמשיך בלימודיו באוניברסיטה האנגלית של הונג־קונג. כנראה היתה דעתו נוחה מאד מאותה אוניברסיטה, ולפיכך ניסה לשדל גם את בוריס שיבוא ללמוד בה, אלא שבוריס השיב לו כי משאת־נפשו האוניברסיטה העברית שעל הרי־הצופים בירושלים, וכי נדר נדר שלא תדרוך כפ־רגלו כשום אוניברסיטה אחרת.

היה זה ניסוח קיצוני מדי, שכן לא יצאו חדשים מספר מאז שלח בוריס את תשובתו וכבר דרכה רגלו—יחד עם רגלו של ואסילי מילנקו ידידו—על אדמת האוניברסיטה של הונג־קונג, הואיל והדברים התרחשו כפי שחזה הלה במכתבו: בדרכה ארצה עגנה הספינה באותו נמל. בוריס נענה להזמנת ידידו והודיע לו על כך מראש, ואילו ואסילי קיים את הבטחתו, בא להקביל את פניו ואף הראה לו את שכיות־החמדה של הכרך, ששימש מעוז כלכלי, פוליטי ואסטרטגי לקיסרות הבריטית, שבאותה תקופה עמדה עדיין בשיא עצמתה. לו חי בוריס בימים שבהם נכתבים הדברים, ולו עכשיו ביקר באחת מעריה של סין, ודאי היה מזין עיניו במיליון ואחד דברים, מנסה לספוג את תרבותה עתיקת־הימים ואת ההווי הססגוני שלה, מטה אוזן לרחשי לבותיהם של בני־העם, אשר אין דומה לו במספר אוכלוסין וכולי וכולי... ברי לנו שכך היה אילו ביקר בוריס בהונג־קונג כיום... אילו יכול היה לבקר בה כיום... אילו היה לאל־ידו בכלל להלך עלי־אדמות כיום... אבל אז, בשנת 1936, בימי המאורעות בארץ־ישראל, ידע בוריס על כל פצצה שהתפוצצה בירושלים ועל כל מושבה או קיבוץ שהותקפו על־ידי הכנופיות, עקב אחר כל ידיעה ובדל־ידיעה על הארץ, ככל שהתפרסמה בעתונות הרוסית של סין ויפאן או של ריגה ופאריז (עתונות סובייטית לא הגיעה אליו באותו מרכז האמיגרציה הרוסית שבמזרח הרחוק), ואילו בתוך המתרחש סביבו הילך בעיניים עצומות. ארץ־ישראל היתה אז מציאות בעיניו וסין תפאורה צבעונית בת־חלוף, שלא קסמה לו כלל משום שלא נתן דעתו עליה.

לפיכך כמעט לא נשתמרו בזכרוננו רשמים עמוקים מסיורו הנאה בהונג־קונג, כשם שלא נשתמר בו זכרון רצוף, ער, צבעוני, שופע־חיות מכל אותו המסע הססגוני שערך ממנצ'וריה ועד חיפה בדרך האוקינוס ההודי, פרט למשקע אחד בודד, אשר פעמיים בחייו צף ועלה בכוח־איתנים מנבכי נשמתו אל תודעתו, צנפו צניפה וכרוח־סערה טילטלו טלטלת־גבר והריצו על־פני ערים וארצות היישר אל זרועות כליונו.

לימים נעשה בוריס תמרין סופר, אך בשום סיפור מסופוריו אין אנו מוצאים תיאור של אותו זעזוע שברכות הימים הצעידו אל אבדנו, אף כי באחד מספריו הראשונים יש תיאור מדולדל, רשמי־תייר קלושים על הונג־קונג, בזו הלשון:

"השמש שקעה. הר שחור חסם את דרכה של האניה. האניה קרבה לנמל. בשמיים נדלקו כוכבים. ההר נאפד אבנט חלוזני משובץ אבני־חן מבהיקות. רצועות אור התפתלו ונעו מתחתיתו ועד לפסגתו השרויה בענן סמיך, אפל ומסתורי. האניה עגנה.

"מאות סינים הגיחו מן החוף ופשטו על המחלקה הרביעית. חרקו הפריחים, הוצבו מכונות, וממעמקי הספינה הועלו ארגזי־ענק. תיבות שולשלו. שורות־שורות של סבלים עמסו משאות חתומים בכתבות שחורות של שמות בתי־מסחר מכל קצווי ארץ. רעש, צעקות, צריחות.

"ובבוקר נגררים אחר הרעש של העיר עצמה.

"העיר הונג־קונג השתרעה משפת הים עד לפיסגת ההר. על שפת הים התגוררו הטאימין, אנשי־המים, שבילו את ימיהם בספינות־מפרש. שם, בתוך הסירות, נולדו, חיו, התחתנו, פרו ורבו, ומתו. על פיסגת ההר היתה האוניברסיטה, ובין שפת הים לפיסגה היו סבלים סיניים נושאים אלונקות־אפיריון, ובהן אנשים שכובים־למחצה בכורסות. שלטים צרים השתלשלו מעל לחנויות, כסרטים מקוש־טים בהירוגליפים שמנים. שוטרים הודיים חסונים בעלי־זקן השקיפו בבטחון שקט על סביבותם, ובלי להרים את השרביטים התקועים כתגורותיהם ניצחו דומם על תזמורת גרגרנית של תגרים למיניהם, מוכרי מרכולת מנומרת. בעלי מסעדות ניידות נשאו באסליהם חבילות מהבילות שאדן עלה ופרש דוק לבן על הירוגליפים אדומים, ליחד בלשונות דקות את האותיות הלאטיניות, שהכריזו בלשון האנגלית על בנקים, משרדי־נסיעות וסוכנויות.

"כשהפליגה האניה סובבה עשרות סירות נהוגות בידי נשים. מעל הסיפון נזרקו מטבעות. ילדים צללו במים ותפסו את המטבעות בפיותיהם. חיוך רחב היה מתפשט על פני האם כל־אימת שהופיע ראש בנה הקטן על־פני המים ובין שיניו הבהיק המטבע. מסיפון המחלקה הרביעית מחאו כף. מסיפוני יתר המחלקות הוטלו מטבעות."

לא נותר לנו אלא לתהות על תהפוכות רוחו של סופר לנוכח העובדה שהמקום בו נתנסה בוריס תמרין בחוויה, שברבות הימים הוכח כי היתה טבילת־האש של נפשו וגתלתה לחשה בכל הסופות של חיירותו הסוערת, לא זכה אלא לקטע עלוב זה בפנקסו של מתבגר, שהיה לתייר.

ב

היה זה לאחר יום סיור מיגע למדי. בתדרו של ואסילי מילנקו, בשיכון־הסטודנטים של אוניברסיטת הונג־קונג, הגיש משרת סיני ארוחה נאה לשני הידידים ומשסיימוה הולך ואסילי את בוריס אל משהו מעין חדר־אמבטיה, הושיבו בכתב־עץ עגולה, ואף סייע בידו להתרחץ בכלי משונה זה שלא הורגל בו, כדי לשוף מבשרו את שכבת אבקו של הסיור היומי בהונג־קונג יחד עם שכבות קודמות, שהועלו בשלושת ימי ההפלגה במחלקה רביעית של אניה טראנס־אוקיאנית, שיצאה משנתאי אשר בסין ומגמת־פניה מארסיי שבצרפת. תוך כדי הרמת התרומה הנכבדה לנקיון גופו של בוריס התחייך ואסילי לפתע ובעיניו נדלק אותו שביב ערמומי חינוני, שפה חיבבו על בוריס עוד כאשר חבשו ספסל אחד בכיתת בית־הספר.

"ועל שנגלינה אינך שואל אפילו?" הטית ואסילי כלפי חברו כתמיהה גלויה ובתרעומת נסתרת.

ואכן, מרוב יגיעות שהתיגע בוריס בנסיעה ולפניה נשתכחה ממנו אותה מלה משונה, שבאה להגדיר את גולת-כותרתן של שכיות-החמדה אשר בהוגג-קונג העיר. מבויש קימעה הזדקף בוריס באותה חבית דמוית גת עתיקה, ובאין מענה בפיו התחיל לשוף בשקידה יתירה את פניו ואת שערות ראשו.

ואסילי לא הרפה ממנו.

"שנגלינה מחכה לך", הכריז בקורטוב חגיגיות.

"האם זה שם סיני: שאנג-לי-נא?"

"לא, זה שם בן-בלי-לשון, והוא עתיד להיות בינלאומי", הצהיר ואסילי במפגיע וחזר על השם, עם שהוא מאריך בהגיית הברות, "שאנגאלינה".

"אני מבין כי זו אשה?" הפעם נשמעה בקולו של בוריס שמינית-שבשמינית של סקרנות. "לא, היא אלה", פסק ואסילי.

ג

ואסילי מילנקו רוסי היה. הוא נמנה על הכנסיה האורתודוקסית, ובהשפעת הפילוסופיה הדתית האקסיסטנציאליסטית של הניאוסלאבופילים, שצצו באותה תקופה באימפריה הרוסית שלאחר המהפכה, היה מפגין לפעמים את דתיותו אם בדרך של השתתפות במיסות הנערכות בכנסיות בחגים ואם בדרך של טבילה בנהר בחג-ההתגלות. מכיון שחג זה חל, לפי הלוח האורתודוקסי, ב־19 בינואר, היו כל הטובלים עוברים בסך ברחובותיה של אותה עיר שבצפון מנג'וריה ובראשם כוהן נושא צלב-זהב—משום כך היתה צעידה זו קרויה בשם "תהלכות הצלב". כשהיו מגיעים אל הנהר הקפוא, מבקיעים היו פירצה בקרח ובטמפרטורה של 20 מעלות מתחת לאפס היו פושטים בגדיהם ושוקעים עד צוואר במי הפירצה. אכן, היתה זו הפגנה משכנעת, ולא בכדי היתה הערצתם של כל תלמידי הכיתה נתונה כל שאר ימי החורף לואסילי, ואיש לא הטיל ספק בכנות אמונתו הנלהבת.

אין תימה, אפוא, כי בשעה שאמר כי שנגלינה היא אלה התעוררו בבוריס אסוציאציות בכיוון הנוצרי דווקא. לא על אלה חשב כי אם על הבתולה הקדושה של הנוצרים, על המאדונה—אם-אלוהיהם. אסוציאציות אלו לא נחלשו גם כאשר שמו השנים לדרך פעמיהם ולאחר זמן-מה עמדו בכניסה של בנין-אבנים גבוה וקודר, שהזכיר לבוריס מנזר אורתודוקסי. ואסילי הקיש בשער בפיסת-יד עשויה ברזל, שהיתה תלויה עליו, וכפי שציפה בוריס פתחה להם את השער אשה בגיל-העמידה, לכושה שחורים.

משראתה את ואסילי נדה לו בראשה לאות שלום וכלי אומר ודברים הולוכה את שני החברים כחצר מרוצפת אבנים גדולות ומרובעות אל מפתן עשוי חמש מדרגות. כשעלו אל המפתן החוותה האשה קידה והסתלקה עם שחזקה בבוריס את הרושם כי אכן נזירה היא. גם כשפסע אחרי ואסילי עקב בצד אגודל בפרוזדור צר וארוך עדיין סבור היה כי במנזר הם שרויים, ולא עוד אלא שסימוכים מצא לסברתו זו משנעצרו ליד אחת הדלתות שבפרוזדור וואסילי הקיש בה וקרא בקול רם:

"שנגלינה, קיימתי את הבטחתי, הבאתי לך את חברי הנוסע אל הארץ היעודה".

רגע—ליתר דיוק, קצת למעלה מדקה—ציפה לתשובה, ומשלא באה לחץ על הידית, פתח את הדלת, זו הצדה קימעה וביד בטוחה ואיתנה—חסון היה ואסילי וספורטאי מעולה—דחף, דחף, הטיל אל תוך החדר האטום את בוריס, וסגר עליו את הדלת.

ד

בתחילה לא חש בוריס אלא בריחות בלבד—חריפים, משכרים, מגרים. דומה היה כי בשמים בפרחים ותבלים אגדיים התערכבו יחד בקטורת ערפילית הפורשת דוך על

עולם־זמלואו. מעט־מעט התפזר הדוק, ועיניו המגורות של בוריס התחילו לקלוט רשמים ולהעבירם מבעד לסחרחורת־שפרון, אל מוחו המקוטר מור ולבונה. אור־דימדומים רך שרר בחדר. האמנם חדר? אם כן, הרי היתה זו נשפת־פלאים, והתמשכה עד לאופק שהצטבה, אם מחמת זריחה ואם מחמת שקיעה. קווי דמויות שונות הצטיירו במטושטש בצל האילנות וחיה דמוית־סוס, שרק בשל רכות הצבעים שאפפה דמתה ליצור מיתולוגי, רעתה בגן־עדנה. במרכז השדרה, על כן־אגרטל, שהיה עשוי זהב או שנראה עשוי זהב בשל קרני השמש העולה (או השוקעת), ניצב פסל המחזיק כד על שכמו, ועוף אֶרֶךְ־זנב נאחז ברגליו בשפות קערתו של האגרטל והוא מצפה למים; צמא היה, אך איש לא שעה אליו—איש מבין השלושה שנמצאו בחדר מלבד בוריס. ואלה השלושה:

על מצע־ארגמן שופע קיפולים שכבה אשה ערומה. לא על צדה שכבה ולא על גבה אלא כבחצי־תפנית שבין שכיבת־גב לשכיבת־צד, צמידים אדמדמים כזרועותיה, רביד אדמדם לצווארה, וקצהו של משולש השער שנשאר מגולה מעל למסתור רגליה הצמודות אף הוא אדמדם היה ולכן דמה לעדי. אשה היתה זו ולא אֵלָה, במלוא גמישות שדיה הזקופים, במלוא רוח בשרה היושב על מילאת, במלוא נקביות שורר בטנה הכומסת את גנזי רחמה, ובמלוא האמהות של ירכיה, הגוברות על צמידות הצינעה של הרגליים ומתעגלות כזרועות בתנועת מחבוק שפירושה הזמנת־נצח לבוא אל הגן ולאכול פרי־מגדיו, במלוא חלקת העור העדנדן, המחזיר כראי את קרני־השמש ומקרינן סביבו ועל כן אין לשיזוף שליטה בו, ומיום הלידה ועד יום המוות הוא פורש עצמו במעטה ענוג על הגוף שהוא נועד לעבדו ולשמרו. כף ידימינה נתה על שריר־הירך סמוך לברך הימנית ויד שמאלה נשענה על כר לבן, שדומה היה לענן שהעיב במפתיע חלק מנגוהות נחשולי־הארגמן של מרבדי מצעה, אשר נפרש כמין סככה מעל לראשה—בית־רדיוק, מעל מה שהיה צריך להיות ראשה, שכן הראש עצמו לא נראָה לעינו של בוריס. מכוסה היה בגוף של תינוק רך ושמנמן, ששערו מסולסל, עיניו חייכניות וכל־כולו מתרפק על האשה, חובק בכף־ידו האחת את כתפה, ואת האחרת—זרורית פשוט־אצבעות—מניח מעל לשדה השמאלי ותר אחרי ראשה שלה עם שהוא נוכח כמדומה מתחת לגופו־הוא על־מנת למצוא את עיניה ולהטיל בהן קורטוב מן החיוך שבעיניו. סמוך למרגלותיה ישב גבר צעיר, לבוש בגדי־ארגמן בלולים בשחור: שעריו היה שחור, אפודה שחורה עטפה את גבו ופסים שחורים ריצעו את מכנסיו הרתבים, שהגיעו עד לברכיו—לבוש משונה שבאותם הימים לא הכירו בוריס כל־עיקר ולא ידע את מוצאו ואת תקופתו. הגבר ניגן בעוגב—אף הוא בצבע ארגמן רצוע שחור. הוא ניגן, אך העוגב לא הפיק אפילו צליל אחד. גם כל שאר הנמצאים בחדר לא השמיעו קול—לא אדם ולא חית־השדה אף לא העוף אֶרֶךְ־הזנב המצפה לטיפת מים מקערת האגרטל. וכשם שלא הוציאו הגה כך לא הנידו אבר, אף לא כדי שאיפת אוויר לנשימה. הכל קפא על עמדו: אפילו האילנות עמדו זקופים ותמירים זה מול זה ועד לקו־האופק התגבהו ללא זיז.

עד אנה?

עדי עד, עד עולם, עד אין סוף... לולא הגבר הנאה, שבעודו מנגן בידו השמאלית הפנה ראשו פתאום, לעבר האשה. ומשהפנה ראשו לעבר האשה נוכח בוריס לתמהונו הרב שאינו אלא ואסילי מילנקו. איד נכנס לכאן? הרי עתה־זה (ואולי לפני מיליוני שנים, לפני בריאת העולם) סגר את הדלת על בוריס ונשאר בחוץ! ושמא אין זו אלא אחיזת־עיניים? מיקסם־שווא, מעשה־להטים? ואסילי המנגן בעוגב, גוף האשה הצף בלי נוע על נחשולי ארגמן, התינוק המכסה את ראשה—הכל, הכל חזיון־תעתועים, משחק צורות וצבעים,

תעלול של שכרונ־חושים... הוא זינק לעבר האשה, כרע על ברכיו ליד מצעה, שיקע ראשו בקימור בטנה ושפתיו, שעטרו את שררה, דובבו בטירוף־הויה משנק־מתלעלע: "שנגלינה, שנגלינה, שנגלינה".

ובעוד שפתיו נוטפות רחש על־פי השרר הפך השרר תהום ולתשו החנוק של בוריס הידהד בה כרעם בין צוקים. עמוקה היתה התהום, אפלה ללא מפלש וקרן, אך רווית ריחות ועתירת קולות. הניחוחות, שהיפו באפו, התנסכו בה עד־פקיעה והדי לחשו הרועם הרסו אל חומותיה לבקעו. ובוריס רואה את הקולות ואץ כל עוד נפשו בו לרסן את השתוללותם. צולל היה כעופרת בניחוחות אדירים וגורר אחריו את הכל: את כל אשר לו ואת כל אשר לא לו.

ה

בבוקר, משפקח בוריס תמרין את עיניו, נמצא שכוב במיטת־ברזל, על מזרן ללא סדין ומכוסה שמיכה צבאית. מכל אשר ראו עיניו בליל־אמש לא זכר דבר וחצי דבר. אפילו את כאב־הראש שחש בו ייחס לאפשרות של משה קטן, שערך אתמול עם ואסילי, וכיון ששתה לשכרה נשתכחו ממנו כל המוצאות אותו בליל־אמש—כפי שפבר אירע לו לא פעם. לבו היה סמוך־ובטוח שעדיין הוא נמצא באוניברסיטה של הונג־קונג, שכן החדר בו התעורר משנתו דומה היה בכל לחדרו של ואסילי, שאותו ראה אתמול—ריהוטו שולחן ושרפרף, ארון נמוך—מעין קמטר—ושלושה מדפי ספרים ריקים. בגדיו היו מונחים על השרפרף, מקופלים בקפידה.

בוריס קם ולבש את הכגדים—עדיין לא היה מתגלח אלא פעמיים, או אף פעם אחת, בשבוע בלבד. אך עמד לצאת כדי לרחוץ את פניו ולהיפרד מואסילי והנה נשמעה נקישת בדלת. בוריס לחץ על הידית ובפתח ניצבה ואליה, כן, ואלנטינה דיקשטיין ככבודה־ובעצמה.

בת־כיתתו היתה ואליה. יחד עמו ועם ואסילי סיימה את הגימנסיה. בכיתה האחרונה נרקמו יחסי חיבה בינה לבין ואסילי, אלא שוואליה יהודיה היתה, חברה בתנועת־נוער ציונית קיצונית, ולא אחת נשבעה לפני בוריס כי על אף כל ההרגשות שלבה רוחש אל ואסילי לעולם לא יחרגו יחסיהם מתחום של ידידות בלבד, שהרי הוא רוסי אדוק בדתו והיא תעלה לארץ־ישראל מיד לאחר שתקבל רשיון־כניסה. משום כך הופתע לראותה כאן ולא הסתיר את תמיהתו.

"ובכן, את כאן?"

ואליה היתה ג'ינג'ית חיונית, שמנמנת, רחבת־שם ועגולת פנים, שקושטו לתפארת באף רומי־קלאסי, מתוך סתירה בולטת לכל מהותה. בדרך־כלל חייכנית היתה, אך הפעם לא העלתה אף צל של בת־צחוק על שפתיה. בכובד־ראש מוחלט, שלא הלם אלא את אפה הרומי בלבד, הודיעה יבשות:

"אין לנו זמן לשוחח על כך. עליך למהר. האניה מפליגה בעוד שעה. שכרנו אפיריון בשבילך. הוא יוריד אותך למטה, ומשם תגיע באוטובוס רגיל".

"מה פירוש שכרנו?"

"שכרנו—ואסילי ואני".

"היכן ואסילי?"

"עסוק. יש לו הרצאה עכשיו".

"בתקופת החופש?"

"כן, קורס מיוחד. הוא מוסר לך דרישת־שלום ומאחל נסיעה טובה".

"אני רוצה לרחוץ".

"אני מצטערת. אין לך שהות..." פלטה בעצבנות: ניפר היה שרוחה קצרה. "תרחץ באניה. עלייד תחנת-האוטובוס יש קיוסק. שם תוכל לקבל כריך ולימונדה. טוב שאתה לבוש כבר. נלך".

לתמהונו של בוריס התברר לו שלא במעון-הסטודנטים של האוניברסיטה ישן הלילה אלא בבנין-אבנים גבוה וקודר, המזכיר מנזר אורתודוקסי. אטיאט פסע אחרי ואליה בפרוזדור צר וארוך, עד שהגיעו למפתן עשוי שלש מדרגות וירדו בו אל תצר מרוצפת אבנים גדולות מרובעות ומוקפת חומה. את חומת-השער פתחה לפניהם אשה בגיל-העמידה לבושה שחורים. ואליה החדירה כל הדרך. רק ליד השער נדה בראשה לאותה אשה הדומה לנזירה.

בחוץ חכה לבוריס האפיריון.

"דרך צלחה", הפטירה ואליה כמי שכפאה שד, בלי כל ניצוץ של חמימות בעיניה. לא היתה זו ואליה – היה זה רק האף הרומי שלה. לכן נפרד ממנה בוריס בלי אומר ודברים, בלי לשאול אף שאלה אחת על מעשיה, מאווייה ותכניותיה.

"מה טעם לשוחח עם אף רומי?" אמר בלבנו תוך התבדחות נוגה, ובאותו רגע זכר שוואליה נעדרה ממסיבת-הפרידה שערכה תנועת-הנוער שלהם לכבודו ערב צאתו לדרכו ארצה-ישראל.

היא כבר היתה אז כאן, בהונג-קונג.

ו

עשרים-ושמונה ימים ארכה הדרך באותה תקופה מנמל הונג-קונג המוליך אל האוקינוס השקט עד נמל פורט-סעיד החותם את מערבה של תעלת-סואץ.

עשרים-ושמונה ימים עמד בוריס תמרין על הסיפון, השקיף על הים וניסה לזכור את המוצאות אותו באותו בנין קודר דמי-מנזר, שאליו הוליכו ואסילי וממנו הובילתו ואליה.

מזוודה מלאה ספרים נטל עמו מספרייתו של אביו: דברי-ימי ישראל מאת גרץ-שפ"ר, דקדוק הלשון העברית מאת ויזן, שמשון הנזיר מאת ז'בוטינסקי, גיאוגרפיה של ארץ-ישראל מאת בראוור. ניסה לעיין בהם ולא יכול. מרחבי מים רבים – לטושים, צלולים ועמוקים כאספקלריה מאירה – התנדנדו קצובות באוקינוס ההודי, נסכו בו שיכרון והרדימוהו. לפתע גילה במזוודת הספרים אנתולוגיה של ספרות סינית באנגלית, שאחד מידידיו בישראל ביקש ממנו להביאו לו, והתחיל לדפדף בה.

בעל תורת היחסות הסינית, הפילוסוף צ'ואנג-צה, כתב: "פעם אחת חלמתי אני, צ'ואנג צה, שאני פרפר המעופף הנה והנה. אכן, פרפר לכל דבר. להוט הייתי רק ללכת אחר שגיגות הפרפר שלי ולא הייתי ער כלל לאישיותי כבן-אדם. פתאום התעוררתי, והנה שוב שוכב אני בעצמי, אני ולא אחר. ועתה איני יודע אם או הייתי בן-אדם החולם כי פרפר אני, או שעכשיו איני אלא פרפר החולם כי בן-אדם הוא".

והנה למקרא הדברים האלה צף ועלה לפתע לעיני רוחו של בוריס החדר רווי הריחות וכל אשר בו. משדרת-האקליפטוס ועד לעוגב, ומן העוף שמעל לאגרטל ועד לאשה שעל ארגמן המצע. רק את שמה של האשה נבצר ממנו להעלות בזכרונו.

אז הוסיף בוריס לדפדף באנתולוגיה של הספרות הסינית וקרא בה סיפורים ודברי-הגות ושירים רבים עד אשר נתקל בשיר של אשה סינית, שנכתב בשנת 769 לפני הספירה ונסתיים במלים: "לא ייתכן כי חכמים יבינו לב אשה". אותה שעה, יחד עם חרוזי השיר,

נצטלצל באזניו גם שמה של האשה אשר בחדר, זו אלתו של ואסילי: שנגלינה. ומן הרגע הזה ועד עברו את תעלת-סואץ היו כל השעות הרבות קודש למאמץ על-אנושי לשלות דברים ממעמקי תהום רבה, אשר אל תוכה צלל ברדפו אחרי הקולות משהשיק שפתיו אל שררה של שנגלינה.

האניה עגנה בנמלי ערים אקזוטיות, היכלי-שן הודיים התנוססו לנגד עיניו, שקיעות-ים וזריחות-אוקינוס התפרסו לפניו. דגי-ענק התרוממו כבתולות-מים והתעופפו מעל לגלים, איים דמויי ריקמה אדומה קישטו את משטחי-המים, אוכלוסים צבעוניים-בעורם ובלבושם-הגו את מילותיהם בלשונות המקצות את כל סולמי-הקולות האפשריים-בוריס היה עיור וחירש לכל אלה. בעבודת-נמלים מיגעת, נדבך אחר נדבך, תמונה אחר תמונה, צליל אחר צליל, קו לקו, צו לצו, זעיר-שם וזעיר-שם, כארכיאולוג המקים ארמון עתיק מחורבותיו-שיחזור כדייקנות מדעית את כל אשר היה ולא היה.

ז

בגסות-רוח אחז ואסילי מילנקו בשערותיו של בוריס, התיק את ראשו מבטנה של שנגלינה והטיחו אל הרצפה. באותה גסות נטל את התינוק, שהתרפק על שנגלינה, וזרקו אל תוך זרועותיו של בוריס. התמרמרות, זעם, עלבון-כל ההרגשות הללו התגעשו בנפשו של בוריס, אך על כולם גברה הסקרנות: משהוסר התינוק מראשה של שנגלינה ציפה בדריכות לראות את פניה, אך פניה לא נראו-לא היו לה פנים.

כדור-מתכת-חלק, מלוטש, מבהיק, מושלם מבחינה גיאומטרית-נגלה במקומו של הראש. גדולה מזו: גם הגוף הנשי-גופה של אשה שכלי-כולה נועדה להיות לבשר אחד עם איש ולאם כל חי עלי-אדמות-התכסה שכבה אטומה שהפכה ברק מתכתי, והאברים הפסידו את עגלגלותם ונעשו מרובעים, משולשים וזיגזגיים. רגליים-גלילים, ידיים-חרוטים-ממש לנגד עיניו הפכה שנגלינה להיות רוכוט.

בוריס סירב להביט; הסב ראשו וראה איך ואסילי מפרק את העוגב המפואר, ומגזרי עץ-האלון עתירי הציצים והפיתוחים הוא מרכיב צלב ותולוהו על סככת-הארגמן. בעוד בוריס תוהה על מעשיו של זה נוטל הלה את התינוק מזרועותיו ובקור-רוח ענייני-כנגר השוקד על מלאכתו-הוא מסמר את ידיו ורגליו אל הצלב. התינוק לא בכה-רק השפיל ראשו, פניו התארכו, גופו הצטמק, תלתליו הפכו קווצות-שער ארוכות, ואף נדמה היה שזקן-תיש התחיל לצמוח לו מתחת לסנטרו. אותה שעה חש בוריס שגם הוא עצמו זקן ארוך יורד לו על-פי מידותיו ושערותיו גדלו פרע.

"צֶעֶק!" צווח ואסילי.

"אלי, אלי, למה עובתני!" פלט התינוק בנעימת תלמיד המדקלם קטע שנצטווה ללמוד על-פה.

"לא אתה", הפטיר ואסילי לעבר התינוק, "אתה צֶעֶק!" צווח בפנותו אל בוריס.

"מה אצֶעֶק?"

"צֶעֶק: צילבו אותו!" הוא רקק על כפות ידיו והתחיל לרחוץ אותן ברוקו.

בוריס לא צֶעֶק "צילבו אותו". אדרבה, הוא מילמל דברים משונים על הניכור שפשה בין אדם לאדם, על הצורך להפוך את האנוש לטבעי ואת הטבע לאנושי, על הייעוד המשיחי של הפרולטריון התופס מטבעות בפיו תוך כדי צלילה במי הנמל ועל חוק ריכוז ההון. בדבריו הוציא את ארנקו מכיסו והחל למנות את השטרות שנתנו לו הוריו לדרך.

ואסילי פרץ בצחוק:

"אתה דומה לאריה זקן".

"ואתה לחמור העומד לבעוט בו לפני מותו".

ואסילי לא נפגע. אדרבה, הרים רגלו מתוך כוונה גלויה לבעוט בבורים, אלא שבאותה שעה התרחש הנס הגדול שבכל סדרת הפלאות: שנגלינה הרובוט קמה ממצעה וגם ניצבה, וראשה כל עמה. כדור-המתכת נשאר מונח על המיטה כמקודם. ואילו גופה, שהפך מערכת מרובעים ומשולשים, גלגלים, גלילים וחרוטים, הזדקף סמוך לבורים ובקול הדומה לתיקתקו של שעון ענקי הכריז קצובות, בחתכו את האוויר כבסכין:

"אחת. העם והעם כלבד הוא המניע בהיסטוריה העולמית.

"שתיים. ההמונים הם הגיבורים האמיתיים ואילו אנו עצמנו לעתים קרובות אין אנו אלא תינוקות ובורים.

"שלוש. ארבעה סוגי שלטון-הפוליטי, השבטי, הדתי והגברי-מגלמים את כל המשטר הפיאודלי-הפטריארכלי והם ארבעת התכלים העבים הכופתים את העם הסיני, במיוחד את האיכרים... השלטון הפוליטי של בעלי-הקרקעות הוא הלוו שבשדרת כל שאר סוגי השלטון. לכשימוגר שלטון זה יעורערו גם שאר הסוגים-שלטון השבט, שלטון הדת ושלטון הבעל.

"מטרתנו להבטיח שהספרות והאמנות תשתלכנה, מתוך התאמה מוחלטת, בכל מכוונת המהפכה כרכיב מרכיביה, שתפעלנה כמכשיר רב-עצמה לאיחודו והשכלתו של העם ולהתקפה על האויב כדי למגרו, שתסייענה בידי העם ללחום באויב כלב אחד ובמות אחד. דרישתנו היא אחדות הפוליטיקה והאמנות, אחדות התוכן והצורה, אחדות התוכן הפוליטי-המהפכני ומידת השלמות הגבוהה ביותר של הצורה האמנותית... בבעיות הספרות והאמנות שומה עלינו לנהל מלחמה בשתי חזיתות".

עד שמכוונת הגוף הטיחה את לקחה החטוב התנצנץ כדור-המתכת, שנשאר עדיין על המצע כדי למלא את מקומו של הראש, והתחיל להקרין זהרורים סביבו. עזת-רושם וחגיגית היתה הקרינה, אלא שדווקא בה לא היה לא קורטוב של נס ולא שמץ של פלא, שכן מן האופק שבסופה של שדרת עצי-האקליפטוס, שעד כה לא נודע אם זריחה או שקיעה מתחוללת בו, יצאה השמש ושלחה קרניה אל כדור-המתכת. לא עור פנים קרו, אפוא, לעיניו של בוריס ולא הילה בוקעת מבפנים הטילה זהרה אל החדר המופלא, לא נגוהות יהלום או אבן-חן אחרת נשתברו בקפלי הארגמן-מתכת מלוטשת החזירה את קרני השמש ולא עוד.

ואף-על-פי-כן היה הכדור-הראש בוער באור של זריחה.

ואסילי כרע על ברכיו לפני הכדור והתפלל לו לאמור:

יְהוָה עֲלוֹתָךְ עַל כִּנֹּף הַשָּׁמַיִם,

אֶתוֹן מִי מְחַלְלֵל הַחַיִּים,

בְּעֲלוֹתָךְ בְּאַפְסֵי מִזְרָח

מְלָאָה כָּל הָאָרֶץ הַדֶּרֶךְ,

כִּי יִפְּיֵאֶר גְּדֻלָּתְךָ.

מִתְנַוֵּץ מְרוֹם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה,

מְרַנֵּיִד תְּחַבֵּקֶנָּה כָּל הָאֲרָצוֹת,

כָּל אֲשֶׁר יִצְרָתָ עֲשִׂיתָ,

אֶת רַע וְאֶת כָּלֵם שְׂכִיתָ שָׁכִי,

בְּאַהֲבָתְךָ תִּאֶסְרֵם כָּלֵם.

רַחֲמֵיךָ נִקְרָא עַל פְּנֵי אֲדָמוֹת,

רַחֲמֵיךָ נִקְרָא אוֹר לַיּוֹם,

כִּי תָבוֹא בְּאַפְסֵי מַעְרָב

וְחֶשֶׁקָה תָּבֵל חֶשֶׁקֶת קֶבֶר.

היה זה ההימנון לדיסקוס-השמש ששר פרעה קדמון, המהפכן אחנאתון, אשר כמאה ועשרים שנה לפני הופעת משה רבנו ניסה להשליט במצרים פולחן של אל אחד-יחיד - אל-השמש אתון.

ואין תימה בכך שוואסילי בחר לו לשיר הימנון זה דווקא: האניה שהפליגה מהונג-קונג שטה עתה במי החופים של מצרים.

כרפבת אטית התנהלה לה בתעלת-סואץ, והמדבר סגר עליה מימינה ומשמאלה. בפעם הראשונה בימי-חייו ראה בוריס מדבר-חול המשתרע מאופק עד אופק.

ובאחד האפקים, ממש בתוך דיסקוס השמש העולה נראתה דמות של ערבי חבוש כפייה רוכב על גמל ואשה לבושת שחורים מגמלת לפניו.

משכ-הרוח שעל סיפון האניה החדיר באזניו שני משפטים:

"ובעת אשר נוטשים את הענקות הגדולות באשר ולדות בהן..."

"ובעת אשר הילדה שנקברה חיים נשאלת מהו חטא-המוות אשר חטאה..."

רק לאחר שנים רבות נודע לבוריס כי המשפטים הללו פסוקים מן הקוראן הם.

האיש שלחשם היה גבר שחור-עיניים ומשופם ובראשו תרכוש אדום. זמן-מה ניצב על הסיפון במרחק חמש פסיעות מבוריס ולפתע נעלם, כמו לו נבלע בבטן הספינה, ועמו שוב צללה לגבכים שנגלינה ועשרות-שנים לא נפלטה אל החוף.

ח

והחוף שאליו נפלטה כעבור שלושים-ושש שנים היה מחופיה של יוון. אל חוף זה הגיע בוריס תמרין, לאחר שתר באירופה בשליחות מדעית-היסטורית-לאומית, בקיץ 1972.

השחר הכחיל-האדים בחלונו של מלון שבאתונה הבירה. ילקוט "אל-על" מונח היה על רצפת החדר והוא פחוס במקצת, כאילו הוטח לפני שעה קלה בפרצופו של מישהו שהצליח להתחמק ומתוך כך צנח מלוא כבדו על הקרקע ונתפחס.

לאחר שחילץ בוריס את עצמותיו, קם, התרחץ, התגלח ועלה אל גג הבנין, ששימש חדר-אוכל, לסעוד פת-שחרית.

משמאלו נשקף האקרופוליס. מימינו גבעה, ועליה כנסיה ביזנטית קטנה, מצניעה לכת לעומת פאָרן מנקר-העיניים של הקתידראלות הקאתוליות בספרד ואיטליה - קמרונה דומה לכיפתו של סבא-כפור ברוסיה, מגדלי-הפעמונים שלה דומים לעליות-גג מכוסות רעפים אדומים המקיפות את ארובות-העשן ומדוריה לטירתו של אציל רוסי מימות איוואן האיום, וכל-כולה חומה-אפרפרת הכנסיה עד כי ספק אם אבנים היא בנויה או לבנים או שמא קורות עצי-ברושים, שנועדו לרהט בית-מגורים של סוחר מגיבוריהן של קומדיות מאת אוסטרובסקי, המחזאי הרוסי בן המאה שעברה, ושל סיפורים רומנטיים-נאטוראליסטיים כאחד פרי עטו של גורקי.

ברור היה כשמש: זו הכנסיה שבה עומד ואסילי מילנקו לשאת לאשה את ואלנטינה דיקשטיין, היא ולא אחרת. שלושים-ושש שנה הבליג ואסילי על רגשותיו, ועתה, בעת שהייתו של בוריס באתונה בדרכו לשוב ארצה משליחות באירופה, החליט לבצע את זממו. בוריס ראה זאת בבירור; בחזונו ראה, בחושו שמע ובנפשו גמר אומר: "היה לא תהיה".

אין תימה, אפוא, שמיד לאחר ארוחת-הבוקר שם פעמיו אל אותה כנסיה, עם שילקוט "אל-על" משתלשל מכתפו ואותיות עבריות מתנוססות עליו.

שלושה מדורים עגולים היו בפנסיה הקטנה, כל אחד מהם אפל-למחצה, אלא שהאפלה לא היתה אותה עלטת-דיכאון שבאולמות הקתדראלות בעלי חלונות צרים מזוגגים בוויטראזים כחולים, כי אם חצי-אור של ספק-דימדומים ספק-טרם-זריחה. אפילו שמץ של אותה בחילה שנתלוותה אל בוריס מילדותו בבקרו בכנסיות אורתודוקסיות לא התעורר בו הפעם, אף שדיוקן-הפסיפס של ישו שנקבע על קיר בתבנית חצי גורן עגולה, ומשום כך היה שקעורי וכמו הקיף מכל צד את העומד נכתו, נראָה לו לבוריס כאילו הורד מאחד האיקונים הרוסים העתיקים, שבהם לא זו בלבד שהצלוּב לא התגנדר בייסוריו אלא יש ונדמה היה כי עוד רגע עומד הוא להעלות על שפתיו חיוך, ויהי אפילו חיוך עצוב.

סמוך אל הקיר עמד שולחן, כולו מכוסה קעריות-חרס ובהן נרות דולקים—צרים, ארוכים, הבהבניים.

במדור שממול ישבה זקנה בכורסה ליד מדף-שיש, אף הוא עמוס נרות—הללו לא היו דולקים, למכירה נועדו. בין הנרות מונח היה פנקס גדול, רחב, עבה, כרוך בכריכת-עור ומצויד באבזם-כסף. הפנקס היה פתוח וידה של הזקנה רשמה בו מה שרשמה. תמה בוריס כיצד הצליחה לראות דברימה בחשכה למחצה שהכנסיונת היתה שרויה בה... בעצם, נרות יש בהם צורך רק כשאדם קורא. לכתוב אפשר גם בחושך. בוריס עצמו הכיר ישיש אחד שהיה עיור לגמרי ואף-על-פי-כן היה כותב מכתבים. העיורים נתברכו במאור פנימי.

הוא קרב אל הזקנה. אם משום שראתה אותו ואם משום שלא ראתה, התכופפה יותר מעל לפנקס עד ששולי המטפחת, שעטפה את ראשה ואת כתפיה, נגעו בשיש הלבן. שאל בוריס:

"האם כאן עומד להיערך טכס-הנישואים של ואסילי מילנקו וואלנטינה דיקשטיין?"
הזקנה הרימה ראשה. פניה היו לבנים כסיד ועיניה ירוקות. הן נוצצו כעיני חיות-יער העוקבת בחושך אחר טרפה.

בוריס ציפה שתעיין בפנקס. היא לא עיניה. לא נדה בראשה לא לחיוב ולא לשלילה, לא העלתה שום הבעה על פניה, לא הדליקה שום זיק בעיניה מלבד אותו ניצנוץ טורף-חתולי; אפילו לא פתחה את פיה, אלא סיננה מבין שפתיים קמוצות:

"כן".

"מתין?"

"אור ליום-ראשון".

באיזו שפה דיברו השנים? אילו שאלו את בוריס ודאי היה משיב שדיברו רוסית, אם גם לא בבטחון מלא. על-כל-פנים החל לתרגם את דבריה לעברית: אור ליום-ראשון פירושו מוצאי-שבת, השעות הקטנות של הלילה. היום יום ג'. בשבת זו—א' דסוכות. ג', ד', ה', ו', שבת—חמישה ימים. חמישה ימים מלאים. ימים ללא חיפושים, ללא משימה, ללא תכלית, ללא ייעוד—חופש! יחי החופש! בוריס תמרין אינו מחפש דבר, אינו נוכר באוקינוס האסוציאציות, אינו תר אחר סמלים כדי למצוא את השתקפות משמעותם של דברי-ימי ישראל בחייו הפרטיים—משחרותם ועד שקיעתם—ושל יצירות הרוח האנושית בתהומות נפשו היהודית. בוריס תמרין תייר אירופי הוא המסייר להנאתו ביוון. חמישה ימים רצופים, כגיתה הגרמני באיטליה, כקאראמזין הרוסי בשווייץ, כמארק טוין האמריקאי בארץ-ישראל, כמיצקביץ' הפולני בצרפת... כהירודוטס במזרח התיכון,

כספרדי בהונולולו, כטאטארי בסקנדינביה, כהודי בדרום-אמריקה, כאדם בארץ בני-אדם... כ... כ... כמי שפרק עול מצווארו ומשא משכמו...

במלאות לו לבורים ארבעים שנה התנסה בהתקף-לב. בעת ששהה בבית-החולים נבדקו כל אבריו ובכללם גם כפות-הרגליים שלו. עם החלמתו הסביר לו הרופא שטיפל בו שכפות-רגליו קטנות וצרות וקשה להן לשאת את גופו המגודל והמסורבל, לפיכך טוב היה עושה אילו נעל נעליים אורתופדיות: דבר זה היה מקל עליו את ההליכה ומרים תרומה להבראת לבו. ואכן, מילדותו היה בוריס מתקשה בהליכה, כפות רגליו ואצבעותיהן היו תמיד זרועות יבלות, וכל-אימת שהיה לוקח חלק בטיול ממושך היה מגיע לידי תשישות וכל דריכה כמוה כעינויי-שואל לגביו. הלך, אפוא, אצל סגדלר-אורתופד והזמין לו נעליים אורתופדיות מיוחדות, ומשנעלן בפעם הראשונה ויצא מן הסנדלריה החוצה נדמה היה לו כי אין הוא הולך אלא מרחף באוויר ומשקל גופו, שנשא עמו כארבעים שנה, ניטל ממנו כליל.

כך, ממש כך, הרגיש גם עכשיו, אף כי לא משקל גופו שלו ניטל ממנו הפעם אלא משקל רוחו של ישראל-סבא. ועד כדי כך הגיעו הדברים שאפילו כותרת בעתון שהודיעה על מעטפות-נפץ שנשלחו לשגרירויות ומוסדות ישראליים בכל רחבי העולם לא נגעה ללבו אף כהוא-זה, משל היתה זו ידיעה על פצצה שהתפוצצה בסאיגון, או על תאונת-דרכים נטולת-משמעות בכומביי.

בחור צעיר, בהיר-שער וכחול-עיניים, נעצר על-ידו.

"אתה ישראלי?" שאלו בעברית והורה על ילקוט "אל-על" שעל ירכו.

"כן", השיב לו בוריס.

"אני ממכוני-יצמן ברחובות, חבר משלחת לוועידה מדעית בינלאומית כאן. אתה רואה את הענק ההוא, חמישה צעדים מאחוריי?"

אכן, חמישה צעדים מאחרי אותו בחור ניצב ענק, שפניו המגושמים העידו עליו שעודו ממשיך בשנת-הלילה בעמידה, אף שמעיניו העצומות-למחצה נורו מדי-פעם מבטים חדים למדי, שהתפזרו כצורר חצים מיוחד-במינו לכמה עברים בבת-אחת.

"מי זה?"

"שומר-ראש. היוונים לא רוצים צרות. הוא משגע אותי. אינו עוזב אותי אפילו לחצי רגע. נגרר אחרי ככל מקום. חמישה צעדים, שלו כמובן, ביני ובינו. לו נתנו לי אקדת, הייתי מרגיש את עצמי יותר בטוח. ואתה, מה אתה עושה פה?"

"תייר".

"היית באקרופוליס?"

"עדיין לא. לשם אני הולך".

"חבל שאינני יכול להצטרף. יצאתי רק לשאוף קצת אוויר. הנה המלון שלי. מול שאין לך שומר-ראש. בכל-זאת היזהר גם אתה".

בוריס לא נזהר, לא ראה כל סיבה להיזהר. כאחד האמריקאים, הצרפתים, הגרמנים, האנגלים, הסתובב בין חורבות האקרופוליס ושינה בנפשו איך הקריבו כוהני אתונה בפרתיגון קרבנות לאלתם, שפסלה הענקי עמד במרכזו. צופה היה בבתולות-הקאריאטידות שעל ראשיהן נח גנו של מקדש ארכטיון, ולא היראה אפילו רגע אחד במיתח הגדול שבין יוננות ליהדות.

וגם לאחר-מכן, משסייר באותו יום עצמו במוזיאון הלאומי, אף אחת מן האפרודיטות, האתינות וההירות שבו לא הזכירה לו את שנגלינה או את ואלנטינה. אדרבה, ראה עצמו כפאריס הטרויאני, שהוטל עליו כביכול להכריע מי היפה בין שלש האלות. פסלי אפולו

ופוסיידון ושאר הנערים התמירים ויפיהגוף, שכמה מהם נשתמרו במקומותיהם מלפני מאות־שנים וכמה נמשו מן הימים, לא עוררו בו שום אסוציאציות עם ואסילי מילנקו. חפשי היה, ציפור־דרור ללא עבר על־איש, לא יהודי, כי אם סתם אדם, לא Homo Historicus, שהוא זן־התפתחות גבוה יותר בהשתלשלות הביולוגית, כי אם Homo Sapiens בלבד. ורק פעם אחת, כשעמד בפני פסל עתיק של אפרודיטי נשית־אמהית, חמימה־בשרית עד להפליא, על אף שיש המלוטש עם שלידה ניצב האל פו, שחציו אדם וחציו שעיר־עזים, ומעליה ארוס התינוק, התבזק בו מישו מייסורי התכליתיות שבמסעו רב הלבטים והחיפושים, התבזק ומיד חמק, חלף והיה כלא־היה. חופש! חמישה ימי תופשת־חיים, חופשה ללא תשלום.

והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוואריך. חה-חה-חה!
מי אמר שיהודי הוא זה הנושא בעול תורה ומצוות בלבד? יש עול קשה מעול תורה ומצוות. עול הזם, העבר; ועול קשה ממנו שבעתיים-עול העתיד.
"I have it in my veins", זעק לעברו פעם אחת במדריד בחור ספרדי נוצרי, שניסה להוכיח כי מזרע האנוסים הוא.

בוריס פתח את ורידיו, הערה מהם את כל דמו, נתנו בנאד נעלם וגנזו במקום־סתר. בעוד חמישה ימים-אור ליום א'-יבוא לקחת את הנאד ולהחזיר את דמו אל עורקיו לבל יחסר המזג בבואו להגשים את ייעודו-קיום נפש אחת מישראל, שמעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם־ומלואו. ועד אז לא דם כי אם מיץ גרגרי־בצה, הנשמרים מתחת לשלג ביערות הארץ בה נולד.

ובעוד המיץ של גרגרי־הבצה תוסס בעורקיו התהלך על־פני הסטואה, באגורה האתור־נאית, כלומר מתחת לאכסדרה שעל שמה קרויים חכמי אותה אסכולה פילוסופית המקבלת את העולם בשלוות־נפש עילאית, שמעבר לכל וכל, באותו שוק שבו היה סוקראטס פוגש את קרבנותיו ודורש מהם הגדרה מדויקת למעשיהם והשקפותיהם לאחר דיון־דברים מיגע, חוזר עד מעמקים. ואכן, גם בוריס פגש בסוקראטס וליפן עמו כמה שאלות, שהרי למעשה יצא בחמישה ימים אלה מתחום ההיסטוריה, החותכת ללא רחם בבשר ההווה ומטביעה את חותם העבר בגוף העתיד. כיוון שכך היתה נוכחותו של סוקראטס נוכחות סטאטית, שאינה נצרפת, אינה נשרפת ואינה מותכת לסיגים בפור הזמן, אלא נשארת כמו שהיא: תבונית, מוגדרת, מהוקצעת, חטובה כגיאומטריה של אוקלידס.

באותה אגורה אתונאית הלכו השנים לראות את מקדשו של הפיסטוס, שנשתמר כמעט כולו על עמודיו הדוריים הגבוהים, ותוך כדי שיחה התברר לשניהם-לסוקראטס ולבוריס-שהסופר היחיד המוכר לשניהם כאחד הוא הומירוס. בוריס ניסה להוכיח כי מן הדין הוא שיכיר סוקראטס גם את הטרגדיות של אייסכילוס, סופוקלס ואוריפידס, שבני־דורו היו, ואת הקומדיות של אריסטופאנס, שאחת מהן אף מוקדשת לו, לסוקראטס, אך הלה ניער חצניו מארבעת אלה והעמיד פנים כאילו מימיו לא שמע עליהם, מה שאין כן הומירוס שקטעים ארוכים ממנו דיקלם על־פה. כיון שעמדו ליד מקדשו של הפיסטוס, אל האומנויות, הנפה הצולע על ירכו, זכרו איך התנקם הלה באשתו אפרודיטי עם שטמן לה פח שעה שבגדה בו זו עם אליהמלחמה-השתיין ההולל אַרס. הלה טווה רשת ארד לזוג הנאהבים והללו נלכדו בה תוך כדי עגביהם ונאפופיהם. לשווא פרפרו והתפתלו כדי להיחלץ מן המיצר-כל אלי האולימפוס נקהלו לחזות בהם בכזיונם ופרצו בצחוק גדול. אף שני הרעים החדשים לא נמנעו מצחוק קולני, שבקע מעמקי לבותיהם-ונשמע הארמוני למדי, חרף ההבדלים בגיל ובתקופות קיומם על־אדמות, שעה שסיפרו זה לזה

את המעשה, כמתוך תחרות בבקיאות, עם שהם משסעים זה את זה ומעמידים דברים על דיוקם.

ומן האגורה האתונאית הקדומה עברו השנים אל תורכות האגורה הרומית, שבה עומד מגדלי־הרוחות, הוא־הוא המקדש המתומן של איאולוס, אלי־הרוחות—מתומן משום ששמונה פיאות לו, כלומר ארבעה רוחות השמיים הנושבים בשני כיוונים הרי הם שמונה.

”יש טוענים שכאן קברי“, סח סוקראטס, ושוב פרץ בצחוק גדול. לאחר שנרגע מצחוקו ומחה את הדמעות שנתקשרו בעיניו, סיפר לבוריס איך קיבל אודיסס הנווד מאת איאולוס נאד שהיו כלואות בו כל הרוחות חוץ מן הרוח הנוחה למסע אל איתאקה מולדתו. בעזרתה של רוח זו הפליגו אודיסס ומרעיו אל מחוז־חפצם, וכשהיו כבר קרובים אל ארץ־מולדתם נרדם אודיסס, ועמיתיו באיגלתם פתחו את הנאד. אז יצאו רוחות־הסערה מן הנאד וטילטלו את ספינתם בחזרה לאיאוליה, אלא שהפעם גירשם איאולוס מעל פניו. כאן שוב התחיל סוקראטס מדקלם מתוך אודיסיאה של הומירוס בתרגומו של שאול טשרניחובסקי לאמור:

חשתי אל היכל איאולוס הנודע לתהלה, ונמצא
יושב ואוכל ועל ידו גם אשתו, גם בניו כלהם,
אף בבואנו להיכל ישבנו על מפתח הבית
אל המוזות, והמה ראונו, אלינו השתאו:
”איכה זה באת, אודיסס, ואיזה דימון בעוכריה,
הנה דאגתי מאד לתשוכתה למען תבאנה
לארץ מכורתה ולביתה, המקום בו רצתה נפשך“.
ככה הביעו נאעץ ולבבי נעצב בקרבי:
”רעי, עמיתי הרעים ושנה אמולה בעוכרי
אנא, עזרוני, יקירי, כי אתם יכולים להושיע“.
ככה אמרתי ואפתח בדברי תחנונים נידידות:
אפס נאלמו דומיה נאביהם השיב אמרו:
”לה לה חיש מהאי, הגבר הנבון באדם,
יעז לא נאה ולא נאה לי להיות מטפל ודואג
לאדם אשר האלים המאשרים שנאוהו.
לה לה, זאת באתה כי בני האלקות שנאוה“.

כאן שיסעוהו בוריס, כדי לבשר לו לסוקראטס שגם במאה העשרים כתב סופר אנגלי ששמו ג'יימס ג'ויס אודיסיאה, שהוכתרה בשמו הרומי של אודיסס, לאמור אוליסס, וגיבורה הוא יהודי מומר ממוצא הונגרי המשוטט בכירתה של אירלנד, דאכלין. שמו של אותו יהודי ליאופולד בלום ועיסוקו סוכן־מודעות לעתון, אלא שכל אשר אירע לאודיסס מתארע גם לו בתנאים אחרים, במושגים אחרים, בקטיגוריות אחרות ובמשמעויות אחרות, ולפיכך יש צורך בדמיון עשיר ובכוח־יצירה גדול כדי למצוא את ההקבלה בין המתואר באודיסיאה לבין האפיונות באוליסס. מכל־מקום, מכיון שעומדים אנו על סף

מקדשו של איאולוס, כדאי שיוודע לו לסוקראטס שגם ענין רוחותיו של זה מצוי באותו ספר אנגלי, שכן בשעה שכלום נכנס למערכת עתונו פתוחים בה כל הדלתות והחלונות ורוח־פרצים מעיפה כמעט את הניירות מן השולחנות. והנה באותה אפיזודה עצמה מצוי נאום המדגים קטע משל יצירה מושלמת של אמנות ריטורית – נאום הטפה שיש מוצאים סמיכות־פרשיות כינו לבין הטפתו של איאולוס לאוליסס.

”עכשיו”, סח בוריס, ”הגיע תורי לצטט לך מן הזכרון. הנה כך:

”על שום מה אתם, היהודים, אינכם מוכנים לקבל את תרבותנו, את דתנו ואת שפתנו? אינכם אלא שבט רועים נוודים – ואילו אנחנו עם נאדרי־כפוח. אין לכם לא ערים ולא עושר, ואילו ערינו – כוורות המין האנושי הן, וספינות־המלחמה שלנו בנות שלושה וארבעה טורי משוטים – כוזאות ימי תבל עמוסות־לעיפה מכל אשר ייסחר בעולם; אתם עתה־זה יצאתם מחיי פרע של עם לא־בינות; לנו יש ספרות, כהונה, היסטוריה עתיקת־ימים ושיטות־מימשל. אתם סוגדים לאליל מקומי נטול־דמות; מקדשינו, עתירי הוד־מלכות וספוגי מסתורין, הם מקום משכנם של אוסיר ואיוס, של הור ושל אמו־רע. מנת־חלקכם – עבדות, יראָה והכנעה; וחלקנו – רעמים וימים. ישראל חלשה ומעטים בניה; מצרים – תיל־צבאות לה וכלי־זיגה נורא־יהוד. שכירי־יום נוודים ייקרא שמכם; ובהישמע שמנו ינוע לב עמי תבל, חיל ורעדה יאחזום.

”אבל, גבירותי ורבותי, לו היה משה הצעיר שומע לדבריהם אלה ומקבל דרך־חיים זאת, לו הרכין ראשו, הרכין רצונו והרכין רוחו בפני תוכחת־מוסר שחצנית זו, מעולם לא היה מוציא את העם הנבחר מבית־עבדים ולא היה הולך אחרי עמוד־הענן ביום. מעולם לא היה מדבר עם נצח־ישראל בראש הר־סיני ולא היה יורד ממנו עם שעור־פניו קורן ומקרין את אור ההשראה וידין אחוזות בלות־הברית שהחוק חרות עליהם בלשונם של אלה שהוצאו מחוץ לחוק ודמם מותר.”

לכאורה חזר בוריס ונתן צווארו בעול הבעיות שהציקו לו והטרידוהו כל ימיו, ולא היא, שכן הדברים שאמר לסוקראטס – תהיה משמעותם אשר תהיה – נאמרו בקלילות ריפרו־פית, כחן ובהומור, ללא שמץ קרע שבלב וצלילה למעמקים – הרגשות שתמיד צצו בנפשו כל־אימת שהגה בנושאים אלה – ולמעשה לא בא לבשר לסוקראטס את בשורת היהדות ולהרביץ בו תורת אל חי אלא להדגיש ביתר־שאת את הגרוטסקה שבעימות הפאראד־וקסלי בין סוקראטס, המתפאר בזכירת קטעים ארוכים מאודיסיאה של המאה השמינית לפני הספירה, לבין בוריס, המתגנדר בבקאות באודיסיאה של המאה העשרים. ואכן, נראה שגם סוקראטס לא קיבל כלל את הדברים ככובד־ראש. פניו, שממילא דמו כיותר לפני סאטיר מגחך, התרחבו כדי חיוך מקיף־כל ומפיו התמלטו צלילים ספק של צחוק אדם שאינו שולט על מיתרי הקול שלו ספק של מוזיקה אלקטרונית. שלא כאותם צלילים היו תנועותיו של אבי הפילוסופיה האנושית גמישות, קצובות והדורות, ונדמה היה שיוצא הוא במחול. באגורה הרומית שבאתונה, סמוך לבית־מקדשו של איאולוס, לנגד עיניהם של כל התיירים שמילאו את שטח האגורה, רקד סוקראטס את ריקודו ותוך כדי מחול החווה קידה ונעלם מן העין.

מכאן והלאה הפך כל הסובב את בוריס מעין באלט. ”חמשת הימים”, יצירה כוריאוגרפית מאת בוריס תמריץ, שהמחבר עצמו לוקח חלק פעיל בביצועה. מי מילל ומי פילל שבוריס תמריץ יהיה רקדן ראשי כבאלט מפרי רוחו ודמיונו המתימר לגלם בדרך כוריאוגרפית את דמות־דיוקנה המיתולוגית של יוון העתיקה? והרי המחול הוא הסוג היחיד של האמנות שלא אמר דבר ללבו של בוריס מימי ילדותו ועד היום הזה. מימיו לא הלך לחזות בהצגת באלט אלא אם כן כפו עליו אשתו או רעיו הר כגיגית, וגם אז נרדם היה כבר

בראשית ההצגה, אפילו כשהיתה הלהקה מן המשובחות בעולם, כגון זו של תיאטרון בולשוי ברוסיה.

והנה עכשיו, חמישה ימים וחמישה לילות, לא זו מלרקוד ומלהרקיד את הבריות – מהם כנייתמותה ומהם כנייתאלמות – על-פני אדמת יוון. בלשון השיגרה התיירית נקראו ריקודים אלה בשם טיולים מאורגנים, ומספרם היה ארבעה: אחד למיקני ואפידאורוס, אחד לדלפי, אחד לסאוניון ואחד, שנתקרא בשם לילות אתונה, לפיראוס.

כרציטאטיב מתוך טראגדיה יוונית עתיקה נשמעו באזניו הסבריה של מדריכת-תיירים, שסיפרה בעבור האוטובוס על-פני אלוקסיס – עיר המיסטריות הקדמוניות של יוון – איך חטף אליהשאל את פרספוני היפהפיה, ואמה האלה דמטר בחפשה אחרי בתה הגיעה אל אלוקסיס זו, ושם נענתה לאלהשאל וניאותה לבלות עמו בשאל את מחציתה של כל שנה; על כן באותה המחצית כפור יכסה את הארץ וכל אשר צמח ופרח בהיות דמטר על הארץ נובל וקמל ונכמש כל זמן שהותה בשאל, ומצפה לשובה. ולקול דבריה של המדריכה והמוזיקה הנלווית אליהם מסתחרר כל הצומח והחי יחד עם פלוטון ודמטר ובתה פרספוני במחול המיסטריה היוונית, ששוב אינו נפסק אף לנוכח ארובותיהם של כתייחחרשת המזדקרות מתוך אגדת אלוקסיס. שהרי המדריכה מכריזה בגלוי כי בשנים האחרונות הפכה אלוקסיס עיר-תעשייה מובהקת, מתפתחת, מתקדמת ופורחת מבחינה כלכלית. בין הארובות ובין המכוניות, על הגגות ועל הכבישים, רוקדים השעירים והנימפות, הטריטונים והקנטאורים, וגם האלים עצמם – שרק הבקיאס ביצירי המיתוס יש לאלים להבחין בהם מקרב שאר המחוללים – מתערכבים ביניהם כשרי ישראל בריקודי ההורה בחגיגות יום-העצמאות בשנותיה הראשונות של מדינת-ישראל על-פני כיכרות הערים הגדולות שבארץ. ואם בין הארובות ובין המכוניות כך על אחת כמה וכמה בין התפירות הארכיאולוגיות, ועל-פני עיייתחרבות כגון אלה של קורינת העיר, שפאלוס השלית הוכיח את תושביה העשירים והעליזים על רדיפתם היתירה אחר התענוגות. מוכן היה בוריס להישבע כי בין שרידי עמודיו של מקדש-אפולו יצא פאלוס במחול-מתניים מוקף נזירות לבושות שחורים כנגד אלהיין פרועה-יצירים דיוניסוס, שזר אשכולות-ענבים נתון בראשו ומינאדות תמירות, חטובות-גו, רוויות לשד-נעורים, שערן לבושן ובשרן רוחן, מגיחות עליו מסיפי בשלותן, צמאות להערות בו את כל אשר להן ערות-עדי-היסוד ולהשקותו עד שכרון-לב ואכזריות-חשים.

ומשהגיע אוטובוס-התיירים אל התיאטרון שבאפידאורוס, התפארה המדריכה בהישגיו האקוסטיים של אמפיתיאטרון עתיק זה, והושיבה את התיירים על מושבי-האבן, על המדרגה הגבוהה ביותר ככל שהסכימו הללו לטפס ולעלות, ואילו היא עצמה ירדה אל מרכז הזירה וזרקה מטבע-כסף אל קרקעה המרוצפת. כלי מאמץ ורקה, בלי כוח מיוחד, ואף-על-פי-כן דדה של הזריקה, כלומר צליל מגעו של המטבע עם אבני המקום, אכן התפשט בכל חללו של גיא-החזיון הזה המוקף הרים גבוהים, שעל סלעי מורדותיהם ישבו צופים, כמדומה, מימות-בראשית, האזינו לצלילים העולים אליהם והזינו את עיני בשרם במסכות שעל-פני גיבורים וגיבורות של טראגדיות מניאן, ובעיני רוחם חזו מחזות-שדי על אלים ואלות מניאדס.

בוריס נתעפרה רוחו על שום ההפסקה שחלה במחול בשל רצונה של המדריכה להדגים את סגולותיו האקוסטיות של התיאטרון העתיק, ולפיכך גמר אומר בלבו לשים קץ לכל אותו סגנון של הדרכה תיירית שיגרתיית ולעקור את הרע מן השורש. הוא ירד ממדרגות-האבן, חיבק את המדריכה במתניה (כבת 25-22 היתה זו, כהת-שער, חנינית, שחומה קצת, חייכנית, בעלת חוש-הומור וכבוד-עצמי, שאפילו פגע קצת באדיבותה

המקצועית—לולא ידע כי יוניה היא, ששמה אננה, עשוי היה לראותה כצברית לכל דבר) ויצא עמה במחול על זירת האמפיתיאטרון הנודע בשערי יוון עוד בימי מלוך מלך שיצא מחוטר ישי בירושלים.

צלילים פרצו ממעמקים כסילוני נפט בקידוח מאומץ שבא על שכרו. שוב היו אלה צלילי הלוגגריין של ואגנר, שאי־פעם הרטיטו את קרום־התוף שבאזניו ועכשיו חזרו והצלצלו באזניו לאחר שנדמו ימים רבים.

בכל שרירי גופה נלחצה אננה המדריכה אל בוריס עד כי נדמה היה לו כי חש הוא בנקב שררה אף מבעד לחגורה עבה ורחבה, שהיתה מושחלת בלולאות מכנסיה הכחולים ונכרכה במהודק מסביב למתניה. וככל שנלחצה אליו והסתירה פניה בין כתפו לצווארו כן לחשה בקול־בוכים:

"יש תיירים, אני צריכה להדריך... עוד רבה הדרך... אפידאורוס, מיקני, דלפי, סאוניון, לילות אתונה".

"אל תדאגי: ישנם סרטים... ישנם תקליטים... הנה הם יושבים התיירים על ספסלים חצובים בסלע מדרגות־מדרגות ועינם התממה קולטת את ריקודנו. אך כל עוד מוחם מסרב לעכלו נקרין להם על־פני קו־האופק של אחד מרוכסי־ההרים סרט צבעוני על כל אשר נועדו לראות, והקריין ישמיע להם את כל אשר למדת את לספר".

"ואני?"

"את תרקדי".

"אתך?"

"אתי".

ט

גבירותי ורבותי!

התיאטרון העצום שאתם נמצאים בו אינו אלא חלק ממערך אדריכלי אדיר ורב־מידות שבמרכזו עמד המקדש המפואר לאל־הרפואה היווני הקדום, אסקלפוס. אלפי צליינים נהרו הנה מימ־קדם לזכות בקסמי המרפא של אֵל זה, שהיה מעלה ארוכה לפצעי גוף ונפש. לכאן הגיעה הנימפה קורוניס כשהיא הרה לֵאֵל אפולון. אבל אחותו של אפולון רדפה אותה בחמתה ושלחה בה את חיצי זעמה להמיתה. דעו לכם, גבירותי ורבותי, שחיצי זעמה של ארטמיס היו חצים של ממש, ואכן מתה הנימפה קורוניס וגופתה הועלתה על המוקד. אך אפולון לא היה מוכן לוותר על יוצא־חלציו. בלפוף לשונות האש את ריכיה שסף האֵל את בטנה, שלה את בנו מרחמה ומסרו לקינטאור החיגר כירון. הלה לימדהו את תורת הרפואה וכשגדל הילד הפך להיות הרופא הגדול שבעולם. פעם אחת החיה אדם מת (מי מכם זוכר את אלעזר שישוע החיהו) וזיאוס, שהיה חושש שמא יעשה את כל בני־האדם בני־אלמוות (זכרו־נא מה אמר אלוהינו אחרי שאכל האדם מעץ־הדעת: הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ־החיים, ואכל וחי לעולם), לא גירשו מגן־העדן—הביטו־נא על סביבותיכם, האיז המקום מזכיר לכם את גן־העדן?... ובכן, זיאוס לא גירשו מגן־העדן אלא פשוט הרג אותו. ואף־על־פי־כן חי אסקלפיוס לעולם ולא נס ליחו כל עוד היו בעולם אלים זולת אלוהי־צבאות ובנו אשר יצא מחלציו. גדולה מזו, בימי מלכות רומי קיבל אסקלפיוס את התואר סוטר, כלומר גואל, והכל חשבוהו לאל האוהב את האדם יותר מכל שאר האלים, אל מושיע וגומל חסדים לפרט ולכלל. ויוליאנוס קיסר, הכופר מביזנטיון, אף השתדל לעשותו דמות אלוהית המקבילה לזו של ישוע בנצרות—אל־קרוב, רחמן ועושה־חסד.

בכל הפסלים הרבים המגלמים את דמותו של אסקלפיוס—אחד מהם תוכלו לראות כאן במוזיאון—משעין האל את יד ימינו על קטה שנחש מתפתל סביבו. זכרונא, גבירותי ורבותי, את מטהו של משה שהפך נחש, ואת נחש־הנחושת בעל סגולות־המרפא אשר עשה משה לבני־ישראל במדבר. ומי שאינו זוכר, הריני מוכן להזכירו: ויעש משה נחש־נחושת וישימהו על הנס, והיה אם נשך הנחש את איש והביט על נחש־הנחושת וחי. ולותר אמר כי נחש־הנחושת המושם על נס מסמל את ישוע המושיע המוקע על צלב, על כן כל המביט על הצלב וצלוכו מדביר את נחש־החטא אשר בקרבו.

"אננה...", לחש בוריס.

"בוריס...", דובכו שפתותיה וקולה לא נשמע.

"הוא מסלף".

"מי?"

"הקריין".

"מה הוא מסלף?"

"את הפירוש".

"איזה פירוש?"

"לפרשת נחש־הנחושת".

"וכי מה הפירוש הנכון?"

"הפירוש הנכון הוא: בזמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמיים היו מתרפאים, ואם לא היו נימוקים".

"ובמי אתה מסתכל?"

"בך".

"ולמי מכוון את לבך?"

"לך".

"ולמה אתה מאזין לוי?"

"אינני מאזין. אני שומע. מיתרי־הקול של הקריין מחוללים תנודות כמימצע גשמי, והללו מוגברות באמצעות גלים אלקטרומגנטיים ומתפשטות והולכות עד שהן מגיעות אל כלי־השמע שלי, שנועדו לקלוט קולות, בין שארצה ובין שלא ארצה. אבל אני שומע אותן רק באוזן אחת".

"ומה אתה שומע באוזן שניה?"

"את לווֹה־נגרין של ואגנר. ואת?"

"אני שומעת כשתי אוזני את נשימתך. אני רואה בשתי עיני את פניך, אני חשה בשני שדי בתוך".

"הבאתיני אל בית היין ודגלך עלי אהבה".

"מה שוב תתאינו, בן אטֶרס, עתה מה נפֶשֶׁד תַּחֲסֹר?"

הו אֶהְלִי־מֵלֵאִים הַנְּחֹשֶׁת, וְרַבּוֹת פִּילֵגְשִׁים

בְּתוֹךְ אֶהְלִי־נִבְחָרוֹת, שְׁזֶה דֶרֶכְנוּ אֲכִיִּים

לְתֵת לָךְ רֵאשׁוֹנָה, עַת נִלְכֵּד אַחַת הַמַּצּוּדוֹת.

אוֹלֵי תִרְצֶה בְּזֶה־הָרֵב, לָךְ יָבִיא מֵאֲלִיּוֹן

לְפָר נִפְשׁוֹ שֶׁל בְּנוֹ אִישׁ טְרוּיָה מְכַנִּיעַ הַסּוֹסִים,

אֲסוּר נִהְגְּתִיו אֲנִי אוֹ אֶחָד מִבְּנֵי הָאֲכִיִּים,

ואולי אשה צעירה תזדוג לה באהבים
להיות לה לבד? אבל לא נאה למנהיג,
אל לשור צבא להמיט שואה על האכזבים!
אי לכם, מוגי הלב, אכזות ולא גברים אכזבים!
הבה נשובה הביתה עם האניות ואותו
נעזב פה בשדה טרויה להנות משלל, ונדע
הבעזרתנו לו יש תועלת להועיל אם אין!
הנה עתה גם חלל את כבוד אכילס העולה
עליו ניקח ממנו תשורתו, גזלה למענו.
מרה אין בלב אכילס ורפה ידים הגבר –
"לולא זאת כי אז ודת פעם אחרונה, כן אטרס!"
בכה אמר תרסיס ויחרף את אגממנון רועה הגוים.

כן, גבירותי ורבותי. אגממנון, רועה הגוים, זה המלך שפיקד על צבאות האכזבים, אשר
צרו על טרויה כדי להוציא מידו של פאריס את הלנה, אשתו היפה של מנלאוס.
מבנה האבן דמויה כוורת, שאותו עיניכם רואות על המסך, הרי זה קברו של אגממנון,
במיקני. את בתו הקריכו לפוסיידון בצאתו למלחמה, ויד אשתו היתה בו בשובו מטרואה.
כאן נח הוא בכוכו יותר משלושת אלפים שנה ועל פניו מסכת פז כבדה, חמורה וזועפת,
שזיו זהבה התבובז לריק במחשכי המערה.

כשההר לא בא אל מוחמד היה מוחמד הולך אל ההר. לא כן אנו. מפיון שמסיבות שמחוז
לתחום שלישתנו מנועים אנו כיום מלהגיע אל מיקני – עיר מבצר מלכותו של אגממנון –
הבאנו את מיקני אליכם, אל הכד הזה. מיקני פירושו פטריה ביוונית עתיקה. ואכן, שימו
לב: הר זה, אמנם, נראה כפטריה. ואף כי גבוה ההר, נורא יהוד וחולש על סביביו,
גבוהים ממנו שני ההרים שמשמאלו ומימינו. גדולה ועשירה היתה תרבותה של מיקני,
העתיקה שבתרבויות חצי האי הזה עוד לפני פלוש אליו העמים היווניים. ראשיתה במאה
השש עשרה ואחריתה במאה החמישית לפני הספירה. הביטוי נא על שרידי חומתה
הקיקלופית, על פסלי נעריה הערומים, שיד האמנים המצריים היתה בהם לשווה להם יתר
שגב, של אלותיה הבתולות המחייכות בבת צחוקן הארכאית ועל כדיה, שעל
דמויותיהם – אף על פי שדמויות של בני אנוש ובנות חוה הן – יכול היה אויקלידס לבנות
את יסודות הגיאומטריה כמעט באותה הצלחה, שבה ביססם על משולשים, ריבועים
ועיגולים. כאן, בארמונות אשר בפסגת הפטריה, ערכו מלכים ורוזנים את משתאותיהם
ושתו יין מבזיכי זהב – הביטוי נא על אחד מהם – אשר ידנו החלשה תקצר מלהרימם מן
הקרקע בעודם ריקים.

הטיול הבא, גבירותי ורבותי, נועד, לפי התכנית שכיד, לדלפי. אנו נאמנים לתכנית,
גבירותי ורבותי. בטרם נגיע אל דלפי, סליחה, בטרם תגיע דלפי אליכם, העיפו עין על
הר הפרנאסוס. גבהו כשמונת אלפים רגל.

"באתי עדיך, אל נשכח מעולם אל ירחיקדם וימים אחרים".

"מה אתה לוחש?"

"שיר".

"איזה שיר?"

"לאפולו".

"מדוע?"

"משום שכאן... סליחה... שם.... לא, כאן, על המסך... על פסגת הפרנאסוס היה מדלג לו האל אפולו עטור זר-דפנה בלוויית עשר המוזות".

"עדיין אתה צופה?"

"המסך מתולל גלים ללא מימצע כלשהו במהירות של 296,000 קילומטר לשנייה, וכל-אימת שהם נחים על רשתית עיני נקלטת תמונה".

"יכול אתה לעצום את עיניך".

"עין אחת אני עוצם".

"ומה אתה רואה כה?"

"את ל'הנגרין ואת הברבור שלו".

"אותי?"

"בך אני חש".

"רק חש? אינך מרגיש?"

"מרגיש".

"איך?"

"כאל צעיר".

"איזה אל?"

"אל-אלוהי מדבריות הפלי, אל-אלוהי כובשי כנען בסופה..."

גבירותי ורבותי, לעיניכם דלפי. כאן ניצח האל אפולו את הדרקון פיתון: התבונה ניצחה את הערמה, השלום את המלחמה, ההרמוניה את האנארכיה, האמנות את היצר. הביטוי-נא על מדרגות-ההר היורדות במתינות מגובה של 570 מטר. התרבות שרואות עיניכם הן משל התיאטרון ההילניסטי, משל מקדש אפולו ומשל בית-האוצר של אתונה, שבו היו האתונאים מניחים מתנות-נדבה שלא היה להן מקום בבית-המקדש. וכי אין זה סמלי שעד ימינו אלה נשתמר בית-האוצר זה כמעט בשלמותו, על כתליו ותבליטיו, על גגו המשופע, על עמודיו ומדרגותיו? הנה הוא על מלוא הבד.

ועכשיו הנוף בכללותו. מעל למדרגותיה של דלפי סלעים תלולים משלוחות הפרנאסוס ומתחתיה גיא עמוק, שנהר זורם בו. הזינו עיניכם בנוף: אכזר, זועם, שגעוני, אך כולו אומר כבוד והוד. גדולה מזו: יש סדר ומשטר בשגעונו.

כאן נערכו המשתקים הפיתיים, מעין חגיגות-ספורט לזכר נצחונו של אפולו על פיתון. כאן היה האוראקולוס מגיד העתידות: הנה הנו האדיטון, שמתחת האדמה, אשר בו יושבה הכוהנת פיתיה על-גבי חצובה ומילמלה שגיונות-ניבוי בדבקות אקסטאטית. מכל חלקי תבל באו שליטים לחזות בה, להאזין למשאת חזיונותיה, לפענח את רמזיה ולנהוג על-פי עצותיה.

"אננה?"

"כן".

"היכן אנו?"

"באפידאורוס".

"לא נכון".

"אם כן, היכן?"

"אנחנו באתונה".

"מה פתאום?"

"הביטי. אנחנו במועדון-לילה. בפלאקה. ברובע העתיק של אתונה".

"איך הגענו?"

"אינני יודע".

"מדוע רק אנחנו רוקדים?"

"האחרים יושבים ליד שולחנות, שותים יין וצופים בסרט".

"במועדון-לילה מקרינים סרט?"

"עיניך הרואות".

"עיני אינן רואות דבר זולתי אותך לכדך".

"את משוגעת".

"כה אמר סוקראטס: הנבואה היא שגעון".

"ויותר משלש-מאות שנה לפניו אמר הנביא הושע: אויל הנביא, משוגע איש הרוח".

"ועוד אמר סוקראטס: הנביאה בדלפי והכוהנת בדודנה כל-אימת שיצאו מדעתן הביאו תועלת רבה ליוון, הן בחיי הכלל והן בחיי הפרט, ואילו בעתות של שפיות-דעת היתה תועלתן מועטת או שלא היתה בהן תועלת כלל".

גבירותי ורכותי, הנערות המעורטלות שרואות עיניכן אינן אלא עלמות תיירות מסקנדינאביה, המיסרות את גוון לליטופיה הצורבים קימעה של השמש הדרומית. על כן נתמכים שדיהן בפס צר של ביקיני, המשמש חזיה מבחינה פורמאלית ומבחינה ויזואלית הוא מבליט את פטמותיהן עד אשר כל גבר מודה לאלוהיו כי לא פרוק-רגלים הוא אלא יונק. אשר למשולש, שכל קיומו תלוי בשני חוטי-משי דקים הקשורים זה בזה שתי-זערכ, לבי סמוך-זבטוח כי ייעודו כרור לכס, ואיני רואה כל צורך בהבהרה בנושא זה. לעומת זאת, טעונה הכהרה עצם הופעתן של נערות אלה מן הצפון הרחוק. ובכן, גבירותי ורכותי, על המסך חוף-הרחצה על שפת-הים בסאוניון. הביטו וראו, מעל לחוף זה מתנשאים שרידיו אדירי-הרושם של המקדש לאלהים פוסיידון—זה האל השלישי שאנו מציגים לפניכם היום. על כף גבוה מתנשא המקדש ומכאן השקיף פוסיידון על ממלכתו הכחולה, הטביע ספינות, עירבל גלים, בעיים-רוחו הטיל ציים תהומה, וחילות-ים אדירים במחי ידו צללו כעופרת במים אדירים. מכאן רדף עד-חרמה את אודיסס הנודד, שעליו יצא קצפו בשל דבר של מה-בכך, ואפשר שעדיין רודף הוא אותו.

כאן, על אחת מאבני המקום, מצוא תמצאו חרות כמו ידיו שמו של ביירון, הלורד המשורר הפיסת, אשר לחם את מלחמת חירותה של יוון ומת על האדמה שבה אהב. האין אתם חשים בניגוד החרף שבין מקדש נורא-הוד זה שעל הכף ובין חוף-הרחצה שמתחתיו?

"אננה".

"כן, אהובי".

"שלחיני כי עלה השחר".

"איזה שחר?"

"שחרו של יום אל"ף בשבת: מוצאי שמיני-עצרת ושמחת-תורה תשל"ג".

"הוא לא עלה עוד. רק חציו הראשונים הפציעו".

"עלי ללכת ויהי מה".

"מדוע?"

"כי אור ליום א' נושא ואסילי את ואלנטינה לאשה".

"אין עוד אור. עדיין חושך".

"שלום, אננה".

"שלום, בוריס. העורך שומע את צלילי האופירה?"
 "לא".

"זו רק הפסקה".

"עוד אשמע?"

"כן".

"מדוע?"

"משום שעד כה שמעת רק את האוברטורה".

"את מה?"

"את הפתיחה".

"כל זאת היתה רק פתיחה?"

"כן".

"למה?"

"לאור ליום א' בשבת, אשר בו ואסילי נושא את ואלנטינה ובוריס את שנגלינה".

"שחקי!"

"חה-חה-חה!"

"החרישי!"

"התרצה להמית את הצליל אשר ניתק ממיתרי קולי בדרכו אל כלי-השמע שלך?"

"כן".

"מה שם ייקרא למיתה זו?"

"מיתת נשיקה".

"חה-חה-חה!"

"דומי!"

י

היה זה רגע של דומיה מוחלטת. חיי-הלילה של אתונה נסתיימו וחיי הבוקר עדיין לא התחילו. החושך מש, והאור, שניתק מאיילת-השחר, עדיין לא חדר אל אווירו של עולם. רק מקום אחד היה מואר בנגוהות עד כי יש שנדמה היה כי שריפה פרצה בו—היה זה מקום הכנסיה האורתודוקסית הקטנה, שבו נערך טכס-הכלולות של ואסילי וואלנטינה. מסתבר שמועדון-הלילה שבו פרש עתה בוריס מאנגה המדריכה נמצא בקירבת-מקום, ממש בשכנות לאותה כנסיה.

הרחוב היה ריק. בוריס החיש פעמיו. בינו לבין הכנסיה הפרידו כמה עשרות מטרים. מאחת הסמטות הצדדיות יצא חמור: גבר רכב על גבו ומאחריו חימרה אשה. לאור נגוהותיה של הכנסיה אפשר היה להבחין שהגבר הוא עלם צעיר, שחור-שער, וגופו חטוב-להפליא. האשה אף היא צעירה היתה, שחומת-פנים, תמירה ודקת-גו. הרחוב היה צר, והשלישיה חסמה את דרכו של בוריס. כבר ראה בימי-חיוו שלישיה דומה לזו: גבר, אשה ובהמה. היכן היה הדבר? באופק המדברי, בנגוהות השקיעה, עת שט לפני שלושים-ושש שנה בספינה על-פני תעלת-סואץ, אלא שאז היתה הבהמה גמל והאשה גימלה לפניו ואילו עכשיו הבהמה חמור והאשה מחמרת אחריה. פתאום צץ רעיון במוחו.

"תנו לי את החמור!" פנה אל הגבר, משום-מה, בעברית.

"בבקשה", השיב הלה אף הוא בעברית. צנח מן החמור וניצב לפניו.

בוריס קפץ וישב באוכף.

"פניך לפנסיה?" שאל הגבר.

"כן", ענה בוריס. "אני רוצה להמם אותם. רוצה להופיע בבית-מקדשם עני ורוכב על חמור, כמו שהופיע ישוע בשעתו כבית-המקדש שלנו. שמעת על כך?"

"שמעתי".

"וזאת שמעת?"

"מה?"

בוריס התחיל לדלקלם לפניו מתוך "כה אמר סאראטוסטרה" לניטשה בתרגומו של פרישמן:

"כל בני-האדם הנעלים האלה, כולם כמו ילדים וכמו נשים זקנות מאמינות כרעו על ברכיהם ויהיו עובדים לחמור".

"לא שמעתי", שיסעו הגבר.

"רוצה אתה לשמוע את נוסח תפילתם אל החמור?"

"למה לא?"

"אמן, תהילה ותפארת וחכמה ותודה וכבוד ועוז לאלוהינו מעולם ועד עולם. את סבלנו הוא נשא, לעבד היה לנו... לא תואר לו ולא הדר, צבע עורו שיבה ובה יעטוף צדקתו; אם רוח בו, יחביאהו. ואולם, כל איש יאמין באזניו הארוכות... האם לא ברא את העולם בצלמו, אשר יהיה נבער כמוהו? הולך אתה ישרות ועקלקלות... רגע אחד, אתם סטיתם מן הדרך. אנחנו עוברים... עברנו כבר... על-פני הכנסיה... מה זה?"

הזוהר שבפנסיה ככה בכת-אחת. ואכן, שוב לא היה צורך בו. אור בתר-דימדומי חורין התפשט בחלל. החמור געצר, הגבר התמיר שחור-השער הפך פניו אל בוריס וחשף שני טורים של שיניים לבנות.

עתה ידע בוריס כי מלכות נטמנה לו והוא נפל בפח יקוש. מימינו עמדה ואלנטינה. משמאלו ניצב ואסילי. מאחוריו, שלובת-זרוע עם אותה עלמה שחומת-פנים, תמירה ודקת-גו, חייכה לעברו המדריכה אנגה. היא הושיטה לו את זרועה השניה, זו שלא היתה שלובה בזרועה של העלמה, קדה קידה, והכריזה:

"נא להכיר, שנגלינה".

בוריס פרש כפיו אל השמיים ואל שמי-השמיים וצעק צעקה גדולה ומרה:

"אלי, אלי! למה עזבתני".

החמור ענה אחרי הדברים האלה: "יהי", וכל אשר סבבו פרצו בצחוק גדול. ההד החרה-החזיק אחריהם. ממרחקים הגיע ההד, מגבהים, דומה, מחורבות האקרופוליס עצמו, שעתה נראו בבירור לאורו הרענן של הבוקר הדורך זריחתו באתונה.

יא

אותו פרק-זמן שבילה בוריס תמרין במתיצתה של זו שהוצגה בפניו בלילה הגורלי ההוא כשנגלינה היה אולי אחד האנשים הנודעים והמפורסמים ביותר בעולם, ושמו הופיע בכותרות הראשיות ברחבי תבל באותיות-ענק לאמור: "סופר ישראלי נחטף באחת מעריה של יוון והוא מוחזק כבן-ערובה עד לשחרור של...". כאן בא מספר אסטרונומי שהשתנה מעתון לעתון, מעיר לעיר ומארץ לארץ – "טרוריסטים פלשתינאים הכלואים בישראל". אף-על-פי-כן איש אינו יודע בבירור ואינו יכול לקבוע במידה סבירה של דיוק את מספר הימים – כל שכן השעות – שהיה בוריס שבוי בידי חוטפיו. אפילו אפשר היה לשאול אותו עצמו, ספק אם היה יודע להשיב, שכן הוחזק בחדר חשוך, שתריסיו ודלתו מוגפים היו ועד לשעה האחרונה לשהותו בו לא יכול להבדיל בין יום ובין לילה.

מיטה כפולה היתה בחדר ושולחן־קמטר קטן, שבו שמור היה סיר־לילה ועליו נמצא עומד מעין גר־תמיד, עגלגל ואדום עשוי שענה, ששימש מקור־אור יחיד—עצוב, הססני, מהבהב. הגר לא האיר אלא עיגול צהבהב צנוע, ואף אותו במעומעם, אך עם זאת לא חדל מהאיר אפילו רגע קט, כשם ששנגלינה לא זזה אף כהרף־עין מבוריס. רק פעמיים ביום ניגשה, לאחר כמה הקשות־צופן, כנראה, אל הדלת, פתחה אותה כדי סדק צר, בלי להתיר את השרשרת שקישרה את הדלת אל המזוזה, והושיטה ידה החוצה—פעם אחת כדי למסור בידיו של פלוני את סיר־הלילה ולקבל מידו את סיר־האוכל, ופעם אחרת כדי למסור את סיר־האוכל ולקבל את סיר־הלילה.

שנגלינה תמושה היתה מכף־רגל ועד ראש—בין שדיה היה תלוי רימון, בכיסיה היו שני אקדחים ומידה האחת לא סר המקלע, ואילו בוריס כבול היה—בידיו וברגליו.

איש מלבדם לא נכנס לחדר החשוד. מכיון שגם שנגלינה לא קרבה אל העיגול המואר אלא פעמים ספורות לא עלה בידו לראות את פניה עד הרגע האחרון—ועד בכלל. והנה חרף העובדה שלא היה יכול לראות את פניה עד הרגע האחרון ועד בכלל, ואף שהיו מוגבלים במעשיהם—היא בשל הנשק שעליה והוא בשל ידיו הכבולות—התעלסו השנים במיטה הכפולה שבחדר. ביום ובלילה התעלסו—שהרי לא יכלו להכתין בין יום ובין לילה—ולא ידעו שבעה. לא מאהבה התעלסו כי אם מתוך שנאה יוקדת, רותחת, מלכה יצרים, מכלה עד כדי כך שהיא שורפת את עצמה והופכת היפוכה: אהבה שבכאב, אהבה שבסבל, אהבה שפייסורים—גרימתם, קבלתם, שאתם. הן היה מי שאמר כי שתי הצלעות של משולש־חיייו של האדם—הלידה והמוות—כרוכות בפאב; דין הוא אפוא שגם הצלע השלישית—האהבה—לא תהיה פטורה ממנו.

מי איש ניחן בעט סופר גאון ויוכל לשער ולתאר את אימי האקרובאטיקה השטנית שבפירכוסיו גו מפרפר של נערה בדמי ימיה, ששני אקדחים על שתי מתניה, רימון נתון בין שדיה, ידה האחת חובקת את צוואר בן־זוגה והאחרת מחזיקה במקלע טעון ומי יעז ליטול מכתולו כדי לתאר ולפאר את נפתוליה־אלוהים אשר נפתל גבר בגיל־העמידה העוגב על בת־זוגו בשארית אִנּוּ השוקע, כשידיו ורגליו כבולות ובלבו הבטחון כי אכן אלו הן שעותיו האחרונות—יהי מספרן אשר יהיה: שלושים, ארבעים, חמישים—כל אחת מהן האחרונה בחייו, שהרי אף־על־פי שבשעות אלו לא קרא עתון ולא האזין לראדיו, ידוע ידע כי נגזר דינו ובאה אחריתו. וככל שסבוכה ומפלאה היתה לוליינות הגוף, שבעתיים פחלתלים ממנה היו התעקלויות הנפש ומעקשיה.

"We shall throw you all into the sea"—לאמור: את כולכם נשליך הימה—אלו היו המלים היחידות שהוציאה שנגלינה מפיה בכל תקופת שהותו של בוריס עמה, חוץ מפעם אחת—אחת ויחידה—שפלטה עוד שלש מלים, לא דווקא באנגלית, ולא יספה, ואילו שמונה מלים אנגליות אלו כמעט לא משו מפיה. היא חזרה עליהן כשהגישה לו את הסיר, כשתחבה את המזון לפיו, כשפירפרה תחת גופו הכבול—בחירחור של זעם, בלחישת־שרף של משטמה, בריחוש־עגבים של עדנה. ואף כי באנגלית הגתה את המלים הללו, חש בוריס בבירור שהיא שומעת גם עברית—על כן פתח את פיו ודיבר, בשיפרון דיבר, כמעט בלי הפוגה, בלי הרף, בלי פסיחה.

בתחילה השיב לה על הודעתה לאמור:

"לא לים תשליכי אותי, כי אם תהרגיני באחד מכלי־הנשק שעליך. ודעי לך, שנגלינה, שלא איכפת לי הדבר אף כהוא־זה, שהרי מוטב למות מכדור־אקדח מאשר מסרטן בכבד, על כן לא את באת אלי—כפי שוודאי סבורה את ועמד מרעיד בני־בריתך—כי אם אני הוא שבאתי אליך. עכשיו ברור לי כי לך נכספה נפשי, כי אליך פלה לבי ואליך ערגתי כערוג שבאתי אליך.

אייל אל אפיקי מים... מאז... מאז... מאז קיבלתי את הזמנתו הארורה של ואסילי לבוא להונגיקונג, כדי לראות אחת משכיות־חמדתה—שנגלינה.

“קרוב לארבעה עשורים חלפו מאז, והנה שנגלינה לא היתה בה יד הזמן. “והמלך דויד זקן בא בימים... ויבקשו נערה יפה בכל גבול ישראל וימצאו את אבישג השונמית... נתהי למלך סוכנת ותשרתהו, והמלך לא ידעה... יען אבישג היה שמה ולא שנגלינה, ויען כי מלך היה ולא סופר אף כי ניסה כוחו בשירה... ואילו אני סופר אני ולא מלך ואת שנגלינה שמך ולא אבישג—על כן אדער.

“We shall throw you all into the sea”

ויהי אחרי דעתו את שנגלינה נפתח בוריס את פיו נישא משלו ניאמר: “איבה שת אלוהים ביני ובינך, ותבוא הפורענות. על כן הזרע אשר הטלתי בך זרע פורענות הוא... ועתה ראי פלא: זרע פורענות יפה שרשים ומשרשי יפרה נצר... ויצא חוטר מגזע בוריס. ונתה עליו רוח יהוה, רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת... והיכה ארץ כשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע. והיה צדק אזור־מתניו...” ובדברו הושיט בוריס את ידיו הכבולות ובאחת מפיסותיהן נגע באקדח שליד מתנה הימנית: “ועל מאורת צפעוני גמול ידו הָךְה”.

“We shall throw you all into the sea”

אז התעלסו בשניה, וכתום המשגל שאף בוריס עמוקות את האוויר ויוסף להזיל כטל אמרתו:

“כי בתתי זרעי כה לראשונה הרתה העלמה נתלד בן—ניהי לאלוהי הגויים. ובהרחיקי זרעי מאשת נעורי צעתה כוהנת אלוהי הגויים ותפשק לפני רגליה למען אשגלנה—נתהר לזנונים ותלד את השטן. והשטן—רעמת־שיבה לראשו, זקנו יורד על־פי מידותיו ופיו מבשר גאולה לעולם, והלכו עמים רבים—לבני־עור וצהובי־שער, צהובי־עור ושחורי־שער, שחורי־עור ומסולסלי־שער—ויאמרו: יורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו ויישבעו בו עד היום הזה... כי את השטן לאלוהים יחשבו. על כן בשלישית אבוא ואדענה, כי אחרי בלותי שת לי אלוהים זרע למען התיוזו בך כצורר הנפלט ממקלע”.

“We shall throw you all into the sea”—לחשה שנגלינה, סתמה את פיו בלשונה וכרכה שוקיה סביב ירכיו עד שתופי האקדחים שליד מתניה ננעצו בקצות צלעותיו והרימון שבין שדיה העיק על חזהו ונדמה היה כי שקע בו ועצר את נשימתו של בוריס.

יב

כשוב אליו רוחו חדל בוריס מלהרעיף כמטר את לקחו ההיסטוריוסופי־הביולוגי־הארוטי והתחיל לחבר שירים. מאין אפשרות להעלותם על הכתב היה מחבר אותם על־פה ומדקלמם לשנגלינה בין התעלסות להתעלסות, בין משגל למשגל, בין בעילה לבעילה. בתחילה חיבר שיר־אהבה:

שְׁחַרְתָּ, שְׁנַגְלִינָה, כְּלוּחַ
אִישׁם בְּכֶתֶה בְּעֶבֶר.
אֲנִי כֹה שָׁבַע, שְׁבַע־רוּחַ...
אֲנִי כֹה צָמָא, צָמָא־בָּשָׂר.
כְּשֶׁרָה, הַנְּאֻנָּה בְּבִנוֹת־קָדָם,
מִבְּהִיק בְּזֹהָרָה אֶפְלָה,

וְכָל קָלִילֹתֶיךָ אֶדְחוּ הוּא הוּא
 לְרַחֵם: דַּעֲנִי כָלָה.
 בֵּין לֵהֵט שְׂדֵיךָ יְנוּחַ
 רִמּוֹן מִבְּשַׂרְךָ וְקָר.
 אֲנִי כֹה שָׁבַע, שְׁבַע־רוּחַ...
 אֲנִי כֹה צָמָא, צָמָא־בָּשָׂר.
 גִּוּר מִתְבַּשֵּׂם וּפּוֹרֵחַ,
 בּוֹעֵר כְּאִשָּׁה גִּוּף אִשָּׁה —
 אֲנִי אֶעֱלֶה עַל מִזְבֵּחַ
 וְאֵת לִי תִהְיֶי לְקֹדֶשֶׁה.
 רִיחֶךָ מְגֵרָה כְּמִדּוּחַ,
 עוֹרֶךָ לְקִשְׁתִּי הַמִּיתָר.
 אֲנִי כֹה שָׁבַע, שְׁבַע־רוּחַ,
 אֲנִי כֹה צָמָא, צָמָא־בָּשָׂר.

ניכר היה ששנגלינה מקשיבה רוב קשב, אלא שתגובתה לא היתה מפתיעה כל-עיקר.
 היא אמרה:

"We shall throw you all into the sea"

אז גמר בוריס אומר לחבר לשנגלינה שירי-ילדים, שהרי אחרי ככלות הכל ילדה היתה
 לעומתו.

השיר הראשון היה מוקדש לכלב, וזו ראשיתו:

כָּלֵב, כָּלֵב, כָּלֵב טוֹב.
 שֶׁב וּלְמַד קְרָא וּכְתַב.

השיר השני – לחתול:

הַחֲתוּל הַמֶּתֶק
 מְחַיֵּךְ כְּמוֹ תִּיגָר, וְכו'...

השיר השלישי הוקדש לפרה, הרביעי לסוס, החמישי לתרנגול, הששי לברווזים והשביעי
 לתיש, וזו לשונו:

הַתִּישׁ בָּעַל הַקֶּרְנִים
 דִּמְעוֹת נּוֹצְצוֹת לוֹ בְּעֵינָיו.
 הִשְׁעִיו זָקְנוֹ אֶל הַגֶּדֶר
 וְהוּא מְבִיט וּמִתְמַרְמֵר.
 רוֹצֵה לְבָכּוֹת, רוֹצֵה לְכַעַס,
 כָּאֵלּוֹ אֵין לוֹ מָה לְלַעַס.

תיש! אל תהיה עצוב.
 תיש! יש לך קל טוב.
 יש לך חנם אין כסף
 כר מלא שיחים נעשב
 נקה אותו חוצה —
 מים כמה שתרכה.
 שתה, אכל והתגלח
 והיית אד שמח.

על כל שיר, פרט לאחרון, הגיבה שנגלינה כדרכה: "We shall throw you all into the sea" – אלא שעוד לאחר דיקלום השיר הראשון, זה שהיה מוקדש לכלב, הרגיש בוריס כי המרחק בין סיום השיר לבין משפטה הקבוע של שנגלינה גדול היה יותר מכל פעם אחרת, שכן עד כה נהגה לפסוק את פסוקה בהבשנה שגמר הוא את דבריו ואילו עכשיו חלפו כמה שניות עד שפצתה את פיה. רגע נדמה לו שהביאה לידי התהרהרות, ורושם זה גבר בו ככל שהשגיח כי לאחר כל שיר ושיר גדל והולך המרחק בין המלה האחרונה של השיר לבין המלה הראשונה של פסוקה. על השיר האחרון – שיר התיש – לא הגיבה כלל. פרקדן שכבה עלידו, האקדחים צמודים למתניה, הרימון לו בין שדיה ומקלעה כר למראשותיה; שכבה והחרישה.

אותה שעה התברר לו לבוריס – מעל לכל ספק – כי השיר אשר יקרא עתה באזניה יהיה שירו האחרון.

כל שאר השירים שהשמיע עד כה חיבר תוך כדי דיקלום. השיר שהשמיע עתה, מזכרוננו דלנו; היה זה השיר הראשון בימי-חיינו שחיבר בעברית והעלהו על הכתב. כמי ששואב טיפים מבאר עמוקה הגה לאטו – כקול מאוב – את מלות השיר:

אני אכתב
 לקול צלילי רובה, רמון ומקלעים,
 לקול צלילי בטהובן, מוצרט ושוֹפָן,
 לקול צלילי דבור נזמר ילדתי,
 לקול צלילי סופה שואגת בחוצות,
 אני אכתב.

ארוך היה השיר, כמעט פואימה שלמה שפירטה את כל אותם הנושאים המשמיעים קול, שעל צליליהם התחייב בוריס להגיב בכתיבת שירים, ואין אנו רואים טעם להביאו כאן במלואו. אלא שלמען הצדק והאיוון ראוי שכמו שהבאנו את ביתו הראשון כך נביא גם את ביתו האחרון, לאמור:

אני אכתב.
 למגע הפלדה — צוננת ושחורה,
 למגע יד רעה, רכה וחמימה,
 למגע פריכת עור של ספר שכע-זמים,
 למגע הזכוכית באפלת חלון.
 אני אכתב.

יג

בוריס טעה. השיר השכוח, שנדלה לפתע ממעמקי הזכרון, לא היה האחרון שזכה בוריס להשמיע באזניה של שנגלינה אלא לפני-האחרון. ליתר-דיוק: באחרונה לא שיר השמיע באזניה כי אם תרגומו של שיר, ואם נדייק כחוט-השערה בתיאור העובדות ונקפיד על מסירתן עד כדי נוקדנות נאמר כי המשפט האחרון שהפטיר אף לא היה תרגום של שיר אלא פסוק מספר ישעיהו (ו, יג). ומעשה שהיה כך היה.

כעשר דקות החרישה שנגלינה עד אשר נשמעו שלש דפיקות בדלת. ומשנשמעו שלש הדפיקות קמה מן המיטה הכפולה אך לא פסעה כדרכה אל הדלת כדי לפתחה קימעה ולהחליף סיר מלא בסיר ריק וסיר ריק בסיר מלא אלא יחפה צעדה אל החלון ואת תריסיו פתחה לרווחה.

אור זוהר הציף את החדר וסינוור את עיניו של בוריס.

אז קרבה שנגלינה אל קמטר המיטה, נשבה בשלהבת וכיבתה את נר-התמיד. אזניו של בוריס קלטו את קול הנשיבה, ורק על-פי השמיעה ניחש את מעשיה, שהרי ראה לא ראה אותה, כי עיניו עדיין עצומות היו למגן מפני האור המסנוור. הוא לא פקח את עיניו גם כאשר גחנה שנגלינה מעליו והתחילה להתיר את אסוריו—מן הידיים ומן הרגליים. ומשסיימה את מלאכת ההתרה הושיבתו על המיטה סמוך לשולחן הקטן והציבה עליו את המקלע—הקת נשענה על השולחן ולוע הקנה גנעץ בסנטרו של בוריס. לאחר-מכן כרעה על ברכיה והליטה פניה בין רגליו. לפיכך כאשר הרהיב עוז סוף-סוף לפקות את עיניו שוב לא ראה את פניה, אף שהאור שחדר עכשיו אל כל פינות החדר לא היה כמקודם זוהר ומסנוור אלא רענן היה, מלטף ובהיר. אכן, את פניה לא ראה, אך ראה ראה את חוליות חוט-שדרתה הכפופות כקשת, את חמוקי עגבותיה, אשר משום-מה הזכירו לו תפוח-זהב שיד נעלמה עשתה בו חתך כדי לקלפו, אך חזרה בה מכוונתה והשאירה את קליפתו. ועוד ראה את הרימון ואת שני האקדחים, סדורים בסימטריה אידיאלית בקצה המיטה, וכן בלוק-כתיבה מונח פתוח על השולחן-הקמטר ועליו עט כדורי.

נטל בוריס את העט, ובעוד סנטרו שעון על לוע המקלע התחיל לכתוב על-גבי הדף החלק—הראשון מדפי הבלוק.

רק כשסיים את כתיבתו הרגיש שהפעם כתב את שירו רוסית, אף שכשלושים שנה לא כתב בלשון זו. ועוד הרגיש כי שערה של שנגלינה מתפרס על ירכיו ופיקות ברכיו ננעצות במלאת שדיה הגמישים, כי ערומים היו בוריס ושנגלינה ולא התכוששו. תלש את הדף מבלוק-הכתיבה, החזיקו מול פניו כשסנטרו שעון על לוע המקלע, וקרא את תרגומו העברי של השיר—מלה במלה תירגם, לאמור:

היא עברה (הפגנה גם לחיים,

שברוסית הם לשון-נקבה). אני

נובל. הסוף הגורלי קרוב.

זמר חרש-אלם עומד בשער

גוֹ-הַעֲדוֹ, ואין הוא מאמין בו.

דבור אלם, צלילים

חרשים נפרשו על-פני דרֶה-החיים

שלו, והוא עומד, ידיו משכלות,

והשיר מפוצץ את חזהו. כל אשר
 יהיה אינו חדש, העבר יחזר ויפרא,
 אך המלה שלא נאמרה נקרשת בגרון.

פתאום חש כי ימינה של שנגלינה, שיחד עם שמאלה לפתה עד כה את מתניו, ניתקה מגופו וזוהלת על גחונו של המקלע, מן הקת אל הלוע. צופן־התקשורת בין בוריס לשנגלינה התחדד והלך, השתכלל והלך, התעדן והלך – אלא שככל שנעשה מורכב כך היה פיענחו קל יותר לבוריס. הוא אמר:
 "את שואלת מהי המלה? אמרתי לך: היא גקרשה בגרון, כמו דם, לא אוכל לפלטה לנצח, לעד, שלי היא ולעולם תישאר שלי. אך יכול אני לפלוט מלים שאינן שלי. ולא רק מלים כי אם פסוקים שלמים. והם קרובים מאד, זהים כמעט עם המלה שנקרשה, ואולי אף מביעים את אשר יש לי לומר יותר מן המלה שלי".
 "מה הוא הפסוק?" שאלה שנגלינה בעברית צחה.
 "כאלה וכאלון אשר בשלכת מצבת במ זרע־קודש מצבתם".
 אצבעה של שנגלינה הגיעה אל הדק־המקלע ולחצה עליו. היא לא הרפתה מלחיצתה עד שהתרוקנה המחסנית כולה.

ורדה גינוסר: במבוא הקיץ

כורעים היינו במבוא הקיץ
העמוס בשפעתו.
ריח האננים השתנה בינינו
כמאגרי הדקיות
אשר יגע בם ויעיר.

ריחו עצב, ריחו שמחה
פראית, הנקשרת במעבה
גופינו כנשימה קבדה.
ולפרקים הנה הוא ריח בית
שחצרו טובלת
בעלון שלון.

במבוא הקיץ אשה בשנות
שלשים, יורדים עליה
מפלים של אור פנימי,
שערי גן ילדותה נפתחים
שוב חרישית.

במוסות חיים המהירה לה
ארץ עתיקה משגרת רמזים
מאוששים אל דרך נהירה,
באדמה קרובה שעברה מתהפך
בה עם בניה,

באדמה ערבה למנוחותינו
הקוראת לשיר.
שעקר השיר היא הארץ,
המקום המתהדק על צעדינו
בקשרים רחוקים וקמויים.
שפת אם עתיקה תיטיב
לומר את השיר, הקולע
בצמות הארץ בנפות
עד כי תשגיא.
כי האדם בשפת אמו
רק ידבר שיר.

במבוא הקיץ הייתי
ביעל הרים לכודה
וארומת גופינו מתפוגגת.
מכאן אנהנו נותנים
בארץ סימנים,
את ריח הרגבים, והדם,
את הצבי והגפר,
והזיתים המצתירים
על ראשינו. צל עמק.

והאומרים שירה,
שהקולות והצבעים עושים בהם
מעשי חרות,
שהמבוכה ביתית להם במנוחה,
בחומת פאבס
יושבים וצופים
אל סוף הנפלאות
באדמה הנוגטת ניבים
בחטים, מביטים,
שמטבורה כל פסיעתם חבלה.

במבוא הקוץ, איש נטש ביתו,
במדוכי הלב, נאדץ נעגועיו הנה
רחוקה, בחצרות חלומותיו,
עגורי הכתר הנקים מרטו נוצה.
נן עדנתו ועול.

בדממה כבדה נופל הגוף הקל
מצוק אהבתו
שוטח על עפר
את מכמני חיו.

במבוא הקוץ, על ביתי נגו
אהבה מרעיף.
בין רעפיו יונתי חומה,
וביונתי זיו.
בימה צופה מרקיע הצפון,
מעדנות מהלכת על כסות
הפרות, המתרככים במונו
באהבה למגע הכוכבים.

צפורה חנה לידר: ביני לבין העץ

ביני לבין העץ
זכרון דברים ארוך

ביני לבין העץ
עיר שמש עלי-חוף
וצפור.

ביני לבין העץ
אז עץ.

ומיתה משונה

אבדתי עצמי לדעת.
אמש על עץ קטן ולא גבה
תליתי עצמי.
והייתי רק עץ. תפלה חרישית. אחדות רעים.
בלי נשמה.
בלי הרגש.
והייתי רק עץ –
ומיתה משונה.

לא כמו

לא

כמו

שעה עם זמן
לא בהצטלבות

אלו הייתי

רעש צפרים
על הקמת היסוס

דיי

יוסף הדר: חזירים

ואחר־כך היה ענין החזירים...

היי, מולק, הג'ינג'י כבר הגיע? השער, השער, בן־אדם, כבר הקרחת צומחת, הכרס, אפילו הפנים שמנים. מולק, הג'ינג'י עוד לא הגיע? מי יודע, אשתו נתלתה עליו, לא נתנה לו לכוּא. עכשיו צריך לחכות. יצא איזה סג"מ צעיר, קצין־קישור או משהו, נראה ילד, יצא, אמר, אתם מחכים! הפקידה עוד לא הגיעה. בוא, מולק, מתחת לעץ הזה בצל. הפקידה עכשיו אצל המג"ד. יושבים, עכשיו מספרים מלחמות, מי יודע מה המניאק הזה מכין לנו. עכשיו אתה מולק אומר משהו, האשה? הילדים? בן כמה הבז? בת? שכחתי, הזמן עובר.

יושבים, מולק ליד ציבה, מדליק סיגריה, משהו עצבני יש בו בציבה, אין מנוחה לרגע. מדבר, מדבר בלי סוף. ציבה מוסכאי, ציבה איש נשוי, נישואים בפעם השלישית. כל שנה במילואים מביא תמונה של אשתו החדשה, צחוק. מולק יושב נשען על אחד העצים מהרהר. מבעד לדבריו המזדוּזים של ציבה, מנסה לחשוב. פתאום בארץ אחרת, כמו ארץ חדשה, ארץ בלי מחשבה, עכשיו שלושים יום, אימונים, טירטור אחד גדול. נוח לו כך, ציבה מדבר, הוא שותק. איש טוב, במלחמה הראה את כוחו. איש אין מאמינים לו פתאום מגלה אומץ־לב.

כל הזמן יש לפניהם כך לשבת, אין מה להיחפז. הפקידה אצל המג"ד, המג"ד עם הקצינים יושבים לשתות קפה, בחדר למעלה. פתאום זכר את האשה שהשאיר כפית. הצעקות שעל־הבוקר, שרה זרקה לו מלים בלי אחריות, לפעמים בשעת רוגז היא אומרת מלים קשות "הלואי שלא תשוב משם", הייסורים, כל הזמן הייסורים, כאילו כל עולמה מיוסר. נשיקה שניסה להטביע על שפתיה כמעט נסתיימה בסטירת־לחי רגזנית. אשה שוטה, אינה מהרהרת, והדברים הקשים שהיא אומרת. אחרי שעה ודאי התחרטה, אחר־כך תמיד היא באה להתרפק עליו, כך להניח ראש שלה על כתפיו, בוכה, הימים האלה מעת לעת קשים עליה, כאבים בבטנה. הקאות, הריון שבא לה במפתיע. בת ארבעים, בטן תפוחה. "רק בגללך, מנחם, רק בגללך". אינה סולחת. הפעם הניחה לו ללכת בלי ברכת־שלום. אשה שוטה.

הג'ינג'י הגיע! צועק ציבה. היי ג'ינג'י! קריאה ארוכה, קם, מנער את אחוריו, הולך ליפול על צווארו. הג'ינג'י, כבר אין כמעט שער בראשו, עודו ג'ינג'י. קרב אליהם, מניף יד. השמחה הזאת, פתאום נפגשים. איש נפת, פניו ורודים מן האש שהוא נתון בה כל הימים. מתחבקים. משהו משונה בשמחה הזו, המתפרצת. ציבה מושך אותו בזרועו: ג'ינג'י, בוא תשב אתנו. את ישראל ראי? שב פה! מורה לו. שב פה, מת לראות את ישראל. לוחץ ידיים למולק. ישראל עוד־מעט יגיע, כל החבורה, נהדר. מוכנים לצאת למלחמה. ציבה צוחק. ציבה לא השתנה, אומר הג'ינג'י למולק, קורץ, מולק מפנה מקום ליד העץ. בשקט אומר, שב. מה שלום המשפחה? שואל ג'ינג'י. בסדר. פעם יצאו לסרט, דינוגוף, פגשו את ג'ינג'י ואת אשתו, לחצו ידיים, אמרו כל־אחד יד, מה שלומך? ומה נשמע? תכיר את אשתי. ג'ינג'י, חולצת־פסים, מכנסיים מהודרים, קצת לא מוכר, כאילו

מעולם אחר נפל. אחרי רגע עמדו נבוכים, הנשים מאחור שותקות, ממתונות. הציפיה הנבוכה שבציניהן, אמרו שוב שלום, איש לדרכו. פגישה סתם, היריה מולק. לשרה אמר, חבר מן הצבא, נהג בגדוד, זהו. מאז ג'ינג'י שואל על שרה, כאילו הם חברים. ציבה יצא לפגוש מכרים חדשים. החום הזה, אומר ג'ינג'י, המילואים נתקעו לי כמו קרץ, אין מניחים, אין מניחים. מולק חושב, אחרי יום אחד הכל נשכח, אחרי יום אחד ג'ינג'י חייל פשוט, מולק סמל, האנשים מקבלים צורה אחרת.

הפקידה יצאה. מתחילים, הרבה המולה, בגדי-עבודה, כלי-נשק, כל אחד דאגה לעצמו. הפקידה קוראת שמות. חייל צעיר על ניירות, כמעט ילד, שואל. בן כמה? נשוי? ילדים? מקצוע? חתום פה. מראה באצבע, תור ארוך. אחרי הרישום, אפסנאות, שוב חתימות, אין סוף לחתימות. ג'ינג'י צועק, שוב נותנים לי בגדי-ענקים, לי מכנסיים לארג' אני גמד. אפסנטור הוא גמד.

ציבה שתוק, מספיק הרעש הזה.

הליצנות של השעה הראשונה חולפת לה, עכשיו יש מידה של עייפות.

ציבה, עמוד בשקט. כך באמת לא נגמור.

ארוחת-הצהריים מתאחרת. הפעם לא מוצב, אומר ציבה, לא יושבים כמו לפני המלחמה תקועים חודש בתוך מוצב. אימון גדודי, חודש, יקרעו לנו את התחת. לשולחן מצטרף ישראל. שני טורי כיסאות, בלי משענת, לא נוח. ישראל איש חביב, פנים עגלגלים, דמות שלום-עליכם. מרים את קנקן-המים. בוא נראה מאיפה משתין הדג. מוזג. צוחקים.

ישראל, בדיחות. ישראל מה נשתנה?

מה נשתן? אחר-כך נלך לאפס-אפס, נראה לכל אחד. צוחקים.

מעבר לצחוק יש לישראל מתשבה טובה, תמיד בהיר, תמיד צלול. מניע ראש למולק, כמעט לא מורגש. יש ביניהם לפעמים שיחות ארוכות בחושך. לישראל בן קשה-חינוך בבית, ממוסד למוסד. הצרות פורצות החוצה, רק מולק שומע, כך בחשאי. דמעה כצינעה, מתכייש, איש גדול.

באה הפקידה. בארבע המג"ד בתצר. תידרוך ראשון. בדיוק בארבע, היא חוזרת, אזהרה בקולה. ציבה קורא, חיילה, איך קוראים לך? אינה עונה. חתיכה! שריקות. הרצינות שבפניה, היא רגילה, אנשים יש להם בית. מגיעים לצבא. העגפנות המלהגת בקולם. חמודה, חמודה. צועקים. שמץ חיוך. לא לשכות, בארבע. יוצאת. שוב המולה, הטבחים אוספים את כלי-האוכל. ישראל קם, קורץ, לא חשוב הגיל, העיקר התרגיל. נאנח.

בארב המג"ד. על הארץ, יושבים. המג"ד מביא מפות. פורס. קצין-המיבצעים עומד לידו, רביסרן, פנים חדשות. אימונים! הגדוד הזה, הוא אומר, לא עשה הרבה במלחמה. תמיד במוצבים. חדשים שלמים. כשהגיע הזמן להילחם, לא ידעו מה לעשות. פדלאות. עכשיו מלקחי המלחמה. יש פסקנות בקולו. מביט סובב סובב על פני היושבים. עכשיו אימונים בלי צחוק. צריך להוריד את הפרס, במלחמה הבאה גם הגדוד הזה יילחם. מדליק סיגריה. מפחידים אותנו, מפחידים תמיד. הנאומים האלה, ציבה לוחש.

המג"ד מחליף מלה עם קצין-המיבצעים, אחר-כך פונה אל המפה. רמת-הגולן, הוא אומר, משתהה להביט. תכנית-אימונים. אין חופשות. התכנית קשה. מתגרד, יושב, הפסקנות שבקולו. מולק מביט בו, איש יפה-רוח, משורר לעת-מצוא. במילואים, מסיכה אטומה על פניו. קשה כפלדה. אנשים של יום-יום הצבא משנה את צורתם.

קצין-המיבצעים מתאר כמו סרט-מלחמה. יעד. מתאמנים סביבו. מלחמה קשה. בסופו של דבר עולים עליו, לכבוש. תכנית-הקרב המדויקת עוד תבוא.

מתפזרים. תזוזה בעוד שלש שעות. בוא לקיוסק, מולק, נשתה. ציבה אוסף את התכורה.

מעבר לכביש בית-קפה זנוח. עוד יש זמן, עוד יש זמן עד שבע. הלילה ישנים בצומת נסט, כפר נטוש, יהיה שם קר בלילה.

ב

רמת-הגולן ארץ-יבוא. החום הקשה של הקיץ. הנשימה כבדה כל-כך. מסע מספר ק"מ, מהצומת עד כפר מסעדה. ללכת בחגור מלא, עוזי, שתי מימיות. לא רגילים. לא יכול. אמא, אני מת. בהתחלה ציבה מתלוצץ, אחר-כך רטון, נושם בכבדות. המ"פ אמר, צריך כושר. הדרך קשה גם לו בחום הזה. בחור צעיר, חדש בפלוגה.

הפסקה, הפסקה, המפקד. צריך להשתין.

גי'נג'י לוחץ לו למטה. מזדקנים, מזדקנים, חבר. אומר ישראל. המ"פ אינו שומע. הולכים. לפעמים עוצרים רגע לשתות. מנגבים את הזיעה, הרטיבות שתפסה בחולצה. ילדים דרוזיים בצד הדרך מרימים להם ידיים לשלום. הלב מתקנא, לשבת ולנוח. קוצים שרופים לכל אורך הדרך, אסור להשליך גפרור בוער. בקיץ הרמה עולה בלהבות. בלילה אש גדולה, שדות בוערים כמלוא העין. כל הלילה היתמר עשן רב. בפורק באו אנשי המשקים, שלושה צעירים בג'יפ. דיברו על האש, השדות האלה, שדות-מרעה, פרות רועות. גפרור אחד גומר חלקה שלמה, לא צחוק. בדליסיגריה צריך להמית ברגל, לא לתת אחיזה לאש. הלכו להם.

הלילות קשים. הקור חודר לעצמות. שמיכה על החלון הפרוץ. הרוח הקרה מוצאת לה דרך פנימה. ניצור משותק בשעות הקטנות של הלילה. צמרמורת בגוף. שינה טרופה. לעזאזל הבתים האלה, אפשר למות פה מקור. בחורה אני צריך, רק לחמם, בואי, בואי. ציבה מקטר. תן לישון.

היא לא רוצה לבוא, ישראל, אולי אתה בא עליידי לחבק חזק, מה חשוב, בלילה לא רואים.

הירהורים סביב שרה. מכתב ששלח כבר הגיע. אין טלפון, תנאי-שדה. היא והבנות עכשו בבית. הכעס שהיה לה עליו ודאי חלף. עוד יום-יומיים אולי תגיע גלויה. דרישת-שלום מהבנות, נשיקות. הירהורים שיש לה בצינעה. הרוך המסתתר מאחרי המלים. מחשבתה הרגועה נעימה לו.

אוכלים. ישראל יושב לצדו. פולח תפוח-עץ לשתים, מוסר למולק חצי. בערב אני הולך להתרחץ במשק, אתה בא? קיבלתי שם, ידיד של מפר. אפשר להתקלח. שלושה ק"מ ברגל. להוריד את כל הזוהמה הזו שדבקה. הזיעה, כבר שוחה בה.

תן בדיחה, ישראל. ציבה בא לידם. מולק אומר, טוב. בדיחה לענין, ישראל. ציבה לא מרפה. ישראל אחריו בלעג. ילד, תן בדיחה, תן בדיחה, מה שייך מחט לתחת? ציבה נהנה.

המג"ד בשולחן הקדמי שומר עצמו שלא יתערב בקהל. קציני-המטה סביבו. מחליפים דברים. מתלוצץ. שומעים, נביא שתי פרחות, בנפח יש בלי סוף.

ישראל דוחף מרפק למולק. בא? קמים. מבקשים לומר מלה למ"פ, רוצים לצאת לשעתיים, ידיד בקיבוץ. ביקור קצר. אומרים שלום וחוזרים. לא תם האיש, חקירה ודרישה. מסבירים, ידיד משותף. לבסוף מתרצה, חיוך מבין. בחור טוב.

לוקחים בצינעה שקית עם לבנים נקיים. ללכת בדרך העולה. בלילה. נשק דרוך, מי יודע. לפני השער חולפים על-פני ג'יפ-המג"ד. הטבח מעמים עליו ארגז גדול. מכין צידה לדרך. קנה רובה מבצבץ מבעד ליריעת הבד, המג"ד מגיח מן האוהל, ניגש לבדוק את

הג'יפ, מוציא את הרובה, כלי־נשק רוסי, קת מתקפלת, בודק בדריכה. "פדלָאָה, אתה בא?" קורא פנימה. "רגע", מבצבץ ראשו של קצין־המיבצעים, הוא והמג"ד הפכו ידידים. המג"ד זורק שאלה לנהג "הזרקור?" הלה מהנהן בראשו, מצביע על הזרקור שבצד הג'יפ. "בסדר". מולק וישראל חולפים מהר על פניהם, בחצי אוזן שומעים "חזירים". ממהרים לצאת מן השער.

בשער המשק שומר איש צעיר. נותן בהם מבט מבין "רוצים להתקלח?" "רוצים" מסבירים לו, "מחפשים את אברהם", ידיד שלהם. השומר מהנהן אליהם. "אתם מצומת־נסט?" אחרי רגע מצביע בידו: "הבנין השלישי" הוא אומר, "קומה שניה. אם איננו בבית, הוא ודאי בחדר־האוכל, אתם כינתם היפנסו והתרחצו". הולכים בקרירות נעימה. "משוגעים", אומר ישראל, "באים לחיות פה". אין לעג בדבריו.

בדלת עומדת אשה. חתול אפור קופץ עליהם. "אנחנו ידידים של אברהם". ישראל מסביר את קירבתם. האשה אינה מבינה, עודה עומדת בפתח. "חשבנו אולי להתרחץ". היא סרה מהדלת. בלי מבוכה, בלי שמחה. מראה בני־עֶדֶש אל המקלחת. ישראל הולך ראשון. מעבר לדלת המים זורמים. יש בהם זכרון טוב. האשה יושבת עם מולק, מחייכת. "מתל אביב?" יש לה שם משפחה. היא באה למשק עם גרעין של תנועת־הנוער, קבוצה צעירה. רק חצי שנה כאן, כינתיים נקשר קשר, עוד־מעט יהיה ילד. מצטחקת, מי יודע, לא הכל על מי־מנוחות. לפעמים המתיחות הזאת יורדת לחייהם. פה חיים מיום ליום, בלי תכניות. אין ידיעה ברורה, היא אומרת, המלחמה ומלחמת־ההתשה, ומה הלאה? מלטפת את החתול.

ישראל יוצא, שערו רטוב. "נהדר", הוא אומר, מחייך. "היפנס, מולק, אל תתבייש, המים נהדרים". הצעירה קמה להכין להם קפה. מה המים שוטפים מן הגוף? לא רק החול, לא רק הזיעה. מעבר לדלת שומע, ישראל מנהל שיחת־ליצנות עם האשה, שניהם צוחקים בקול. אחרי־כך הרצינות שבה, הדברים הפכדים חוזרים לשקוע. המתיחות לפעמים לחינם, הקירבה לגבול, לא לוקחים צ'נסים, מי יודע מה המרחק הזה מביא. מולק יוצא, הוא רואה את ישראל מקדים לו פנים, לוגם מן הקפה. הצעירה מחייכת אל ישראל. "אי־אפשר פה להימלט מן המחשבות", היא אומרת. ישראל לוחש למולק: "המים טובים, הא?" אחרי־כך הוא טופח על ברכו: "טוש טוב, חצי זיון". אומר בלחש, מצטחק. האשה אינה מבינה, מביטה בהם תמהה. "בדיחה גסה", אומר ישראל, "בדיחה גסה". היא מחוסנת, אומרת. מבוכה. "פעם אחרת, פעם אחרת".

הולכים אל המזכירות, הטלפון נמצא שם. בחוץ הרוח הקרה מפה בפנים. "מזג־האוויר פה נפלא", אומרת האשה. "אחרי חצי שעה בתל־אביב נמלטים. קשה להסתגל למזג־האוויר אחר. אין ייסורים, אין סבל באוויר הזה, רק לנשום עמוק. היתה לה פעם קצרת, סבל רב. עכשיו הכל חלף. הלואי והכל היה דומה למזג־האוויר. שומעים צרורות. נשק קל. "מה זה?" האשה נעצרת רגע, מקשיכה. ממתינה לשמוע עוד. שוב צרור. היריות מעבר לגבעה. קרובות מדי. "מה זה?" שוב שואלת. ילד קורא: "יורים, אבא, יורים". כולם עומדים פתאים. גבר אחד ממהר. "איציק, מה היריות האלו?" כאילו הוא יודע. "יורים", עונה, חולף במהירות על פניהם. מישוהו אומר: "ניסוי כלים, אימונים בטח". "אימונים בשעה כזאת?" "אסור לירות בחשכה". "מישהו כוודאי פלט צרור..." צרור אחד? כל הזמן היריות האלו. רגע הפוגה, מקשיבים, אולי הכל תם. שוב יורים. ישראל אומר, "בוא, אולי נלך?" התרדה דבקה גם בו. "מי יודע, לפעמים מחבלים עוברים את הגבול. בוא, אולי קרה משהו". שוב היא שואלת: "דן, מה היריות האלו?" מושך כתפיים, גם הוא אינו יודע. "כדאי שתרדי למקלט", עונה לה, מכררים. עוד־מעט ודאי תהיה סיננה.

אומרים "תודה", חיוך מאולץ, קצת הפחד בעיניה, ממהרים להסתלק. הולכים מהר, רצים כמעט, מאחור שומעים צופר-אזעקה. סירנה נמשכת. הנשים והילדים למקלט. גברים רצים ובידיהם כלי-נשק. ההמולה מתרחקת מהם לאטה. דורכים את הנשק, על כל צרה. צריך להיזהר. ישראל אומר, "אתה תציץ לשמאל, אני לימין. תזוזה קלה, אתה יורה. מצב מסוכן". גם הוא מפחד. בינתיים פסקו היריות. מרימים יד, מנסים לעצור רכב עובר. מדי-פעם חולף כלי-רכב על פניהם במורד הדרך, מאיר באורות גדולים, בחפזה, אינו טורח לעצור, כאילו גם כמרוצתו יש פחד. "המג"ד", צועק פתאום ישראל, "המג"ד בג'יפ". רואים את הג'יפ, המג"ד רק צללית מאחור, אחרי רגע עוצר מרתוק. מסמן לשמאל. שער המתנה. בא פנימה. "משהו קורה פה", אומר ישראל, "בוא נרוץ, אני אומר לך, יש משהו באוויר הזה". רצים. מורד הכביש נחמת-מעט. לקראת סוף הדרך האוויר אינו מספיק, הריאות כבדות. במחנה אורות מתוך האהלים, אנשים חולצים נעליים, מנקים אבק ממדים מזוהמים. ישראל פותח את יריעת האוהל, כולם סרוחים על המיטות. "מה קרה?" הוא שואל משתוממים, מביטים בו. ציבה משחק שש-בש. "מה קרה? לא קרה".

"שמענו יריות. אזעקה במשק, היינו שם".

"הבהילו אותך, ישראל, הבהילו. עבדו עליך". ג'ינג'י צוחק.

ישראל אינו נח. "שמענו יריות". אחר-כך מושך את מולק. האדישות אינה מובנת, יוצאים לכדוק במאהל. הכל כמנהגו. ג'יפ המג"ד שליד האוהל הגבוה, יש שם המולה רבה. קרבים. חזיר, המג"ד צד חזיר, עכשיו הקצינים הולכים לעשות כרה. מעבר לחריץ שביריעת האוהל רואים את המג"ד, מספר בחדוה רבה: "ברת בשדה, רדפתי אחריו. תראו, חזיר עצום". כולם באים לראות, מהללים. החזיר מוטל לראן על הארץ. "נמלט כמו מטורף", ממשיך המג"ד, "הזרקור כאילו המם אותו, עמד. לצוד חזיר לא צריך כלום, רק זרקור טוב, האור מסמא את עיניו". הקמב"ץ ממשיך בהתלהבות: "היום תהיה שמחה. צריך להביא מן השק"ם משקאות קלים. רק אסור שהדבר ייצא החוצה. סוד. הרבנות ואנשי-הדת, עוכרי ישראל, צריך להיזהר מהם". מן הצד המג"ד מביט בגאון בחזיר המוטל.

"כל הבהלה, חזיר", אומר ישראל. אחר-כך קולות הצחוק מאוהל-הקצינים. הזמינו שתי נערות, השד יודע מאין הגיעו. לפעמים חייל עובר ליד האוהל, בא לספר, ההמולה גדולה, ליד המג"ד נערה, המג"ד מחבק אותה, שרים יחד. הי דרומה, שירה גדולה. ציבה אומר לג'ינג'י: "מניאק, אמרתי לך, מניאק זקן. רק בא למילואים, חם לו, חם לו למטה, כלילה בטח ירים אותה".

המסיבה נקטעה פתאום. אחר-כך בא המ"פ, מבט קשה, הציץ לרגע. הנערות נסעו להן. משהו השבית שם את השמחה. המג"ד לקח את שתי הנערות בג'יפ. את החזיר השליכו. המ"פ שאל משהו, פנה ללכת, היתה דאגה בעיניו. ג'ינג'י זורק לו בעיקצנות: "חשכנו עד אור הבוקר. אתם חלשים". המ"פ אינו יודע מה לומר, מהסס: "תשכחו מזה". היתה דאגה. הקולות השקטים, הקצינים מפחדים להרים קול. היה משהו חשאי.

"כמעט עף, המניאק", פרץ ציבה לאוהל. "את כל הרמה הכניסו למקלטים. הולך לצוד חזירים. קראו לו למעלה, שטפו אותו. יריות כחשכה. כולם נבהלו, מחבלים, מחבלים. הגנרל יוצא לצוד. היי, היי, היי".

ג

עוד יומיים והכל נגמר. ממתנים בחוץ למשאיות. השליש מגיע עם הדואר, קורא שמות,

מוסר למולק מעטפה מקומטת, שרה שלחה מכתב, פותח אותו, עובר עליו בריפרוף, עכשיו אין זמן, מקפל אותו, מניח בזהירות בכיסו. ישוב אליו מאוחר. יוצאים לסדרה. אמרו, מתקפים יעד מבוצר. צעידה רכה כלילה, מסע ניווטים בחשכה. עוד יומיים, אחר־כך אורזים הביתה.

המג"ד אוסף את כולם. פנים אטומים, יושבים בשקט לשמוע תכנית־קרב. מלחמה שלמה. צה"ל יוצא לכבוש שטח בסוריה, חטיבה אחת בצפון, חטיבה אחת מדרום. הכל זמנה. רק הגדוד, גיזרה קטנה באשמורת־הלילה. מזכרים על האש התיה. צריך להיזהר, אם תהיה היתקלות־אמת, לא יורים בלי פקודה. שאלות. בסוף המג"ד מוסיף עוד מלה: לפעמים יש חזירים, צריך להיזהר. לא לירות סתם. הליכת חזיר כמו הליכת אדם כלילה, לאט, מתגנב, אינו מוציא הגה. לתת לעבור. אם אינו פצוע, אינו מזיק.

עולים למשאית. משהו בדרך הארוכה מציק. המלים האחרונות מעוררות היראה. ציבה מתנווד ליד הג'ינג'י במושב שממול. "אולי נתפוס אחד, נעשה שמח". איש אינו מגיב. הנסיעה על דרך־העפר קשה. הדרך הספוגה ממלאת את המשאית. מניחים מטפחות על הפנים, מין מסנני־אבק מאולתרים. אחרת, השיעול הקשה, כמעט נחנקים. ישראל מסיר מדי־פעם את משקפיו, לנגב את האבק. הימים האחרונים, הגעגועים שיש בהם לנשום נשימת עיר. כל האבק הזה, בדרך הצהובה, רק מגביר את הרעב לפרך. שוב עוברים ליד שדות בוערים. כלילה, מן המדרון, כל ההר בוער כמו זיקוקים מהלכים. "בבעירה הזו", מהרהר מולק, "לאן נמלטים החזירים? חגורת־האש סביב להם, הולכת רודפת אותם. בוודאי מוצאים להם פירצה להתגנב בה". פתאום קפיצה, המשאית מיטלטלת פתאומית, הראש נחבט במוט־המתכת שמעל. "לעזאזל", מקלל ישראל, "עלינו על סלע, כמו לרפוב על סוס־פרא". משתעל, אינו מצליח לאחוז במוט. הדרך מתעתעת בהם שוב. "רק המניאק יושב לפנים נהנה על המושב המרופד", אומר ציבה. "שתוק כבר, כל החיים שלך טענות, טענות". מולק מניח יד על ברכו של ישראל, מנסה להרגיע: "עזוב אותו, לוחש לו, "לא כדאי". המשאית פונה תפנית חדה, מולק כמעט נופל על הג'ינג'י. מחשבה לפתע, מה שמו של הג'ינג'י? מתקשה לזכור, ג'ינג'י, כאילו אין לו שם. שב לשבת. הג'ינג'י מתעורר בבהלה, כנראה ישן. במהומה הזו לחטוף תנומה קלה. "מה זה?" נרעד. "סליחה", אומר לו מולק, אינו מבין. המשאית נעצרה לבסוף. ישראל מצביע על שלש חורבות למרגלות התל. מסביר: "תחילה כובשים את אלו, אחר־כך מטפסים למעלה אל ההר". ההר, תל נמוך, אין רואים דרך. מביטים בשעון, עוד־מעט הדימדומים. מתנחמים בקרירות הנעימה של הערב. המ"פ בודק חגור, מתפקדים, סופרים אחד לאחד, נשק יש, מקלעון, בזוקה, ישראל נושא על גבו מכשיר־קשר. ממרחק רואים בין השיחים קבוצות, קבוצות. כל קבוצה סביב למפקד, לכולם אותם פנים. המג"ד עומד שעון על עץ נמוך־קומה, מביט במפה. הקמב"ץ רכון מעליו, מראה לו משהו, מסביר בידיו. למג"ד משקפי־אבק גדולים. איש־קרבות. זקן בן־יום, באבק הזה תופח, מוסיף למראה־פניו משהו נחרץ. המ"פ מניח להם: "אתם תנוחו מעט, עוד תהיו זקוקים לדקות האלו", רץ אל המג"ד לקבל תדריך אחרון.

ישראל מניח תרמיל על הארץ, שם עליו את ראשו. "עוד יומיים", הוא אומר, "מרגישים כבר את הסוף". מולק תופס תנומה בישיבה. פתאום הוא חש מישהו מנער את כתפו. "מולק, זזים", צועקים באזניו. החושך מסביב כמו חומה זרה. הולכים אל היעד. ממול התל הפכה, הירח מעברו השני מאיר סביבו הילה גדולה, מבנה־טבע גדל־ממדים, כמו חיה גדולה אורבת. את הכפר הנטוש אין רואים, מסתתר בחשכה, צריך לנווט דרך על־פי המפה. המ"פ מוכיל בראש. ענפים קוצניים נחבטים בהם, נתפסים לפעמים ברגליים.

מולק חש דקירות קשות. ההליכה לאטה, צריך להיזהר מסלעים חמקמקים, לא ליפול. אין דרך בשדה הפתוח. הולכים שפופים, בלי־הנשק דרוכים, נצורים. והתל ממול כמו מקמן דרך, מביטים בו, ממשיכים ללכת. מאחור מישו מועד, נופל, קריאת־כאב. "ש..." המ"פ שואל מה קרה? נעצרים לרגע, מבררים. מישו נתפסה רגלו בין שני סלעים. מחלצים את הרגל, בודקים, אחר־כך מעמידים אותו על שתי רגליו. "צריך להמשיך ללכת!" מולק מביט בשעון. האבק מסתיר את הספרות הזרחניות, מנגב, מנגב שוב. כבר שעה הולכים כך. ישראל לפנים מקמן לו לעצור. המ"פ בודק את השקט, בלחש, ממתינים בישיבה שפופה. מסביב שומעים את קולות הלילה. אי־שם בצפון אורות הקיבוץ, ממרחק, זוהרים בחושך. מכוניות חולפות ברעש. הם כאילו יצאו מתחום החיים, הולכים לבדם בחשכה. שומעים כנפי עופות, מעט פחד, קולות לא־קרואים מזדמנים פתאום, נמלטים מהם בבהלה, צריחת חיות, מתבהלים. מאחור מישו אומר: "בטח חזירים" "שש... טמבל, חזירים אין להם כנפיים".

תועים בדרך עוד שלש שעות. המ"פ מוביל בטעות בדרך לא־נכונה. במכשיר־הקשר שומעים דבר־תוכחה. "מדוע אינך מגיע? מדוע אינך מגיע?" המ"פ מבטח לתקן... שוב הולכים. לבסוף המבנים הקלושים עומדים מעליהם. בעלטה שומעים קולות קרובים מתלחשים, פלוגה אחרת נחה שם. הם חולפים על פניה. שלום קלוש בחשכה, שלום בלי שם.

כבר לא היה זמן לנוח. המ"פ מקבץ אותם סביבו. אין זמן. עוד עשר דקות. בריצה אל היעד, הם ראשונים. ריטונים. אין ברירה. המ"פ מסביר, הטעות בדרך עלתה ביוקר, עכשיו הם ראשונים וחסל. פריצה מהירה, אש־תופת, המ"פ אומר: "אש לפנים, בצדדים צריך להיזהר. אחר־כך רימוני־תאורה אל תוך המבנים, לא לירות בלי בדיקה, ושיהיה בהצלחה". יוצאים שוב אל תוך השקט שסביב. הולכים מעט, מתקרבים לחורבות. פתאום המ"פ צועק: "קדימה אש". באוויר קולות־נפץ, הבזקים בחשכה, ניצוצות, ניצוצות וקריאות נחפזות: "קדימה! קדימה!" מטילים רימוני־תאורה, פתאום החשכה כולה מוארת, אור מסנוור והם רצים לפנים. מולק יורה, נזהר, קצת מהסס. קירות־האבן לפעמים משיכים רסיסי אבנים ופגיעתם קשה. סביבו הקולות מתנפצים בין החורבות. "תגיגה", קורא ישראל, "נעשה להם חגיגה". האויב המדומה קם לפתע לתחייה, בפתים, בחורבות הקטות, לבנים מתפוררות באור הזה, חלונות, אין תקרה. באבנים נחרצו יריות רבות, הרבה מלחמות היו כבר במבנים האלה. פתאום מישו צועק: "להיזהר, להיזהר". בהלה יש בקולו, בלי־משים צועק, "אמא" האש חדלה, משהו סתום, בלתי־מוכן, שעטות, קולות רצים, קריאות־כאב, והאימה שבקול מסתננת. אחר־כך רואים דמויות שפופות־קומה, ממהרות, אחת ועוד אחת בריצה חפזה. יש רמיסה בצעדים הנחפזים האלה. שוב צעקת־כאב. מבררים מה קורה, התימני נפל. מישו הפיל אותו. ניגשים אליו, "מה קרה? מה אתה צועק?"

"היה שם מישו", הבהלה שבקולו, "מישו היה שם". כמעט התאורה שעוד נותרה רואים נבלעות בחשיכה הדמויות הקטנות. "חזירים", אומר ישראל, "חזירים". התימני נפחד, אינו מאמין. "היה שם מישו, התנפל עלי".

שוב העלטה, החזירים נעלמו אי־שם. המג"ד במכשיר־הקשר: "מה קרה?" המ"פ צוחק: "מישו נבהל מהחזירים. בינתיים אצלנו הכל בסדר". הפלוגות האחרות עוד נלחמות. מנוחה קצרה, כמעט אור הבוקר. שינה, ישראל מצטנף כמו עופר, צריך לישון, מחר ביום צריכים לטפס על התל. ההתקפה המכרעת על היעד בראש התל, בלילה. התימני עוד נרעש. במבוכה רבה מנסה לתרץ את הבהלה שאחזה בו, הוא אינו מאמין לחזירים. בנס

ניצל, אחרת היה מת מזמן. "מחר תופסים חזיר", אומר ציבה, "סיום נהדר, נעשה קומזיץ". המ"פ מאשר בשתיקה.

המתינו עד הבוקר. באור-היום החורבות, אכזבה קשה. בתים למחצה, שני קירות לכל בית, השאר נהרס באימונים אחרים. התקפת-הלילה לא השאירה את רישומה. שרטת טריה פה, שרטת טריה שם. מעט עשן עוד עולה מהקוצים שסביב לקירות. סביב לחורבות עצים נמוכים-קומה עומדים בלי תנועה. אפילו הרוח אינה מנידה את ענפיהם. "התל", מסביר המ"פ, "לא עסק גדול. טיול קצר, החברה להגנת הטבע. לפני הפיסגה עוצרים שוב". המ"פ מתלוצץ: "שאיש לא יתפגר חלילה". לבסוף, כיבוש היעד. משחק-ילדים. רק זהירות, המחצבה. הקיבוצים חצבו בתל הזה טוף, אבן-גירס, בקצה הצפוני. צריך זהירות, לא לרדת אל השביל, פתאום נפערת שם תהום. אפשר ליפול. היעד, שלד מפוחם משרידי המלחמה, נגמ"ש אויב, יעד מדומה. רק אותו צריך לכבוש. לא לחפש צרות מיותרות.

עכשיו ההליכה הקשה במעלה הדרך. טיפוס בשביל, מאבן לאבן. נזהרים. ישראל מאותת מלפנים: "מולק, זהירות, יש פה שיח". לפעמים נעצר רגע, שיח-קפיץ. מניח עליו יד, עד שמולק מגיע, תופס אף הוא, מוסר לבא אחריו. דמומים הולכים, אין מלה. מדי-פעם הפסקה של רגע, הנוף להביט בו. החורבות נבלעות לאטן באדמה החומה, כל הירוק שלמרגלות הארץ. ריבועי-זרק גדולים. נשימה עמוקה כעמידה, אחר-כך המראות האלה נחרטים. אולי פעם יביא לכאן את שרה ואת הבנות. מראה העמק, קוביות-בתים קטנות, נקודות לבנות, בריכות-הדגים. "יפה?" ישראל דוחף לו מימיה, מחייך. מוחה פיו. המים נוטפים משפתיו, יורדים זרמים לאטם. "עוד מעט, עוד מעט". מעודד כלחש את הנשימה הכבדה. למעלה בקצה ההר מבחינים בין שני שיחים בנגמ"ש פצוע, פלדה מחלידה. "את זה צריך לכבוש". המ"פ מניף את ידו, רוצה לדבר. "איש אינו פותח באש בלי פקודה". פה אסור לירות, סכנה-נתזים. עם הפקודה-ריצה קדימה. פריצה מהירה. מותר לקרוא קריאות-קרב. רק לא לירות. שוב מזהיר, המדרון מהעבר השני, המחצבה.

עכשיו נותר רק להמתין לחשכה, להרוג שעות רבות באפס מעשה. משתעשעים בחול, מרימים קומץ עפר, תופנים לאט, איך החול משתחרר לאטו. זרזיף בראשיתו, אחר-כך ברות, מניפה. "אתם עם החול, מספיק". קורא מישוהו מלמטה, "משגעים את השכל". הכל דרוך, העייפות רבה, האנשים אינם מבינים את השהייה הזו. "נגמור ודי". למה להמתין לחשכה, אפשר לרדת. מחר, בבית, האשה נופלת עליך. בעוד שנה אולי נפגשים, אולי לא, מי יודע? ענין גדול, הגרוטה הזאת.

עולים, אין כוח לקריאות-קרב. הקולות שבמכשיר-הקשר, המ"פ קורא, "המפקד, היעד נכבש". ריצה אחרונה. נוגעים במתכת. נגמ"ש חלוד, פגיעה ישרה במלחמה. ישראל מנסה להזיז את הגרוטה. מישוהו מוציא פנס להאיר על הרכב השרוף. אנדרטה, יש שם כתובת "פה נפל..." מנסים לקרוא, מצטופפים סביב, השם מחוק, מישוהו טרח להעלות את השלד הזה אל קצה התל, הניח אותו פה. החרטום למעלה, פנסים שבורים, שבר-אנטנה מבצבץ מן המושב האחורי. ערמו ערימה של אבנים. מאין הגיעו הסלעים האלה? גם אותם הביאו, סלע ליד סלע, תורן ועליו כלי-הרכב. ציבה מוצא פתח בין הסלעים, קורא בשמחה: "פתח, אפשר להתחבא". "אתה, ציבה, עם השטויות שלך". ישראל מוריד מעל גבו את מכשיר-הקשר, מותח את זרועותיו. "אנחנו גמרנו". קורא בקול, הולך להשתין. "שם המחצבה, תיזהר", צועק לו מולק. ישראל מניף יד לאחור: "הכל בסדר". בינתיים ציבה דוחף את הכלי השרוף. פתאום צועק: "יש שם משהו, יש שם משהו, תביאו פנס. פנס גדול, אני צריך זרקור". המ"פ מתקרב: "מה זה?" "יש שם

משהו. חברה, בחיי, אני כלב אם אלה לא החזירים, הם מתחבאים כין הסלעים". מביאים פנס. קצת בחשש, מתקרבים, ציבה רות־קרב ניצתת בו, ההתלהבות רבה. "תנו נשק". המ"פ אומר: "ציבה בלי יריות, אסור לירות פה". אינו שומע: "נגמר. הטירונות נגמרה, המפקד. עכשיו אני צריך נשק. אני תופס חזיר". ההתלהבות סוחפת. אפילו הישנים שחטפו תנומה על הארץ מתעוררים. המ"פ מזהיר, משפט, עבירה צבאית, אסור לירות. איש אינו שומע.

ציבה בהתלהבות: "אמרתי לכם, אנחנו תופסים אותם. קומיזי". ציבה מזהיר: "לא לעמוד בדרךכם, הם מסוכנים. הריצה שלהם פראית, הם מסוגלים להרוג אדם. צריך להיזהר". ציבה מחלק פקודות, פונה לבעל הפנס: "כשאני אומר, אור, אתה מאיר". המ"פ אוֹבֵד־עצות. אינו יודע מה לעשות. לבסוף חדל, עומד מן הצד, משקיף במבוכה. אינו בא אל החבורה. ההתלהבות הגדולה, התיה במלפודת, מתלחשים, כאילו אסור להרים קול. אסור להבהיל את החזירים. המטעמים שציבה מתאר בלחש, הריר כמעט נוטף מהפה. סביב, סביב, הולכים, נזהרים לא לדרוך על הארץ ברעש. קבוצה מימין למחילה, קבוצה משמאל. תנועות ידים. "וכשאני סופר שלש, ג'ינג'י, אתה מאיר פנימה", אומר ציבה בלחש, "אתה מאיר ואני יורה, חגיגה". ציחקוק קצר, התאנה שבעיניו. אחר־כך שקט. המתיחות רבה. משהו, מולק חושב, משהו, הפחד המחלחל הזה שבגרוננו. הלך לעמוד ליד המ"פ, חפוי־ראש, אין שומע לו, עומד בצד, מבוש. משהו יש באוויר, כמעט רוצה לומר, הוא פוחד, אינו יודע על מה. מנער את ראשו, המחשבות האלו באות עליו בלי סיבה. מה החרדה הזו? הורגים חזיר. פתאום ציבה צועק: "שתים, שלש!" באחת, אור הפנס נדלק. "מדוע אינך יורה? מדוע אינך יורה?" הדממה המבהילה, עיניים פעורות כאפלה, מביטות בהם מתוך המחילה. חזירים! לא אחד, לא אחד, עדת חזירים, ראש על ראש, עומדים שם להביט בהם בעיניים אדומות. מטומטמי־מפע. הראש כאילו קבוע במקומו וציבה עומד מעליהם, פוחד. "למה אינך יורה?" צועק הג'ינג'י, "תירה, אידיוט". ציבה אינו זו. המבט שהחזירים נועצים בו. הג'ינג'י, הפנס שבידו רועד, האור מהבהב. זו לפתע מן המחילה אל ציבה, מאיר עליו. ציבה צועק: "אל תזיזו את הפנס, הם מסוכנים". מאוחר, מאוחר. צרור נפלט, צרור לארץ. צעקות־בהלה, ציבה צועק בפחד. קופץ הצדה, הפנס מרקד. על־פני השביל ריצה פראית, יוצאים מן המחילה, שעטה נוראה, חזיר שמן בראש, שמן־להחריד, והנאקות שלהם. ציבה מאחור קורא: "תירו בהם, הירגו אותם". איש אינו יורה, רק הבהלה שבפנים, כולם הצידה. אחרי שחלפו, רגע אחרי שחלפו, האור רודף אחריהם, אל השביל, אל המחצבה. "מטומטמים", אומר ציבה, "הם יפלו לתהום, למחצבה". פתאום המחשבה הנוראה. ישראל הלך להשתין. ישראל בשביל, הלך אל המחצבה להשתין שם.

גבריאלה אלישע: ארבעה שירים

אני צפה למנות בגין צפור
הנדונים למנות בגלל צפור
פקדה אותי ציפה לסוף הצפור
האמנם פקדה אותי ציפה כזאת

*

אתה צד אותי מן הצד
ומדמה לי שמות אחרים
בתאריך הפחד
אתבא באולם 14
באקסניה בקצה הדרך

*

המח שלה או שלך הוא
תפת, המח שלך או שלה בהירות, היא
נתבקשה ללשוף את גופה שלה, אריה פער
את פניו, לא
אתעבב על מרחבים שלא הכרתי, אבל
היום החל להשתרע

*

חבל שהאדם אשר
אני אוהבת אינו אחי
בדם חבל שאר
אפשר למשות אותי
מזרם דמו

מרים אורן: חמישה שירים

דם מתנגד וְהולך סמוך ללב
תנועה חושית רחישת רוח נבאה.
והלב בפחד עצמו
אינו יודע מנין יבוא לו
קולט בטרם יבוא רשרוש רע
בבר בעת בבר עתה
בבר נכנס במולי פס ארס סגל
נחל בשבילי.
הראש עתונו תם
והלב יודע לשאל.

*

מקסיפה ולא סר חשק הכנפים
מרוטה ולא יראה את האלהים.
לא יכולה לגור עם בני־אדם
גם לא לעוף עם מלאכים.
למה היא בכה מפגרת?
פורצת ונסוגה פורצת ונסוגה
וחוזרת

ושטה

לבדה.

*

סחופה בזרם העולם הזה
היא געצרת. פתע נפנית
משוטטת אל מדבץ תנועת השקט.

מאבדת כל סיגיה
שוכחת כל קורות גופה.

בערך בכה נפש נאספת אל שרשיה
באור המספן יותר מדי נפקחת
היטב קולטת
נהי עקש פוצר במקור שרשיה:
מי אני מי אני מי אני

*

לפנות בקר אני קמה להרנני
ילד רוח בצד ילד רוח
עבר עם עבר
מרבד אדם שטוח לדגלי
ללכת קלה יותר מסגלה יותר
אל הנמלה.

בנאות שנה נפרמת צריקה
מי זו עולה? כפי מוחה דמעה
ואני נפרדת ממני.

*

מגרשת מתוך דמי
בין החיים ובין המות
מוצאת לי מדרךה.
ולמה לא תצא נפשי לתור?
זמרה צפוד
נפתה הרוח בים זר.
אם אשמע אולי אתהפך
אתבקש לחזר
אם אשמע
בדמי אתהלך ולא אמות
לא עוד אמות כי אחיה.

יוסף זרצקי: כשירדתי

ירידתי מארץ־ישראל תעניין אותך יותר מעלייתי.

וכי אלף סיבות יש לעלייתו של אדם ארצה? יש סיבה אחת, לא אלף; ואין לנו לזהות עליה. אבל ירידה מארץ־ישראל – זה דבר מעניין! סיבות משונות לה, וכל יורד טעמים ודרשים לו משלו.

זה התחיל כך. מורה אחד למדעי־הטבע, בפתיחת הרצאותיו לשנה, היה רואה לנכון להדגים בפני קונגרס התמהים והתמוהים שמצא לפניו שהוא מתבסס לא על ספרי הביבליוגפריה האמריקאיים מבריקי־הנייר בלבד אלא גם על תורת־ישראל; ושהישיבה בהרצאותיו היא כעין מצנה. בדראמותיות ששיכלל משך שנים היה עולה לדוכן, מניח אצבעותיו הרחבות על קצה הדלפק, מנמיך מבטו לכמה רגעים, ואחר־כך מרים לפתע ראשו וקולו כאילו עתה־זה הבריק לו הרעיון, או זכר:

”זכור את בוראך בימי בחורותיך”.

דממה.

”כיצד? כיצד? מעיינים במה שברא”.

(מכאן היה נכנס לדבר על העצים ועל הבהמה, או ליתר־דיוק על מוליקולת התורשה ד.נ.א., שבגינה היה מקבל שכרו).

שמעו איזה יופי של פירוש! הרכנתי ראשי לשמע חברי־לספסלים הרוחשים איש לרעהו בטונים של שבט שמראים להם בפעם הראשונה כלי טכנולוגי:

”מה זה שהוא אמר בהתחלה?” “לך תדע.” “בירבורים.” “מה? מעיינים בבחורות?” “מעיינים בחורות, בשביל מידגם גינטי”.

ינוחו כאלה על משכבם, המרופד בואקום הדעת כמזרן־אוויר. אדרכה, חידושי־התורה של המרצה לגינטיקה, בפרסומיות ההיפרבולית שלו, נכנס ללבי. אם מעיינים במה שברא בימי־הנעורים, מה שברא הרי זה העולם. ירדתי לסייר את העולם.

חיפה הכנויה לתלפיות היתה מצטמצמת כדי קו אחד כשעמדתי רכון על מעקה האניה, ולידי שוטר־או”ם אוסטרי נשען כמוני, ואומר כלפי הים:

”אתה יודע, הבחורות בישראל יפות מאשר בכל ארץ אחרת”.

מאחר שאת כל חופשתו בילה בחיפה, האמנתי לו. בנות חיפה היפהפות מוכיחות שעשן בתי־הזיקוק בריא לגוף יותר מכפי שחשבו עד כה.

תחילה הודיעו לי במשרד־הנסיעות שהאניה תפליג בשעות היום. שמחתי שאראה את חיפה מן הים הרחק, כפי שהייתי אוהב להפליג בשחייה מהתוף ובמרחק־מה במים להסתובב בחזרה על־מנת לחתור במלוא פני כלפי עיר־הכרמל הטמירה והנוצצת, כגיבור ישיש לשחות אורח, כאשר הגיגים מעורפבים של גבורה, קדושה וטכניקות־הסרטה חותרים במי־מוחי.

אחר־כך הודיעו לי, בשבתי על מושב מרובע גדול וחסר־משענת נוכח פקידת משרד־הנסיעות, כי יש שינוי: האניה תפליג בלילה. מילא, שמחתי שאראה מן הים את אורותיהן של חיפה, עכו והקריות.

ימים אחדים קודם לנסיעה ישבתי במקום־עבודתי והייתי מדמה שפל שיחה אינה סובבת אלא על עזיבתי, כשהעובדים מחייבים והבוס מגנה. היה טלפון בשבילי.

"כן, מדבר", עניתי רתת. "גורמים מפצירים כי להישאר? שמא הצבא מונע?" הפקידה ממשרד־הנסיעות:

"התכנית חוזרת ללוח־השעות הראשון", אמרה. "כך יצא, אחרי שדחו את ההפלגה מחיפה ללילה בגלל שביתה של מלחים ביוון, צריכים לדחות עד למחרת ביום כדי שיוכלו אנשי־הצוות להצביע במשאל־עם."

שיצביעו, יורשי הדמוקרטיה המפוארת! אם לבסוף מפליגים בשעות היום, שני מינוסים הריהם פלוס.

אני הולך ברחוב־העצמאות בכיוון הנמל, מזוודותי ביד.

"יו גוט סמתינג טו סלז"

כבר אני נוסע ועדיין חושבים שרק הגעתי. פסעתי הלאה.

"דולרס?" הוא בא אחרי.

בבקורת־השלטונות יש רומני אחד שמצהיר שהוא עוזב לצמיתות. מדבר כמה מלים עבריות. חולצתו אפורה ומכנסיו אפורים. פניו אדישים, יודעי־עולם, אין להקסימם. פניו של היורד שבקושי עלה תרים, תרים... אותה ארץ שאין בה עוקצן של האידיאולוגיות ויש בה רק דבש העושר, אייה?

האניה ישבה במים עד אמצעיתה כמו תינוק עצל בזוטו של ים. בחור שחרחר בבגדי־עבודה מוכתמים עמד והחזיק לנוסעים במעלות שנשתלשלו מן הדופן לרציף.

שאלתי אותו דרך־חברותה: "מה על המלך קונסטאנטינוס? כן או לא?"

התכוונתי לשאול כיצד הצביע, אבל הוא סבר שאני שואל מה תוצאתו של משאל־העם כולו.

"קונסטאנטינוס!" קרא, כשהוא מרים ידו ומורידה ארצה, בהבעת פנים של מי־יודע, לאמור: ימים יגידו אם למעלה יהיה קונסטאנטינוס או למטה. אכן, אכן.

אותו תינוק בעל־ממדים החל לשקשק באצבעות רגליו, זו משפת הבריכה שנאחו בה, והתרחק. אנחנו רוכבים עליו ונהנים. על הגוזזתה סמוך לבאר בִּי־ת אני והאוסטרי מברכים "לחיים" על בירה יוונית "אלפא". המים הפכו כחול מוחלט כצבע דגלים חדשים. מי היה מאמין שארגו הספינה יפוז כה מהר, כמו לויתן? הביטוי "חופש התנועה" קיבל מובן חדש: החופש הטמון בתנועה.

כשגמרנו לשחות "לחיים" המשכנו בלי "לחיים". שני גברים על משקה, במקדם או במאוחר יגיעו לסדר־נשים. אנחנו הגענו במקדם. אלויס סיפר על אהובתו האלג'יראית שהיתה עמו באוסטריה, כשהיה שוטר באחת מערי־השדה.

הוא דיבר בנחת כמי שיודע אם לא מאיין הוא בא הרי לפחות היכן הוא נמצא עכשיו; ואם לא לאן הוא הולך, לפחות לאן קנה כרטיס (לפאמאגוסטה). אולם לא אנסה לשחזר את דבריו. באמת אמרו, כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לסיפורו. ומה אעשה וזכרוני הרפה הרפה מהם, וכוח־המדמה חיישן כבחורה באמצע חֶדְשָה. אולי מוטב כך, שהרי כל הכותב דו־שיח פלסתר דינו כרת, מאסר־עולם וסקילה בסוף ימיו.

אם היתה אותה אלג'יראית דומה לאלג'יראית של פיקאסו—מלכותית, בעלת פני ילדה ושדיים קופצים—לא אמר. מה זו צייר פיקאסו אותה ואת רעותיה נשות אלג'יר בפאריז בלבד, אף זו של אלויס גרה עם בנות משפחתה בפאריז. כך! אלויס לא הזכיר בני־משפחה זכרים, רק אמה ואחיותיה. אליהן התגעגעה, ואל פאריז. כל־כך התגעגעה עד שעזבתו. האם נעז להעלות את ההשערה המרתקת שהן שהיו המודלים של האמן?

יש ששיבו: ובכן מה? המודל ממילא שוב אינו מוכר לאחר שתם תהליך היצירה. "כשם שהצואה כל-כך שונה מהמזון?" שאלתי ידיד שלי פסנתרן כשנתקענו בתנועה ברחוב-הירקון במוצאי שבת אחת, בדרכנו לאסוף קרואים למסיבתו. "להיפך. מה היא צואה?" שמעתי לצדי את הערתו המאלפת. "זבל! היצירה המוגמרת היא למעלה מהמודל. היא זיקוק של המודל, שהוא ממשיך להשתנות, להתפרק, להירקב".

"כשנסעת לארנח'ואס, איך היה?" הוא סיפר לי כבר שתוך טיול בספרד עשה צליינות לארנח'ואס כדי לראות את המקום בו שאב רודריגו השראתו לקונצ'רטו באותו שם. "הה, ארנח'ואס היה משהו אחר. איזה גנים כלילי-יופי! סול אי סומברה – תמצית ועקרון מנחה לחיים הטובים. אבל רודריגו המציא את הקונצ'רטו. לא שמע אותה". "אולי שמע משהו שורק?" "ספק".

"אתה חושב שהמסיבה הזאת תיעשה אורגיה?"
"כל המוזמנים אמרו שאינם מתנגדים".

"איפה אתה מתכוון לפרסם את ספרך?" שאלני אלויס.
"בכל מקום חוץ מישראל. המו"לים המסחריים אינם מעוניינים, והמו"לים מטעם המוסדות האקדמיים אומרים שחיבור על אנתרופולוגיה מאת ביולוג לא יתקבל, ושמיילא אין לי די תארים. אבל הסיבה האמיתית לדחייתם היא שחיבורי חותר תחת מעמדם של כל המדענים למיניהם. אם התיזה שלי מתאמתת, יפסרו את כל החוקרים והמרצים ממשרותיהם".

"הו, זה יהיה משהו!" אמר אלויס, כמדומה לא בהתפעלות ממהפכנותה של התפתחות כזו אלא בדאגה לפיטוריהם של אנשים כה רבים.

"כן, אלויס, כוהני הקידמה האלה יהיו ככוהני הבעל..." (לא ציפיתי שאלויס מבין, אך לא שהיתי לפרש). "...לאחר שיהיה ברור שההמצאות הגדולות שבהן החלה תרבות האדם – כגון האש, הגלגל, השימוש במקל – נעשו לא על-ידי איזה גאונים, או לוחמים או ציידים, אלא על-ידי ילדים משחקים.

"לפני כמה שנים הצילו ביפאן את הקוף היפאני מכליה על-ידי שהעבירו את שרידי הקופים לאיים מבודדים. מושבות-הקופים שצמחו החלו להסתגל עד להפליא למקומן החדש. הקטנים היו מגלים מעשי-קונדס חדשים עד שנתקבלו הללו על כולם. במקום חם נפל תינוק אחד לים, והרחצה נעשתה מנהג גדול. במקום קר גלש אחד לתוך בריכת מים חמים. כיום בחורף כל המושבה טובלת במעיינות החמים. כמו כן גילה קטן אחד שאפשר להפריד שעורי-בר מחול על-ידי שטיפתן במים. בכל המקרים האלה סירבו הזכרים המבוגרים לקבל את הדרכים החדשות. כזו לאותו 'משחק-ילדים'".

"יוזם עורר אותך לחשוב שהאדם נעשה בן-תרבות באותו תהליך?"

"הרעיון לא היה שלי דווקא. באותו זמן ששמעתי על הקופים ראיתי את ציורו של הצייר הרומני ויקטור בראונר, 'הקדמה לציביליזציה'. לא הבנתי מה פשרו עד שנוכחתי לראות שהרישומים הילדותיים בתוך הציור מכוונים לכך. בראונר הגיע בדרך האמן למה שהייתי אני מגיע אליו בדרך ההסתכלות המדעית וההקשה".

"ובכן, אין אתה סבור שצריך לפטר גם את האמנים". (משפט זה נאמר בטון של שאלה, אלא שאם אני שם בסופו סימן-שאלה כוונתו משתבשת.)

אלויס היה איש-שיחה מעוניין וכאילו-משוכנע, באופן שהנימוס מחייב בארצות מחוץ

לישראל. עם זאת שמר את עשתונותיו – כלומר, לא זייף את דעותיו ורגשותיו. קל לכוף ראשך מפני אישיות תקיפה, בייחוד כשהיא מבוגרת ממך. נראה שהיכולת לעמוד כנגד משוחח אלים נקנית רק לאחר גיל מסוים.

הפסנתרן יושב בבאר־ג'ז בכרצלונה והתוודע לשני אנשים: הארנב והקרנף. תחילה לארנב, עלם בעל שער־נזיר שהיה עולה עם המוזיקה למדרגות עליונות של חסידות. בגמר הקטע היה נרגע פתאומית וחוזר להיות ככל האדם. בין הקטעים קנה הארנב משקאות לקרנף, בעל־גוף המרכיב משקפי־שמש (היה לילה), ושטה את דבריו בצמא. "בני־אדם חושבים שהם גדולים", אמר הקרנף, "אבל הם אינם ולא־כלום. המדענים האלה שלחו אדם לירח, אך עדיין לא מצאו תרופה לנזלת. אתם יודעים זאת? החכמים האלה אינם יודעים עדיין לרפא נזלת. אז מה הם בני־האדם? לא־כלום! פחות מליכלוך". "הו כן, כן־אדם, קלעת", עודדו הארנב.

"זה מגעיל אותי. כשאני חושב על זה, אנשים הולכים על הירח ולא אמרו לנו איך מרפאים נזלת, אני מרגיש גועל. אני רוצה לקחת את הבן־אדם ולרוצץ את גולגלתו". הארנב חיך והניד בראשו.

"אני צודק?" דרש הקרנף מידידי.

זה נתן תשובה לכאן ולכאן. התזמורת ניגנה שוב.

ידידי קם, חזר והניח שלש בירות. הקרנף הודה לו ואמר ששמו יוזף. העלם, מרותק למוזיקה, לא שם לב.

"אתה סטודנט?" שאל יוזף.

"לא, אני מתפרנס מעבודה".

"הה. אני הייתי זורק־סכינים מקצועי. עכשיו אני מסגר־כלים. הייתי זורק שלושה סכינים לעבר אשתי. אחד פה, אחד פה, ואחד פה". הוא הצביע מתחת לאזניים ומעל לקדקוד. "היא עזבה אותי והלכה עם גבר אחר. אני אהרוג את שניהם. נשאר אצלי רק סכין אחד. אני חושב שאלך עכשיו ואקח אותו. תבוא אתי".

הפסנתרן דחה את הצעתו בתקיפות מתונה: "תצטרך ללכת לבדך לקחת את סכינך. אני איש־שלום. אני משתמש בסכין בשביל לחתוך את ארוחת־הערב שלי".

הסכינאי נדהם, כנראה, כי שתק. אחר־כך אמר: "סליחה. הייתי טיפש".

ידידי הפסנתרן הצליח שם באחת המשימות העיקריות של החיים – להמלט מטיפשים. במצבים אחרים, להימנע מלהיות קרבן לטיפשותם של אחרים. הנה למחרת הלך לבנק גדול בכיכר קאטאלוניה. שם היה לובי שלא רצו לממן לו המחאה משום שדרכונו היה כתוב כולו ערבית. מסכן זה רעב בגלל קנאותם של מושליו ללשון־הקודש שלהם ומפני שדחו את כל הלשונות שלפי עגנון הן "הסכמיות", כלומר לא ניתנו מפי הגבורה. כל זר היה להם לזרא.

בקצהו של אגן הים התיכון אניה מתמשכת על־פני הים ומשאירה נתיב כהה כמו שבלול. אלויס, איש אוסטריה, קפריסין ואומות־מאוחדות, לא לשווא התעניין היכן אני אומר להוציא את סופרי. כבר מנוסה היה במוציא־לאור. אלויס לא היה שוטר סתם אלא סופר; ולא סופר סתם, אלא סופר ושוטר. או אם תרצה, שוטר וסופר. שוטר וסופר, סופר ושוטר. אך אם תאמר סוטר ושופר כבר אתה מתכוון לדבר אחר, ללשון "סוטר ושופר", משמע שאינו אוחו השופר לפניו מן הפה כמו חצוצרה אלא סוטר, כלומר מסמיכו לצד (סטר) של הפה ושופר (משמיע תקיעה או תרועה), על־פי ספר־תקיעת כ"ף לר' כלפון אלפסי.

הספר שכתב אלויס (אך עדיין לא הוציאו לאור) דן בקפריסין.
 "אין דבר ששוטרי האו"ם אינם יודעים", הוא אמר. הוא התחיל לספר על מעללי הגבורה של הארכיבישוף מאקאריוס, איך ניצל ממוות ואיך הציל אחרים.
 דבריו עוררו גבר צעיר, היושב לא הרחק ורגליו על כיסא אחר, מתוך ספרדים שהיה בידו. זה שאל שאלה, העיר הערה, הציג עצמו כמי שמצוי בענייני קפריסין, וכך נכנס לשיחתנו. הוא אמר שהוא כתב הראדיו ההולנדי, יושב בירושלים וממונה גם על קפריסין. קרוב-לוודאי יהודי.

"שמעתי אותך שאין דבר ששוטרי האו"ם אינם יודעים. אני מאמין שזה נכון", ציין הכתב. ובבת-צחוק, כמבקש להעמיד טיעון זה בנסיון, ניסה: "האם אתה יודע היכן נמצא גריוואס?"

גריוואס היה ראש המורדים.
 השוטר ניסח תשובתו. "יש לי איזה מושג..." והוסיף לסיום: "...במקום שהיה לפני שבועיים".

"שמעתי עכשיו שהאניה עוגנת לא בפאמאגוסטה אלא בלימאסול".
 "לעזאזל! חברתי תהיה בפאמאגוסטה לקבל אותי".
 "הנמל רדוד, צריך להגיע לחוף במעבורת".

לילה. רוח בילמסה במלבושינו הקצרים, בהביטנו אל המעבורת הקרבה. כלי רחב היתה, בעלת גגון, פתוחה לכל רוחותיה. קהל אנשים, נשים וטף עמדו עליה עטופים. נוסעים ליוון. הם טיפסו בחבילות גסות ברגליהם כמו פליטים.
 הפלתי והפכתי.

מאחוריהם דיגלה שורה אחת של זרקורים: לימאסול.
 "איזה מזל ביש שבאנו ללימאסול", אמר השוטר דרך-קלות. "נשבעתי לא לנהוג עוד את האוטו שלי על כבש".
 "לעתים קרובות יש נזק", הסכים העתונאי.
 "הם לא מתאימים את הגבהים! אתה יכול לשבור את השילדה. אז אתה מתלווה אתי לניקוסיה?"
 "אסע אחריו".

אני, הנותר באניה עד אירופה, לא היה לי מה לעמוד בחוץ ולהתעסק במכוניות, לכן נתתי להם שלום. שקלתי אם כדאי ללכת לתא לשמור שלא יתפסו הקפריסאים את מיטתי, אם ללכת לאולם-ההיסב של מחלקה אל"ף העלול להיות חפשי מהמולתם.

בתא שבתוך רכבת הנוסעת לגראנאדה ישבו אלה מול אלה קצין-צבא ספרדי, זוג תיירים הונגריים, והפסנתרן. הקרון הוא של המחלקה הראשונה.
 הקצין, שלפי גילו ודרגתו שקד כשלושים שנה לדכא התמרדויות ולהתחזק עם פראנקו, הצטער בפני הישראלי על חוסר הליברליות בספרד; ועוד שיבת את ייחודם של הבאסקים.

"בלשון באסקית שמי טורה הוא –" וביטא שם ארוך פי-חמישה, בעל הרבה רי"שים.
 "פנטאסטי, לא כן?"

הגברת ההונגרית הודיעה שרמת-החיים בהונגריה משתפרת. היא ביקשה לדעת, בעירנות גוברת, מה מחירם של מצרכים שונים בארצותיהם של הנוכחים. היא דיברה

צרפתית, והפסנתרן הוצרך לתרגם לספרדית בשביל הקצין. מאחר שהלה הסב את השיחה לעצם המשטר הקומוניסטי בארצה, התיאשה לפתע וכל מצב־רוחה הפך לאנחות. משל כאילו הזכיר הקצין חסר־האנינות לגברת (כך חשב ידידי) לא רק חבל אלא את התלוי גופו.

עוד שיחות מאלפות נקרו לו לפסנתרן ברפכת גראנאדה באותו יום. מארוקאי צעיר העובד בחברה אמריקאית הבטיח לו שבמארוקו אין מתעניינים כלל בישראל, ואלה המתעניינים, כלומר שכבת המשכילים שהוא עצמו נמנה עליה, מאחלים לה אך טוב. הבחור עמד במזנון עם אשתו אפורת־העין שלא הוציאה מפיה דבר. מסתבר שבדומה לתייר ההונגרי פטר אותה בן־זוגה מידיעת שפה זרה. הפסנתרן הודה להם באמרו שאף הוא נמנה על ידידי מארוקו.

ליום השני—רפכת זו היתה כאורחת־קרונות מתדפקת אנה־ואנה, בלא להתקדם יותר מדי—לא היה לאיש כוח לדבר, בין מחמת טירוף הלילה ובין שהרגישו שהאיש ההוא והאשה ההיא נחקרו אתמול דיים. וקשה לתרגם. עד שנכנסו עירה גראנאדה. הפסנתרן הוליך עצמו ללשכת־התיירות מתוך כוונה לשאול איפה כדאי ללון, ואיפה ימצא את אלהמברה ואת קבר הרמב"ם. עמדו מאחרי האשנב בחורה ואדם רחב־מידות אדמדם. ידידי העדיף לפנות אל הבחורה, אך מיד התערב מנהלה.

"האמנם תבקש את קברו של מיימונידס כאן, אדוני? בקורדובה הבית בו נולד, אולם קבורתו היכן איני יודע". דבריו נחרצו הנימה של חריפות, כדבר מטיף או פרופיסור. "עלי־כל־פנים הלא מתעניין אתה בשרידי המוסלמים. אשמח לתאר לך את תולדות גראנאדה באותה תקופה. הואל להיכנס פנימה ולשבת".

פרס פקיד־הלשכה את מפת העיר על המכתבה ביניהם והחל להרצות את ספר דברי־הימים למלכי אַנדלוס, לרבות מאורעות אירוניים הנותנים את טעם התקופה כגון שרית שנזרקה מחלון. כאשר הפסנתרן, שעתה שאף רק להתאכסן ולנוח, ניסה להסיטו, השיב האיש בתרעומת רפה:

"אדוני, איני עושה זאת בשביל כל מי שנכנס הנה, דרוש לי ריכוז, לפיכך אנא—אל תפסיק אותי".

"חלילה! מזל נדיר הוא להיתקל באדם בקיא כמוך".

"ובכן, החלו הנוצרים ללחוץ מהכיוון הזה, ומהכיוון הזה..."

נמצא הפסנתרן מיחל לנצחון סופי לנוצרים, להבדיל מכל אבותיו.

כשעמדו להיפרד (תחילה עמד התייר), זה לתור לאורך ולרוחב וזה להמתין שיפגוש בו איש, ציין המרצה, כמעלה מן המישור הענייני הרשמי אל הדרגה האישית:

"ודאי שמת לב שאיני דומה לדרוס־ספרדיים. אני מהצפון, מחוז ליאון. הגזע שם שונה לגמרי—יותר נמרץ, יותר דייקן".

שלא בהמלצתו, סר הפסנתרן לפנסיון שהתברר כי בעליו גם הוא מליאון. אף הוא ימצא שעה כשרה לגלות את אוזן אכסנאו את שבח העם של צפון־ספרד לעומת העם של דרומה.

"מה קרה אחרי שנכנסת לפנסיון?" שאלתיו.

"נשקתי לילה־טוב לאשה מליאון ולשני הילדים מליאון, וירדתי במיטתי המלונאית מתחת לעצב של ישועתם".

אהוד בן עזר: חסד אבותיך

לבני, בנימין

לואדי אל-עסל הוא גיא הדבש ומשם
בשחיה על סוס דרך המוצררה המשתפכת
להביא מיפו כינן ושמר-קיק
לחובב-רציון בפתח-תקנה –
ואתה נולדת בעיר שהחליפה
פניה ונוסדה על פרדסים
כרותים ושרות שנוקעו בתים –
אבותיך מרתו גופם בריר גמלים
כנגד קוצי הצבר והובילו חסה
לטחנות שיד אביר-בח –
ולך משפחה של אותיות פרחות
קמץ שרשים ללא מקצוע
באדמה אחרת ובעור-קיד
ירושת מקסינים וקדחת –
סגיר אל-זהוד הוא עץ האקליפטוס
המה נקעו לארץ חופי הים-קון
ואדי אפולג'ה ובצת הג'מוסים –
פרסות סוסיהם רשומות בשמים אם יאהבוך
תנודדו ובינתיים דמך צעיר והחול זורם.
ובין צריחה ראשונה למלחמה חיל
תהיה גם אתה ואיש מלואים
והארץ לא תשקט ארבעים ולא
מאה שנה – – – – –
רק רגעים של חלב חם ונשיקות של חסד
אבות לאטם אוזלים בשעון חיצה, בני.

יעזרה אלהים לפנות בוקר

יעזרה אלהים לפנות בקר. בחלום בנתה ביתה.
 גמגום היו כתליה. לחבקם רצתה
 אבל לילות כמו ימים היו ערים פחדיה. כל מלה
 עצרה כהר את הרהוריה. כל גביש שקלי נתקע
 בפרח נשיות שלה. כל דיוקן עצמי שלה
 סטר לה זו לה על פניה. בחיקה צמחה כנכריה.
 מדעתה צנחה ונשארה נופלת ויודעת.
 את שבריה צדה במלים וסחרסרה שקדה על גסוניה
 אך ריק היה לבה מבגליה. נופלת ויודעת
 היא חכמה, לילות חכמה, דורות חכמה –
 למצא קורא לתערבת הגזעים שלכסנו פניה
 לפענוח כתב הסרטים הדק בו נצטוו יגון שלה
 עם שפת צחוקיה. כי בעתיו יפתה.
 יעזרה אלהים לפנות בקר. גם צפור
 מצאה בית והיא לא קו לה לא אפרח.
 בחלום בנתה ביתה. גמגום היו כתליה.
 לחבקם רצתה אבל הסיד ברח מעצמותיה.
 יעזרה אלהים לפנות בקר.
 נופלת ויודעת את חסדו.

מנפרד וינקלר: שם מחכים לו

לפתע ירדה עליו הזקנה,

כאלו אין אלהים

בעולם הבא,

כאלו כל הפרחים נבלו –

לכנים.

לפתע ירדה עליו הזקנה

ונסה לבכות בילד אלמוני –

בן חמשה סתוים

או

חמשים וארבעה אביבים.

אחר כך

ברח אל אמו הצעירה

בסתרי חצר,

בין תולים ר

יוני בר הומות.

לפתע ירדה עליו הזקנה

מול פריחת השזיפים,

מול אנדרטת התל האלמוני,

מול דגלים של הכרזת מדינה

ויתר ארועי העדן.

וקרוח תפסה את שערותיו,

הורידה אותן לחציתרון.

שם מחכות לו רקדניות־בטון
 שלשמים
 בכלי־ורעינים,
 בעינים של שקד,
 בזמרים שלא היו,
 בדברים שלא באו,
 שם בוכים ולדים שפור
 במיליוני זרעוני־תשוקה
 גזרים,
 שם (גיהנום או שמים),
 מאבדת את עצמה לדעת
 הזקנה
 והמדבר - רחבי־ידים
 באור־ירייתו האפנה.
 שם מחכים לו פלאחר האוש
 סומים אולי, חרשים וננדי
 פרחים
 ואלה שנטל מהם שערות
 ורגלים
 וסרס את לבם הקרוע.

דן שביט: פתאום פרצה המלחמה

פתאום פרצה המלחמה. איש לא ציפה לה. לא ביום ההוא. מאז הצהריים היתה איזו תכונה עמומה, כבושה. בלתי־נראית אבל נוכחת נוכחות שאין לטעות בה. מטוסים הגיחו. גיחות זריזות, פולחות באוויר הצהריים השקוף, הלבנבן, שכבר עמדה בו ראשית התפוגגותו של קיץ. אנשים הליטו עיניים בכפות־ידיים קשות, גרומות, וכשמבטם בשמיים אמרו: מטוסים ביום כזה—סימן מכשר רעות. אחר־כך לא עצרו עוד ופתחו בשתים אחר־הצהריים את מקלטי הראדיו. הקריינית אימתה הכל. הודיעה מה שהודיעה.

הוא היה בשדה באותה שעה. אלעזר. אלוף־משנה במילואים. קומה ממוצעת. פנים רחבים, לסתות מסותות היטב, כתפיים רחבות. בלורית סמיכה, מכסיפה. פנים קלויי־שמש. בן חמישים־ושבע עכשיו. נראה רענן מכפי גילו. בלב העמק. ממש. מושך תלמים ארוכים במחרשה ענקית, עצומת להבים. צפירה התחננה אמש: אל תצא מחר. מתי בפעם האחרונה היתה לך שבת? אתה מוכרח לנוח!

הוא הסביר לה כרוך עמוק, אטי, שאין ברירה. הוא נופל מן הרגליים מרוב עייפות אבל אין מי שייצא מחר ומוכרחים לגמור לחרוש ולהספיק לזרוע לפני הגשמים. היא לא חייכה כהבנה. לעתים רחוקות היא מחייכת. פניה שהיו יפהפים בצעירותה נקמטו והתכרכמו מאד.

לא רבים מבני גילו התמידו כמוהו לצאת בוקר־בוקר לשדה. רובם נשרו בדרך. לגביו זוהי אהבה ישנה שאין זונתים אותה. רק תקופת השירות בצבא אז—והשירות הלא־נמנע, לעתים קרובות, כמח"ט במילואים (שכבר נפרד ממנו לפני מספר שנים)—היו קורעים אותו מכאן.

ותמיד שב וחזר.

אהבה ישנה—בעצם, ראשונה—אין משליכים.

גם צפירה היא אהבה ראשונה, בלתי־שכוחה, אבל כאובה ומיוסרת מאד.

את גיחות המטוסים אין הוא שומע מפני רעש מנועו של הטרקטור. לכן הוא מאחר לראותם. כשהוא מבחין בנסיקתם, נדלקת בו נורה אדומה. הוא זאב־קרבות ותיק, סוס־מלחמות מנוסה, ואיננו מתרגש על־נקלה, אבל תכונות אלו דווקא הן שפיתחו בו חוש ששי, שבעזרתו גם מבחין הוא מיד כשהאותות קשים.

בסככה הדמים את הטרקטור. נעמד לצדו בפישוק־רגליים, האצבעות לופתות את המתניים.

האזין.

חלל האוויר טעון אבק התפוצצות. משהו לא טוב מתפתח. משהו רע.

לא יאמינו לו, אבל בימים האחרונים חש שעלול משהו לקרות. לא אמר לאיש. בדרך-כלל אינו מזדרז לדבר, ובמקרים כאלה על אחת כמה וכמה. אבל בחושו המיוחד קלט שידורים סמויים. יש לו אנטנות מושחזות, ונוצרות. כמו אצל חולי הרבמטיזם היודעים על שינוי צפוי במזג-האוויר בטרם יתחולל באמת. עוד שלשום, טרם סיימו את המשמרת, כשהיתה כבר שעת-דמדומים שקופה, רוויה, ירד מן הטרקטור בשדה, נטל קומץ גרגרי-עפר והחל כותשם בין אצבעותיו, כאילו הוא בודק בהם איזו איכות בלתי-מוכרת שצריך לחשפה. ואן, הוא זוכר, התרומם, נשא ראשו, תחילה אל השמיים הצבועים, אחר-כך סביב-סביב על-פני העמק כולו, ונמלא אותה דריכות קשה, יורדת-חדרי-בטן. גרגרי-העפר נשרו מבלי משים.

כל היופי הזה—חשב—הנטוע בתוך שלנה אינסופית, כוססת, מצמררת, הוא יופי מתעתע, מסוכן, מוליך-שולל.

צפירה ראתה אותו מכונס לאחר שיצא מן המקלחת מבושם ומסורק, אך לא שאלה מאומה. ראשית, מפני שהיא יודעת את תשובתו; שנית, מפני שפעמים רבות הוא מתעטף בתוך עצמו כשהוא חוזר כך. בעצם, פעמים רבות יותר משהוא קולח, משתף, מוסר. בדרכו עתה הביתה, בין עצי השדרה הראשית, נעצרו אנשים ושאלו:

“אלעזר, מה קורה כאן?”

אין בר-סמך יותר ממנו.

הוא ניענע בכתפיו. חייך: כרגע חזרתי מהשדה.

מישהו שאל בלהיטות בלתי-נכבשת: שמעת חדשות?

הניע כתפיו וראשו לאות שלילה. לא נעצר. לא ביקש לדעת.

כשנכנס הביתה ישבה צפירה ליד המקלט בחלוק של מנוחת-צהריים, שלא כל כפתוריו רכוסים. שערותיה סתורות, עפעפיה רדומים ולא אמרה דבר. הוא ניצב בטבור החדר, להקשיב. אחר-כך פרש לחדר הסמוך, חלץ נעליו, התפשט.

“אלעזר! צעקה אליו, “מה אתה אומר, מה הולך לקרות כאן?”

שב אליה בתחנותיו האפורים, בחזה שעיר: “אני יודע?! נחכה ונראה! אני נכנס להתקלח!”

כשיצא מן המקלחת עדיין האמין שאין זו מלחמה ממש. רק תקרית גדולה, מבוקרת, אולי אפילו יזומה על-ידינו. חכך בדעתו אם יילך עכשיו ויתקשר, ילקט אינפורמציות, או ימתין.

המתין. בשעות הערב ברור היה לו כלכולם שמהו אימתני מהלך. לא תקרית מבוקרת. הוא יצא אל מקלטי-הפיקוד ונער-שליח בא על אופניו: מבקשים שתגש לשם.

והוא הרי הולך בעצמו, בלי שיבקשו ממנו. וכי שיער מישהו שישב בחדרו, ישתה כוס קפה, ימתח רגליים על השולחן, ינמנם?

במקלטי-הפיקוד, הטלפון. מסתבר מאד שכסופו של דבר יקראו לו. איננו משובץ בשום תפקיד פעיל, לא במילואים ומשום-מה גם לא לשעת-חירום, אך לעולם אין לדעת. פתאום יסתבר שדווקא הוא המתאים ביותר לאיזו עמדת-פיקוד שנתיתמה בלי שחשו בכך. מישהו חייב לזכור אותו. סוף-סוף הלא הטביע איזה חותם משלו כל אותן שנים. הרי הפצירו בו נואשות שימשיך ויחתום-קבע, ורמזו לו רמזים עבים-זקורה על משרות-מטה בכירות שמחכות לו עדיין, שיזכה בהן קודם לרבים אחרים, אם רק ירצה.

הוא סירב. אבל עכשיו שעת-חירום. אי-אפשר לטעות בכך. למן שעת הצהריים ועד עתה, שבע בערב, התהפך איזה גלגל על צירו. חושיו אינם טועים ככגון אלה.

במקלטי-הפיקוד נכטו אליו בחרדה עיניהן של כמה חברות שכבר התרופפו עצביהן. הן

לא ניגשו אליו. תחילה התלקטה סביבו חבורת בחורים צעירים, שהגנת המקום מופקדת בידיהם. אינו יודע דבר, אמר להם כנמיכות-קול, כאטיות השוקלת כל מלה, אפשר שבמאוחר יותר יתקשר. אם לא יתקשרו אליו. בשלב זה עליהם למלא בקפדנות את כל ההוראות המגיעות ולהכין את היישוב כולו לכל אפשרות שהיא. אחר-כך התישב, הדליק סיגריה, פניו חתומים. לא פנה אל איש ורק השיב באדיבות מופנמת, חסכנית, לכל מי שפנה אליו בבקשת עצה או סיוע, ואלה התמעטו והלכו. היה מצית סיגריות בזו אחר זו.

בתשע-ושלושים בערב גמלה בלבו ההחלטה לקום ולנסוע. שום טלפון אינו מגיע אבל הוא אינו יכול עוד לשבת בחיבוך-ידיים. החדשות שבראדיו, אף הן מקוטעות ומסורסות, לא הניחו מקום לספק שמתחוללים דברים קשים, קשים מאוד.

וסבלנותו פוקעת. יעידו על כך תלי הסיגריות שסביבו, ושתיקתו המתעבה והולכת.

ביקש שיעמידו לרשותו מכונית. איש לא פיקפק. המצב רציני. ברור היה לכל.

צפירה אמרה ביושב קר: אתה לא תסע הלילה. לכל היותר מחר בפוקר. איש לא קרא לך ואל תכניס את עצמך למצבים מבישים. נמצא מאבד שליטתו: אני מוכרח, צפירה. אולי את צודקת, יכול להיות שמוטב היה שאחפה, אבל פשוט אינני יכול. ריח כבד של אבק-שריפה עולה באפי. אני נמשך כמו במגנט.

היא לא התחננה, לא הרימה קול, לא העלתה דמעות. רק חזרה ואמרה: כשהיו צריכים אותך, לקחו אותך. סוס-מלחמות ותיק כמוך צריך גם לדעת מתי לרדת מן הבמה. הוא התחנן שוב: הני כטוחה שאינני היחיד. להיפך, כולם יגיעו כבר הלילה, יקבלו תפקידים, אני אאחר ויעשו אותי סגן-מפקד-הלשכה אצל דובר-צה"ל או יועץ כללי באפסנאות הראשית. הם לא קוראים לי מפני שהם עסוקים מאד ואיש לא מתפנה לחשוב, אבל כשאגיע יקבלו אותי בחיפוקים. אני מכיר אותם!

הכינה לו כמה כריכים. הוא נשק לה כשפתח את דלת המכונית אבל היא לא החזירה לו נשיקה. היתה בה איוז אדישות אטומה ומופרת. נראה שלא חרדה כלל לשלומה אלא כעסה על שהוא נותן את כבודו למירמס לרגליהם הדורסניות.

מאז ומתמיד שטמה את עולמו השני, שאליו הוא קשור כבתבל-טבור.

חבורת אנשים שמתמוגגת מן הכושר שלה כיצד להשמיד, להרוג ולחסל, תמיד בדרך עוד יותר משוכללת ועוד יותר יעילה – אמרה פעם, וכמו חץ מורעל פלח את חזהו הקשה.

•

במכונית הדליק את הראדיו. זרם בלתי-פוסק של מוזיקה ומהדורות עצבניות של חדשות. מחוג-הדלק זינק במהירות. הכניסה לוואד-ערה היתה חסומה. מעבירים ציוד כבד, הסביר לו שוטר-תנועה שהוצב שם, משהראה לו תעודת קצין בכיר. חבל עליך, פשוט תסתכר. סע במסלול עוקף. ונסע.

צפירה אינה מהרהרת בו. הוא יודע. רק בשלושת הקנים, אחד בסדיר ושנים במילואים, שגויסו אחר-הצהריים.

עליו היא מרחמת.

הוא חושב לסירוגים על השלושה ועל עצמו.

משתדל למעט לחשוב על צפירה. שמא יסתבך בסמטות צדדיות, אפלוליות. כשעות כאלו הכל צף ועולה, ומוטב שלא.

בשנים האחרונות נעשה קצרות והכל נעשה תלוי על בלימות קטנות, קצרות, שכל־אימת שהתארכו הסתיימו בסצינות קשות, מילודראמותיות כמעט. והוא הרי שונא סצינות כאלו, כל־כך אינן הולמות את קשיחותו או את רגישותו המופנמת. על־כרחו הוא נגרר אליהן בשל שנינותה הרעה, הארסית, היורדת־חדרי־בטן, ואחר־כך הוא כוחל בעצמו. מנסה, אפוא, נואשות לתחום תחומים, לגדור גדרות, שיאפשרו להם פינאלה מכובד של שנים אחרונות, סב וסבתא לאותם נכדים, וזה כמעט העיקר, שהרי כל מעורבות הדדית נוספת סופה תמיד התמוטטות קשה, תל נוסף של הריסות שאין דרך לשקמן.

בעצם, מוקדם מאד, לפני שנים, התברר שכאלה פני הדברים. שהתחומים שונים. שהכל שונה. ניסה להימנע מקביעה פסקנית, מכאיבה, שהיתה כאן פזיזות. שהרי ברי לו שהוא אוהב אותה, שלמרות השוני יש בה משהו שאינו יכול שלא להיכבש אליו בכל פעם מחדש. ועל הכל, יפיה. כמה האמין בו. כמה נזקק לו. אחר־כך ידע שטוב, טוב מאד, שנתאפשרו לו גיחות תכופות וארוכות. בכל פגישה מחודשת היתה בשורה של התרככות, של כמו מתאחים הקרעים, של יש עיקר ויש טפל, ומובן שהעיקר הוא בניית הקן, החם, החמים, המלא כל־כך. ואחר־כך טפחה האשליה טפיחות אכזריות, שמחות לאיד, גדושות לעג.

הבנים היו לדבק האחד והיחיד. ואולי גם נותר שמץ הערכה שכלתנית, אובייקטיבית: צפירה, מורה בתיכון, אשת־אשכולות. מצויה בהוויות תרבות אוניברסליות, בקיאה בשירה, בספרות, בקלאסיקה עתיקה. אלעזר—עמוד־תווך. דמות מרכזית מאד. קורנת. מקרינה. שואבת אליה. מופרת כחוגים רחבים, מעבר למעגל הצר. נוגע כתף־אל־כתף במנהיגים בכירים, שרי־ממשלה, משכיל גם להתיצב ולהיות בזכות עצמו. לפני שנתיים סיים שליחות מרכזית בתנועה. שנים הפצירו בו שיירתם, ותמיד אמר: הצבא—הנעלה בשליחויות לגבי. כשהשתחרר, לא יכול לעמוד בסירובו.

•

ככניסה לתל־אביב הציץ במחוגי השעון. חצות. אולי מוטב היה אילו פרש אל המיטה השמורה לו בביתם של הורי צפירה ורק מחר בבוקר יתיצב. אבל יצרו אינו עומד בו.

השוער הגדודי נראה חסר־ישע לגמרי. אף אחד לא נכנס, חזר ושאג נואשות, ובו־בזמן הנית לכולם להיכנס. המצב קשה.

ככניסה למטה הראשי זכר את שלשתם. אלישע, אהוד, נמרוד. ומיד אחר־כך היה בפנים. בתוך האור הלבן המסנוור ראה פנים מופרים, עייפים, חיוורים. שלושה מהם, המקורבים ביותר, ניגשו אליו בשתיקה, לחצו ידיים.

בוא תיכנס.

מה נשמע?

קשה, קשה!

הניחו לו לשבת. סמוך למכשיר־קשר ענקי, מצפצף, פולט אותות סתומים, משפטים קצרים, הברות מסורסות. שתי כתבניות תיקתקו בצד קדחתנית, הרימו אליו עיניים עמוסות איפור כהה, כבד. אחת מהן חייכה אליו. אינה מכירה אותו, אבל ברי לה שהוא גנרל גדול.

כולם כאן, סיכם לעצמו. עכשיו הוא בבית. הם כבר ישובים לצדדיו של שולחן מרכזי,

ארוך, המחופה נייר ירוק־כהה ועליו זכוכית עבה. הם רכונים אצל מפות, דו"חות, מכרסמים עפרונות, מעלים עננים סמיכים של עשן־סיגריות, בוחשים באצבעותיהם בתוך בלוריות מתפרעות והולכות. יש גם כוססים ציפרניים. המצב קשה.

הוא מתקרב. אינו שואל דבר. כולם יודעים. הוא יצטרך לקלוט ולהבין על־פי דברים הנזרקים בחלל.

כולם כאן. גם החבורה שלו. מצחיק. תמיד חשב שהם הצעירים, ומתכרר שדור חדש צמח. בארבעים־ושמונה היו הוא וחבריו צעירים, יפים, נועזים, עשויים־לכלי־חת, עתיד האומה. היו מלוכדים. קשורים בחבלי־רעות מיוחדים־במינם. כן, מיוחדים־במינם. מעולם לא היתה בגידה. גם לא אחר־כך. לא במשך עשרים־וחמש השנים שחלפו. גם עכשיו לא. הם הראשונים ללחוץ את ידו, לקרבו, להסמיכו אל השולחן הירוק. אבל הם אינם בעלי־הבית. מכל מקום, כבר לא היחידים.

בחמש לפנות־בוקר יצא משם אל בוקר תל־אביבי ערפילי, צונן. עליו לחטוף תנומה קצרה. מתנע־המכונית מתעקש שלא להיענות לו ורק לאחר הפצרות רבות, כשהגורה האדומה נכפית ונדלקת שוב ושוב, נעתר לו. אמרו לו שישוב בשעות הצהריים. ברור שזקוקים לאחד כמותו, למי אם לא לו. אבל כרגע אי־הסדר עצום ופשוט אין איש מוצא ידיים ורגליים. לא נעים להודות, אבל זו האמת. עד הצהריים מקווים להשתלט, להציב מפקדי־חירום, יועצים, לאייש ולתגבר יחידות ועוצבות שונות שכבר השתחקו. אז יוצב גם הוא, כמובן.

כך בילה רוב הלילה בשיחות חרישיות של ניתוח המצב, ותוך האזנה לתשדורות ולדו"חות ראשונים מן החזיתות. הוא הצית סיגריה אחרי סיגריה, שב ונעצר אצל המפות הענקיות, שקצינים וזוטרים היו מסמנים בהן בלא הרף צירי־תנועה ונקודות־ציון במיני סיכות צבעוניות וסרטי־ניילון ארוכים, נמתחים לאורך ולרוחב. והוא חורט במוחו את כל הצירים והנו"ן־צדי"קים הללו, שמא מחר יסיעוהו לשם. שתי קפה בחברת שני ידידים ותיקים, אלופי־משנה אף הם, ברעבתנות ליקט פירורי ׀כלילות טריים וגם השתתף בעצמו בניתוח חרישי, חד כאיזמל, נטול־רחמים, של המצב כפי שהוא מצטייר, המציב כבר עתה סימני־שאלה איך־ספור, וברור שמישהו יצטרך לתת את הדין, ולהם, בינם לבין עצמם, כבר בעצם ברור בתכלית גם כמי דברים אמורים.

בעשר בבוקר כבר היה בבית מרכז־התנועה, סיגריה דלוקה בפיו. הבנין שומם כמעט. רק בשנים־שלושה חדרים שבקצה המסדרון הארוך הסתופף קומץ אנשים. מזכיר התנועה, פעילי־בטחון מובהקים, שני פוליטרוקים ותיקים. משם ניהלו באופן פרטי, את המלחמה. כשנכנס הפסיקו כדי לברכו וכדי לשמוע מה בפיו. הרי מי אם לא הוא.

הוא לא פינק אותם בנתחי הידיעות החסויים שברשותו. לא הוא. איננו מן הקשקשנים, וכך הם מכירים אותו שנים רבות. קירבו כיסא וסימנו לו שיישב. מישוהי הגישה לו קפה. "אבל ברור שהמצב קשה, קשה מאד!" סיכם את מעט המשפטים המלוטשים שהתיר לעצמו בכל־זאת ובו־ברגע נעשה סמכות טבעית, יודע־כל.

לקראת צהריים נטל עמו לחדר צדדי את מישקה, אחד מקומץ ידידי־אמת, מימים־ימימה, ובנמיכות־קול הגובלת בלחישה שטח לפניו את התמונה הקשה על כל צדדיה ופרטיה, תוך שהוא נוקב בשמותיהם של כל המעורבים, מן השר, ועד ראש־המטה והאלופים כולם. כל אלה מכרים ותיקים של שניהם ואיזכור השם הפרטי דיו ליצור הבנה מלאה.

אחר־כך שב למטה. הפנו אותו ללשכת־שלוחה של אגף־כוח־אדם. הוא חייך. עלי־הרוב

שיחיושיג לו עם קציני־מטה בכירים. והם השיבו לו בתיווך סלחני: ברור, ברור, אבל בלשכה ההיא נערכו כבר רשימות. חביבי, הזמנים השתנו. סדר זה סדר. בלשכה דיבר עמו ביחידות קצין צעיר, פני נער סמוק־לחיים, סגן־אלוף: ברור שתשובץ, אבל המתן עוד קצת. זה בדיון למעלה. גבוה יותר. לגבי אנשים כמוך הדברים מוכרעים שם. אולי תחזור שוב לפנות־ערב.

לאחר שהתערב בכמה שיחות־קפה תרישיות, חמורות־סבר, כשהוא עובר מאחת אל משנה, כמנהג כולם, נסע אל לשכת השר, ידידו הוותיק, בעצם האישי, עוד מן הימים ההם. המזכירה, שאי־אפשר לא להניח אצלה יד על הכתף ולהחמיא לה על גיזרת־שמלתה גם בימים קשים אלה, הניחה לו להיכנס כמעט בלי לתאם עם השר עצמו. הוא התישב, הצית סיגריה. רעות־לוחמים, מסתבר, אין עמוקה ממנה. במבטים בלבד הם מבינים זה את זה עד תום. בשלנה, שהיא לכאורה בלתי־מובנת, פרש לפניו השר את היריעה כולה, בלי לחסוך, כמובן, בגילויי בקורת חריפים, נטולי כל ריסון, על כמה מעמיתיו לממשלה, בעצם אחד או שנים (שיריבותם עמו היא סוד גלוי וחלק בלתי־נפרד מכל שיחת־מסדרונות). עכשיו ברור שמסכת־עקרונות שלמה—כלומר, בעצם כל הקונצפציה כולה, לה התנגד הוא בחישוב־שפתיים כל השנים האחרונות—קרסה תחתיה ונתגלתה כבניין קלפים ממש. אלא שאיש לא שמע לו והכל הסתופפו סביב אלילים מדומים, זוהרים, שאינם אלא אפסים מנופחים, כפי שמסתבר כבר היום, כשהמלחמה עדיין רק בראשיתה. השר ביקש לדעת מה הוא עושה. האם העניקו לו איזה תפקיד־חירום ההולם את מעמדו ונסיגונו. סיפר שביקשוהו להמתין בסבלנות. השר אמר: "כן, הולך שם אי־סדר נורא! אבל ברור שהם זקוקים לאנשים כמוך. מכל־מקום, שמור על קשר אתי. אם תרצה, תרים איזה טלפון". ועוד קרץ קריצה.

*

מלשכת המזכירה טילפן הביתה. ביקש שימסרו לצפירה שהוא עסוק ונשאר. שהודעות יעבירו אליו באמצעות הטלפון שבבית הוריה. מן העבר השני אמרו לו ששלושת בניו התקשרו. שלום להם.

אחר־כך התישב במסעדה קטנה שנהג לאכול בה בעת שליחותו האחרונה במרכז התנועה. המלצר, רזה, מגובב, קמוט־לחיים ובעל שפם קטן וממורט, טרח בכל מסירותו הדביקה. התנצל כעשר פעמים על שתפוחי־אדמה אין היום מכיון שחלו שיבושים באספקה, אבל יעשו הכל כדי שמחר יהיו.

אחר־הצהריים חזר לבניין התנועה. אותה החבורה סביב אותו השולחן. בחדר סמוך מזכיר־התנועה מחלק הוראות לשתי מזכירות. עליהן להשיג בטלפון מזכירות של מספר יישובים שעדיין לא דיבר עמהם. לבטח יש בעיות. בשעה כזו הם זקוקים לעזרה והנחיה. כמו כן הוא מבקש את ראש לשכת־הרמטכ"ל, מפקד הנח"ל, ראש אכ"א, לשכת אלוף־הפיקוד. המזכירה שליד האפרקסת מפסיקה אותו: מלשכת השר רוצים לדבר אתך. המזכיר מזדקף. השר תמיד בשמו הפרטי. הוא ידידו האישי ובן־בית בלשכתו. חיוכי־טלפון, אחר־כך הנמכת־קול למידע חסוי ביותר, לבסוף רכילות פוליטית מפולפלת.

אלעזר מאזין. מותר לו. כולם חבורה אחת. אינטימית. מלוכדת. כשהמזכיר מניח את השפופרת הוא פונה אליו: רציתי לדבר עמך. רוצים להציע לפניך שתקבל עליך את ריכוז הטיפול בשאלות ההגנה המרחבית ביישובים. זוהי שעת־חירום, מי יודע כמה זמן תימשך, נחוצה אישיות כמוך, המשלבת ידע מקצועי רב עם סמכות תנועתית אידיאלית.

הוא ימתין. בינתיים אמרו לו במטה הראשי שעוד הלילה ישובץ. כנראה, בתפקיד פיקודי בחזית. מוכן שלא יוותר. אך לבטח אפשר להשאיר את הענין פתוח עוד יום-יומיים. אפשר, אימר המזכיר.

ושוב מתלקטים סביבו לשאיבת ידיעות. מצפים לשמוע ממנו ניתוח אינטימי של הנעשה בחזית-הדריס. הוא מסרב. רק למישקה, בארבע עיניים. ומישקה לא יעביר הלאה. הנה היה אצל השר. עת-הזה בא מלשכתו. התמונה קודרת. אילו שמעו לו יותר בשנים האחרונות!

דברים ידועים.

המלחמות הקטנות.

בחשכה, בפנסים מאפלים, נסע למטה. ביקשו שימתין. דווקא עכשיו נערכת סדרה של התיעצויות קדחתניות, כולם מכונסים שם בפנים. בין השטים חש באיזו קרירות פורמאלית שלא שרתה אמש. לאחר שעה קלה ביקש שיניחו לו לשוחח עם האלוף. אמנם ההיכרות ביניהם שטחית, אך ודאי שמו מוכר לו. לאחר חמש דקות הפנה האלוף. חזר, בלתי-מגולח. עיניים דלוקות. באדיבות דחוקה הסביר לו שאינו יכול לעשות עכשיו שום דבר לפנים-משורת-הדין ועליו להמתין לסיכומי האגף להצבת כוח-אדם. לבסוף נסתיימו ההתיעצויות. הוא הוזמן להיכנס. אותו גער, סגן-אלוף, הסביר לו שקיוו לספחו אל התטיבה שפיקד עליה בזמנו. לכן התעכבו הדברים. אך לדאבונם הענין אינו מסתדר ומוטב לא להיכנס עכשיו לפרשנות וחטטנות מיותרת. מכל-מקום, ברגע זה הם "עולים" על אפשרות אחרת ומחר לבטח כבר תהיה תשובה בידם.

בתשע-ושלושים בערב שב לבנין התנועה. העיר מואפלת. הכל סגור. שם ימצא אור, כוס קפה, מעט חמימות. יהיה מי שיאזין לו בעיניים קרועות לרווחה. מקצה המסדרון החשוך שמע קולות עמומים של שיחה. כשהגיע ופתח את הדלת השתתקו הכל: מזכיר התנועה, מישקה, פעילי הבטחון הוותיקים, שתי המזכירות ועוד משהו. פניהם הרצינו באחת. מזכיר-התנועה קם, ביקש אותו לפרוש עמו לחדר הסמוך. עולם שלם קורס ואין מנוס. הכל חסום. הנה הוא מסמן לו שתישב. מולו. הוא חזר וקפוא.

"הוטל עלי לבשר לך. הגיעה הודעה טלפונית. נמרוד נפל. צפירה יודעת. ביקשה שתבוא מיד הביתה".

הציעו לו שמישהו יסע אתו, והוא סירב. עמד על כך שיניחו לו לבדו. שטוף זיעה קרה ישב ליד ההגה, לא חש, לא ידע מה עושות ידיו. רק תנועות מוכניות, מוכניות לגמרי. הפנסים זרקו אלומות-אור ארוכות ואטומות בשל ההאפלה. בלולייניות מסמדרת עקף שיירות ארוכות, אינסופיות, של כלי-רכב צבאיים, אטמים, כבויי-אורות. נמרוד. הצעיר שבהם. ילד. בסך-הכל ילד. בסדיר. מה בדיוק קרה. היכן היה ברגעים האחרונים האלה. על מה חשב. האם סבל ייסורים. צפירה תתמוטט עכשיו. והוא עמה. עדיין אינו מעכל וכבר הכל חד ונטול טיפה-של-רחמים.

כאילו אמנם יש יד אכזרית של גורל. צפירה תעמוד על כך שיאחו את כל הקרעים והיא תתנפל עליו במלחמת-התשה איומה. הוא יצטרך לשלם דמי-פיצויים. היא תאמר: "כל השנים זנחת אותי. שתקתי. בלעתי. רק האלוהים יודע. אבל עכשיו לא תוכל עוד לגטשני, להורידני שאולה. לא תוכל".

ככה תאמר.

תכפה עליו פינאלה אכזרי, שותת־דם.
במגרש־החניה חיכו לו כמה חברים קרובים. לחצו את ידו, צעדו לצדו בשתיקה כבדה.
בכניסה לדירתם ביקש במבט שיניחו לו להיכנס לבד.
היא ישבה בפינה, בחדר חשוך כמעט, לבדה, שקועה עמוק בכורסה הגדולה, נראית כציפור זרוקה, מרוטת־כנף, פצועה. פניה חיורים כפני מת.
הוא נעמד מעליה. עיניה היו עצומות. כבויות לגמרי. הוא חש איך הדמעות עולות מגרונו אל ארובות העיניים, בלי שיוכל כלל לעצור. נותבות ערוצים ארוכים, פתלתלים. התכופף אליה והיא פקחה עיניים. ספק אם הכירתו מיד. שלח אצבעות ארוכות וקרות אל זרועותיה לאספן. הן היו מצומרות, קפואות. נטל את הגוף המכונס, המקופל וקירב אותו אליו בכוח. היא נענתה לו, נצמדה כולה, נדבקה אליו, הניחה לו לשאתה אל המיטה, לכסותה, להפקיד כף ידה בתוך שלו.
"אלעזר", לחשה כעבור זמן רב, עצומת־עיניים, "זה יותר מדי. אני נגמרת. אני הולכת".

בבוקר אמר לה בלחש: "את צדקת. יומיים הריצו אותי הלוך וחזור. בושה. ביקשו שאתחזר היום. מכינים לי משהו".
"אמרתי לך!"

אחר־כך שתקו, והיא החלה לדבר על נמרוד. משפטים ארוכים, בריסוק צרוד, ארוך, בלתי־נפסק. הוא הקשיב בעיניים עצומות, לחות, וחש כיצד שבה ונדלקת בו בערה קשה.

בצהריים אמר: "עלי לנסוע. אני מוכרח להיות שם. אדם כמוני אינו יכול לשבת בבית בימים אלה. שום איש אינו יושב בבית".

היא לא עיכבתו. הורידה מן הפונגית את כל אלבומי־התמונות של המשפחה וביקשה שלא יכנס איש לחדרה.

אותו סגן־אלוף, סמוק־לחיים, לחץ את ידו תחילה. כל המטה יודע. אמר במעין התנצלות נבוכה: "חשבנו שלא תבוא. כלומר, היינו מבינים בהחלט. אבל דווקא סוכמו דברים בינתיים".

הוא נתבקש להיספח אל פמלייתו של אלוף־הפיקוד. לצאת אל המדבר, לסייע בכל הנדרש בזחל"ם־הפיקוד. בעיקר סיוע מוראלי. זה נחוץ שם מאד, ורבים סבורים שאין מתאים ממנו. ברור שאם יסרב, לאור המסיבות, איש לא יתבע ממנו. גם מצפים שידבר אל החיילים, ישא הרצאות קצרות, יסביר את המצב, יחזק את רוחם הנופלת.

במטוס הניחו לו לשבת לבדו. הכל מכירים אותו. הכל יודעים עליו הכל. עכשיו הוא במדים. צפירה טוענת שאלה הולמים אותו מאד, על אפה ועל חמתה.

דמותו של נמרוד אינה מרפה ממנו שעה שהמטוס מגביה עוד ועוד, מביא אותם אל חבלי־ארץ מדבריים, הרריים, עשויים חום כהיר, צהבהב. בעצם, מעט מאד הוא יודע עליו. אהבה עזה אהב אותו בלי שהצליח ליצור עמו קשרי־חשיפה אמיתיים. עם אלישע ואהוד הרבה יותר. אולי יחסים אפיניים לאב מבוגר ובן־זקונים.

היא הניחה לו לצאת אבל היא זקוקה לו מאד ותמהר לשדר אליו אותות־אזעקה. בעצם, עליה להכין שזה המוצא הטוב ביותר בשבילו. הוא לא יישב בבית. רק ישתגע. פשוטו כמשמעו.

נמרוד בכל רגע. כל הזמן. גם כשלכולם ברור שהוא אתם, שהוא שלהם. הנה

אלוף־הפיקוד, תחילה לוחץ יד, מישיר מבט לעיניים, אחר־כך מבקשו להצטרף אל שולחנו, מכניס אותו מיד לעמקה ולרחבה של התמונה. בינתיים מתקבצים קצינים אחרים, מדיפים ריחות שדה ולילות ללא שינה. ישיבת־מטה מאולתרת והוא בתוכה. אולי אפילו לכבודו. הצעירים שביניהם אינם מכירים אותו והאלוף טורח במיוחד להציג. מסתבר שאכן הגיע שמעו אליהם.

לפנות־ערב הם מציעים לו שייצא אל החיילים, לומר כמה מלים. עכשיו הם מכונסים, ממתנים לרדת החשכה, והעידוד שהוא מסוגל להעניק להם יכול להועיל מאד. הוא יוצא ורוח גדולה, קרה, טופחת על פניו, חודרת עד העצמות, סותרת נמרצות את הבלורית הכסופה, העצומה.

הוא לבוש מעיל־רוח צבאי, עבה, ביטנתו פרנה. מתבונן בהם. ילדים. נערים. כולם מגודלי זקן פלומי רך, בן מספר ימים. עיניהם אדומות מעייפות, רבים מהם מעשנים כעצבנות כבושה. אינם מדברים. יושבים על האדמה. מכונסים, שותקים, מצפים למלותיו.

הם אינם יודעים עליו דבר. רק דרגותיו חשופות לעיניהם. והוא מוצץ מן הסיגריות, מישיר אליהם מבט, מחייך ברפות אבהית. הוא לואט להם מלים שקטות, עמוקות, אינו מרים את קולו אף רגע. הוא מעודד אותם. אל להם לשים לב לכל הלחישות סביב. רבות מהן זדוניות ובלתי־בדוקות. ברגע זה יש לשכור את האויב, לפוקק את כל עצמותיו, והוא משוכנע בכוחו לעשות זאת. הם שותים את דבריו בצמא. רוצים היו לשאתו מעלה, על כפותיהם, על כתפיהם, לעשותו להם מנהיג, נביא, אב לכולם. הם אוהבים אותו מאד. הוא קורא זאת בעיניהם הקרועות לרווחה. עוד רגע יקומו ויסתופפו כולם סביבו, לגעת בו, לחוש, לקבל אחד־אחד את ברכת הדרך.

*

למחרת טס בחזרה.

רק לקפיצה. מוכן שיחזור. הרי עכשיו הוא אחד־מן־המטה. אבל אינו יכול להיעדר לגמרי מן הבית. בתל־אביב חניית־ביניים קצרה. יש לסור לבנין התנועה. לשאוב ידיעות ולהעביר. והרי הם מצפים לו. קיבלו אותו ברצינות מלאה התכוונות. מי שלא פגש בו עדיין מיהר לקום וללחוץ את ידו. איש מהם לא פתח לדבר בטרם יפתח הוא. בחדר הסמוך המשיכה המזכירה בשיגור שיחות ובקבלתן. תמיד אל הרשויות הגבוהות ביותר. בנשימה אחת היא מדברת אל לשכת ראש־הממשלה, הרמטכ"ל, כמה אלופים. בכל מקום, אם כן, סבורים שמשם מתנהלת המלחמה. והוא יושב. מצית סיגריה. עיניו מושפלות. פגשתי בנערים, הוא אומר, והם נפלאים. באמת דור נפלא. אין ספק שננצח. כשהוא פונה ללכת מצטרף אליו מישקה: "מה שלום צפירה, איך היא מחזיקה מעמד?" והוא מושך בכתפיו, אינו משיב.

מזכיר־התנועה ממחר להשיגם: "אלעזר, דיברתי אתך בענין תפקיד מסוים. אם נראה לך שזה לא במקום..."

"למה? בהחלט! חכה. נראה. עכשיו נתנו לי שם משהו. נראה איך יתפתח. תמיד אוכל להשתלב".

*

עשרה ימים כמעט לא עצם עין.

נדמה לו שהוא רוצה להימלט כבר, להסתגר, ואין מניחים לו. מטיסים אותו הלוך וחזור,

מן המדבר אל העמק, אגב חניות־ביניים בתל־אביב. מושיבים אותו ליד שולחנות המטה שבמוצבים הקדמיים, מגישים לפניו משקפות־שדה ענקיות, מעדכנים אותו, ואחר־כך מוציאים אותו אל החיילים והוא נושא אליהם דברים כבושים, רוויי אהבה וחמלה.

את אשמורת־הלילה הוא עושה בבית. היא יושבת תמיד שקועה צמוק בתוך הכורסה הגדולה, המנורה דלוקה מעליה, צרור תמונות בידיה והיא אינה מדברת. דוחה מעליה כל מי שמציע לה להישאר עמה ללילה. מאהוד ואלישע מגיעות ידיעות. אלישע גם קפץ פעם אחת, אחרי שנודע לו. יושב בחברתה שעתים ונסע.

היא אינה מעכבתו. והוא אינו מנסה כלל לסחוט זאת ממנה. עליו להמשיך. הכל ממשיכים עכשיו. כשהוא רוכן מעליה לנשק לה, היא מניחה לו אבל אינה מחזירה. היא קרה. יבשה. היא דועכת והולכת. אך עליו לחזור אל החיילים הצעירים שלו, לעודדם, להיות לצדם.

כשהוא מזדמן לבנין התנועה מפצירים בו שישתתף במספר רב של ישיבות חשובות. "כמוכן, אם אתה חושב שאתה מסוגל", הם מוסיפים תמיד.

הוא מסוגל. ברור. כלל לא זו השאלה. מוכן שהיה רוצה שיניחו לו קצת, אבל אין מניחים לאיש ומדוע יניחו לו. והוא מתישב, מאזין בעיניים מושפלות איך הם מנתחים את המצב, מלאי הכרת־ערך־עצמם, מנסחים ניסוחים הפוזלים כבר לעבר התיעוד ההיסטורי ומנהלים אסטרטגיות צבאיות, מדיניות, פרסונליות. הוא שותק, ובזוויות עיניהם הפוזלות אליו הוא רואה מבוכה, נדלקת וכבה. הם לא יפצירו בו בשעה כזאת.

•

יומיים לפני הפסקת־האש הבחין אצל האלוף שלו בסימנים מוסווים של קוצר־רוח כלפיו. כשביקש לצאת כדרכו אל החיילים שלו לפנות ערב, אמר לו: "כן, בהחלט, אבל אני סבור שזאת תהיה הפעם האחרונה".

סתם ולא פירש. לאחר שדחק בו, סינן משהו כמו: "פשוט, מחר תהיה היערכות אחרת, פריסה אחרת של הכוחות".

וקציני־המטה האחרים הזמינוהו בדוחק רב להסב עמהם. פעמיים שמע, בלי שיחוש בכך, דברים כבושים של ליגלוג מהול בחוסר־סבלנות. משהו אמר: "אלה, גם כשהיו בני שמונים יחשבו שאי־אפשר בלעדיהם".

הוא לא סיפר לה דבר, אך לאחר שפשט לפניו את המדים, ביקש שתכבס ותחלה בארון. למחרת בבוקר נסע לתל־אביב, לבנין התנועה, הודיע שהוא פנוי בשלב זה. המזכיר לחץ את ידו. הפסקת־האש הוכרזה בפתאומיות מבהילה כמעט.

אחר־הצהריים קפץ אל לשכת השר. שלש שעות ניהלו שיחה מקיפה וממצה, כחנו את המצב מכל צדדיו. כאשר קם ללכת לינה אותו השר אל הדלת, לחץ את ידו, אמר חרישית: "מסור שלום לצפירה. כשקצת יירגע המצב, אבוא אליכם. ברור שאבוא". ולבסוף לא שכח להרים כנגדו בוהן־ימין ולומר: "תשמור על קשר, תרים טלפון!"

•

רכב של התנועה הפקידו בידיו. עליו לעבור ביישובים, לאורך הארץ ולרחבה, לברר מה חסר, במה אפשר לעזור, לעודד את הרוחות, להסביר את המצב.

בשעות לילה מאוחרות הוא מגיע הביתה. לפעמים מוצא אותה ישנה. כוחותיה כלים והולכים, אם כן. פעמים הוא מוצא אותה יושבת, קוראת מכתבים, מחברות, יומנים.

מקפידה לעמוד בשתיקתה. היא מכינה לו כוס־תה, מטגנת ביצה, חותכת ירקות. בבוקר הוא שב ונוסע. הפסקת־האש רחוקה מלבשר רגיעה של אמת, הוא אומר, והיא יודעת זאת כמוהו. ברגע שיחוש כי אמנם יש רגיעה, ישוב הביתה. השדות מחכים לו כמותה. פעם אחת אמרה לו בשקט: "אם תוכל, תכרר איפה הוא קבור עכשיו. אני רוצה אותו כאן. רק כאן".

והוא מברר, מוצא, ומסיע אותה לשם. שעה ארוכה הם ניצבים דוממים. אחר־כך הוא מחזיר אותה הביתה ושוב נוסע. דווקא להערב נקבעה ישיבה שהוא הפותח בה. אבל מסעותיו פוחתים. עיקר פעילותו מתמקדת בבנין התנועה. המזכיר מקצה לו חדר מיוחד, סמוך ללשכתו, מעשה־חירום. על־כרחו הוא הופך מעין מוסד בלתי־רשמי. אלא שעליו לחזור הביתה, לברוח מכל זה. זה רצונו האמיתי. אינו מסתיר זאת, והכל יודעים. אבל הם מפצירים בו שימתין עוד־מעט, עד שישבו הדברים למסלולם יותר, והוא מקבל את הדין בהכנעה. אז הוא פותח בטוויית רשת מסועפת של קשרים והתקשרויות, מזמין אליו אנשים בכל שעות היום, על־פי לוח־זמנים מדויק, מתואם מראש עם מזכירה, והוא קובע פגישות רשמיות וחצי־רשמיות, מנהל שיחות שמאחרי הקלעים, מושך לפתע בחוטים סמויים, ויודע שעדיין מצפים למוצא פיו בכמה פורומים ציבוריים.

*

אבל נדמה לו שהטלפונים פוחתים. הוא חש איך סדר־יומו מידלדל. לשלש ישיבות שב־רי היה לו כי ייקרא התחמקו מלהזמין. אל המזכיר הוא נכנס חפשי כדרכו, אבל ההדדיות שבדבר פחתה. הכל מקפידים לברכו לשלום, להציע לו קפה, להתעניין בשלומה של צפירה, אבל יש בהם איזו חמקנות בלתי־מסותרת. ודאי הם משוכנעים שאינו מרגיש אדרבה. איננו מן הכופפים ראש. ועוד בשל מי. הרי נתני הטון כאן הם אחדים שבקושי צימח זקנם וכמה מזכירות קטנות שמוטב לא להזכיר להן איך הגיעו לכאן בכלל. הדבר האחרון שמעניין אותן הוא מה קורה באמת, באיזה מצב נואש אנחנו נמצאים כולנו. לעומת זה הן עסוקות עשרים־ארבע שעות ביממה בפזילה אל מעשי הזולת. פזילה נואשת, מיוחמת, רעה, נקמנית, מלחשת־מפה־לאוזן. הן סבורות שאני אהיה הקרבן שלהן. מטפטפות בכל שיזדמן להן ניסוחים כגון: "מה בעצם הוא עושה. הביאו אותו כדי שיתחקך בין הרגילים". אפילו משהו כמו: "רק בגלל מצבו מתחשבים בו, סולחים". להקת פרגיות מקרקרות, רעבות.

והוא בא אל המזכיר מדי־יום בהצעות מהפכניות, בתחום עיסוקו ובתחומים אחרים. מגיש תזכירים, מפרט לפרטי־סעיפים, מוכן להתיצב בראש. הפסקת־האש אסור לה שתזרה חול בעינינו, הוא אומר, ונדמה לו שהוא מדבר אל הקירות. המצב עדיין מצב־חירום. אסור לבזבז אפילו יום אחד, הוא זועק נואשות.

ואחר־כך פורץ ביזמתו שלו אל הטלפון ומתקשר ומלהיב ומדברבן ודוחק. כל אלה המעדיפים עדיין את נוחותם האישית, יש לנערם מתרדמתם. חברים ותיקים לנשק, אישית־תנועה, גם עסקנים זוטרים יותר. נודד כמכוניתו על־פני העיר, דופק על דלתות־לשכות, מאחר לפגישות ארבע־עיניים בבתי־קפה, עוצר אנשים במסדרונות ויורה לתוך עיניהם אש זרה.

*

מזכיר־התנועה הכטיח לו שכל תזכיר יובא לדיון בהקדם בפורום המתאים, והתמהמהותו מלבה בו כעס עצור או דוחסת איזו מועקה קשה לתוך חלל־החזה. המזכירות משרתות

אותו בדוחק, לעתים אפילו מפנות לו גב או פונות אל מישהו אחר ממש בשעה שהוא מבקש לדבר עמהן. הן שוכחות להעביר אליו ידיעות טלפוניות שהגיעו אליו. מלחמת־התשה מנהלים נגדו. כולם.

אתו. היחיד ששם את אצבעו על דופק ההתרחשויות!

והוא מתמלא איזו עייפות נוראה שלא ידע כמה מכבר. אפילו בימים שלא ישן אלא שעה־שעתיים ביממה, כשהיה טס בלי הפוגה מן המדבר אל העמק. היטב חש איך זכרונו בוגד בו; אנשים מתקשרים לדעת מדוע לא הופיע לפגישה שנקבעה, והוא אינו זוכר דבר. הוא תופש את עצמו יושב במשרד שעה ארוכה, בווה נכחו. חושיו מתערפלים, הזמן היקר ממש נושר מבין אצבעותיו. הכל נעשה סמך, דביק ואחר־כך טפל, חוררין, נטול־טעם.

המועקה העצומה שהודחקה מתעקשת להגיח ולהסתער.

עליו ליטול כמה ימי־מנוחה. לישון הרבה. להישאר בבית על־ידה. להציץ גם הוא ביומנים ובמכתבים. לכפות על עצמו רגיעה. אלא שבינתיים יפלו אל משרדו כאן, יחסלו הכל, יתנפלו על ההזדמנות. המזכיר יתאזר עוז ויאמר: "נדמה לי, אלעזר, שאנחנו כבר מתפקדים כראוי. רובם חזרו מן המילואים. החיים שבים למסלולם".

ומי יודע איך שם, על־ידה. ספק רב אם ימצא רגיעה דווקא. הוא עלול לצלול לתהומות ששוב לא יעלה מהם. הוא לא יוכל לשאת אותה בתוספת כל טכסי האבלות הדחוסים שלה. הבית השותק, הקודר, האפלולי, שהיא משמשת בו ככוהנת־מקדש, יטרוף את שארית צלילותו.

לעת ערב הוא יוצא אל העמק. משאיר פתק על השולחן, מודיע שייעדר יומיים־שלושה ורושם למזכירה נושאים אינספור לטיפול בשמו. אולי שלושים שיחות־טלפון.

בצמתי־הכבישים הוא מעמיס ופורק חיילים־טרמפיסטים. שוב צף הכל; החיילים שלו. גוש אפל בתוך דימדומי־המדבר השקופים, ישובים בברכיים מוגבהות, מדיפים ניחוחות חמצמצים, נעריים, שותקים ברצינות מכאיבה. איך ניתקו אותו מעליהם! באיזה חוסר הבנה ורגישות!—האלוף. בן ארבעים אולי. אילו היה אחד מן הדור שלו היו מבינים זה את זה רק במבט־עיניים. אבל הוא, בן־הארץ, כבר תוצר אחר, חומר אחר. קשה להגדיר בדיוק את ההבדל, אבל אין ספק שישנו.

והוא שואל אותם שאלות. קצרות. כבושות. בקולו העבה. המחוספס. מגיין ולאן. היכן היו במלחמה. מגשש אולי הכיר מי מהם את נמרוד. הם משיבים לו בכוונה רבה. אסירי־תודה. עדיין ילדים כולם. הכל עוד לפניהם. וכמה תום, ורגישות, ועדינות־נפש.

עד שהוא מתעטף שתיקה סמיכה, מחדד מבטו אל הכביש המואר באפלה. עייף מאד. חלש. נכנע והולך. נכנע והולך.

לבדה היא יושבת. שותה כוס תה. נוגסת פרוסת־לחם. דוקרת במזלג כמה נתחי־עגבניה. מלקקת גבינה לבנה.

"אתה נראה עייף מאד!"

כוס תה היא מבקשת למוזג לו.

הוא מתישב. מעביר כף־ידו על זיפי הזקן שלא גולח מאמש, אחר־כך בסבך בלוריתו שנפרעה בעת הנסיעה. היא מקרבת אליו גם את הלחם והעגבניה ומודיעה שתכין לו ביצה. הוא מנסה להניאה בתנועת־יד, אבל היא כבר מחממת את המחבת.

"מה נשמע?" הוא שואל.

"אתה נראה לא טוב. אולי אתה חולה".

"אלישע ואהוד היו?"

"אלישע נכנס. אהוד נסע היום. יחזור מחר".
 ברעבתנות הוא מכלה את הביצה והעגבניה. מורת לו פרוסת-לחם נוספת בגבינה, כוחש את התה.
 היא מראה לו צרור-מכתבים נוסף שהגיע. כולם השתתפות-באבל. ניחומים. הוא קורא אותם אחד-אחד. חש היטב איך היא עוקבת אחר כל תנועה שלו, כל ניע בתווי-פניו העייפים. כשהוא מסיים, עיניו מושפלות. היא אומרת:
 "התחלתי לחשוב על האפשרויות השונות להנצחה. הייתי רוצה משהו לא-שיגרתי. משהו שיתאים לו, שיאפיין אותו".
 הוא מנענע בראשו לאות הבנה. לאות הזדהות.
 "כן", הוא לוחש. "צריך לחשוב על זה".
 "אתה נראה רע. רע מאד. אם לא תנוח כמה ימים, תתמוטט. אתה מוכרח לשמור על עצמך".
 קולה אינו נשמע כמעט ויש בו איזה צרידות יבשה, גוועת.
 פתאום היא רואה איך עיניו מצטטפות. מתמלאות אדום. אחר-כך מתכסות לחות סמיכה, נושרת, פורצת, זורמת. ורואה את כתפיו הגדולות, הרחבות, נשברות. קורסות. רוטטות. ואת כפות-ידיה העצומות מליטות את פניו החיוורים. והיא שומעת בכי גדול, עמוק, גואה, סוחף, נורא. שעה ארוכה. בנסיון נואש לכבוש, לחסום, להדביר, להעלים.
 ועיניה העייפות מתרווחות בתמהון גדול.

נובמבר 1975

יעל גלוברמן: ספּו

הם באים והם אומרים שהיא
 יפה. בחשך הם מנשקים את רב
 הגוף שלה ואת העפעפים. תשים
 יד על הבטן שלה. תבך
 תצעק. אתה מרגיש (בחשך) איך
 היא אונקדת עצה עצה
 דבורת דבש שעושה רבה.
 זה לא פחות מתוק
 אכל אבוד מראש.

יחיאל חזק: שלושה פרקים מתוך "העלמה והמוות"

הושיטי את ידך הסגופה.
אני מאחורי הגשר וכל הלחשים אתי בצרור
תחת האבן.
הושיטי יד. זה דניאל ואת באריות המנשקים אותך
על מפלסיו עריות. הו שדים ורוחות.
הוא עליך רוכב דניאל, וקרוח תגע בפנות הסוגר כלוב
הבית הדרגותיהם
ואני על הגג ועיני באומל הרודף צוארד ושדיו ביד
ארכת-צפונים.
תחלמי על בקעות ירקות, על עצים ועל נחל ואבן אני
מתחתיך כואב את דמותך הנשקפת בנחל עינים כחלות ושער
אדמוני מנגנו לו קורטט ארד-טון
ותדבק שערך מראשך על האבן בחוף היא מנת תלומות,
היא הארץ אנוחנו לה ארץ בסוף העורקים,
במקום בו המים אוספים את הרשת עם כל הדגים
והנחל יוצא מן האבן כמו מעין
שהקה בו משה במטה
זכרותי
שנותרת לבד ואצות מטפסות על גימיה
כלחש ארד להעיד את גופך הזשן
מעפר,
ונקיץ ונלך עד לסוף המדבר –
אהבה שנטף בה דבר

אימה קיץ לקו
 ומוֹשֵׁךְ אַחֲרָיו אֶת הָאָרֶץ
 אֶל תוֹךְ זְרוּעוֹתֶיהָ שֶׁל שֶׁמֶשׁ עֲבִישִׁית,
 כִּמוֹ בָּצָה לִבָּנָה בַּמֶּדְבָּר הָעֵלְמָה הַשּׁוֹקֵעֶת עַד עָרֵב
 יְדֵי שְׁהוּשָׁטוֹ בְּמִנוֹף שֶׁהוֹבֵא רַק
 הַבֶּקָר מֵתוֹךְ הַגִּמְלָה וְנִקְשְׁרָת
 אֵלַי, וְעוֹלָה מִן הַבֶּץ
 קֶבֶת־שֹׁכֵעַ מֵתוֹךְ הַמֶּרְחָק,
 וְתִגִּיעֵי לַחוֹף שֶׁהוּא אֶרֶץ נוֹשָׁבֶת
 קָדִים,
 שֶׁהוּא אֶרֶץ עֵינֵי בָּהּ פְּקוּחוֹת לִבְדֹּן
 וְהַבֶּץ מַעֲפֵעַ קְרִיסִי
 בְּמִנְהַג הָעוֹלָם
 שְׁעוֹלִים נִיזְרָדִים בּוֹ וְאִין גַּעֲצָר

סיום

אותו הרגע
 התמשרו כל הנזיות,
 והיה ברור היטב בעדשה המאפסת
 שאם דוחה את המנות כמו גוף שהוא נר לעורר הלכן
 מחליק לארכו
 ובזרם,
 כמו פלב שחר וגדול אל הלילה בשולי החלום,
 והוא לא מגדלי קביות וסתם חול שהרום פזרה
 לרגלינו עוד לילה אחד
 על החוף שעשים בנחד צופים בגלים
 שביאו עמם את השחר ורד
 בתוך הצף לבן כתינוק שהרעיד מצנה,
 וללא סרטינים ושברי אמות
 על החוף הלכן
 והריק.
 שהגענו אליו לאחר המסע חוף לבן וגדול
 נרק שמש

טניה הדר: פנים

וירושלים היתה גביש
ערמות עפר גבהו ונתלבנו בתים
וחמר אנשים ישן בנוסים
חדר אל חדר, איש נוגע באשה, תינוק
בסיד מצר

.

להניח לשמש לחכות
שרידי השרפה שבסלעים
כפות ידי הידעות מן
הנרימה הקשה מן היבש
מה שהעין הערמה
מכנה

.

ואז היו בי
פנים ופנים
בוערים מושיטים אצבע
נלפתים בצנאר

הצר שלי שנתנוק שנתכונן
צנור דק וחלול
צעקה

גרשון ויילר, שולמית לסקוב: כהן "המשוגע" וחיבורו "אמונים נוצר"

הנווד בביל' ויילר והאומלל שבכולם היה אברהם משה כהן. את קורות חייו עד לשנת תרנ"ב מספר הוא עצמו במכתב מיום ב' נח תרנ"ב (9.11.1891)¹ ששיגר מאלפו (חלב) לפינסק, מכתב מבולבל ומיוסר הכתוב בידי חולה־נפשו; ואמנם כן היה.

הוא נולד בעיירה איווניץ בפלך מינסק, לאביו הגאון רבי יהושע אליעזר מלבדובי, למד בישיבת־וולוז'ין, ובה־בעת לימד רוסית וגרמנית. משהתפקר יצא לשוטט בעולם, קנה דעת ושלט בשפות רבות. הוא עבר למינסק ובה לקח חלק ביסוד החברה 'קיבוץ נידחי ישראל'.² בגלל דעותיו הלאומיות, כנראה, שינה את שמו: מלידה נקרא אנצ'ליביץ, אך הוא נטל לו את שם־המשפחה של אמו, "כי מה לי ולכינוי האיטש וה־או וכל כמוהם!..."³ יהודי אנכי ככל אבותי הקדושים — — — ולכן גם בחרתי לי בשם אחר אשר פי ה' יקבנו לאבינו הראשון לאמור: 'התהלך לפני והיה תמים' וזה שמי לעולם: 'תמים'. אחר־כך קרא לעצמו 'חן תמים העברי', ולבסוף — אברהם העברי.

עוד בחוץ־לארץ הצטרף לביל' ויצא לדרכו ארצה במאי או יוני 1882,⁴ אך הגיע אליה רק ב־20.11.83.⁵ כאן עבד ששה חדשים יחד עם חבריו־לתנועה במקוה־ישראל. לאחר־מכן הלך לביירות לשמש כהוראה, ואין לדעת את מי לימד. הביל' ויילר הבטיחו לו להביאו בחשבון בתכניתיהם כחבר לאגודתם, וכאשר התנחלו בגדרה אכן הודיעו לו על כך. אך כהן לא הלך למושבה לפי שסבר כי מוטב לו לבוא כשבידו כסף שקינה לאסוף.⁶ אלא שתמורה נפשית חלה בו והוא יצא לעשות תשובה בחורבת ר' יהודה החסיד בירושלים. שם נתקף דיבוק שיוכל להיטהר רק על־ידי שימול עצמו וזאת עשה כמו ידיו ביד־אבשלום. אומרים שנהג כך משום שהתנצר, אך אין עדות לדבר; גם במכתבו הוא מתרץ את צעדו לא בהמת־דת אלא במגע עם נכריה, מעשה שהוא מרמז עליו במלים סתומות. מירושלים יצא לנדודיו.⁷

אחת מתחנותיו היתה צפת, ובה ביקש ליסד "חברת אוהבי אלוה וישראל בשם 'שומרי תורה'", והחרימוהו. אחר־כך נסע לרוסיה ושם נכלא למשך חדשים מפני שלא היו לו ניירות. מששוחרר עבר בערים רבות "ערום ועריה מורדף בלא חשך מאויבי — — — ויותר מכל מאויבי בנפש הן הנה המחשבות המדאיבות". גם ללונדון הגיע והושם בבית חולי־נפש. מאז חדל מהטפות באירופה וריכוז את מאמציו במזרת, בעיקר בערי הארץ.

מן ההטפה בעל־פה נואש משהתברר לו כי עתה "עוברים ביום אחד מה שלא עברו לפנים בחודש — — — חדלו להטיף בחוצות ולקרוא בגרון ודבר על העצים ועל האבנים, כי אם לשוני — עט סופר מהיר". לפיכך התמסר לכתיבה, כדי "להיות כלי חפץ בידי ההשגחה העליונה להביא ישועה ופדות לישראל — — — ומה יקרו חסדי אל שגם לתולעת ולא איש כמוני עזר וסעד לחבר כבר שלשה חבורים יפים ונחמדים, אם גם אינם נקיים משגיאות". ואמנם, הוא חיבר קונטרסים בשם "אשרי איש", "אמונים נוצר", "אורח לחיים או חכמת המסכן",⁸ "הבינה והברכה" ו"ציון המצוינות".⁹ אותו זמן ישב בחלב במצוקה גדולה שאילצה אותו, ב־1893, להריץ אל חובבי־ציון מכתב־תחנונים שיחזירו לו את המגיע לו, לפי

דעתו, מביל"ו: כסף שהכניס לקופה המשותפת עם הצטרפותו לתורה בארץ־ישראל ושכר־עבודה שהצטבר באותה קופה בששת חדשי מקוה־ישראל, בניכוי ההקצבה שנתנו לו חבריו למחיה. במכתב ציין שמפני חולשת הגוף אינו מסוגל לעסוק בעבודת־אדמה. בכל־זאת הגיע גם לגדרה, כנראה בין השנים 1893–6, אולם לא כאיכר. הוא עשה במושבה כאשר עדיין לא היה בה מוסד חינוכי, והוטל עליו לטפל בילדים. לפי זכרונותיו של אמנון הורביץ,¹⁰ היה מלמד אל"ף־בי"ת באמצעות אותיות מצוירות על קרטון שהיו הילדים שולפים מתוך שק מחורר שהחזיק בידו. בעיקר היה מגייס את תלמידיו לידות אבנים בתרנגולות ובכלבים, שמהם ירא בשגעונו. קראו לו במושבה "כהן דער משוגענער", וכינוי זה דבק בו עד סוף ימיו. עד־מהרה סולק מגדרה. לא ידוע מה עלתה לו כאשר ניסה להשיג תלמידים בשבתו בירושלים בשנת תרנ"ו.¹¹

שנתיים התגורר כהן בנווה־צדק שליד יפו. נמצאה גיורת שנישאה לו וטיפלה בו במסירות רבה, כפי שמספר פ. כהנוב, מוותיקי ירושלים, שישב אותו זמן בשכונה זו. וכך הוא מתאר את כהן: "את זקנו הארוך גידל פרע, ועל זקנו ירדו לו פאותיו — — — מתישבי השכונה היו מרחמים עליו ומזמינים אותו לסעודה וקשה מאד היה לראותו מצטער באכילתו מחשש רעל".¹² גם שם היה מלמד תלמידים (בצריף בית־הכנסת) ואף משמיעם פרק בהלכות מוסר.

הוא נפטר בפתח־תקוה ב־9.11.1913, בן חמשים־ותשע.¹³

דרך ארוכה עבר כהן בהשקפותיו. הוא התחיל כזה ש"תורת אמת היתה בפי ולא רק לתורה כי אם גם לדרך ארץ והשכלה הייתי מטיף". אז ביקש להוציא כתב־עת שישתתפו בו, נוסף על יהודים, גם ממשפילי הישמעאלים והנוצרים, במטרה להגן על ישראל כאור לגויים, כשהכינוי "יהודים" אינו חל דווקא על בני דת משה, כדבריו: "כל אמת ושלוש ונצח, שרק אלה חותם אל אמת ורצון קדשו, ורק כל זוכרם ושומרם הנהו זרע אברהם וישראל". עם זאת, "באמת רק ישראל הוא הנבחר לכהן ומורה דעה לכל העמים, רק ישראל הנהו עם־שלום־האמת הנצחי". כדי להטיף דברים אלה, "ה' שלחני וגלגול אליהו הנביא אני". אלא שאין תומכים בידו. חוץ מזה, השטן מקנן בלבו, שטן־הפירה, ועל כן הריהו "נצר נתעב". רק הודות לזה ש"האהבה הקדושה מלאה תמיד כל בתי נפשי — — — הפליא ה' להצילנו ממעמקי שאול הכפירה". הרעיון גדל והלך עמו עד שהציב לו לייעוד להקים חברה קדושה שתכלול את כל חלקי היהדות ולאגד את כל משפילי העולם לאגודה אחת "להגדיל בינה ולהאדירה" ולמצוא שיטת חינוך מתאימה, חינוך במקל־נועם.

כבר בתרנ"ג, כפי שמתברר מקונטרסו אשרי האיש שהופיע באותה שנה, נטש את הדעות החפשיות ובקנאות מופלגת דבק בעיקרי הדת. בזכות השקפות אלו נפתח לפניו, החל משנת תרנ"ח, העתון הירושלמי חבצלת, שעורכו, י.ד. פרומקין, לא נמנע מלהעסיק אדם בלתי־יציב כמותו במאבקו נגד "היישוב החדש", זה שאת מלחמתו נלחם בראשית שנות ה־80. כהן יצא נגד הצבי של בן־יהודה ושלח חיציו בעורך וכדומיו בשל כפירתם ולאומיותם המודרנית. את בן־יהודה ביקר כאחרים גם על חידושי־הלשון שלו, שאינם יונקים מן המקורות העבריים אלא משפות זרות. מצדו הציע חידושי־לשון מבוססים על המקורות דווקא, כגון "תשביש" לז'רגון (אידיש) ו"אדמן" לגיאולוג. עם הופעתו של הרצל תקף גם אותו ואת תכנית־באזל.¹⁴

ככל הידוע היה הוא היחיד מבין הביל"ויים שעסק בהגות לשמה, כשבמאמריו, הכתובים כברוח־שטות, בערפוביה ובעירפול, ניכר בכל־זאת חיפוש כן ועקשני אחר האידיאל. במובן זה, ואולי בו בלבד, דומה היה לשאר הביל"ויים. החיפוש אחר אידיאל בדרך אישית או

קיבוצית, הכמיהה להתחדשות ולהיטהרות בארץ־ישראל, היו מן הקווים שאיפיינו לא רק את הביל"ויים אלא גם היו אלה מניעים חשובים לבאים אחריהם. ביטוי סגולי ביותר לתקוות־היטהרות ולייחול־התחדשות אלה אפשר למצוא בהגותו של א.ד. גורדון. מצד המניעים הנפשיים אין אולי הבדל גדול בין הדתיות האפיקורסית של גורדון לבין הדתיות השמרנית־הקנאית של כהן. שניהם כאחד כמהים לחידוש פני העם היהודי, המשתלב, באיזו דרך שאינה מובנת ביותר, בחידוש האנושות כולה. תקוות שניהם קשורות בארץ־ישראל, בלי שתיעשינה הן עצמן קרתניות בשל כך.

גורדון מת אהוב ומכובד על כל יודעיו. כהן מת עלוב ונלעג והכינוי הנורא דבק בשמו. שניהם שאפו אל המוחלט.

הקשר בין שיטתיות לבין סוג מסוים של טירוף־דעת אין בו משום חידוש. כבר אמרו שאין אדם חוטא אלא אם כן נכנסת בו תחילה רוח־שטות, ואפשר לקרוא לשטות שיטות. קאנט עצמו מנה את הפמיהה אל המוחלט בין הסימנים המגדירים אחת ממחלות־הנפש. כהן "המשוגע" יכול לשמש איור מתאים לכמה וכמה מן התיאוריות באותו שטח. היה זה איש שעם כל היותו ביל"ויי נשאר קשור בכל נימי נפשו לאותה מערכת־רעיונות אשר ספג בנעוריו. ואין "ספג" נאמר כאן לתפארת־המליצה בלבד שהרי כל הקורא בכתביו יעמוד מיד על עומק שרשיו בתחום הלימודים המסורתיים ועל העברית הנהדרת שבפיו. ברור גם שהמובאות מן המקרא מזכרוננו נשאבו. על כך אתה עומד מן השגיאה הפעוטה שבציטוט מישעיהו כו, 3, "שלום שלום תצור", בעוד שכתוב "תצור שלום שלום". אך יותר משאתה עומד על למדנותו המופלגת הרי אתה עומד על זרותו של האיש. גם לולא ידעת על הכינוי שקשרו לו בני־דורו היית שואל את עצמך: האם שפוי בדעתו האיש? ג. ירדני מביאה ציטטה מספרו של כהן אשרי האיש ובה נאמר:

בשנים האחרונות עזרני ה' ואנער מכל דעות חפשיות – ובכל כחתי דבקתי ביהדות הקדושה ככל אבותי...¹⁵

בשנה שבה הופיע קונטרס זה, היא תרנ"ג, פירסם כהן, כאמור, את חיבורו אמונים נוצר. אם נכונים דבריו על התנערותו מכל שמץ של מחשבות זרות, הדעת נותנת שכתב חוברת זו מתוך אותה דכקו ביהדות שהוא מכריז עליה במובאה שלמעלה. האמנם?

הקונטרס אמונים נוצר הופיע בירושלים ונדפס בדפוס פרומקין, המו"ל של חבצלת, כפי שצוין על גבי עמוד־הפתיחה. עמוד זה מכיל גם מעין תיאור קצר של תוכן הספר, כנהוג בספרות הרבנית, ובעיקר בספרי־המוסר שבה, שאליהם הוא שייך מבחינת הסוג הספרותי. כבר בתקציר זה של התוכן מצוין שחיבור זה יוביל את "אלופי הקוראים עם כל ישראל" למעלות ממעלות שונות, ובעיקר "לקיום רצון עליון".

שם הקונטרס לקוח מתהלים לא, 24. ראשיתו בדיון תחת הכותרת רצון ונוצר. כאן מתגלה מיד שכהן קרא בספרות־ההשכלה, וכן מתברר שלא הצליח לשכוח אותה. הוא פותח באמרה הידועה, "רצונו של אדם כבודו", אך מיד הוא מוסיף ומסביר את מושג הרצון בדרך אורגאניסטית: "כי כל חברת האדם היא נפש אחת וכל איש הנהו רק כאבר בנפש הכללית". האמרה השניה זרה לרוח היהדות. ממקורו היהודי התגלגל אולי רעיון זה אל כהן בדרך שופנהואר, אך אין טעם להתעכב בסוגיית ההשפעות האפשריות. חשוב יותר לציין שאין בין האמרה "רצונו של אדם כבודו" לבין האמרה בדבר הנפש האחת אלא כעשר שורות בלבד, ובמרחב צר זה חל מעבר בלי־משום מעולם אחד של רעיונות אל משנהו. קל־תנועה היה כהן במעברים הללו. לא ייפלא אפוא שהוא מזהה את "קיום רצון עצמו" עם "הרצון הכללי".

מכאן אך כפשע אל זיהוי של רצון כללי זה עם רצון עליון שנקרא כן: "הרצון הכללי העליון", "וקיום הרצון נקרא 'נוצר' הפוך 'רצון'". במשך פיסקה שלמה מסביר כהן שהיפוך זה ברתוקה הוא אך אין לגלות כאן כל טיעון מעבר לעירום פסוקים זה על-גבי זה אגב פירושים מוזרים.

יש להניח שכהן קרא פעם את רוסו או שהכיר את דעותיו של זה מכלי שני. על-כל-פנים, מתקבל על הדעת שלא היתה זו היפרות שטחית, כי מיד עם סיום הצגת הצד העקרוני כביכול שבתורתו, חשיבות הרצון ועליונותו, הוא פונה אל נושא שגם רוסו ראה בו תחום פעולה סגולי לעצמו. הלא בחינוך מדובר. אמיל של רוסו נועד להציג לא רק פילוסופיה מסוימת של חינוך אלא גם דגם אפשרי של חניך אידיאלי שכל-כולו אינו אלא תוצר התהליך החינוכי. הניתוק הגמור מן הסביבה המושחתת, המתחייב מכל תורת חינוך ראדיקלית באמת, מתקיים אצל רוסו, והשפעותיו ניפרות גם אצל מחברנו. אין הוא פותח את דינו בהתייחסות לעיסוקים של מתנכים אלא בהעלותו על נס את הלב הנקי. "המות הטהור ממחשבות זרות" הוא בראש דאגותיו. ברור שניכרים כאן סימנים של מאבק פנימי אישי, שכן כעבור כמה שורות הוא מתפרץ בזעקה: "הוי! מי יצילנו מהמחשבות הזרות". כאן מתקשר הרצון אל החינוך. החינוך הוא עיצוב הרצון, וכה גדולה עצמתו של הראשון שכל דבר רע אינו אלא "פרי החינוך הרע". לכן שורת ההגיון נותנת שידגול אף הוא, כהן, בניתוק מן הסביבה (אף כי למרבה-התמיהה אין הוא מפרט איך דבר זה מתישב עם החברתיות היהודית שלו), לאמור:

למען לא ידע איש מחשבות זרות מחויב להיות תמיד מרוחק מכל זוהמה וחלאה ומכל מכשול ונסיון ועון וכיחוד – מכל בטלה וכעס וכל מדות רעות. בקצרה מחויב להיות מחונך בחינוך טוב וישר ומוקף מאנשים טובים ולחיות חיי יושר וכושר. הה חינוך, חינוך!

אין צורך להפליג כאן על גלי ניתוח-המעמקים הפסיכולוגי כדי לעמוד על האופי הכפיייתי של דבריו בכל הנוגע לטהרה. הרצון להתרחק מכל ליכוד, בעיקר בכל הקשור בענייני מין, הריהו אחד הקווים המאפיינים ביותר את מחשבתו. הרעיון הכללי הוא שצריך אדם להינתק מכל זוהמה ולהתמסר רק לדברים טובים, ובעשותו כך הוא מקיים לא רק רצון עצמו אלא גם את הרצון הכללי שאינו אלא רצון עליון. הקושי כאן גדול מכפי יכלתו של כהן. אך אפילו רוסו לא הצליח להתגבר על הקשיים הטמונים במושג הרצון הכללי, וידועות המסקנות המוזרות המתחייבות מרעיונו שבציית אדם לרצון הכללי אין הוא אלא מציית לרצונו שלו. כאן השורש למגמות הרודניות שבתורת רוסו, וככל אשר תתחכם לפרש תורה זו אין לך מנוס מן ההכרח לאלץ בני-אדם לעשות דברים על אפם ועל חמתם. בשום-פנים אין לקבל את ההסבר כאילו מהיותו אנוס מגיע האדם לשיא עצמיותו. הפאראדוקס בעינו עומד. והנה, כהן לא די שירש מרוסו את כל הבעיות הקשורות ברצון הכללי אלא גם הוסיף עליהן. שכן מעבר לזיהוי הרצון הפרטי והכללי יש אצלו גם זיהוי של שני אלה עם רצון עליון. רצון זה, כידוע, מתגלה בציוויים, כלומר מי שמקיים את הציוויים על הצד הטוב ביותר הריהו גם משכיל לנהוג לפי רצונו שלו.

יעשה האדם (ומתנכיו) רצון עצמו, היינו: רק מעשים המבראים את גופו ומתזקים ומעודדים את רוחו וכשרונותיו היינו כל הנעים ומועיל לאדם וכן יעשה גם לכל אדם זהו קיום רצון עליון ב"ה המתגלה לנו מתוך חושים-שכל-תורה-נבואה.

ככל שירבה לעשות את המעשים הנכונים כן ייטב לו לאדם, הואיל וכל החיים משולים למלחמה בענין זה וכל הצלחה פירושה נצחון, והמרכה להתנסות בנצחון חזקה עליו שירבה נצחונות.

למותר לומר שאין כהן מציע מיתודה חינוכית כלשהי שבעזרתה יותן להגיע אל היעד הנכסף. לפנינו כאן חזון של טהרה והצלחה כלב איש מעונה, התולה את כשלונו בחינוך הגרוע שקיבל ולכן הוא מגזים בחשיבות החינוך עד כדי אמונה שחינוך טוב יש בכוחו להצילו כביכול אפילו ממחשבות זרות, שלא לדבר על מעשים שהם מזוהמים בעיניו.

ג

פרטי תכנית החינוך, אם אמנם אפשר לקרוא כך לפתוב בקונטרס זה, אינם חסרים עצות מגוחכות. בעיקר אמונים הדברים בעיסוקו המוזר של כהן בענייני-מין.

הכל יהיה בסדר נכון ובטוב טעם ודעת כפי כל חוקי התורה והמוסר וידיעות הטבע, ביחוד יהי האדם חפשי מתאות המשגל ונקי מעון זרע לבטלה.

המעניין כאן הוא שהתאנה האנטי-מינית הזאת מסתמכת על ידיעת-הטבע כביכול בשעה שממקורותיו היהודיים היה כהן צריך לדעת שדווקא הטבע הוא המביא את האדם לידי חטא מיני ואילו תפקידה של התורה להיות מחסום בפני תהליכי הטבע.

משעלה על דרך ההטפה האנטי-מינית שוב אין לעצור בו.

מעולם לא ישמעו דברים מעוררים תאוה לו גם רמז קל וכן גם לא ילמדו שום דבר מענייני נישואין ולא יקראו ספרי אהבים לפני נשואיהם — הנשואין יהיו מוקדמים כבני חמש עשרה — — לא יראו בני הנעורים בהזדוג מין עם מינו, ביחוד יהיו מרוחקים מכלבים — — וגם המחול בחורים עם בתולות מזיק מאוד!

הנה אפוא המנוף שיזין עולם מטומאתו לטהרה.

"החינוך הטוב יהפוך גם חלשים לגיבורים וטפשים לחכמים", בקיצור "מקור חיים". וכאן בא הפסוק הידוע בניסוח קצת חדשני: "הלא ידעתם אם לא שמעתם את אומר החכם 'חנוך לנער (והוא הדין גם לנערה) על פי דרכו' — זאת היא כל תורת החינוך".

לפי דרכו של כהן זהו פירוש נכון, שאינו אלא "דרכו בקודש" "כי הלא בצלם הקודש נברא", "היינו לפי טבע נפשו המשכלת". עיקר תכנית-החינוך של כהן בשילוב אוטופיה ("ועיני האומנות והאומנים פקוחות תמיד") וחופש ("ואותם לא יעשו עוד בעדו כי אם יניחוהו לעשות בכל כחו ואונו ולא באונס כי כל אונס מעורר התנגדות..."). הילדים ילמדו מלאכות הדרושות לקיום וגם הרגלי נקיון ופשטות, וזאת אף אם "בתחילה לא תוטב מחיתם מחיי ערבי במדבר". לאחר-מכן יספרו להם לחניכים סיפורים יפים אשר יעדנו נפשותיהם. ובכל

עת

על מחלקת הנערים יפקחו גברים חכמים ועל מחלקת הנערות נשים משכילות, וכו'. נראה אפוא כי כהן סוטה מן התכנית האינדיבידואליסטית של רוסו ודוגל בשיטתו הממוסדת של אפלטון, אם אמנם שמע על אפלטון אי-פעם. בדרך זו יעבור החניך את כל המסלול של החינוך האידיאלי, אשר מהלכו מתואר כך:

מבית הספר למדרש וישיבה ומאומנות לחרושת למדרש החכמות ושנת תחכמוני (אוניווערזיטעט).

מכאן יילך החניך לשנות נדודים כדי ללמוד עולם "במקלו בידו ותרמילו על שכמו". "כי זה כל האדם!"

ברור שיש בילבול בכל אלה, אך לא זה העיקר. המעניין הוא לעמוד על מכנה הכילכול, על אפיה של אותה שיטה שאינה אלא שטות. דומה אין כאן אלא אותה כמיהה להרמוניה המאפינת את גיל-ההתבגרות, זו שרוב הבריות נגמלים ממנה כשהם מתבגרים באמת. יש ומביטים בעצבות מסוימת על היתקוה הדרגתית מאשליות הנעורים, שהרי עלי-הרוכ קשורה היא במידה גוברת-זהולכת בנכונות לפשרות למיניהן שלא תמיד יש בהן כדי למשוך את הלב. הפשרות שראה כהן מסביבו היו לא רק למורת-רוחו אלא גם מאוסות היו בעיניו.

לא זו בלבד שההרמוניה הקוסמית המיוחלת היתה ממנו ומסביבתו והלאה אלא עוד גורם אחד נתוסף אצלו לאכזבה האנושית הכללית: המצב היהודי או הארצישראלי. בין פורקי עולו של הרצון העליון לבין אלה אשר דת ישראל בפיהם אך מעשיהם רעים וגם נבערים לא מצא לו מקום טבעי להתנחם בו. במיוחד יצא קצפו על הדתיים-לכאורה, אלה הלומדים גמרא אך בורים הם בכל מדעי האדם.

איננו יודע מאומה לא בעברית ודקדוקה ולא בחשבון, ושם מדע, לא כאומנות ולא ד"א. דבר אחרון זה, דרך-ארץ, ודאי הכאיב לו ביותר, כי הלא על החסרים מעלה זו אמר שהם יכאישו רית התורה וארץ הקודש בכל העולם ואין חילול ש"ש גדול מזה!

כי ברור שאף כי התימר כהן להתנער מן "הדעות החפשיות" שדבקו בו בבואו לארץ עם הביל"ויים לא הצליח בזה באופן עקיב, כי חזון ההתחדשות נשאר חבוי בעמקי לבו והוא נשא נפשו לראות "עם חכם ונבון, ממלכת כהנים וגוי קדוש". בעם היהודי תתקיים, לפי תקוותו, אותה הרמוניה שדובר בה, כי עם זה יהיה מעין מידגם של האנושות במובן האידיאלי. חזון ההרמוניזציה בדרך המעשה החינוכי יש לו גם מסד תיאורטי. ודאי, זהו מסד דל ביותר אף שאינו נטול-ענין, וזה עיקרו: מה הרצון הוא הגורם המרכזי מן הבחינה המעשית, כך הרצון הוא גם יסוד עולם. ואגב, צד ראוי-לציון באותו מסד הוא שאת התשובה על השאלות החשובות ("איך מדוע ולמה" וגם "מה") נתנת לנו רק האמונה הקדושה. והתשובה הזאת היא: "הכל רק רצון ורצון". אם באמונה קדושה מדובר, הרי זו אמונתו האישית של כהן עצמו. ושוב: אין לדעת אם הכיר כהן את תורתו המיטאפיזית של שופנהאואר אם לא. על-כל-פנים, הדמיון במלים ובניסוח גדול, ואולי בזה הוא מתמצה, שהרי הגורם היהודי הדתי עושה את שלו גם כאן. כמו שבצד המעשי מזהה כהן את הרצון הפרטי, הכללי והאלוהי כאילו אחד הם ולאמיתו של דבר שלשתם מכונים לתכלית אחת, כך בצד העיוני שוב מופיע זיהוי זה: כביכול אין העולם אלא רצונו של אלוהים. בדרך זו, בהכניע אדם רצונו לרצון בוראו, מגיע הוא באמת להרמוניה עילאית, שכן הואיל ורצון אלוהים הוא יסוד העולם ממש, הרי בעשותך את רצונו אתה מזדהה עם הקיום גופו. יש כאן מעין גירסה יהודית מאד של תורה המנוגדת ליהדות מכל-יכול, התורה הסטואית. טעמים הרבה לניגוד זה, אך שנים מהם חשובים לנו במיוחד. האחד הוא האוניברסאליזם של הסטואה כנגד הפרטיקולאריות היהודית, וקשור בו הניגוד השני – הערכת הטבע לעומת כניעה לחוק שאינו אלא רצון ממעל. הנה בא כהן ומגשר כביכול גם על אלה. קיום-מצוות אינו אלא מירב ההזדהות עם הטבע במובן הסגולי ביותר שכן אין הטבע אלא רצון אלוהים. ומתבטל גם הפער הלא-נוח ביותר מבחינה עיונית בין ישראל לבין העמים. שהרי

ישראל נקרא כל שומר תורה ועמלק הוא כל שונא תורה ואמונה.
ואכן, הספר מסתיים באיזה חזון שאינו נעדר-פיכחון בדבר ההתקרבות ההדרגתית בין ישראל והעמים:

ישראל יורד מרום מעלת הנבואה – – – והקדושה שעמד לפנים, הלוך והתקרב יותר ויותר לגויים בטבעיותם, שהם מצדם עולים מעלה מעלה בידיעותיהם הטבעיות הלוך והתקרב ככה לתורת ישראל. וקרובים הימים שכל תורת ישראל תתאמת גם בכל ידיעות הטבע ותורת ישראל תקיבל ותאושר גם בכל משכילי העמים ואז תהי גאולה השלמה....

כאן למעשה סוף החיבור. באופן מפתיע, או אולי לא כל-כך מפתיע, מופיע עוד משפט סופי:

לכן אחי בני ישראל זכרו זאת ויסדו חברת אחים בשם "בינה" והרבו בכל כוחותיכם ידיעות הטבע ומוסר, כי בה כל חיינו ותקותינו וכחנו וישועתנו לעד.
והחתימה: הצעיר אברהם משה חנ"ת מ"ס.

זהו קונטרס בן ארבעים עמוד בסך-הכל. משמשים בו בערבוביה רעיונות מכל הבא ביד: רוסו, המקרא, שופנהואר וספרות-המוסר היהודית, השכלה חילונית מאד וקריאה ללימוד תורה, ואמונה לווהטת באלוהים, שלפי תיאורו של כהן הוא קרוב יותר למושג העליון של הפנתאיסטים מאשר לאלוהים המסורתי של היהודים.

גליה ירדני מסיימת את דבריה על כהן בזו הלשון:
...מפתיעה העובדה, שהזיותיו של "כהן המשוגע" משתלבות יפה כליכך ב"חבצלת" של פרומקין, שהיה לפניו לאומי וציוני, ואילו עתה הוא מקצה בעתונו, במשך שנים, את המקום המרכזי לקיצוני שבמחירי מערכות הלאומיות המודרנית.¹

אם צודק פירוש זה של דברי כהן, שכונה משוגע, הרי שיתופו שלו בחבצלת של פרומקין האנטי-לאומי אינו אלא טבעי, שכן לא אחת אפיקורסות אוניברסאליסטית בלבוש מטעה של המסורת עדיפה על לאומיות גלויה, שהיא-היא האפיקורסות שאין למסורת הדתית פשרה עמה. מצד תוכן דבריו אין כל קושי לראות בכהן מעין א.ד. גורדון מוקדם, שכבר הזכרנו זיקה שביניהם. שניהם מאותדים במין אי-ראציונליזם הכרתי, בלהט לייעוד אוניברסאליסטי הנועד דווקא ליהודים ודווקא בארץ-ישראל, וגם באותה אמונה ביכולת האדם להגיע לשלמות עליונה. אכן, להבדיל מגורדון לא יכול כהן לעבודה הגופנית, אך לא בשל כך כינוהו משוגע.

סוף-דבר על השגעון. אם נתאמץ ונשים עצמנו בזמנים ההם לא יקשה עלינו לראות שהביל"ויים משוגעים היו לא פחות מכהן שפרש מהם. השגעון נמדד, אם נמדד הוא בכלל, לפי מידת הסטייה מן המצופה. לפי כלל זה היו כולם סוטים, כלומר-משוגעים. גרמה ההיסטוריה שהביל"ויים ייחשבו, אולי, "האבות המיסדים" של מפעל מצלית. אולי לא היה זה הכרח גמור. ולולא היה כן כי אז יכול כהן, חרף כל סממני הפאתולוגיה האישית שלו, לזכות בהערצה הראויה לאדם שהעריך נכונה את העתיד ההיסטורי. במוכן זה, כלומר בהתעלם מתחום הפאתולוגיה שרופאי-הנפש מופקדים עליו, לעולם אין לומר על "משוגע" רעיוני כי משוגע הוא כאמת. עדיין אין אנו יודעים את הקו המפריד בין המחדש הגדול לבין המטורף.

הערות

¹ א. דרויאנוב (עורך), מימים ראשונים-הוספה חדשה ל"בושתנארי", 1935-1934, ב, ע' 146. פרטי חייו של כהן עד לתאריך המכתב נרשמים לפיו, וממנו נלקחו המובאות. החסר הושלם במידת האפשר ממקורות אחרים, כפי שיצוין.

² אחת מאגודות חובבי-ציון הראשונות שקמו ברוסיה אחרי פרעות 1881. בתחילה פסחה על שתי הסעיפים בין ארצות הברית לארץ-ישראל.

³ הסימן... רשום במקור. הסימן- -- (להלן) מציין השמטה.

⁴ מכתבו של וו. איזמאן, מראשי ביל"ו בניקולאיב, 82. (1.6) 20.5 - המכון לחקר הציונות, אוניב. ת"א.

⁵ לפי יומן אירועים שניהל הביל"וי והגדרתי צבי הורביץ. ארכיון ציוני מרכזי, A 164/16/1.

⁶ מכתבו לחובבי ציון, ערב ראש חודש אדר ב תרמ"ט (2.3.89). שם, N 09/21, וראה להבא.

⁷ קשה לקבוע את הרצף הכרונולוגי בתקופה זו של חייו. ב"חורבה" ישב, כפי הנראה, בשנים 8-1886; שהרי הוא כותב שהלך מביירות (שם עשה שלש שנים אחרי עזבו את הביל"ויים) "ואקלטה בעור שני כמנוסת חרב ירושלימה" - ואהי מתפלל וצם ומקונן ומסחגף - - משך שלש שנים רצופות". ומיד הוא מוסיף, כי "במשך הזמן הזה התגוררתי ככל ערי אדמת הקודש וגם הייתי ברוסיה וכו'". לפי הערת דרויאנוב לדברים אלה, אפשר שהיה כהן

ברוסיה בתרמ"ז או בתרמ"ח (1887/8) ולדברי כהן עצמו עשה בצפת בשנת תרמ"ו, לערך באותה שנה עשה גם בראשיפינה, עורר את המתישבים להקים חברה לעזרה הדדית ולמסחר שנתכנתה "זרע אברהם" ע"ש אברהם אדמונד רוטשילד וחיבר את תקנונה. אז היה מטיף לערבים בערבית לאחנה בין ישראל לישראל (ד, שוב, זכרונות לבית דוד, ירושלים תרצ"ז, ע' קכה). כהן הטיף לערבים גם בחוצות ירושלים (כנראה בשהותו שם בין 1886 ל-1888), ובאותו זמן התפרנס בדוחק ממתן שיעורים בדיקדוק עברי ובערבית (י.י. ריבלין, מאה שערים, ירושלים תש"ז, ע' 174-175).

⁸ לפי מימיו ראשונים ב, ע' 150, הערה: אשרי האיש, אמונים נוצר, ירושלים, תרנ"ג: אורח חיים, ירושלים, תרס"ט.

⁹ שם, ע' 239: הבינה הכרכה – חמוש"ד (חסר מקום הדפוס והשנה): ציון המצוינת, ירושלים, תרס"ט.

¹⁰ א. הורביץ, המשונע איש הרח, שם, ע' 144. אמנון הורביץ היה בן ראשון לביל"ויי גדדה ולאביו צבי. הוא ריכז חומר רב בקשר לביל"ו וחיבר ביוגרפיות קצרות על ביל"ויים ואחרים מוותיקי היישוב שלא נתפרסמו (שמורות בארכיון הציוני המרכזי – A 164/60/10).

¹¹ הצבי לך ומו לשנת תרנ"ז (1896) – מודעותיו בחתימת 'אברהם העברי'.

¹² פ. כהנוב, "קטנות", מימיו ראשונים ב, ע' 80.

¹³ ד. תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, תל-אביב (בלי תאריך), ב, ע' 616.

¹⁴ על השתתפותו בהכצלת ומאבקו עם כ"יהודה – ראה ג. ירדני, העתונות העברית בארץ-ישראל בשנים 1904-1963, תל-אביב, 1969, ע' 141-144.

¹⁵ ג. ירדני, שם, ע' 142.

¹⁶ ג. ירדני, שם, ע' 114.

שלומית כהן: תפילה סגולה

מתפתל העץ, שרשיו טוחנים את האדמה
ונשרים שבורים מעליו.
שמעתי את רקפת ההרים בתפלה סגולה.
זה זמנים רבים היא מתפללת,
שלא יאבד העץ במכאובו
והרוח לא יכרסם את הקר.
ההד שלה מהתל בי.
אני מהלכת על סלעים רדופי-קללה
ואינני יודעת היכן לעצור.

צמח הבושם

לבקש את צמח הבושם
מקלפה נושרת או פקעת סמויה.
לגנב את הריח
סגולה לזמנים אחרים.
ללבש בגדי מסע וקמע
האדמה תעלה ותרד מרב מראות.
אולי בנהר של אפרסמון שט לו
הצמח הזה, שאין להפירו בחושים.
אולי משוח בצבע בין חרולים לסרפד.
עלי בותרת שלו מרבים
סוגרים על הריח. מסתבכים בעשב רך.

ושוב חורף, זכרונות

זכרונות שקופים הם דבר שאין להעלימו.
 הרבה נשכח, אך הרבה יותר נשאר.
 קשה להנות מן השמש
 קשה גם להנצל מן הרוח ולהכניע את האימה במרדמה
 בשהבית מכשף מרב שרידים.

להמעיט בשניה, אמרו לי, לגור בעיר שיש בה חלונות,
 ובשעה שהחשך מתחיל בה לכל חתול-חוב יש בית.
 לכוון את השעה, אמרו לי, זה פיוס של ממש
 בשהקירות אחוזי קנאה.

ושוב חרף, זכרונות עכורים כורכים צנאר.
 על נהר ללא גדות חופרת במים
 שם תמצא אותי בארנמן שחר.
 אינני מפקידה מאומה. חוקתי לך את החלונות.
 את הכלבים הבוכים לא יכלתי להשתיק
 גם הם כחלים מקר ומבטם מיסר
 חופרים את הקרקע, מבקשים את שירי החג.
 לא עלה על דעתי לבנות להם תבה
 מצדפי שבוללים ואגדות אזוב.

ושוב חרף,

אמרו לשכח. אני זוכרת שאמרו לי לשכח.
 אחר-כך התחלתי לפחד גם מתמונות הקיץ.

אלי בכר: שירים

אנו יושבים על שפת העצב. מעלינו
זוג רעמים מתאחדים
לשפך ועמם.
אכל עם זאת אנו יודעים שלמעלה נפגשו
געגועינו המרסקים.
ומכאן לשמי המחילה הצתנו
שני נפרורים כבויים ללא הבחן
באורם הסולת, הממטיר
גשם חברותי.

*

על תפאורה אדמה אני מורח חם בחום עצוב
ומבטל פגישותי בין אנשים
במחשבת־שוא אני נשאר תלוי
וטפץ טפין
מזלג
אל קצה המרירות.

*

אני יושב מאחורי גבי ומסתכל בלפנים שלי. מה אני אם לא
שנויים מוכנים הנכתבים בצבע אחר.
פתאום אני קם מאחורי וקופץ בין שורה לשורה. מה אני
אם לא פסוק הרץ להתחבר עם קצהו.
אולם ברגע בו אושיב אותי לפני, אהיה פנים כפופות.
או אפנה אחורנית, אמשיך לנענע שתיקה כפולה
כמי החוזר לנדא כמה עצובים הוא.

*

לאחר שהתהפכתי כל הלילה ובבקר מצאתי בי
 נורה אדמה ואזעקה חוררת
 ידעתי כי מי שיתפץ לפתח בי מפעל לעצב משמר
 ינסה תחלה להפיל רסיסי חשמל
 על שריטות מקרות.

*

בעוד שעה אמור החשך לגבם ואני עדין לא גמור.
 כל היום הייתי צריך לדרך על גמיכות כדי למצא
 את כוון הערב.
 אבל עכשו מעיל חברים מנח בכסא, פותר תשבצים בתזהו
 אינני נוגע במחשבותיו המסבסכות רק לוחץ על
 קביות-עיניו, מנסה להפריד קשי מרף.
 בינתים הסיגריה שלי מרביחה אפר מביש. בוכבים וכוססים
 להתקוטט על גמות שפתי
 ואני עדין לא גמור, מקפל קפולים קפולים.

דן סגרה: איטליה אחרי בחירות ה־20 ביוני

בעיני האיטלקים שלש מלים מגדירות את מהות השאלות המדיניות שנבחנו בבחירות הכלליות האחרונות שנערכו ב־20 ו־21 ביוני: סורפאסו (להשיג) וקומפרומיסו סטוריקו (פשרה היסטורית).

"להשיג" פירושו אצל האיטלקים עליית כוחם האלקטוראלי של הקומוניסטים עד לדרגה שבה תוכל המפלגה הקומוניסטית האיטלקית להדביק את המפלגה הדמוקרטית־הנוצרית. דבר זה יאפשר לקומוניסטים, בעזרת המפלגה הסוציאליסטית האיטלקית (P.S.I.), לתפוס בבית־הנבחרים מספר מספיק של מקומות להרכבת ממשלה של רוב מארקסיסטי. לפני הבחירות של יוני נראתה אפשרות זו קרובה מאד. בעשור הקודם גדלה המפלגה הקומוניסטית בתמידות ואילו הדמו־נוצרים הפסידו קולות בתמידות. בבחירות הכלליות של 1972 קיבלו הקומוניסטים 9,068,961 קולות, 27.1% מכלל הקולות. ביוני 1975, בבחירות לחידושן של הרשויות המקומיות והאזוריות, זכתה המפלגה הקומוניסטית ב־11,313,552 קולות, שהם 32%. אילו הצליחו הקומוניסטים להמשיך בקצב זה כי אז יכלו לקוות שבבחירות של 1976 ישיגו יותר קולות מן הדמו־נוצרים.

אולם ה"סורפאסו" לא בא. המפלגה הקומוניסטית אמנם הגבירה את כוחה בציבור־הבוחרים ב־2.4% אך זאת רק על חשבון שותפתה, המפלגה הסוציאליסטית. לעומת זה, ובניגוד לכל המצופה, התקדמה המפלגה הדמו־נוצרית בשיעור של 3.3%. בהתחשב בקולות האנטי־קומוניסטיים של הניאו־פאשיסטים ובמצביעים בעד שלש מפלגות־המרכז הקטנות – הליבראלית, הריפובליקאית והסוציאל־דמוקרטית, שעליה עוד נוסיף לדבר – יכלו הדמו־נוצרים לומר בדין שרוב־רובם של הבוחרים באיטליה דוחים את "האופציה המארקסיסטית". הרוב גם דחה כל צורה של שיתוף הקומוניסטים בשלטון – החלטה שמנעה מן הסוציאליסטים, שדרשו להכליל את הקומוניסטים בכל קואליציה בעתיד, להצטרף לממשלת אנדריאוטי, הממשלה הראשונה שלאחר הבחירות. לכן לא יכלה ממשלה כזאת להיות ממשלת־רוב אלא רק ממשלת־מיעוט, השלטת בזכות הסכמתם של הקומוניסטים שלא להצביע נגדה בפרלמנט. הכרח היה לשאת־זולת על הסכם מעין זה, ומר אנדריאוטי אכן שילם בעדו ביוקר, בויתורים עצומים למארקסיסטים במועצות האזוריות והעירוניות ובפרלמנט עצמו. "הפשרה ההיסטורית" לא הושגה רשמית אך נקבעה, לא־רשמית, בתוקף עצם העובדה שעתה יכלה ממשלת אנדריאוטי למשול רק בהסכמתם של הקומוניסטים.

היה זה מצב מהובל, ארעלי, ואיטלקי־טיפוסי. כדי להבינו היה אדם צריך לתפוס לא דווקא את האלכימיה הביזנטית של עסקי־הפוליטיקה האיטלקיים בימינו אלא בעיקר את טיב הסיבות המדיניות, החברתיות והתרבותיות שכפו את הפשרה, אשר שרשיה עתיקים הרבה יותר מן הריפובליקה עצמה וקצתם נעוצים עוד במאה שעברה.

בעיקרו של דבר, אלו הן שלש הבעיות הראשיות: העובדה שהאומה האיטלקית לא יצרה מדינה איטלקית מודרנית ויעילה; הקושי בגיבושה של ארץ שמחציתה משתייכת מבחינה

תרבותית והיסטורית לאירופה התעשייתית ומחציתה לאיזור המסורתי והנחשל מבחינה טכנולוגית של דרום הים התיכון; עלייתו של מעמד בינוני חדש, ששאפותיו מסופלות ויחסו למוסדות הקיימים בקרתי עד מאד אלא שביסודו הוא שמרני בהגנה על האינטרסים המשוריינים החדשים שלו, ואינו נשבה לשום מפלגה קיימת ולשום זיהוי רעיוני.

א. סיבות המשבר המדיני האיטלקי

(א) לפני למעלה מ־80 שנה אמר הלורד אַקטון שלפעמים מדינה יכולה ליצור אומה, אבל שתהיה אומה יוצרת מדינה הרי זה כנגד הטבע. אמירה זו, הצינית כל־כך, התאמתה כהלכה באיטליה כמו גם בהרבה ארצות חדשות של העולם החדש. ברוב מדינות אפריקה, למשל, תקום זהות מדינית קיבוצית כגון לאום ניגרי או קניאטי רק כתוצאה מקיום־צוות ממושך ונלבט של הרבה עמים שונים בתוך מסגרת מינהלית שייבאו הבריטים כשעתו כמעט בלי כל קשר לאומה ילידית קיימת כלשהי. מצד שני, כל הארצות הערביות, מצפון־אפריקה ועד דרום־תימן, להוציא אולי רק את מצרים (בגלל האילוצים הטכניים המאחדים שכופה עמק־הנילוס על תושביו), עודן מתלבטות כבעיה של תרגום זהויות קיבוציות מסוכסכות, ותכופות מנוגדות—על השאיפות הרגשיות הקשורות בהן—ללשון מערכת יעילה של ניהול עצמי ריבוני.

איטליה אינה יוצאת מכלל זה. אכן, בהרבה תחומים של מימשל ופיתוח אפשר לראות באיטליה את הארץ האירופית ביותר של "העולם השלישי". עלי־כ־לפנים, למעלה ממאה שנה אחרי הכרזת המדינה האיטלקית (1870) עדיין הפיכתם של בני פיימונטה, ונציה, פִּירנצה, רומא, נאפולי, סיציליה וסרדיניה לאיטלקים הומוגניים—החיים ועמלים יחד בתוך מדינה איטלקית אחידה ולמענה—עודנה שאלה פתוחה. עד כדי כך שרק ב־1970 הוגשם סוף־סוף, הלכה־למעשה, אותו סעיף בתחוקה שאושר ב־1946, שבא לפצל את אדמות איטליה להרבה חבלים אוטונומיים, בתקוה להתגבר על כמה מן הצרות המינהליות שנגרמו על־ידי שלטון מרכזי מושחת וחדל־מעש. אף שהחבלים החדשים אינם באים להקים לתחייה את המדינות האיטלקיות, שהתקיימו עד לפני מאה שנה, הריהם ביטוי להבדלים ההיסטוריים, התרבותיים והכלכליים היסודיים שעודם פעורים, למשל, בין טורינו לפאלרמו או בין ונציה לרומא.

ודאי שאין שחר לדיבורים על קרע אפשרי בין צפונה לדרומה של איטליה, שכמה פוליטיקאים של בית־קפה, בפרט בצפונה של איטליה, טוענים כי יהיה הפתרון הטוב ביותר לעתידו של חצי־האי. אבל הבקע הסוציו־מדיני בין הצפון המתועש למצוג'ורנו (הדרום) הנחשל עודנו מציאות השלטת בחיים המדיניים של חצי־האי. כל הממשלות האיטלקיות שלאחר המלחמה עשו לפיתוחו של הדרום ולשילובו עם הצפון יותר מכל משטר איטלקי בעבר. אף־על־פי־כן הרי בעשור האחרון לא פחתה הטינה שרווחים הדרומיים כלפי הצפוניים—ולהיפך—אלא גברה. ההכנסה לגולגולת במצוג'ורנו עודה נופלת מזו שבצפון. הייצור החקלאי עודו מעסיק 30% מן האוכלוסייה אך הוא תורם רק 5% לייצוא הכללי של הארץ, ואילו חלקו של הדרום בייצוא התעשייתי הוא 7% בלבד. ההבדל הכלכלי הוא אולי הצד הפחות חשוב בבקע הקיים בין שני חצאי־האי של איטליה. הבדלים בתרבות ובפסיכולוגיה, ומתוך כך בהתנהגות, חשובים ורלבנטיים מבחינה מדינית הרבה יותר. אפשר לקבל מושג על טיבם וחשיבותם מתוך מחקר שנתפרסם באחרונה על־ידי האוניברסיטה של רומא (ראה "לה סטאמפה", 29.8.76) בנוגע לשימוש בזמן הפנוי בווארינזה, הפלך העשיר ביותר של איטליה הצפונית, ובקאלאבריה, האיזור העני ביותר של המצוג'ורנו. בווארינזה האדם ברחוב מאמין כי שיפורים כלכליים הם

תוצאה בלתי-אמצעית ממאמציו של הפרט; בקאלאבריה הוא מאמין שהעוני הוא "מצב טבעי" שאפשר לשנותו רק בכוח התערבותם של כוחות מבחוץ, כגון כוחה של המדינה. בוואריזה אנשים מאמינים בהשקעה ואילו בחסכון הם רואים פעילות בלתי-משקית; בקאלאבריה אנשים מאמינים בחסכוניות ואינם מאמינים בהשקעות. בוואריזה הבערות זעומה ביותר; בקאלאבריה היא גזולה פי-16 מאשר בצפון. בוואריזה צעירים בגיל שבין 14 ל-25 מבלים 32% מזמנם הפנוי בנסיעה במכונית או על אופנוע; בקאלאבריה-12.7%. בוואריזה הקולנוע הוא בידור לשני המינים; בקאלאבריה, כמו בעולם הערבי, הקולנוע עודנו בילוי-זמן גברי בעיקרו. בוואריזה 42% מצופי הטלביזיה אוהבים תכניות על בעיות השעה; בקאלאבריה 6.5%. אפילו במוזיקה הטעמים שונים: בוואריזה 24.8% מצופי הטלביזיה אוהבים את תכניות האופירה המוצגות בטלביזיה הממלכתית; בקאלאבריה רק 5.9%.

בתנאים אלה גזירה היא על כל משטר מדיני באיטליה להתמודד עם הבעיה ההיסטורית של השילוב הלאומי ולנסות ליצור מדינה לאומית מאוחדת ויעילה. הקומוניסטים אינם מצוידים בפתרונות בדוקים לבעיה מעין זו יותר מן הדמוקרטים-הנוצרים. לאמיתו של דבר, מפלגה ריכוזית כגון הקומוניסטית עלולה להיתקל בהתנגדות יותר מן הדמו-נוצרית, שלפחות קיבלה בירושה חלק מן ההתנגדות הקאתולית המסורתית למדינה איטלקית ריכוזית (לפי ששמה קץ לכוחו החילוני של האפיפיור ב-1870 ואחר-כך רק ב-1929 הוכרה על-ידי הכס הקדוש, ב"קונקורדאטו", זה החוזה שהשיג מוסוליני עם הוותיקן). מצד שני, עודדו שלושים השנים של שלטון נוצרי-דמוקרטי שלא קמו עליו עוררים כמעט את חיוזקם של הרכה אינטרסים משוריינים מקומיים-שהאדיר שבהם, לפחות בדרום, הוא המאפיה.

המאפיה יש לה שרשים היסטוריים עמוקים במצוג'ורנו. בניגוד לאחותה האמריקאית, לא היתה לידתה בגאנגסטריזם אלא ברצונה הפן של האוכלוסיה המקומית להתנגד לכיבוש הצרפתי-הספרדי ובצורך בהגנה שמימשלים מקומיים מעולם לא יכלו להבטיחה לאוכ' לוסיה המקומית. לשווא ניסה המשטר הפאשיסטי לשבור את כוחה של המאפיה, אך הוא הצליח לרסן את פעולותיה. בעקבות נפילתו של המשטר הפאשיסטי-אך גם בעזרתם של בעלי-הברית, שבמידה ידועה סמכו על המאפיה שתכשיר את הקרקע לנחיתתם בסיציליה (אחד המרכזים שהכינו את הפלישה של בעלי-הברית היה בירושלים, שאליה הובאו כמה מראשי המאפיה, מסיציליה ומארה"ב, לעבוד עם קבוצות-תעמולה של הביון של בעלי-הברית, שפעלו ממנזר-גאליקאנטה על הר-ציון)-התאוששה המאפיה וחזקה את כוחה מלשעבר, הרחיבה אותו לצפונה של איטליה וקיימה שיתוף-פעולה הדוק עם מנהיגים מקומיים בהשגת קולות או בחלוקת חסדים, בעיקר מטעם המפלגה הדמו-נוצרית אך לא מטעמה בלבד. כאשר יהיו הקומוניסטים בשלטון לא קל יהיה להם לחסל את קבוצות-האינטרסים הנפשעות והאדירות האלו, שבהיסטוריה הארוכה של איטליה הריהן מאוזמתמיד מוקדים של התנגדות למרות של השלטון המרכזי.

ב) שילובה של החברה האיטלקית קשור קשר הדוק באחדותה של הארץ. חלקו הצפוני של חצי-האי, ולפחות חלק ממרכזו, תפוסים היו עד לאמצע המאה שעברה על-ידי מדינות בעלות מסורות של מימשל יעיל, נסיון במסחר הבינלאומי, שכבות נרחבות-ביחס של אינטליגנציה מקומית, המעורה במידה זו או אחרת במגמות הרעיוניות והתרבותיות החשובות שבאירופה. מלכות פיימונטה, אותם חבלים של לומבארדיה וונציה שבפיקוח האוסטרים, טוסקאנה, ולפחות חלק ממדינת-האפיפיור, זכו בדפוסי-היסוד הכלכליים

והתעשיתיים שדרושים היו להכנסת חלק זה של איטליה לתהליך התיעוש של אירופה במאה ה־19. לא כן שאר חלקיו של חצי־האי. מלכות־שתי־הסיציליות היתה המדינה האיטלקית הגדולה ביותר, אך היא סבלה ממסורת ארוכה של דיכוי מבית ומחוץ. בזה אחר זה כבשוה הביזנטים, הנורמאנים, הערבים, הצרפתים והספרדים. שושלת הבורג'וניים של נאפולי היתה הריאקציונית ביותר באיטליה של המאה ה־19, גם אם היתה אבהנית־בכתלית; מנגנונה היה הלא־יעיל ביותר: משקה הפחות מפותח. עם כיבושו הצבאי של הדרום בידי גאריבאלדי, מטעם מלך פיימונטה וסארדיניה, גבר הפקע בין שני חצאיו של חצי־האי והחריפה הבעיה של המצוג'ורנו, שכל ממשלה באיטליה מנסה לשווא לפתרה מאז ועד הנה. אחרי מלחמת־העולם השניה, עם הנדידה ההמונית של בני־הדרום צפונה, פחתה האוכלוסיה של המצוג'ורנו, ניטל ממנו קצת ממיטב כוח־העבודה שלו, ובתוך כך נוספו לצפון, שתעשייתו התפתחה במהירות, הלחצים החברתיים הגדולים הכרוכים בשילוב בלתי־מתוכנן של אנשים, שתכופות הם שונים מבני מילאנו או ונציה יותר מאשר צרפתים או גרמנים. תנועת הנדידה הזאת חלה בעת־זכעונה־אחת עם הנדידה מן הכפר אל העיר, שהיא כשלעצמה היתה הרת־גורל. די לנו אם נזכור שעיר כטורינו, שב־1948 היה מספר אוכלוסיה זהה בערך עם זה של ישראל, קלטה בעשרים השנים שלאחר־כך למעלה ממיליון מהגרים. רומא, שמנתה פחות ממיליון נפש ב־1946, מונה כיום רשמית למעלה משלושה מיליונים—ובלתי־רשמית יש בה ודאי למעלה מארבעה מיליונים. הנה כך עבר על איטליה אותו תהליך משולב של עיור, תיעוש ומודרניזציה הפוקד הרבה אזורים נחשלים שבעולם השלישי, מקום שבעד מודרניזציה בלתי־מתוכננת משלמים במחיר הפקעת אישיותו של היחיד, אבדן הזהות, גידול בפשיעה, שתיות, ועלייה תלולה של ציפיות הפרט והכלל ששום מפלגת־שלטון או מוסד ממשלתי אינם יכולים לספקן.

הואיל ובני איטליה הצפונית זכו לאפשרויות כלכליות יותר מן הדרומיים הרי גם להוטים היו פחות להיכנס לשירות הממשלה ולפוליטיקה המפלגתית. תחומים אלה נתמלאו על־ידי דרומיים, שראו בשירות הציבור דרך להשגת יוקרה, בטחון ויתרונות כלכליים. הם הביאו עמם מסורות ביורוקראטיות שלא צלחו לצרכיה של ארץ מודרנית, ובכך ניפחו את המנגנונים הארציים והמקומיים, שממילא כבר היו עצומים ובלתי־יעילים. הרבה איטלקים שהצביעו בבחירות האחרונות בעד הקומוניסטים הביעו בדרך זו את אכזבתם מניהולה של המדינה ולא דווקא את תמיכתם באידיאולוגיות מארקסיסטיות. עובדה זו ידועה יפה למפלגה הקומוניסטית. יודעת היא גם שהבעיות הנגרמות על־ידי המודרניזציה המהירה והפרועה של החברה האיטלקית אין לפתרון בשום נוסחה מארקסיסטית, ושרוב תומכיה הם אנשים בלתי־מרוצים שאינם מוכנים לקבל עליהם קרבנות אישיים גדולים למען קידום החברתי והכלכלי של רבים מבני־ארצם.

ג) עלייתו של מעמד בינוני חדש—מוטב לימר קבוצות חדשות, שכן בתוך השאר אֶפייני להן היעדרה של הכרה מעמדית—מקפלת בתוכה את הבעיה המוזרה ביותר, והסבוכה ביותר מן הבחינה המדינית, באיטליה שלאחר המלחמה.

עד לשנות ה־40 נתלקה החברה האיטלקית, מספרית אך לא מדינית, לשתי קבוצות גדולות. בבסיס היתה שכבה גדולה מאד של איכרים (40% מכלל האוכלוסיה העובדת) ופועלי־חרושת ובעלי־מלאכה קטנים (22.9%). למעלה היתה אוליגארכיה חזקה־ביחס, שעליה נמנו בני האצולה של המדינות האיטלקיות, בעלי־האחוזות (שמבחינה מדינית כללו בעלי משקים זעירים שניצבו לצד הימין), וכן הביורוקראטיה, הצבא, הכהונה,

וניצני המעמד של מנהלי-מפעלים. קשה לחשב מה היה ההיקף המספרי של ה"ימין", אבל כוחו הספיק לו להתמודד עם ה"שמאל", לשמור על הפילוג הרעיוני בין הפועלים והחקלאים, ולפקח על אנשי הצווארון הלבן שבקרב עובדי השירותים. בשלושים השנים שמאז המלחמה ונפילת הפאשיזם חלו שינויים מבניים גדולים בחברה האיטלקית. מספר העוסקים בחקלאות ירד במידה קיצונית (18% ב-1971): עובדי-החרושת התרבו אך לא נשארו מלופדים מבחינה רעיונית, שכן הרבה פועלים בעלי-מקצוע הצטרפו במובן הכלכלי אל שורות הבורגנות; ההשפעה המוסרית והמדינית של הכהונה פחתה, ואילו מספר ניכר של כוהני-דת ראו בשירות הכנסייה שליחות חברתית ולא דווקא דתית-טהורה, ולפיכך נטו אהדה למפלגה הקומוניסטית ואפילו הצטרפו אליה. הנדידה הגדולה של הדרומיים אל הצפון, שאף השתפכה אל מחוץ לגבולות איטליה—שהביאה עמה רעיונות, ערכים וציפיות חדשים לחברה מסורתית ונחשלת של חקלאים—החלישה את הדפוסים החברתיים הן בצפונה של איטליה והן במצוג'ורנו, ואגב כך הטילה אנדרלמוסיה מרוכה בקבוצות המדיניות. בעלי-האחוזות, הביורוקראטיה האזרחית והצבאית, קיפחו הרבה מיוקרתם החברתית והכלכלית עם נפילת המונארכיה והמשטר הסוציאליסטארי הריכוזי. האוליגארכיה החדשה, שחלק גדול ממנה היו מנהלי המפעלים המולאמים, אנשים ששכרם גדול והכרתם המדינית מפותחת מאד, עמדה יותר ויותר על הצורך בתיקונים חברתיים, ופעמים—כמו במקרה המפורסם של המו"ל-המיליונר פ'לטרינג'לי—בחרה בפעילות מהפכנית אנארכית, המאורגנת על-ידי קבוצות מארקסיסטיות שהן שמאליות הרבה יותר מן המפלגה הקומוניסטית.

הקבוצות החדשות שרובן ממיגזר השירותים—הפקידות הארצית, האזורית והמקומית, מפעלי-התעשייה המולאמים, הבנקים, המפלגות, ושפע ארגונים בלתי-יצרניים של אנשי צווארון לבן (באיטליה יש עדיין לשפה העוסקת בתשלום פיצויים לנפגעי רעידת-האדמה בקסינה משנת 1904)—אינן כפופות לשום שליטה רעיונית. בכללו של דבר היה מצבם של אנשים אלה טוב הרבה יותר מזה של הוריהם; אבל מבחינה חברתית היה זה ציבור נכזב, שציפיותיו הגוברות לא באו על סיפוקן, ציפיות שכלי-התקשורת ההמוניים גירו אותן והחריפו בדימויי חברת-הצריכה החדשה. לגביהם שוב לא היתה מונארכיה ולא היתה אצולה הנותנת הכשר ומשמשת מקור של יוקרה, ולא היתה גם כנסייה שתעניק ערכים מוסריים מקובלים. ממילא נעשו קניי-המידה המוסריים יחסיים, כבכל ארץ מתפתחת, והלגיטימיות נעשתה פועל-יוצא מן התמורה. אף אחד מן הדפוסים החברתיים או המדיניים הקיימים לא היה יכול להתמודד עם השינויים האלה. לאחר הגאות הכלכלית של שנות ה-60 היתה איטליה צריכה לעמוד בפני השפל הכלכלי של שנות ה-70 כעוד אוכלוסיה חיים הרבה מעל לאמצעיהם ובמשטר מפלגתי שהעמיד אחת מן התחוקות החברתיות המתקדמות ביותר של אירופה אלא שחסר הוא את המשאבים הכספיים למימושה. כארץ של 55 מיליון תושבים, ו-15 מיליון כלי-רכב ממונעים, רשת האוטו-סטראדות היא מן המפותחות ביותר שבעולם, והריהי מרהיבת-עין ביותר, אבל מערכת-האישפוז עודה מפותחת פחות מאשר בהרכה מארצות אמריקה הלאטינית.

אין תימה שרוב הבוחרים חשו אכזבה ושאיט-נפש נוכח השחיתות ואולת-היד של השלטון, אשר בשלושים השנים האחרונות החזיקה בו מפלגת הדמו-נוצרים. רבים יותר ויותר הצביעו בעד המפלגה הקומוניסטית, כדי להביע את התקוממותם על ה"סטאטוס קוו" המדיני ולהעניש את הדמו-נוצרים—שבדין תלו את הקולר בצווארם—אך ברור היה שאינם שותפים במטרות המדיניות של הקומוניסטים. ההמונים התומכים במפלגה הקומוניסטית-כיום הם אנשים בעלי הכרה מדינית מפותחת, היודעים את ערכם כמיטרד

במיגזרי השירותים שבארץ, אך באותה מידה הם אופורטוניסטים המשוחררים עד מאד מכל אידיאולוגיה. "הם מוכנים לצאת לרחובות ולמחות נגד האמריקאים בווייטנאם", העיר במרירות ראש־העיר הקומוניסטי של טורינו, "אך לא להמציא 50 מעונות לאנשים נטולי קורת־גג". הקבוצות החדשות מוכנות תמיד להשתמש בנשק השכיחה להשגת יתרונות נוספים, אך באותה מידה חרדות הן להגנה על זכויות־היתר שרכשו להן: הזכות לקבל שכר כעד תפוקה שהיא מן הירודות ביותר באירופה, כמו גם הזכות לתופשת־מחלה ממושכת, ששום מעביד אינו רשאי עוד לערער על הצדקתה. המעמדות החדשים העולים במיגזרי השירותים של איטליה, החסרים כל הגדרה רעיונית, רוצים בשינוי אך לא במהפכה; רוצים הם להגדיל את חלקם בשליטה על ההכנסה הלאומית אך לא להוסיף אחריות או מעורבות של ממש במאבק רעיוני כלשהו.

המפלגה הקומוניסטית הבינה את הלך־הרוח של הקבוצות החדשות האלו, שהן כיום רוב־מנינם ורוב־בנינם של המצביעים בעד הקומוניסטים. היא כינה את כל האסטרטגיה האלקטוראלית שלה לרכישת קולותיהן, ולשם כך ניצבה בפני הציבור לא כמפלגה מהפכנית אלא כתנועה לאומית של סדר ומינהל יעיל, התובעת חינוך ציבורי רציני, הדוגלת בהגנת הדמוקרטיה והקניין הפרטי, והמצדדת בראש־וראשונה בפלוראליזם המדיני. מצעיה־הבחירות של הקומוניסטים היו מוסריים עד מאד בתכנם, ודמו מאד למצעיו של הימין מלפני התקופה הפאשיסטית, שסללו את הדרך לעלייתו של מוסוליני לשלטון בתחילת שנות ה־20. ההבדל הגדול בין מצעיה־הבחירות הלאומני־הפאשיסטי של הזמן ההוא לבין זה הקומוניסטי כיום הוא בכך שבשנות ה־20 ניצבו הימין והשמאל זה כנגד זה כמתנגדים גמורים. בבחירות האחרונות, מצד שני, אימצו להם הקומוניסטים את הסיסמות המוסריות של הימין ולא ניצבו מול שום התנגדות משמאל, להוציא קבוצות מארקסיסטיות שמחוץ לפרלמנט, שבינתיים החליטו להשתתף במערכת־הבחירות. אך לא היה זה אתגר רציני, ותנועות כגון "כוח הפועל" או "מאניפסטו" השיגו רק 1.5% מכלל הקולות, ואילו קבוצות מארקסיסטיות טרוריסטיות כגון "בריאדות אדומות" הוקעו בתוקף על־ידי המפלגה הקומוניסטית.

שאלה היא עדיין, כמובן – שאלה שהיתה נושא לוויכוח לוהט במערכת־הבחירות האחרונה – אם משעה שתהיה המפלגה הקומוניסטית בשלטון תקיים את הבטחותיה באשר לפלוראליזם הדמוקרטי. אולם עובדה מוכחת היא שהמנהיג הקומוניסטי, אנריקו ברלינגוור, יצא מגדרו כנסיון לשכנע את ציבור הבוחרים בכנותו הדמוקרטית. הוא הצהיר בפומבי כי "לא רק בעת המסע אל השלטון אלא גם לאחר השגת הנצחון" מתחייבת המפלגה הקומוניסטית לכבד את המשחק הדמוקרטי־הפלוראליסטי. תשובה אולי יותר היא העובדה שברלינגוור עצמו אינו נהנה מתמיכה פה־אחד בתוך מפלגתו. אין אנו יודעים הרבה על המתרחש בתוך המפלגה, אבל סוד גלוי הוא ש"האיש של מוסקבה" בתוך המפלגה, סיניור קוסטה, משגיח על ברלינגוור בשבע עיניים ואורכ לכל משגה שאולי יאפשר ל"וותיקים" לחזור ולהעמידו "במקומו". יש במפלגה פילוג עמוק בין הקבוצה של אמנדולה, המצדדת בגישומה של "הפשרה ההיסטורית... עכשיו ובכל מחיר", לבין הקבוצה בראשותו של סיניור אינגראו, הנשיא של בית־הנבחרים, שהשקפתו שמרנית הרבה יותר.

הבחירות של יוני

על רקע זה של בעיות סבוכות נערכו הבחירות של יוני, ועל רקע זה יש לדון עכשיו את תוצאותיהן.

המשבר ששם קץ בטרם-עת לחקיקה נוצר על-ידי המפלגה הסוציאליסטית. מפלגה זו, אחת הוותיקות והבעייתיות ביותר בדמוקרטיה האיטלקית, יש לה עבר מסוער ובדין רואים בה את הארגון המדיני חסר-האחריות ביותר שבארץ. המפלגה הסוציאליסטית, שבחורף 1924 החרימה את הפרלמנט משך חדשים רצופים, היא שאיפשרה אז למוסוליני לבסס את שליטתו על החיים המדיניים של איטליה, בשעה שהזעם על רציחת מאטיאוטי, ציר-פרלמנט סוציאליסטי-ריפורמיסטי, כמעט הפיל את הממשלה הפאשיסטית שהוקמה אך לא מכבר. אחרי מלחמת-העולם השניה, בבחירות לאסיפה המכוננת ב-1946, השיגה המפלגה הסוציאליסטית יותר קולות מן הקומוניסטים וכיססה לה מעמד כמפלגה השניה-בגדלה באיטליה. ב-1947 התפלגה לשני פלגים יריבים, PSI ו-PSLI, וזו האחרונה נעשתה אחרי-כן PSDI (המפלגה הסוציאליסטית-הדמוקרטית האיטלקית) בראשותו של סיניור סאראגאט. ב-1963 באה פרישה חדשה, הפעם משמאל, ויצרה מפלגה סוציאליסטית שלישית, PSIUP (המפלגה הסוציאליסטית האיטלקית לאיחוד הפרולטריון), שנעלמה אחרי-כן. ב-1966 שוב התאחדו PSI ו-PSDI והקימו את PSU (המפלגה הסוציאליסטית המאוחדת), שהתקיימה פחות משלש שנים. ב-1969 התפלגה ה-PSU ל-PSI ו-PSDI הישנות.

בדומה לכל המפלגות באיטליה גם המפלגה הסוציאליסטית של איטליה שרויה בפילוג חריף. בבחירות של 1972 השיגה 3.2 מיליוני קולות לעומת 9 המיליונים של המפלגה הקומוניסטית, אף שהמלל המדיני שלה היה מהפכני ושמאלני יותר מזה של הקומוניסטים. למרות זאת, ובגלל המריבות הפנימיות העמוקות בתוך המפלגה, הוסיפו הסוציאליסטים להשתתף בממשלה, תוך שהם דוחפים את הדמו-נוצרים יותר ויותר שמאלה. אבל בבחירות של 1975 לחידוש המועצות המקומיות זכו הסוציאליסטים בהישג ניכר ועלו מ-9.6% ל-12% מכלל הבוחרים. לפיכך החליטו לעזוב את הקואליציה ולא לק את הממשלה לצאת לבחירות חדשות, והכריזו כי לעולם לא יחזרו לשלטון בלי הקומוניסטים. ה-PSI לקתה קשה בשל מהלכיה במערכת-הבחירות. ביוני 1976 הפסידה כמעט מיליון קולות, בעיקר לקומוניסטים. שכן הרבה סוציאליסטים העדיפו מפלגה קומוניסטית שבחרה לנקוט קו סוציאלי-דמוקרטי כמעט על-פני מפלגה סוציאליסטית המכריזה על עצמה שהיא קומוניסטית יותר מן הקומוניסטים אלא שהוכיחה שהיא מוכנה לכל מיני קנוניות עם המפלגות הלא-מארקסיסטיות. אחרי הבחירות נאלץ המנהיג של קבוצת-הרוב, דה-מארטינו, להתפטר, אך בינתיים השמאלה המפלגה כליכך עד ששוב לא יכלה להרכיב ממשלת-קואליציה עם הדמוקרטים-הנוצרים בראשותו של סיניור אנדריאוטי.

הדמו-נוצרים יצאו מגצחים מן הבחירות של יוני, רק מפני שלא עלה בידה של המפלגה הקומוניסטית להשיג קולות מרובים יותר ממנה – 38.8% לעומת 34.5%. אבל נצחון זה הושג על חשבון בעלות-זכותה המסורתיות – שלש המפלגות הקטנות של המרכז, הריפובליקאית, הליבראלית והסוציאלי-דמוקרטית – שאחרי הבחירות סירבו להצטרף לדמו-נוצרים בקואליציה חדשה. יתר על כן, הדמו-נוצרים לא יכלו למשוך קולות מן המפלגה הניאופאשיסטית, MSI (התנועה הסוציאליט האיטלקית) שלימינה. הפתרון היחיד שנותר לראש-הממשלה אנדריאוטי היה להרכיב ממשלת-מיעוט, שלא יכלה לקבל אישור פרלמנטרי כהיעדר הקומוניסטים. כפי שכבר צוין, קנו הדמו-נוצרים את ההימנעות הזאת בויתורים נרחבים ברשויות המקומיות, במיוחד בערים הראשיות, שכולן, לרבות רומא, עברו לשליטת השמאל. הדמו-נוצרים נאלצו לוותר על ראשותן של ועדות פרלמנטאריות חשובות ועל נשיאות בית-הנבחרים, ולמעשה התנו את שלטונם

בהסכמה בשתיקה מצד הקומוניסטים. עדיין לא היתה זו "פשרה היסטורית" בדרג הממשלתי, אך היתה זו פשרה בת־פעולה בכל שאר דרגי השלטון. לפי־שעה הקומוניסטים מרוצים ממצב שכזה. המפלגה לא ששה ליטול לידיה את השלטון לבדה, נוכח הבעיות החברתיות והכלכליות העצומות של איטליה, ועלידי שהיא נשארת במעמד של אופוזיציה "דרוכה וקונסטרוקטיבית" יכולה היא עכשיו לפקח על הממשלה, לבצר את כוחה ואת שליטתה על ציבור הבוחרים, להוכיח את סגולות המינהל שלה בניהולם של ערים וחבלים, תוך שהיא נמנעת מהתרחקות רעיונית נוספת ממוסקבה. עלידי שהיא מקבלת עליה את כללי המשחק הדמוקרטי מעלה המפלגה הקומוניסטית תמונה של איטליה חדשה, שבה החיים המדיניים מתקטבים בין שתי מפלגות דמוקרטיות חשובות. אך לא הרי משטר דו־מפלגתי נוסח איטליה כהרי משטר כזה נוסח אמריקה או בריטניה, שכן המפלגה הקומוניסטית והדמו־נוצרית אינן עשויות להתחלף ביניהן בשלטון אף אין ביניהן שום הסכמה רעיונית בסיסית. באורח פאראדוקסאלי הרי זה עיקר כוחם של הדמו־נוצרים. אכן, בסירובם להרכיב ממשלה עם הקומוניסטים מאלצים הדמו־נוצרים את הקומוניסטים לבחור בין אופוזיציה ממושכת לכין נטילת האחריות הממשלתית בארץ שבעיותיה פשוט אין להן פתרון, לא באמצעים דמוקרטיים ולא באמצעים רודניים. כפיית הכרעה עלולה להביא לקרע כללי באומה, שהוא מצדו מיד יעמיד מחדש ימין חזק כנגד השמאל המארקסיסטי, שכיום כוחו גדול אלא שהוא חלש מבחינה רעיונית. זוהי ברירה שסיניור ברלינגוור ודאי שאינו אץ לעמוד בפניה.

ג. סיכויים לעתיד

איך יכול מצב כזה להימשך? לא לאורך־ימים יימשך, אך גם לא ישונה מבפנים. כל המפלגות נלאו מבחירות, והאפשרות של בחירות כלליות חדשות אינה באה בחשבון לפי־שעה. גם המצב הכלכלי רופס מאד, והקומוניסטים הם הראשונים להודות שאיטליה זקוקה לממשלה כדי למנוע פשיטת־רגל. ממשלת־המיעוט החדשה של סיניור אנדריאוטי עיבדה תכנית־צנע. השמאל מוכן בהחלט להניח לו ולמפלגתו לשאת בתוצאות ההחלטות החדשות, הלא־אהודות.

אולם הדברים עלולים להשתנות בהשפעת מאורעות מבחוץ. אחד המאורעות האלה ודאי יהיה הבחירות הכלליות בצרפת ב־1977. אם ינצחו בארץ ההיא הסוציאליסטים והקומוניסטים מיד יהיו לכך הדים באיטליה, ותביעתם לאחריות ממשלתית תתחזק ותביא לידי משבר חמור חדש ואולי לבחירות כלליות חדשות בתוך שנתיים.

עוד מאורע חשוב יכול להיות הקמתו של פרלמנט אירופי נבחר ב־1978. פרלמנט מעין זה ודאי יהיה נתון לשליטתן של מפלגות לא־קומוניסטיות ויקצץ מחשיבותה המדינית של עליית הקומוניסטים לשלטון באיטליה, בפרט אם תעבד הקהיליה האירופית איזו שיטה להשתתפות חלקית לפחות באחריות בתחום העדין של ההגנה. דומה כי זו תקוותם החסודה של הרבה איטלקים שאינם קומוניסטים, הסבורים כי אין מגוס מן "הפשרה ההיסטורית" אלא שסבורים הם גם כי עתידה זו לתרום לחיזוק התפקיד המדיני של אירופה לעתיד־לבוא.

מאורע שלישי רב־משמעות יכול להיות שינוי מדיני דראמטי מסביב לגבולותיה של איטליה, כגון מהומות ביוגוסלביה אחרי מותו של טיטו או במזרח התיכון. במקרה של משבר מעין זה תהיה התגובה המסתברת ביותר של המעמדות החדשים העולים באיטליה – המרדניים אך המבולבלים מבחינה רעיונית, שהם עיקרו של ציבור הבוחרים הפרו־קומוניסטי הנוכחי – תגובה של פחד. בניגוד לרוב הצהרות־הזעם הרשמיות, היתה

לאיום של ממשלות ארה"ב ומערב־גרמניה לקצץ בסיוע הכלכלי לאיטליה במקרה של נצחון קומוניסטי השפעה ניכרת על החלטתם של הבוחרים, היודעים יפה מה צפוי להם ממשק המנוהל בידי קומוניסטים. אין כמעט מקום לספק שאם יתגלע משבר בינלאומי סמוך לגבולותיה של איטליה יהיו רבים מן הבוחרים האיטלקים נוטים למפלגות פרו־מערביות ופרו־אמריקאיות באותה קלות שבה פנו אל מפלגות השמאל. עד כה הצליחו מפלגות אלו לסחוט—במצב של שחיתות פלוראליסטית שנתמסדה עלידי הדמו־נוצרים בשלושים השנים האחרונות של פרוטקציוניזם מפלגתי—טובות־הנאה גדולות ממשטר דמוקרטי שהוקם בכות הנשק האנגלו־אמריקאי, המוגן עלידי ברית צבאית מערבית ועודו מחפש זהות לאומית לנמנים עליו. חיפוש זה הוא־הוא הבעיה המדינית העיקרית של איטליה בימינו. זהו תהליך קשה, יגע, ואטי בהכרח, שבסופו אפשר גם אפשר שיעמיד את הכוח התרבותי החזק ביותר, החיוני ביותר, של אירופה מאוחדת.

ספטמבר 1976

שושנה רזנברג־ברקאי: שלושה שירים

אני העבריה
לא לחשתי לך סוד מעוני
אני לא צפיתי במלאכת עבודת האלהים
ולא חרשתי תלם בארץ קדומים
ולא זרעתי זרע בשום מקום.
פתאם ראיתי ארץ נשחקת לי מתחת לרגלים.
אני העבריה
איפה הייתי כל הזמן

*

הכל עכשו נראה אחרת
באלו לא.
גופך מרטיט בין הדפים האלה
ואת שקופה כל־כך יפה
כל־כך רכה
ולא נתפסת
עכשו הכל אחרת
עכשו בקיץ כשלבושך קל
ואת תכלה
אני צוחקת למחצה בוכה
את לא נתפסת בשום צורה
את רק אחות.

סיבובי דרך

לשיר יש כתבת
 כמו לכל מחזור טוב
 שידע,
 שילך ושיביא ושיעשה
 בסבובים הראשונים של השנה,
 הר גבה
 ושיהיה אכפת לו, שלא אכפת
 לאיש
 גם בסבובי הדרך האחרונים,
 שילך ושיביא ושיעשה
 קדים גבהים
 ויניח אתכם במדרון.

אסי דגני: בחתונה

בהתחלה
הדליקו את כל הנרות
ורק שנים נשכחו
ועלבים ללא לשון
מתנפנפת בראשם.

אחר־כך
רק הם נותרו
שלמים, חלקים וזקופים
מתנשאים מעל לאחרים
שנתגמדו זולגים לעמקם
בפמותות הכסף.

מעין סיכום

שמונה שנים נשוי
ועושה ביד
וכבר לא אכפת

הסתגלות טובה
לבית וללהיטים

שלשה ילדים
זו מתת אלהים

אשר –
היה לפעמים
לתקופות קצרות.

לאה טנצמן: שיר קצר פסיק שמח

כן

גם זה אפשרי

נצאנו

בשבת

לפני הצהרים

חטאים

עם התינקת שלנו

החטאים

עם התינקת שלי

שהיו

בעגלת שכיבה

ושבבר

אני

לא יהיו

בעלי

ואמי

אני כבר לא אשיג

אחות קטנה

שתלך אתי לביה"ס

הרבה אור

שמש

אמה שנים זפות

ושמיכת משי נרדה

שיש לה

נוקטלגניה

כמה העור הזה רך

ברסקמה בי

בנעלים החומות ההן

מראש

אולי נסע ביחד

אל רות ושמואל

אולי נצא קצת

הערב

ואיפה אני הייתי?

השכחה לא בזמנית עם הזמן

השכחה היא זמנית

נסים רג'ואן: קסם המערב – מקרה השאם שראבי

הוויכוח הנושן, שעתה כבר סר טעמו כליל, בנוגע ל"רוחניות" של המזרח ול"חמרנות" של המערב, יושב אחת-ועד עליידי הוגה-הדעות ואיש-הספרות המצרי המנוח ד"ר טהא חוסיין, שעד למותו לפני כשנתיים היה נחשב "זקן הספרות הערבית". עוד בשלהי שנות ה-30 הטעים כי הציביליזציה האירופית יש בה תוכן רוחני רב גם אם יש בה "חמרנות" מרובה והוא טען כי המזרח הקרוב הוא ערשן של שלוש דתות-ההתגלות, בין אלו שאימצו להם האירופים ובין אלו שהמזרחיים מחזיקים בהן. "הייתכן", שאל ריטורית, "שדתות אלו הן 'רוח' במזרח ו'חומר' במערב?"

טהא חוסיין העלה טענה זו במסגרת של קריאה למצרים שתראה עצמה לא חלק מן המזרח אלא חלק מן הציביליזציה של הים התיכון, ובמסגרת פנייה אל בני-ארצו שיחתרו להתמערבות גמורה, שהרי ממילא אירופה משמשת להם מופת במובן החמרי והרוחני כאחד.

הרכה תמורות חלו מאז בעמדותיהם של המצרים והערבים כלפי המערב וההתמערבות. מטיפי ההתמערבות – ובכללם, למרבה הפלא, גם טהא חוסיין עצמו – החלו לפסוח על הסעיפים, ורבים מהם נעשו אנטי-מערביים נמרצים. יריבים התחזקו בדעותיהם, ואילו הפוסחים-על-הסעיפים ברוכם הוסיפו לפסוח. אולם, בלי הבדל מה היתה דעתו של הערבי המוסלמי על המערב, תרבותו והליכותיו, הרי נשאר נתון בשבילי בלי שיוכל לדחותו גם לא לקבלו.

דו-ערפיות זו ליבשת לפעמים צורות מובהקות מאד. סופר מצרי אחד שדיבר על תופעה זו לפני כעשר שנים הגדיר את העמדה כ"עמדת נערים מתבגרים". אכן, כך טען, אין מנוס ממידה של נערותיות בהתנהגות של המשכיל הערבי בן-ימינו. הנערותיות, כך הסביר, היא המרד הלא-מודע נגד מרותם של הורים, וטבעי הדבר שימרוד המשכיל הערבי בתרבות המערבית, "מורה זו שממנה למד את רעיונותיו ותפיסותיו לגבי העולם המודרני – כלל העמדות והנורמות שלפיהם הוא מנהל את חייו-היומיום שלו".

באמצע שנות ה-70 המצב שונה במהותו לעומת מה שהיה לפני עשר שנים בלבד כמובן זה שהמשכיל הערבי, כמוהו כערבים בכללם, בוטח כיום יותר בעצמו ומדומה הוא כי יוכל לעמוד בפני האתגר המתמיד שהעמידו בפניו תרבות המערב והציביליזציה המערבית במשך מאה-וחמישים השנים האחרונות. ספר שפירסם הפרופיסור השאם שראבי מבליט נקודה זו בצורה נבונה ומאלפת. ספר זה, שהופיע בביירות לפני מלחמת-האזרחים הנוכחית, קרוי "הקדמות לחקר החברה הערבית" (מוקדימאת לדי ראסת אלימוג'תמע אל-ערבי). חשוב לציין שאם גם חיבר שראבי כמה וכמה ספרים בעבר הרי חיבור זה הוא היחיד שאותו כתב בערבית, לשון-אמו.

בשנים האחרונות רבים הסופרים והמשכילים הערבים המתלבטים בשאלת שיחרורם, ושיחרור החברה שלהם, מכבלי "האימפריאליזם התרבותי" – או "הפלישה השכלית" של

המערב. רובם סבורים כי עתה, משהצליחו הערבים סוף־סוף לשחרר את ארצותיהם מן השליטה המדינית והכלכלית של המערב, בשלה העת לנסיון להיפטר מן הגילויים התרבותיים, הפסיכולוגיים והרוחניים של אותה שליטה.

אין תמימות־דעים בשאלת הביצוע. יש טוענים, למשל, כי הקרע מן המערב צריך להיות קרע גמור, שכן יש הבדל יסודי מהותי, בלי־גושר, בין תרבותו של המערב, הנורמות שלו והציביליזציה שלו לבין אלו של הערבים־המוסלמים. אסכולה מחשבתית אחרת העלתה את התיזה שהואיל והרבה מן הדברים הנחשבים כיום על תרבות המערב ינקו בכל פה מן התרבות הערבית והמוסלמית בשכבר ימי־הביניים הרי יהיה קרע מעין זה בלתי־טבעי נוסף על היותו בלתי־הגיוני, בלתי־מעשי ומזיק. ולבסוף, יש המטיפים להתמערבות גמורה ורואים בה דרך יחידה להתמודד עם האתגר של המערב ושל ישראל כחלק ממנו.

סוגיות אלו נדונות בעולם הערבי בקביעות רבה למדי, ובנושא זה יש ספרות נרחבת למדי. אולם בדרך־כלל מנוהל הוויכוח על־ידי מחזיקי המסורת ואנשים שידיעתם את המערב ואת תרבותו עקיפה ושטחית ביותר. משכילים ערבים שהתמערבו עד־היסוד והמכירים את המערב כהלכה ומכלי ראשון – ואשר לשון־עבודתם מערבית – דרך־כלל מילאו פיהם מים בנושא זה. שראפי הוא חריג בולט; הוא סופר ידוע וחוקר במדעי־המדינה, והספר שפירסם לא מכבר מציג את דעותיו בנושא זה בבירור, בצורה הגיונית ומאורגנת כהלכה.

השאם שראפי, שלימד את מדעי־המדינה ואת תולדות הציביליזציות באוניברסיטת ג'ורג' טאון בווינגטון מאז שלהי שנות ה־50, הוא פלשתינאי מבני המעמד הבינוני שעשה בלימודיו בארצות־הברית בשנות ה־40, כאשר התחוללה המרקחה בארץ־מולדתו. הוא מצא לו שם פינה משלו בחיים האקדמיים, לימד וכתב באנגלית ונהנה מידידותם של הסובבים אותו, ואת חופשות־הקיץ שלו נהג לבלות בבירות. כמו שהוא מספר בספרו החדש, לא נתן דעתו אלא על ספרים וידידים. "אולם לא ידעתי שספרים יכולים להיעשות דרך לעריקה ולמסתור, וכי קשרי־ידידות דרכם להסתיים ולשייר טעם מר בפה".

שראפי, שכיום הוא עורך "כתב־העת למחקרים פלשתינאיים" ומבחינה מדינית הוא סופר שעמדו חד־משמעות, מספר בהקדמתו כי בשלב אחד בעבר הקרוב "נדרתי גדר שלא אפרסם שום ספר בשום לשון מחוץ לערבית, ועדיין אני דבק בנדר הזה".

המעניין הוא כאן שהחלטתו של הפרופיסור שראפי חפפה, כמדומה, תהליך מסוים של הקצנה שעבר עליו, לדבריו, מאז מלחמת־ששת־הימים. שנת 1967, כך הוא כותב, ציינה ראשית שלב חדש בחייו. פורענויות פעמים הן מביאות לידי ייאוש ופעמים הן מחזקות את הרצון להילחם. "השפעת ההלם של מלחמת־ששת־הימים חיזקה והעמיקה את תודעתנו מיום ליום... כניעה לייאוש היתה בבחינת כניעה לאויב".

השתחררותו של שראפי מן "התרבות השלטת" – במקרה זה, התרבות המערבית של ארצות־הברית – באה אז בצורה בלתי־צפויה למדי. סמוך לאחר מלחמת־ששת־הימים, הוא מספר, עסוק היה בהכנת הרצאותיו לסמסטר הבא. הנושא היה התפתחותן של תורות מדיניות וחברתיות באירופה, וכאן היה מארקס אמור להופיע רק כ"עוד" הוגה־דעות אירופי והמארקסיזם היה מיועד לבקורת לאור ה"כשלון" של אביר־מיסדו בדבריו על נפילתו ההכרחית של הקאפיטאליזם. "מאיזו סיבה שאינני יכול לעמוד על מקורה פתחתי במארקס. עדיין אני זוכר איך קראתי את מארקס בקיץ ההוא! נדמה היה לי שאני קורא אותו בפעם הראשונה. מאז קראתי לראשונה את ניטשה בהיותי בן שבע־עשרה לא ידעתי חוויה שזיעזה אותי כל־כך. אולם השפעתו של ניטשה היתה רגשית יותר מאשר אינטלקטואלית, ואילו מארקס חדר אל עצם יסודות חשיבתי". התוצאה היתה ששראפי גילה "עד היכן

התרבות השלטת מסוגלת לעצב את המנטאליות של היחיד, לשעבד אותו לערכיה, ולהונותו במישורים העמוקים ביותר. היתה לי הרגשה שהתחלתי לנפץ את האויקים הרוחניים שידלדלו את כוחי..."

מאז והלאה, כך הוא מספר לנו, "התחלתי לנקוט קו אינטלקטואלי עצמאי שאותו אני שואב מכוח פנימי, לא מכוח השליט בי מבחוץ; ותפסתי שהצעד הראשון לשיחרור פירושו שיחרור עצמי, וכי ראשית השיחרור פירושה גאולה משיעבוד המנטאליות השלטת".

באחד מפרקי הספר ששמו "האדם הערבי והאתגר התרבותי" הוא עוסק בדרך בה התגלה "שיעבוד" זה ובנוק שגרם לערבים. ההיסטוריה הערבית משך מאה השנים האחרונות בקירוב, קובע שראבי, "היא במהותה שורה של תגובות על האתגר התרבותי – וזאת בכל המישורים, המדיני, הצבאי, הכלכלי, החברתי והתרבותי". בכל המישורים האלה, מוסיף הוא ואומר, "אי אפשר לנו לתפוס את טיב השינויים שפקדו את החברה שלנו כל עוד לא נבין, מצד אחד, את המציאות של האתגר המתמיד שמציב המערב לחברה שלנו, ומצד שני – את תגובותינו נוכח האתגרים האלה".

אם כן, במידה שמעשיו של הערבי החדש והצורה בה נהג היו בעיקרם "תגובות" על המערב ואתגריו, "ההיסטוריה החדשה שלנו, בבחינותיה השליליות והחיוביות כאחת, במישורים או בעקיפים הריהי יצירתו של המערב". אמת שסוף כל סוף הצליחו הערבים בזמן האחרון להוציא מידי המערב קצת מזכויותיהם; אולם "במישורים הפסיכולוגי והתרבותי עדיין אנו נתונים לשליטתו של המערב – וכאן, לדעתי, הגורם המכריע בעימות שלנו עם האתגר של המערב".

טיבו של "אימפריאליזם תרבותי" זה ותוצאותיו הסוציו-פסיכולוגיות ברורים מאליהם. "מבחינתנו, כשאנו משתמשים בדיבור של יום-יום במונחים 'ציביליזציה' ו'תרבות', הרי אנו מתכוונים פשוט לציביליזציה האירופית או האמריקאית, כלומר המערבית. מאז ראשית יחסינו עם המערב סובלים אנו מרגש-נחיתות כלפי כל דבר מערבי... לגבינו נעשה המערב המקור לכל שהוא בעל-ערך, עליון ונאצל – עד כדי כך שהתרגלנו לראות את עצמנו, את החברה שלנו ואת ההיסטוריה שלנו מבעד למשקפיו של איש-המערב; דאגתנו הראשונה במעלה, ביודעים ובלאי-יודעים, היתה ליפות להסכמתו ולהערצתו של איש-המערב".

אכן, המאלפת במחשבותיו של שראבי על נושא זה – והחכמנית שבה – נוגעת אולי בפולמוס בין המודרניסטים למחזיקי-המסורת במחשבה הערבית-המוסלמית המודרנית. אחד הגילויים החשובים ביותר ב"רגש הנחיתות" של הערבי כלפי האירופים והאמריקאים, כך הוא קובע, "היו הנסיונות שעשו הסופרים והוגי-הדעות שלנו מאז תחילת המאה הזאת להוכיח מהגדולה המורשה התרבותית של האסלאם הערבי ועד היכן השפיעה על הציביליזציה של המערב וצמיחתה". מבחינה פסיכולוגית, הוא מוסיף ואומר, "אין גסיונות אלה אלא ביטוי לרגש-הנחיתות הזה, שמטרתם לפצות (אותנו) על הרגש ההוא על-ידי מציאת קשר מכובד אל המערב שמפוחו נהיה חלק ממנו, ולו אך מנקודת-מבט היסטורית מופשטת". אותו רגש-נחיתות, לדעת שראבי, "דוחף אותנו גם לפיוון ההפוך – כלומר, דחיית כל מה שהמערב מציע ומסירות עיוורת למורשתנו ולמסורותינו".

מה יש לעשות אפוא? כדי שיעמדו הערבים בהצלחה בפני האתגר המערבי, עליהם להיפטר מן השליטה התרבותית של המערב באותה דרך בה השתחררו משליטתו המדינית – "שאם לא כן לא נוכל להגיע ליחסי-גומלים כריאים ולא נוכל להשתחרר ממנו". אם אמנם תהיה זו קיבולת קשה, נובע הדבר מן העובדה שבעוד האימפריאליזם המדיני חותר אל הגשמי והמוחשי הרי "האימפריאליזם התרבותי" הוא תופעה פסיכולוגית. אם כן, על-מנת לעמוד בהצלחה בפני האתגר של המערב, יועץ שראבי לערבים שינסו לעשות שני דברים:

(א) להגיע להבנה נכונה של המערב ושל מבוקשם מן המערב;
(ב) להתעלות מעל לעמדות המודרניסטית והמסורתנית כאחת ולנקוט קו תרבותי עצמאי.

נראה כי בכל הספר כולו אוהב שראבי להשתמש במלה "עצמי" – "ידיעה עצמית", "שיבה אל העצמי", "שיחרור העצמי", וכן הלאה. הוא מודה כי משימה קשה היא למדי, הן ליחיד והן לחברה, להגיע לידיעה עצמית "ממשית", ואין צריך לומר להשתחרר ולשוב אל העצמי. שרשיו של קושי זה, וקצת מן התשובות על השאלות המרובות שהוא מעלה בספרו, כולם מצויים בחלקם במסה שכתב שראבי עצמו לפני כ־15 שנה. הנושא של אותה מסה היה העמדות המדיניות והאינטלקטואליות של בני הדור הערבי הצעיר. בדברו על הדילמה שפני המשכיל הערבי הצעיר, ובהטעמו כי "עד כה" היה משכיל זה "מסרב לעמוד בפני הצרכים המתחייבים משיקום עולמו", כתב אז המחבר:

את המשימה החיובית של הגדרת בעיות היסוד הטבועות במהות מצבו, משימה שרק הוא יכול לכצעה כיאות, הניח למלומדים נוצרים ואירופים שחיבוריהם הם כמעט המקור היחיד לידיעותיו של הערבי על עצמו, על ההווה שלו ועל עברו. ידיעה עצמית הנקנית מבעד לעיניהם של אחרים נשארת, לכל המוטב, חיצונית, מוגבלת ובלתי־מספקת; כך גם באווירה האינטלקטואלית של העולם הערבי בהווה, הנטול סובייקטיביות אמיתית ויכולת לבקורת עצמית בעלת עמקות כלשהי. לכן אין זה מפתיע שמאחרי הקליפה הדקה של הבטחון העצמי התוקפני של המשכיל הערבי קיימים למעשה חלל ריק וגלמוד והרגשת־אבדן, המצפים לתרופה שאותה תמציא רק פנייתה של הנפש אל עצמה. במובן־מה זהו מצב של התבגרות שבו הספק, ובצדו הצורך להאמין, שמים סייג למתשבה עקיבה והגיונית ויוצרים צורך פסיכולוגי הכרחי לחלום ולדבר. המשמעות מקפחת את תכנה הניתן למדידה, ומראית־העין מושלת בכיפה. ("עמדות מדיניות ואינטלקטואליות של הדור הערבי הצעיר", בהמזרח התיכון הערבי ואפריקה המוסלמית, בעריכת ת. קרקיס, לונדון, 1961, עמ' 61–47).

כלום השתנתה האווירה האינטלקטואלית בעולם הערבי מאז נכתבו השורות האלו, ככל שעשוי אדם להסיק מתוך ספרו החדש של הפרופיסור שראבי? רק זאת נוכל לומר בבטחון שבפרק־הזמן של 15 שנים חלה תמורה מהותית במחבר עצמו – כמו גם, אולי, בקומץ נבחר של אנשי־רוח שכמותו. אולם האתגר של המערב עדיין לא נעלם, ואולי יש מקום לחשוב כי סוג ההקצנה בהשקפות שפקד את הפרופיסור שראבי, ממש כמודרניזם הגמור מן הצד האחד והמסורתנות הקפדנית מן הצד השני, אינו אלא עוד דרך של תגובה על אותו אתגר קיים־ועומד.

משה מעוז: האם חלו תמורות בעמדות אש"ף?

1. העדות־מבוא

בציבור הפוליטי הפלשתיני המתגורר בשטחים המוחזקים בידי ישראל, בממלכת־ירדן, בלבנון, סוריה ונסיכויות המפרץ הפרסי, באירופה ובארה"ב, התפתחו מאז מלחמת־אוקטובר השקפות ועמדות מגוונות לגבי הבעיה הפלשתינית ודרכי פתרונה ולגבי עתידה של מדינת־ישראל ותושביה היהודים.

ברור שהעמדות המגובשות ביותר, המיצגות ביותר ואלו העשויות להשפיע על ההתפתחות בעתיד הן עמדותיהם של הארגונים שבמסגרת אש"ף; וזאת מן הטעמים הבאים:

(א) באש"ף הכירו רוב המדינות את נציג "העם הפלשתיני"; עצרת האו"ם ב־14.10.74 החליטה ברוב של 105 קולות להזמין ארגון זה להשתתף בדיוני העצרת בשאלת ארץ־ישראל; וכנובמבר 1975 החליטה מועצת־הבטחון להזמין את נציג אש"ף להשתתף בדיוני המועצה בשאלת המזרח התיכון.

(ב) המדינות הערביות הכירו באש"ף את "הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלשתיני" בוועידת־רבת ב־29 באוקטובר 1974.

(ג) ב"מועצה הלאומית הפלשתינית", המוסד העליון של אש"ף, משתתפים, מלבד נציגי כל הארגונים הפלשתיניים החמושים, גם נציגות של הפלשתינים ב"שטחים המוחזקים", ולפי תוצאות הבחירות לעיריות ביהודה ושומרון מאפריל 1976 רבים מתושבי השטחים תומכים באש"ף.

(ד) מעמדו הפוליטי הבינלאומי והבינערכי של אש"ף וכוחו הצבאי מונעים למעשה, ביטוי פומבי מעמדותיהן של קבוצות פלשתיניות הנמצאות מחוץ למיסד של אש"ף (או שאינן נמנות על "ארגוני־הסירוב").

2. עמדות בסיסיות של אש"ף: "האמנה הלאומית" והתבטאויות אחרות

כדי לבחון את ההתפתחות בעמדותיו של אש"ף מאז מלחמת 1973 מן הראוי לנתח תחילה את עמדותיו הבסיסיות כפי שבאו לידי ביטוי ב"אמנה" של 1968 (שבאה לתקן את האמנה המקורית מ־1964), שאושרה מחדש במועצות הלאומיות הפלשתיניות שנערכו עד עצם היום הזה. "האמנה הלאומית" מבטאת את העמדה הרשמית של אש"ף בשאלות הנ"ל והיא בגדר סיכום מוסמך, מרוכז ואפילו מקודש של הארגון הפלשתיני.

(א) הנדרת פלשתין והפלשתינים: "פלשתין היא מולדת העם הערבי הפלשתיני והיא חלק אינטגרלי מן המולדת הערבית הגדולה, והעם הפלשתיני הוא חלק מן האומה הערבית הגדולה" (סעיף 1). "פלשתין בגבולותיה כפי שהיו בתקופת המנדט הבריטי היא יחידה טריטוריאלית אינטגרלית" (סעיף 2). "העם הערבי הפלשתיני הוא בעל הזכות החוקית במולדתו והוא יגדיר עצמו אחר שיסתיים שיחרור מולדתו בהתאם לרצונו ואך ורק על־פי חפצו ובחירתו" (סעיף 3).

(ב) מאבק מזוין לשיחרור פלשתינ: "המאבק המזוין הוא הדרך היחידה לשחרר את פלשתינ והוא לכן אסטרטגיה ולא טקטיקה" (מסעיף 9) ... "העם הערבי הפלשתיני דוחה את כל הפתרונות שהם תחליף לשיחרור פלשתינ בשלמותה" (מסעיף 21).

(ג) העמדה כלפי ישראל: "חלוקת פלשתינ משנת 1947 והקמת ישראל בטלות מיסודן, אחת היא כמה התמידו" (מסעיף 19). "ייחשבו בטלים הכרזות-בלפור ונוסח המנדט ומה שנבע מהם" (מסעיף 20). הציונות היא "תנועה גזענית קנאית בהוויתה, תוקפנית, התפשטותית, התישבותית במטרותיה, היא פאשיסטית-נאצית באמצעיה. ישראל היא מכשיר התנועה הציונית... שיחרור פלשתינ יחסל בה את המציאות הציונית והאימפריאליסטית..." (מסעיף 22).

(ד) העמדה כלפי היהודים: "... טענות הקשר ההיסטורי או הרוחני של היהודים לפלשתינ אינן עולות בקנה אחד עם אמיתות ההיסטוריה או עם רכיבי המדינה במשמעות האמיתית. היהדות בדת שמימית איננה לאומיות בעלת קיום עצמי וכמו כן אין היהודים עם אחד בעל אישיות עצמית אלא הם אזרחים במדינות שלהן הם שייכים" (מסעיף 20). "היהודים אשר ישבו קבע בפלשתינ עד תחילת הפלישה הציונית לתוכה [1917] ייחשבו פלשתינים" (מסעיף 6).

סיכום סעיפי האמנה הרלבנטיים לדיונו

(א) פלשתינ בגבולות המנדט הבריטי כיחידה טריטוריאלית שאינה ניתנת לחלוקה שייכת כולה לעם הערבי-פלשתיני, ורק לו הזכות החוקית עליה.

(ב) אין למדינת-ישראל זכות-קיום חוקית אפילו בגבולות החלוקה של 1947. היא מכשיר הציונות והאימפריאליזם והיא סכנה לאנושות, ולא רק לערבאות.

(ג) היעד הערבי והפלשתיני העליון הוא שיחרור פלשתינ כולה וחסול הישות הציונית-ישראל-במאבק מזוין וללא פשרות.

(ד) היהודים אינם עם אלא בני דת ואין להם זכות הגדרה לאומית. אותם יהודים שישבו קבע בפלשתינ לפני "הפלישה הציונית" יהיו אזרחים במדינה הערבית הפלשתינית.

3. התפתחויות בעמדות אש"ף: רעיון המדינה הדמוקרטית

הפנונה עתה לאתר ולנתח את השינויים וההתפתחויות בעמדות בסיסיות אלו כפי שבאו לביטוי בהחלטות רשמיות של אש"ף ובהתבטאויות פומביות של מנהיגים פלשתיניים, לאחר 1968 ובעיקר לאחר מלחמת-1973.

התפתחות חשובה אחת בעמדת אש"ף מאז סופמה האמנה הלאומית ב-1968 היא רעיון המדינה הדמוקרטית, שלפחות לכאורה בא לתקן את הקביעה של "האמנה הלאומית" שרק אותם יהודים ספורים שהתגוררו בפלשתינ לפני 1917 יהיו אזרחים במדינה הפלשתינית, ומכך משתמע כי היתר צפויים לגירוש או לחיסול.

לאחר דיונים במסגרות אש"ף מאז 1968, ובייחוד ב"מועצות הלאומיות" הפלשתיניות הששית (ספט. 69) והשביעית (מאי-יוני 70), קיבלה "המועצה הלאומית" השמינית (מרס 1971) החלטה האומרת: "המאבק הפלשתיני המזוין איננו מאבק גזעני או דתי נגד היהודים ולכן מדינת-העתיד בפלשתינ, המשוחררת מן הקולוניאליזם הציוני, היא המדינה הפלשתינית הדמוקרטית אשר כל הרוצים לחיות בה בשלום ייהנו מאותן הזכויות והחובות במסגרת שאיפות האומה הערבית לשיחרור לאומי, תוך כדי הדגשת אחדותו של העם בשתי הגדות".²

רעיון זה חזר ובא על ביטוי בהחלטות מאוחרות יותר של מוסדות אש"ף, ובעיקר בהתבטאויות של מנהיגי אש"ף ודובריו בפני דעת-הקהל במערב, אשר בהם הדגישו כי המדינה הפלשתינית תהיה דמוקרטית וחילונית ובה יחיו מוסלמים, נוצרים ויהודים כאזרחים שווים. כך, למשל, בנאומו המפורסם בעצרת או"ם בנובמבר 1974 ציין ערפאת כי אש"ף רואה בכל היהודים החיים כיום בישראל שותפים במדינה הדמוקרטית החילונית.³

4. רעיון המדינה הדמוקרטית

מניתוחו של רעיון זה עולה כי המדינה הפלשתינית הדמוקרטית תהיה ערבית ולא, למשל, דו־לאומית או רב־עדתית – ותקום על מקומה של מדינת-ישראל ולא לצדה. היא לא תהיה חילונית אלא כנראה מוסלמית, ולא תהיה דמוקרטית בנוסח הדמוקרטיה המערבית. הגדרת ערבאותה של המדינה עולה מן ההחלטה שלמעלה ומהחלטות וכתבים אחרים של אש"ף כלהבא:

א) בהחלטת "המועצה הלאומית ה-8 מדובר על הקמת המדינה ב"מסגרת שאיפות האומה הערבית לשיחרור לאומי".⁴

ב) סעיפים 1, 3 של האמנה הלאומית הקובעים את ערבאותה של פלשתינן לא בוטלו. לא שונה גם סעיף 6 של האמנה, המתיר רק ליהודים שחיו בפלשתינן עד "הפלישה הציונית" להישאר במדינה הדמוקרטית.

ג) במצע המדיני של "המועצה הלאומית" העשירית (אפריל 72) נאמר כי החברה הדמוקרטית הפלשתינית שתוקם תהיה חלק מן החברה הדמוקרטית הערבית הכללית והיא תתן ערובות לאינטרסים של כל הקבוצות החברתיות שהשתתפו "במהפכה או תמכו בה". הכוונה יכולה להיות לגבי זכויות על רכוש קרקעי השייך לערבים והמצוי בידי יהודים בישראל, או אפילו לגבי זכויות-שלטון במדינה החדשה.

ד) מסתבר גם כי המשטר הדמוקרטי שישורר במדינה לא יהיה נוסח הדמוקרטיה הבורגנית הפרלמנטרית-המערבית (לכל אורח קול) אלא נוסח הדמוקרטיה הבורגנית-המהפכנית, אשר תשרת את המחתה המהפכנית המנצח.

קשורה לכך בעיית היחס המספרי בין ערבים ליהודים במדינה החדשה, ומתברר כי הכוונה היא, מצד אחד, להגדיל את מספר הערבים לדרגת רוב על-ידי החזרת כל הפלשתינים לארצם ואיחוד שתי הגדות במדינה אחת, ומצד שני תהיה המגמה לצמצם את מספר היהודים לדרגת מיעוט. כוונה זו עולה:

א) מן הפסקה האומרת כי יורשו להישאר במדינה אלה "שירצו לחיות בשלום", ולפי כתבים פלשתיניים הכוונה היא ליהודים שיוותרו על אמונתם הציונית, כי הרי לפי גריסת אש"ף אין האמונה הציונית מאפשרת חיי-שלום.

ב) סילוק יהודים רבים מאדמותיהם שתוחזרנה לבעליהן הערבים עשוי להוליך להסתלקותם של יהודים רבים. יהודים אירופים רבים לא ירצו לחיות במדינה כזו וישוכו לאירופה, ואילו רבים מיוצאי הארצות הערביות יוזמנו לשוב לארצות-מוצאם, לאחר שיבינו כי הציונות הוליכתם שולל. אש"ף יזם מכבר פניות למדינות הערביות שתחזרנה אליהן את נתיניהן היהודים שעקרו לישראל.

אכן, לפי הנסיון ההיסטורי יש מקום לסברה כי "במדינה משוחררת" נוסח-אש"ף יינקטו גם אמצעים אלימים לצימצום מספרם של היהודים. דוגמות לכך הם מאורעות 1929,

1936–39; קריאותיו של אחמד שוקיירי, ראש אש"ף הקודם, "לזרוק את היהודים לים"; פעולות הטרור של אש"ף בתוך "הקו הירוק" נגד אוכלוסיה אזרחית במשך 10 השנים שחלפו, כולל השנים שלפני 1967, ולאחר 1973; ולאחרונה, הטבח המתמשך בלבנון, שהפיל עד כה למעלה מ-40,000 חללים. כל אלה כאחד תורמים להבהרת כוונות הארגונים הפלשתינים.

חיזוק לכוונה זו אפשר למצוא בדבריו של צברי ג'רייס, ערבי-ישראלי שהצטרף לאש"ף ועובד במכון-ללימודים-פלשתיניים בביירות. הוא טוען כי הסיסמה של מדינה דמוקרטית ריקה כמעט מתוכנן והיא רומזת על פתרון בדרכים אלימות. לדעתו, יש לשנות או לבטל את סעיף 6 באמנה הלאומית, שפירושו עקירת 99% מן היהודים החיים כיום בישראל.

נוסף לכך רב הספק לגבי הרעיון של מדינה דמוקרטית חילונית כשהוא נשמע מפי מנהיגים ערבים-פלשתינים. עברם של הפלשתינים, וכעיקר הערבים, בהקמת מדינות "דמוקרטיות וחילוניות" אינו עושה רושם כלל. כשום מדינה ערבית, פרט ללבנון, אין משטר דמוקרטי, וכל המדינות הערביות, פרט ללבנון, מצהירות על עצמן כמדינות מוסלמיות. אף התנועה הלאומית הערבית בארץ-ישראל הדגישה משך כל תקופת המנדט כי פלשתינ חייבת להיות ערבית ומוסלמית. ידוע גם על ההשפעות המוסלמיות החזקות בארגון אל-פתיח, השולט באש"ף. כל אלה נותנים מקום למסקנה כי רעיון המדינה החילונית-הדמוקרטית הוא אמצעי תעמולתי טקטי ולא תפיסה אידיאולוגית חדשה באש"ף.

5. פתרון פדראטיבי

אמנם יש לציין כי "החזית העממית הדמוקרטית", בראשות נאיף חוואתמה, היא התנועה החילונית והדמוקרטית ביותר מבין ארגוני אש"ף. היא שיזמה את הכללת הנוסחה של מדינה פלשתינית דמוקרטית כעקרון של אש"ף (אולם הנוסחה לא התקבלה כעקרון אידיאולוגי), וטענה כי יש להעניק ליהודים בפלשתינ זכויות של מיעוט תרבותי. לאחר מלחמת-אוקטובר אף יצא חוואתמה בהכרזות אחדות לעתונות המערבית שקראו להקמת מדינה פדראטיבית ערבית-יהודית בפלשתינ נוסח צ'כוסלובקיה או יוגוסלביה. אולם לאחר הכרזות אלו עברו רבים מחברי ארגונו לארגונים אחרים והוא הותקף קשות על-ידי העתונות הפלשתינית. כתוצאה מכך חזר בו חוואתמה מהצהרותיו, ובהרצאה לפני סטודנטים בביירות ב-6.12.73 אמר: "אנו נאבקים לסילוק מדינת-ישראל וחיסול הישות הציונית... נקים מדינה דמוקרטית פלשתינית על כל האדמה הפלשתינית"; וב-15.5.74 ביצע ארגונו את הטבח בילדי ביה"ס במעלות.

מכאן אפשר להסיק כי אין בשורות אש"ף משקל מהותי לרעיון של הקמת מדינה פדראטיבית רב-לאומית נוסח צ'כוסלובקיה או יוגוסלאביה.² נהפוך הוא: הדוגמה של צ'כוסלובקיה ערב מלחמת-העולם השנייה מחזקת בלב ישראלים לא מעטים את החשש ממינוכן מרחי-יכונית-כלומר: הפעלת לחצים מצד המדינות השכנות, באמצעות הערבים-פלשתינים, לסיפוחה של הארץ והפיכתה למדינה ערבית.

6. התפתחות בעמדות אש"ף: סמכות לאומית או מדינה פלשתינית

בגדה המערבית וברצועת-עזה כפתרון מדיני

עמדותיו העקרוניות של אש"ף בשאלת עתידה של הארץ קובעות כי פלשתינ כולה בגבולות-המנדט היא יחידה אחת בלתי-מחולקת ורק לעם הערבי-פלשתיני זכות חוקית

על כולה, כי עם זה דוחה כל פתרון שהוא תחליף לשיחרור פלשתינ בשלמותה, כולל פתרון-החלוקה מ-1947, וכי הדרך היחידה לשיחרור פלשתינ היא המאבק המזוין. עד למלחמת-1973 בוטאו עמדות עקרוניות אלו בצורה חד-משמעית בסעיפי "האמנה הלאומית" (ר' למעלה), בכתבי אש"ף, ובהצהרות רבות של מנהיגים פלשתינים. כך, למשל, בהחלטות "המועצה הלאומית" הפלשתינית השמינית (קאהיר, מרס 1971) נאמר בתוך השאר: "הפתרון היחיד לבעיה הפלשתינית הוא שיחרור הטריטוריה הפלשתינית כולה בכוח המאבק המזוין. לכן הפתרון החיסולי [הסדר-פשרה המחסל את הסיכסוך] או פתרונות אחרים הפוגעים בזכויות הטבעיות וההיסטוריות של העם הפלשתיני במולדת כולה הם פתרונות הנדחים מיסודם. כאן מכריזה המהפכה הפלשתינית על התחייבותה העקרונית הנחוצה... עמידה תקיפה נגד הקמת מדינות [דוניילה] פלשתינית [פלשתיניסטון] על חלק מהטריטוריה הפלשתינית, שכן המאמץ להקמת מדינות זו משמעו חיסולה של בעית פלשתינ".⁸ התיחסות דומה מופיעה במצעים המדיניים של "המועצות הלאומיות" העשירית והאחת-עשרה.⁹

לאחר מלחמת-אוקטובר נתגלו במימסד האש"ף דעות ובנות-גון שונות מבעבר בשאלות המאבק המזוין והפתרון המדיני החלקי של הבעיה: ההתבטאויות המתונות ביותר צידדו בשימוש באמצעים מדיניים לצד הצבאיים במאבק לשיחרור פלשתינ, ובהקמת סמכות לאומית-והחל מראשית 1975, אפילו מדינה-כחלק מפלשתינ, כשלב לקראת שיחרור פלשתינ כולה.

הביטוי הרשמי והמוסמך בשאלות אלו מופיע בתכנית המדינית של אש"ף, שאושרה בפנס ה-12 של "המועצה הלאומית" הפלשתינית ביוני 1974; והרי קטעים ממסמך זה: "בהתבססה על 'האמנה הלאומית הפלשתינית'... ובהאמינה כי לא תיתכן השכנת שלום צודק ובן-קיים באיזור ללא התזרת מלוא הזכויות הלאומיות לעם הפלשתיני ובראשן זכות השיבה וההגדרה-העצמית על כל אדמת המולדת... מחליטה המועצה: (א) לאחר הקמתו, ייאבק השלטון הלאומי הפלשתיני... להשלמת שיחרורה של כל הטריטוריה הפלשתינית וכצעד לאיחוד ערבי כולל...

(ב) אש"ף ייאבק בכל האמצעים, ובראשם המאבק המזוין, כדי לשחרר את האומה הפלשתינית ולהקים שלטון לאומי עצמאי לוחם על כל חלק מהטריטוריה הפלשתינית שישוחרר.

(ג) אש"ף ייאבק נגד כל תכנית של ישות פלשתינית כמחיר של הכרה, שלום בגבולות בטוחים, ויתור על הזהות הלאומית ושלילת החזרה וזכות ההגדרה-העצמית של עמנו על אדמת מולדתו.

(ד) כל צעד שיחרור שיתבצע הוא חוליה בהמשך הגשמתה של האסטרטגיה של אש"ף לכינון מדינה פלשתינית דמוקרטית, כפי שנקבע בהחלטות המועצות הלאומיות הקודמות... על בסיס תכנית זו תתווה הנהגת המהפכה את הטקטיקה שתשרת מטרות אלה ותאפשר את השגתן.¹⁰

7. מגמה "מתונה-פראגמטית"

מאז פירסום מסמך זה ועד היום לא הופיע מסמך רשמי נוסף של אש"ף בנושא הנדון, אולם על-ידי אישים ודוברים של אש"ף נאמרו דברים ונכתבו מאמרים שציינו אפשרות של הקמת מדינה פלשתינית כחלק מפלשתינ לצדה של ישראל.

סעיד חמאמי, דובר אש"ף בלונדון, אמר במרס 1975 בסימפוזיון של אגודת-הידידות הבריטית-הערבית כי הוא מצדד בהקמת מדינה פלשתינית ב"גדה המערבית"

וברצועת-עזה ובפתיחת גבולותיה עם ישראל; תוך יחסי-שלום בין שתי המדינות, יימחק בעקבות זאת האופי הציוני של ישראל בהחלטתם של תושביה עצמם, ואז תתאחדנה השתיים במדינה פלשתינית חילונית.¹¹ הוא הוסיף ואמר באותו חודש בפני חברי האיגוד הליברלי הבריטי כי המדינה הפלשתינית שתקום תפיק תועלת מן הכוח הכלכלי, המדיני והצבאי של הערבים, וסיים: "רובנו מאמינים כי יום אחד, כמוקדם או במאוחר, אכן תיעלם ישראל כפי שהיא קיימת כיום—מדינה גזענית אקסקלוסיבית וציונית. נשמח כאשר יקרה הדבר".¹² אברהם צוק, נציג אש"ף באונסק"ו, אף הוא טען כי "לגבינו שלום צודק ובן-קיים פירושו הקמת מדינה דמוקרטית מאוחדת על כל האדמה הפלשתינית. להשגת מטרה זו עלינו לעבור כמה שלבים, כולל כינון שלטון לאומי על כל האדמה הפלשתינית בגדה המערבית ובעזה".¹³ גם צברי ג'רייס, עובד-מחקר של אש"ף, תומך בהקמת מדינה פלשתינית ב"גדה המערבית" וברצועה כצעד לקראת הקמת מדינה דמוקרטית על כל שטחה של פלשתינ, אלא שבניגוד לקודמיו הוא טוען שרעיון המדינה הדמוקרטית עדיין אינו בשל ויש לדחותו עד שיהיו הערבים והישראלים מוכנים לקבלו. אברהם צוק וסעיד חמאמי מודים כי אומה ישראלית מתהווה והולכת, וצברי ג'רייס אף אינו מכחיש שקיימת "אומה יהודית" ושרוב תושבי ישראל "דבקים בציונות". עם זאת מצפה צברי ג'רייס להיעלמותה של האידאולוגיה הציונית "ההתפשטותית", והוא בטוח כי ישראל קטנה תהיה ציונית פחות ולא תהיה עוד מקלט ליהודי העולם. הוא סבור כי ישראל קטנה תהיה תלויה בארצות הערביות ותיאלץ לקבל בחזרה מספר ניכר של פליטים פלשתינים ולבטל את חוקי-השבועות.¹⁴ אשר למטרות אש"ף לטווח ארוך, סבור ג'רייס כי אפשר להגשימן בדרכים פוליטיות, כלכליות ודמוגרפיות, ואילו האופציה הצבאית אפשר להשאירה לזמן מתאים, כאשר יהיה הכוח הצבאי של הערבים מסוגל באמת לכפות פתרון צבאי.¹⁵

דברים אלה מבטאים אולי התפתחות חדשה באש"ף. פרופ' השאם שראפי, עורך הג'ורנל אופ' פלסטיין סטאדיס, היה מן הראשונים שטען בהרצאה באנגליה כי מתפתחת מגמה פראגמטית פלשתינית הקוראת להקמת מדינה נפרדת ב"גדה המערבית" וברצועת-עזה—כתנאי בסיסי לפתרון מדיני, אולם בלי להתפשר על עקרון הריבונות הפלשתינית על הטריטוריה הפלשתינית [כולה]. לדבריו של שראפי, הגורמים המתונים בקרב הפלשתינים מוכנים לעיין מחדש בשאלת ההפרה בישראל, כי לדעתם אי-אפשר להרוס את ישראל במלחמה, ומצד שני—שלום עם ישראל על-ידי לחצו של עולם ערבי חזק עשוי להביא, בסופו של דבר, לדה-ציוניזציה של ישראל, ובעקבות זאת להקמת מדינה פדרטיבית או דו-לאומית בכל שטחה של פלשתינ, בנוסף הדומה לתפיסת המדינה החילונית-הדמוקרטית של אש"ף. עם זאת מודה שראפי כי הזרם המרכזי בקרב הפלשתינים מתנגד עדיין לרעיון זה. לגביהם מדינה פלשתינית ב"גדה המערבית" פירושה הכרה בישראל בגבולות מוגדרים, ויתור על הזכויות הבסיסיות של הפלשתינים ברוכ שטחה של פלשתינ, שבעבר להם היתה ועליה נלחמו 50 שנה; עתה שהשיגו הערבים כוח כלכלי ופוליטי אין מקום לויתורים על זכויות-יסוד.¹⁶ הלב נמשך, כמוכח, לשים דגש במגמה החדשה, הפראגמטית-המתונה; לכאורה עשויה מגמה זו להוליך לקיום-צוות ואפילו לשלום, כאשר הפלשתינים מצדם יסתפקו במדינה משלהם ב"גדה המערבית" וברצועה, "יתמסדו" ו"ישלימו", עם שהיעד הסופי של הקמת מדינה "חילונית-דמוקרטית" בכל פלשתינ נשאר בחזקת משאלה חסודה לאחרית-הימים.

8. תרגיל טאקטי-עמולתי

לעומת הערכה זו, יש כסיס מוצק לטענה כי אין זו גישה מתונה-פראגמטית אלא טאקטי-עמולתית ואין היא מיצגת את המטרות האמיתיות של אש"ף; ואף בגישה זו עצמה אפשר להבחין כי העמדות הבסיסיות של אש"ף לא השתנו. עיקר הנימוקים להערכה זו הם:

(א) רוב ההתבטאויות המתונות נעשו על-ידי אחדים מדוברי אש"ף בחו"ל והופנו אל קהל מערבי. חלק מן ההתבטאויות האלו הוכתשו, חלק גונו על-ידי אנשי אש"ף, ובמקרה אחד (אבראהים צוץ) הופסק שירותו של הדובר.

(ב) בסוגיות המרכזיות של הבעיה הפלשתינית וישראל לא בוטאו תפיסות חדשות, או שהדברים שנאמרו היו מעורפלים או דו-משמעיים. ראשית, אף דובר אחד של אש"ף לא היה מוכן להסתפק במדינה פלשתינית ב"גדה המערבית" וברצועה כיעד סופי שיגשים את השאיפות הלאומיות של הפלשתינים; לגירסת כולם, נשאר היעד הסופי מדינה דמוקרטית בכל פלשתיין. שנית, אף דובר אחד אינו מוכן להשלים עם האופי "היהודי-ציוני" של מדינת-ישראל, כלומר עם זכות ההגדרה-העצמית של תושביה, וכולם חותרים לביטול הישות הציונית. ומכאן-שלישית-אין דוברי אש"ף מוכנים להכיר במפורש במדינת-ישראל, אפילו תסכים להקמת מדינה פלשתינית ב"גדה המערבית" וברצועה. וכזה כמה דוגמות:

נביל שעת' חזר ואמר פעמים אחדות כי אש"ף לעולם לא יכיר במדינת-ישראל כישות ציונית על חלק כלשהו מן האדמה הפלשתינית: "אלה שכותבים את ההיפך מזה מתוך אמונה שבכך הם מסייעים לנו אינם אלא בודים דברים מלבם".¹⁷

פארוק קדומי טוען: "אנו משוכנעים שישראל היא ישות זרה במזרח התיכון המבוססת על תוקפנות, התפשטות וגזענות. לפיכך אין אנו יכולים להכיר בה בשום צורה שהיא". והוא מוסיף: "ההחלטה האחרונה של עצרת אר"ם, שראתה בציונות צורה של גזענות, באה להוכיח את צדקת השקפתנו שישראל היא ישות גזענית שאי-אפשר להכיר בה".¹⁸ אבו-איאד אמר באחרונה כי אש"ף לעולם לא יכיר בישראל ולא יוותר על אף שעל מאדמתה של פלשתיין המקורית בכללותה.¹⁹

במקביל לכך יש התבטאויות של ראשי המיסד האש"פי, הרואות בהקמת מדינה פלשתינית ב"גדה המערבית" וברצועה שלב לקראת הגשמת היעד הפלשתיני וחיסולה של ישראל.²⁰ כך אמר נאיף חוואתמה לדויטשה צייטונג (19.4.74), עוד קודם שתקבע זאת "המועצה הלאומית" ה-12, והחרו-החזיקו אחריו שפיק אל-חית בראיון למאנדיי מורנינג (8.12.75) ולרשת נ.ב.ס. (12.1.76). עם זאת, יש להדגיש כי כמה מראשי אש"ף ודובריו נמנעים בדרך-כלל מלהדגיש בפני קהל מערבי כי הקמת המדינה הפלשתינית ב"גדה המערבית" וברצועה היא רק שלב בהגשמת היעד הסופי והם מעדיפים לעמוד על הצורך החיוני בהקמת מדינה בחלק מפלשתיין, תוך השתמטות מהתחייבות ברורה לגבי ההמשך; או תוך הצגת טיעון שלפיו היעד הסופי הוא בגדר חלום, או בעיה אותה יפתור הדור הבא.²¹

9. שיקולים מעשיים של אש"ף

אפשר לומר, כמוכך, כמו שטוענים משקיפים שונים, כי העקרונות של אש"ף-לאמור דבקות ברעיון המדינה הדמוקרטית בכל פלשתיין-הן עמדות-מיקוח טאקטיות, שמהן יהיה אש"ף מוכן לסגת בסופו של התהליך ובלבד שתוקם מדינה פלשתינית בגבולות 1967, לצדה של ישראל.

לעומת סברה זו יש הערכה מוצקה כי שאיפתו של אש"ף עתה היא הקמת מדינה פלשתינית ב"גדה המערבית" וברצועת-עזה כשלב לקראת חיסולה של ישראל והקמת מדינה ערבית-פלשתינית על כל שטחה של פלשתיין. הערכה זו מבוססת לא רק על עמדותיו הרשמיות המוצהרות של אש"ף, שלא שונו עד עצם היום הזה. היא נשענת גם על ניתוח השיקולים הטקטיים-המעשיים של אש"ף, נוכח המסיבות האזוריות והבינלאומיות של שעה זו. אחד השיקולים המרכזיים שהנחו את אש"ף כחתיירה להשגת סמכות לאומית או מדינה משלו בגדה המערבית הוא למנוע החזרת טריטוריה זו לידי המלך חוסיין כטוען יחיד לשליטה ב"גדה" וכמי שעתיד למנוע בכוח-הזרוע פעילות פ'דאית משטחים אלה. לכך קשורה התפיסה שעל אש"ף לנצל כל דרך למימוש הישגים ממשיים, ולו חלקיים, על אדמת פלשתיין, הישגים שיחזקו את הפלשתינים ויחלישו את ישראל, שהרי הפלשתינים זקוקים לטריטוריה זו לשם גיבוש ישותם הלאומית בהנהגת אש"ף ולהקמת בסיס איתן להמשך המאבק נגד ישראל. ישראל מצדה תיחלש, כתוצאה מפינוי השטחים, מבחינה צבאית, מדינית, מוראלית וכלכלית, שוב לא תמשוך אליה הגירה יהודית, ותהיה חשופה יותר מתמיד ללחצים פוליטיים צבאיים ופסיכולוגיים מצד הפלשתינים, המדינות הערביות והקהילה הבינלאומית.

10. עמדות המעצמות

לפי תפיסה זו הרי השלב הראשון באסטרטגיה זו – מדינה פלסטינית בגדה המערבית – אפשר להשיגו באמצעות לחצים מדיניים על ישראל שיבואו לא רק מצד המדינות הערביות והמדינות הקומוניסטיות והאירופיות אלא גם מצדה של ארצות-הברית. זו נוסה עתה לפתרון הבעיה הפלשתינית בדרך של הקמת מדינה ב"גדה המערבית" וברצועה בהנהגת אש"ף, אך בתנאי שיכיר אש"ף בישראל. ברי כל אש"ף חייב להתחשב בעמדת ארצות-הברית, שהיא הגורם המרכזי היכול להביא למימושו של שלב א' בדרכים מדיניות – על-ידי לחץ על ישראל.

אש"ף חייב להתחשב גם בעמדתה של ברית-המועצות, המעצמה העולמית המושיטה לו סיוע מדיני וצבאי, ועמדה זו אף היא דוגלת בפתרון מדיני ובהקמת מדינה בראשות אש"ף בחלק מפלשתיין. בשלב ראשון תהיה זו מדינה בקווי 1967 ובשלב הבא אולי תתרחב המדינה לגבולות 1947 – גבולות בהם הכירה ברית-המועצות רשמית. בביקורים שערכו בברית-המועצות מאז מלחמת-אוקטובר אולי קיבלו יאסר ערפאת ואחרים ממנהיגי אש"ף הבטחות ברות זו, על-תנאי שאש"ף יסכים למהלך המדיני. ההודעה המשותפת שהתפרסמה במוסקבה בתום ביקורו של ערפאת בראשית נובמבר 1975 עשויה להתפרש כתמיכה סובייטית בתכנית של:

מדינה פלשתינית בגבולות 1947 עם החזרת הפליטים הפלשתינים לתחום ישראל. בהודעה נאמר כי אין להשיג הסדר צודק במזרח התיכון בלי נסיגה ישראלית מכל השטחים הכבושים וללא ערובה לזכויותיהם הלגיטימיות של בני העם הפלשתיני להקים להם מדינה על אדמת פלשתיין בהתאם להחלטות האו"ם.²²

החלטות אלו אפשר לפרשן כהחלטת-החלוקה מנובמבר 1947 והחלטת האו"ם מדצמבר 1948 בדבר החזרת הפליטים. בהקשר זה ראוי להעיר כי ההודעה הסובייטית-האש"פית תובעת את פינוי הכוחות הישראליים מכל הטריטוריות שנכבשו בעקבות "התוקפנות הישראלית", אך אינה מציינת אם הכוונה ל"תוקפנות" של 1967 או של 1948. ההודעה

גם אינה מסתייגת מן היעד האסטרטגי של אש"ף – "מדינה דמוקרטית" בכל שטח פלשתינ – אף אינה מזכירה את "זכותה של ישראל להתקיים כמדינה".

11. עמדות המדינות הערביות

נכונותו של אש"ף להסכים לפתרון מדיני בשלבים של הקמת מדינה ב"גדה המערבית" וברצועה קשורה גם בעמדתן של המדינות הערביות החשובות, ובעיקר מצרים, סוריה וסעודיה. ברי לאש"ף שלא יוכל להגשים את מטרותיו האסטרטגיות רק באמצעות "מלחמת שיחרור" ארוכת-טווח ובלי הסיוע המדיני והצבאי הנרחב של המדינות הערביות. מדינות כמצרים וסוריה מעוניינות בשלב זה, למרות הקיטוב הנוכחי ביניהן, בפתרון מדיני שיוליך להחזרת השטחים שנכבשו ב-1967 ולהגשמת הזכויות הלאומיות של הפלשתינים.

אין ספק כי במישור העקרוני-האידיאולוגי מזדהות המדינות הערביות עם עמדות אש"ף לגבי הזכויות הלאומיות של הפלשתינים – כלומר מדינה ערבית-פלשתינית בכל שטחה של פלשתינ על חורבותיה של ישראל. אולם מדינות ערביות אלו מכירות בכך שיעד זה אין להשיגו בעתיד הקרוב, בגלל עצמחה הצבאית של ישראל ועמדתה של ארצות-הברית, ולנוכח ההתנגדות הצפויה בדעת-הקהל המערבית. לכן הן מעדיפות בשלב זה, כל אחת על-פי דרכה והאינטרסים שלה, להביא להקמתה של מדינה פלשתינית בגדה המערבית וברצועה בלי לוותר על היעד האסטרטגי של הפלשתינים בפרט ושל הערבים בכלל. בתום שלב זה יופעל על ישראל לחץ פלשתיני, כל-ערבי ובינלאומי לצימצום שטחה עד לקווים של החלטת-החלוקה מנובמבר 1947. במקביל יעלו תביעה כזאת גם חלקים ניכרים מן האוכלוסיה הערבית בישראל, ובעיקר תושבי הגליל. בד בבד עם כך תידרש ישראל להחזיר לשטחה את הפליטים שנטשו את אדמתם במלחמת-1948, על-פי החלטת עצרת-הא"ם מדצמבר 1948. מיליון של תביעות אלו, יחד עם הדרישה להפסקת העליה, עשוי למוטט את מדינת-ישראל; ואילו דחייתן של דרישות אלו תיצור בסיס פוליטי בינלאומי לאי-לגיטימציה של ישראל – בסיס מוסרי, כביכול, להילחם בה.

במקרה זה, ואף במקביל לתביעות הללו, תשמשנה "הגדה המערבית" והרצועה בסיסים לפעולות-חבלה תכופות ומכאיבות נגד תושבי ישראל (מעין צפון-ווייטנאם של המזרח התיכון), ופעולות אלו, שתקזנה את דמי האוכלוסים, תכאנה לעירעור המוראל ולבריחה המונית מן המדינה. וכאשר יאסרו הערבים כולם מלחמה על ישראל יהיו השטחים הללו בסיס קדמי למיתקפה המכרעת.

12. עמדתה של "חזית-הסירוב"

לעומת עמדה טאקטית-שלבית זו של המימסד האש"פי והמדינות הערביות המרכזיות, הדוגלת עתה בפתרון מדיני חלקי, הרי הארגונים של "חזית הסירוב" מוסיפים לדבוק בקו העקרוני-האורתודוקסי של אש"ף, המעוגן ב"אמנה הלאומית" מ-1968 ובהחלטות המועצות הלאומיות הפלשתיניות. הללו דוגלים במאבק עממי מזוין לשיחרור כל פלשתינ ומתנגדים לפתרון מדיני ולהקמתה של "מדינת ביניים" בחלק מפלשתינ. הארגונים של "חזית הסירוב" מוכנים אף להילחם בכוח הנשק נגד פלשתינים שיסכימו למדינה כזאת.²³ עמדה זו נובעת לא רק ממניעים אידיאולוגיים אלא גם משיקולים מעשיים.

לדעת ארגונים אלה, הקמת מדינה פלשתינית ב"גדה המערבית" וברצועת-עזה תמיט אסון על הפלשתינים לפי שתהיה "מדינונת" (דוניה) התלויה בחסדי ירדן וישראל

ותשמש מאגר כוח-אדם ל"תעשייה הציונית". זאת ועוד: הקמת מדינה כזאת פירושה יהיה הכרה במדינת-ישראל ובקיום-צוות עמה; מצב זה יחליש את הדחף הלאומי-המהפכני בקרב הפלשתינים ויחזק מגמות של השלמה עם ישראל בקרב פלשתינים רבים ובאי-אלה משטרים ערביים, שיראו בכך פטור מהתחייבותם בבעיה הפלשתינית. לדעת ארגונים אלה לא יושג בכך פתרון לבעיה העיקרית של הפליטים הפלשתינים-שיבה ל"מולדתם השדודה"-וה"מדינונת" הפלשתינית תיהפך ל"בית-קברות של העם הפלש-תיני".

העמדות של ארגוני-הסירוב, הנתמכות על-ידי עיראק ולוב, זוכות לאהדה רבה במחנות-הפליטים בקרב הנוער, ואף בשורות ארגוני המיסד ואצל חלק ממנהיגי אש"ף, החוששים בנוסף לכך לקרע בשורות אש"ף אם יכיר במדינת-ישראל. יש להניח כי עמדותיהם העקרוניות של ארגוני-הסירוב זוכות לאהדה גדולה-הולכת בקרב ארגוני המיסד האש"ף נוכח מדיניותה "האנטי-פלשתינית" של סוריה בעת האחרונה: בריתה המתהדקת עם ירדן ופעילותה נגד הכוחות הפלשתיניים ובעלי-בריתם בלבנון.

13. התפתחויות צפויות

בסיכום, מותר לשער כי בקרב הפלשתינים עשויה להתחזק עתה העמדה העקרונית-האידיאולוגית של ארגוני-הסירוב, הדוחים פתרון של פשרה מדינית. חברי ארגונים אלה, ועמם פלשתינים רבים, מאמינים כי יוכלו להשיג את "זכויותיהם הלאומיות המלאות" בלי לזוז מעקרוניהם ובלי להכיר בישראל ולעשות לה ויתורים. הם סבורים כי הזמן פועל לרעת ישראל-שמיצתה את הפוטנציאל האנושי שלה עד קצה גבול היכולת והיא כורעת תחת נטל הבעיות הכלכליות והחברתיות-ואחריתה לא תרחק עוד. פלשתינים רבים שואכים עידוד רב, מצד אחד, מהחלטות האו"ם בדבר זכויות העם הפלשתיני וגינוי הציונות כגזענות, ומצד שני-מתוצאות הבחירות ב"גדה המערבית", שהעניקו ייצוג ניכר לתומכי אש"ף. על רקע זה, ובהתחשב במדיניותה הנוכחית של סוריה, אפשר להניח כי חרף חיוזקה של העמדה העקרונית-הקיצונית בשורות אש"ף תתמיד גם המגמה של "הפתרון בשלבים", בעידודה של מצרים בעיקר. עכשיו אולי תתחזק טענת המיסד האש"ף שיש צורך דחוף להקים שלטון לאומי בחלקים מפלשתינ לכל יפלו בידי ירדן. מנהיגים באש"ף עדיין סבורים כי יוכלו לקבל לידם את "הגדה המערבית" והרצועה באמצעות לחצים מדיניים בינלאומיים, ותמורת הכרה מעורפלת, מסויגת ובלתי-מחייבת של אש"ף בישראל, אשר תספק את דרישותיה של ארצות-הברית. אולי ייזום אש"ף נוסחה פלשתינית-ערבית חדשה הדוגלת בחזרה לגבולות-החלוקה ובהחזרת הפלשתינים לישראל, על-פי החלטות האו"ם מ-1947 ו-1948. נוסחה כזאת אולי תוכל לשמש בסיס לעמדה משותפת בין ארגוני המיסד האש"ף לארגונים של "חזית-הסירוב". סוריה וברית-המועצות תהיינה מוכנות, כנראה, לתמוך בעמדה כזאת, ועמם אולי גם מצרים וסעודיה מזה ועיראק ולוב מזה. עליהן יש להוסיף את מדינות הגוש הקומוניסטי, מדינות האסלאם והעולם השלישי ואולי מדינה או שתיים באירופה המערבית. נוסחה כזו תתבסס על יסודות ליגאליסטיים המעוגנים בהחלטות האו"ם ותחתור לערער את הסטאטוס-קוו שנקבע ב-1949 ואת הלגיטימיות של קיום ישראל בגבולות 1948-9.

הערות

- ¹ על-פי הפירוש המקובל, החלה "הפלישה הציונית" ב-1917. על-פי נאומו של עראפאת בעצרת א"ס מנובמבר 1974 הכוללת ל-1882.
- ² ערב ישראל 4-3, ע' 165.
- ³ אחת ההתבטאויות היא של ד"ר אברהם אפולע'ד בשאון שלשתיניה ממאי 1975, שטען כי הפלשתינים תובעים ריארגניזציה גמורה של ישראל וכי פלשתינ חייבת להיות מדינה אחת הכוללת ערבים-פלשתינים ויהודים-ישראלים.
- ⁴ ד"ר מחגי'פ עמר מהנהגת הפת"ח כתב, למשל, בראשית 1975 כי המדינה הדמוקרטית-החילונית שתקום בפלשתינ ותכיל מוסלמים, נוצרים ויהודים תהיה ערבית במהותה (ערב וישראל 6, עמ' 131-130 תרגום משאון פלשתיניה, ינואר-פברואר, 1975). דאד ברפאת, נציג אש"ף בז'נבה, טען בראיון ב-18.12.73 כי פירוש של "הקמת מדינה דמוקרטית חילונית... היצלמות מדינת-ישראל". ח'אלד אל-חסן, ממנהיגי פת"ח, אמר בקטר במרס 1974 כי "המדינה הפלשתינית הדמוקרטית שאנו קוראים להקמתה היא מדינה ללא ישראל...". ופירושן של "זכויות העם הפלשתיני... שיחרור מהנוכחות הציונית והפיכת פלשתינ לערבית". אל-ראי אל-עאמ, כוית, 3.4.74.
- ⁵ אל-נהאר (ביירות), 13, 15 במאי 1975.
- ⁶ חריה (לבנון), 17 בדצמבר 1973.
- ⁷ יאסר עראפאת נשאל על-ידי עתון יוגוסלאבי על רעיון פדרציה עם ישראל על כסיס שוויון והשיב כי הוא יסכים לכך אם הפדרציה תקרא פלשתינ (Zagreb Vjasnik u Srijedu 2.1.74).
- ⁸ ערב ישראל 4-3, ע' 105.
- ⁹ שם, עמ' 181, 202.
- ¹⁰ שם, ע' 219.
- ¹¹ שאון פלשתיניה, 45, יולי 1975, עמ' 202-201. דברים דומים של המאמר בראיון לנ'ואיש כרוניקל, אפריל 74 ולעתון הדני Berlingske Weekendari, 10.10.75. ראה גם ראיון לעתון ההולנדי Trouw מ-28.6.75, בנירמאוסלוק, 18, אוקטובר-נובמבר, 75, עמ' 11-10.
- ¹² נירמאוסלוק, מרס-אפריל 1975, עמ' 7-56.
- ¹³ ראיון ל-A.F.P., 24.12.75.
- ¹⁴ ג'ורנל אוף פלסטיין סטארס, 16, 4, קיץ 1975, ע' 39.
- ¹⁵ נהאר, 15 במאי 1975.
- ¹⁶ The Daily Star, Beirut, 5.9.74.
- ¹⁷ זין אפריק ע"פ על המשמר, 8.7.75 וכן אליאסבוע אל-ערבי, 17.3.75.
- ¹⁸ סוכנויות הידיעות 1.1.74, אל-נהאר 10.2.75.
- ¹⁹ ע"פ הארץ, 2.3.76.
- ²⁰ פירסומים שונים של אש"ף מציינים גם את הדוגמה הווייטנאמית כמופת לשילוב מאבק פוליטי וצבאי וניצול מטרות שלכיות להשגת היעד האסטרטגי.
- ²¹ עראפאת בנאום באו"ם, 13.11.74: סעיד חמאמי לעתון דני, 10.10.75.
- ²² ע"פ הארץ, 8.11.75.
- ²³ ג'ורג' חפס לכתב רויטר בביירות, 21.1.76.

עם יובל המאתיים

פרקים
בתולדות זיקתה
של ארה"ב
למזרח
ולארץ-ישראל

מרים בייקר, רות מילר: "חופיה המובטחים של כנען החדשה"

הרעיון של ירושלים בספרות האמריקאית, 1630–1894

ב־29 במרס 1630 הפליגה הספינה ארבלה מסאותמטון ופניה אל שממות אמריקה. בתוך חבורת הפוריטאנים היה גם ג'ון וינתרופ, ממסדיה של מושבת מפרץ־מסצ'וסטס. כמסגרת תפקידו חיבר וינתרופ דרשה להשמיעה באזני ה"זרע" של האומה החדשה. הרעיון שמאחרי הדרשה מוכר היה, שכן קהילה זו של יורדיים לא היתה קבוצה של מלחים שנאנסו לשמש בצי אף לא של פושעים המובאים כפועלים זולים לעולם החדש. אדרבה, היה זה חבר אנשים משכילים ועשירים שהתאחדו בשליחות קדושה. וינתרופ הסביר את תנאי המסע במונחים משפטיים שהזכירו לאנשיו את החוזה שעשו בינם לבין האלוהים, "שאם יביאנו בשלום למקום־מבוקשנו הרי שאישר את הברית הזאת וחתם את דבר שליחותנו".

כעוד הים גועש סביבם העניק וינתרופ בהירות דראמטית לפעלם ובתוך כך זיהה את ייסודה של המושבה החדשה עם ירושלים עיר־הקודש: "עתה הדרך היחידה למנוע את טריפת הספינה הזאת ולדאוג לדורות הבאים אחרינו היא לנהוג על־פי עצתו של מיכה הנביא, לעשות משפט, לאהוב חסד, ולהצניע לכת עם אלוהינו". אזהרתו האחרונה של וינתרופ מבהירה עד היום הזה איך תפס הפוריטאני את משמעותה האוניברסלית של האודיסיאה שלהם:

...מצוא נמצא כי אלוהי ישראל בתוכנו כאשר יוכלו עשרה מתוכנו לעמוד בפני אלף מאויבינו, כאשר יעשה לנו שבח ותהילה, ואמרו אנשים על המטעות העתידות לקום: ישימן האלוהים כמטעה של ניו־אינגלנד: כי שומה עלינו לתת אל לבנו כי נהיה כעיר עלי־גבע, ועיני כל באי־עולם נשואות אלינו; ולכן אם מעול נמעל באלוהינו בעבודה אשר אנו קמים לעשותה ובזאת יאסוף מאתנו את העזרה אשר עזרנו כיום, והיינו למשל ולשנינה בתבל ומלואה, ופתחנו את פיות אייבינו לדבר סרה בדרכי האלוהים ובכל הדוגלים בשמו; והכלמנו את פני משרתי האלוהים הנאמנים והפכנו את תפילותיהם לקללות על ראשינו עד אשר נבוער מן הארץ הטובה אשר אליה אנו הולכים.

כך הסביר וינתרופ את הרעיון המרכזי של הדרשה, שהגדירה לא רק את קדושתה של השליחות באותה שעה אלא גם את עתידה של חברה שעודנה קיימת מאות־שנים לאחר שיעברו אותם נוסעים אמיצי־לב מן העולם. וכך אושרה הברית ב־12 ביוני 1630, כאשר הביאם האלוהים בשלום אל חופיה של מושבה קטנה במסצ'וסטס שנקראה נְאִים־קִייקה. אחדים מאנשי הספינה נשארו והתישבו באותו כפר ולימים הסבו את שמו שְלֵם–שמה הקדמון של ירושלים.

בעקבות מושבת מסצ'וסטס קמו עוד מושבות בעלות חשיבות כלכלית, אך שום קבוצה אחרת של מתישבים מאותם ימים ראשונים של האומה האמריקאית לא זכתה להשפיע השפעה אינטלקטואלית או רעיונית מרחיקת־לכת כמיסדיה של "העיר עלי־גבע". שכן

ה"עיר" היתה משל לירושלים החדשה, ופירוש הדבר לגביהם באמריקה של המאה השבע-עשרה היה שהם ישראל חדשה, ארץ שתהיה מופת של יראת-שמיים לעולם הישן של אירופה. יתר על כן, פירוש הדבר היה שגם מנהיגיה המדיניים וסופריה של אמריקה עתידים לבחון אותה ולתהות על קנקנה. הנה על כן יש בספרות של אמריקה נימה דיאקטית נמשכת-והולכת.

הדבר המתחורר בהתפתחות ההיסטוריה הרוחנית של אמריקה הוא חשיבות הרעיון של "ירושלים החדשה". במידה שגילמה אמריקה שליחות קדושה אל המדבר היה זה מתפקידם של סופריה להעלות על נס אותה שליחות, או, באורח רב-משמעות יותר, להוכיחה על פניה בשל סטייתה מן המטרה שנקבעה לה ממרום. כדיבוק מהלך רעיון-האומה בספרות. בין אם הכותב הוא מייקל ויגלסוורת, המתאר ב-1662 את "ויכוחו של אלוהים עם ניו-אינגלנד", ובין אם פראנק נוריס הוא הבודק את המונופול על מסילות-הברזל בהתמנון ב-1901 ובין אם המדובר בחלום אמריקאי של נורמן מילר שנכתב ב-1965, אחד הוא הנושא השליט: חוסר-האפשרות להביא את רוח האדם לידי הבשלה בחברה שסרה מדרך-הישר.

פעמים רבות-מספור מוזכרת ירושלים בדרשות הפוריטאנים האמריקאים של המאה השבע-עשרה. הקדושים של מסצ'וסטס ראו עצמם ברוכים או נדונים לכליה חליפות, כניסוחו של סמואל וילארד, כוהן-דת וסגן-נשיא של הארוורד, בידי אל ה"נוהג לברך עם אשר כזה, כאשר בירך את ישראל ויהודה בימי דוד, שלמה, יהושפט, חזקיהו ויאשיהו: ואילו כאשר הללו נתפסים לחטאים המעלים את חמת האלוהים, צפויים העם לסבול ייסורים בשל כך". בפגעים שבאו על ירושלים המקראית רואה המטיף הקבלה למציאות החיים בניו-אינגלנד. בגלל אבעבועות ומלחמות עם האינדיאנים, רעב ובצורת, סופות וטביעת ספינות היו המתישבים האמריקאיים שרויים בסכנה גדולה יותר, אבל אפשר היה לשאת הכל מפני שבני-ישראל תמיד ידעו תלאה ופגע ויכלו להם. הכל הפך להיות מבחן, ובכל אשר אירע ידעו המתישבים שהם ראויים לעונש. מרי ראולנדסון, אשת כוהן-הדת של לאנקאסטר אשר במסצ'וסטס, נחטפה יחד עם אחדים מילדיה בידי חבורה של אינדיאנים. פרשת שביתה נכתבה לאחר שחזרה בשלום אל בעלה, אבל הצרות שסבלה והאומץ בו עמדה בהן מוסיפים לשמש עדות לכוח-הסבל של המתישבים הראשונים. בסיפור-המעשה שלה מספרת מרת ראולנגטון על הלקח שלמדה:

...ואני תקוה שאוכל לומר במידה ידועה, כמו שאמר דוד, "טוב לי כי אראה עוני"... למדתי להשקיף אל מעבר לתלאות ההווה הקטנות יותר, ולשקוט תחתיהן כמו שאמר משה, בספר שמות יד, 13, "התיצבו וראו את ישועת יהוה".

מחמת כוכבי-שביט וסופות-רעמים עזות שהתחוללו בניו-אינגלנד ב-1672 הזהיר הכוהן אינקריס מיידר את צאן-מרעיתו מפני החורבן שיבוא עליהם בקרוב אם לא יתקנו את דרכיהם. בדרשתו "קרוב יום צרה" מדגים מיידר את מורת-דירתו נוכח התמעטות אדיקותם ועניינם המוגבר במנעמי החומר. מיידר הזהיר את בני עדתו שהאלוהים שולח לילדיו האמריקאים אותו אשר נתן לירושלים על חורבנה המתקרב:

... אותות נגלו בשמיים ובארץ, והם מנכאים תמורות עגומות אשר תבואנה... מימרה מהוללה היא שהאלוהים לעולם אינו מכיבא משפטים גדולים על איזה מקום שהוא בלתי אם יזהיר תחילה, באיזה אותות רבי-משמעות / כך עשה האלוהים למצרים בימי-קדם: וכך היה בירושלים, שנים אחדות לפני החורבן הרומאי.

טענתו של מיידר, שניו-אינגלנד יש לה משמעות מיוחדת בתכנית האלוהית, הדגישה את הרעיון שעקב זאת המתנחלים נושאים בחובה גדולה עוד יותר לקיים את אדיקותם: ...בלי ספק יש לאדון ישוע כבוד מיוחד למקום הזה, ולעם הזה. זוהי ארץ-עמנואל.

אצבע־אלוהים היא שהנוצרי הפליא לעשות ונישל את השטן אשר קלד לבטח בקצווי־ארץ אלה דורות על דורות, האלוהים יודע כמה, וכאן כמו הוריד האדון את ירושלים החדשה ממרום; הוא־יתברך שוכן במקום הזה: לכן רשאים אנו להסיק כי עונש יביא עלינו כעבור חטאינו.

בניגוד לזה, הרחק דרומה, בסיפור גושן משנת 1625 בשם "משא על וירג'יניה", הדגיש סמואל פרצ'אס (Purchas) את הרעיון המצודד יותר של "חלב ודבש" בנסינונו לפתות מתישבים לבוא אל הארץ שבעיניו היתה ארץ־ההבטחה האמיתית—וירג'יניה:

זהו: כנען, הבטחת אברהם, ירושת ישראל, מופת־שמיים ומשול־ארץ! מה היו אוצרותיה? וכי לא ענכי אשכול היו אלה, צרי־גלעד, הלכנון המשופע כארוים, בקעת יריחו הדשנה, טללי השמיים, תנובת האדמה, תכונת האקלים, זיבת (לא חולות־זהב כי אם) חלב ודבש (הצטרכויות, ומנעמי חיים, לא תהומות־תאנה שאין להן תכלה), המצב הנות על שני ימים, ושאר דברים כאלה (פחותים פייכמה?) לעומת אלה של וירג'יניה?

בנימה דומה לזו כתב ג'ון האמונד ב־1656 חיבור מצודד־נפש הקרוי לאה ורחל, או שתי האחיות הפוריות וירג'יניה ומרילנד, בו הבטיח לשומעי־לקחו כי שתי המושבות התאומות זכות לא רק חלב ודבש כפתוב כי אם גם צדפות, בשר־צבי וטבק. שני ספרי־המסעות מפיקים אנינות־דעת.

הציגן בירושלים מוסיף לאפיין את הכתבים של איש־דת בני המאה השמונה־עשרה כגון יונתן אדווארדס וג'ון וילמן. אפילו הדאיסט בעל־הנימוסים בנימין פראנקלין שואב מסיפורי אברהם וראובן בבואו לכתוב "משל נגד הרדיפות" ו"משל על אהבת־אחים". ואולם המאה השמונה־עשרה היא גם תקופת התבגרותן של המושבות, והגימה נעשית גיבורית וחגיגית בבירור עד שהאידיאל של "ירושלים החדשה" נדחק זמנית הצדה ומפנה מקומו למופת־הריפובליקה החדשה: בהתאם לכך אוצר־הדימויים פונה אל גיבוריהן של יוון ורומא. למשל, מזמינים אנדרטת־שיש של ג'ורג' וושינגטון והפסל מעטה על מנהיג המהפכה תוגה משל כאילו היה "איש־מלחמה גדול דמוי־היראקלס—בדומה לווינוס של המרחץ, מגוג גדול איש־מלחמות"—קיצורו של דבר, זיאוס גדול היושב עירום מתחת ללבוש־המלכות אשר לו. בדומה לזה פילים ויטלי, המהוללת כמשוררת השחורה הראשונה של אמריקה, מערבבת ביד נדיבה את ההשאלות מן העבר הקלאסי והמקראי. שיר אחד כזה, שנכתב ב־1772, הוא הלל לסקיפיו מורדה, צייר אפריקאי צעיר שהיה גם הוא עבד בבוסטון. היא מציירת לו חיי־נצח מפוארים בירושלים־של־מעלה:

And may the charms of each seraphic theme
Conduct thy footsteps to immortal fame!
High to the blissful wonders of the skies
Elate thy soul, and raise thy wishful eyes.
Thrice happy, when exalted to survey
That splendid city, crown'd with endless day,
Whose twice six gates on radiant hinges ring:
Celestial Salem blooms in endless spring.

השירה האפית הראשונה שנכתבה באמריקה נקראה "כיבוש כנען", שירה באחד־עשר ספרים מאת טימותי דווייט, משורר המהפכה. היא הופיעה ב־1785 במסגרת חגיגות ייסודה של האומה החדשה. זהו תיאור אליגורי של מאבקו של הגנרל ג'ורג' וושינגטון

לשיחרור המושבות מעול הבריטים. הספר העשירי מתרכז בירושלים ובכיבוש העיר בידי הרומאים:

Then countless millions seize the bloody shield,
And Death's black ensign glooms the fading field.
Lo, Zion's domes what grimly hosts inclose!
See sun-bright eagles lead her gathering foes!
High o'er her walls, what threatening engines rise!
And hark, what clamours murmuring mount the skies;
With clouds, pursuing clouds, the terrors grow;
More fierce the blaze, more dark th' invading woe.
But why should dismal scenes distress thy sight,
Or grief unnerve thee for th' impending fight?

כאורח רב־משמעות מרמז הקטע על גזירה־שווה עם אמריקה העולה עטורת־נצחון מן המצור שלה, ובנקל עובר המשורר מן התיאור ההיסטורי של ירושלים המותקפת אל ירושלים החדשה – המסומלת שוב בשם "שָׁלֵם":

From Salem's favored hills, the bliss shall stray,
Glad every land, and stretch to every sea;
But chief far onward speed in western flight
And bless the regions of descending light.
Far o'er yon azure main they view extend
Where seas, and skies, in blue confusion blend,
Lo, there a mighty realm, by Heaven design'd
The last retreat for poor, oppress'd mankind!

דווייט רואה בחזונו גן־עדן המופק משממתה של אמריקה ואשר העם הנבחר של האלוהים מביא לידי מימוש:

Far from all realms this world imperial lies;
Seas roll between, and threatening storm's strife;
Alike unmov'd beyond Ambition's pale,
And the bold pinions of the venturous sail:
Till circling years the destined period bring
And a new Moses lifts his daring wind,
Through trackless seas an unknown flight explores,
And Hail as a new Canaan's promised shores.

שורות הסיום של דווייט בחלק זה מזכירות את הרעיון של וינתרופ מן המאה השבע־עשרה ואת "העיר עלי־גבע", שנתגלגלה עתה ב"חופי־ההבטחה של כנען חדשה".

יהודה וירושלים חוזרות ולובשות חשיבות במאה התשע־עשרה. אמרסון כתב ביומניו, "צליל נגינה היוצא מארץ יהודה מנסר במרחבי הזמן הרחק יותר מן ההמולה המטורפת של שלטון־הטרור". אך עתה התעניינות בירושלים כעיר־קודש מודרנית היא הממריצה את כתבי־העת והעתונים של הזמן הוא להתמיד בפירסום יומני־מסעות. הצמיחה המהירה של ירחונים והעושר הגובר של העם האמריקאי מאפשרים בצירופם הכללת טורים קבועים המתארים כל מיני מסעות. למשל, כוהן של קהילה קטנה שבני־עדתו שלחו אותו לארץ־הקודש חזקה עליו שישלח הביתה ידיעות שבועי לפירסום בעתון המקומי. יש שפע תיאורי־מסע מירושלים, הנכתבים לא רק בידי אישים מקומיים אלא גם בידי סופרים בעלי־שם. מארק טוויין עשה זאת בשביל כתבי־העת של מערב ארצות־הברית, אלטה קאליפורניה. ויליאם קאלן בראינט, משורר ועורך הטריביון הניו־יורקי, סיפר על הטיול שלו במכתב מן המזרח שנכתב ב־1856. אותה שנה נתפרסמו היכרויות מזרחיות או איגרות מסוריה מאת ויליאם הנרי דיפ־ורסט, מחבר־רומנים בן המאה ה־19. ג'ורג' ויליאם קרטיס, סופר הטריביון במזרח הקרוב, שיגר את רשמיו בצורת שני יומנים, רשימות של חיזואני מן היאור (1852) והחיזואני מסוריה (גם־כן 1852). בכתבי־העת החדש Harper's Monthly היה אחד הפירסומים האהובים ביותר, שנמשכו כמעט שנתיים, זכרונות מארץ־הקודש מאת הרוורנד ג'ייקוב אבוט, איש נודע־לשם בימים ההם, כוהן של קהילה קטנה ממסצ'וסטס. כל פרק של הזכרונות מתרכז בצד אהר בחייה של ארץ־הקודש: בית־לחם, נצרת, ירושלים. כל גליון כולל תחריטי־פלדה מפורטים של המקומות השונים כמו גם מפות ממסעיו של אבוט. שום פרט לא היה פחות־ערך מדי; שום דבר לא נמסר לעתים קרובות מדי. אפשר היה לומר על קהילה־קוראים האמריקאי החדש שהוא זולל ממש סיפורים על ארץ־ישראל וירושלים. אולם התברר כי צד אחד בסיפורים החדשים האלה על ירושלים גרם טירדה לפתב. ירושלים העלתה תמיד בדמיון תמונה של קדושה, אך עתה היתה זו נוגדת את המציאות. סופרים שלהוטים היו לספר על חמדוּתיה של עיר־הקודש ועל חזוּתה האלוהית נתקלו בקדמות שצביונה מדכדך או מושחת. בחיבורו של ג'ון רוס בראון, יוסף: או נסיעתו של הפראנצ'י: מסע־עלב במזרח, שנכתב ב־1853, יש מספר אחד מבדח היוצא למסע מדוקדק לארכה ולרחבה של ארץ־ישראל וסופו נכזב למעצבה. סיפורו של בראון על ירושלים הופך להיות שיגרה כמעט. הוא מתרכז בחלאיה ובדלותה של העיר כמו גם בתחושת אי־הנחת הטמונה ביסוד אִפִּיים המורכב של האזרחים:

אִי־הוודאות בה מחזיקה כל כת בזכויות הפולחן שלה בירושלים: עירוב החומרה והרישול שבחוק התורכי: ההתלהבות הקנאית המפעמת את כל הכיתות, והשנאה החשוכה השוררת ביניהן, מצמיחים רגשות של איבת־נצח ומריבות־דמים.

רק מעט ממה שמוצא בראון מאמת את הדימוי של ירושלים כמרכז קדוש. התיאור שלו השפיע במישרים על הרמן מלוויל, שכתב את קלארל, שירה על ירושלים בשנות ה־50 למאה שעברה, ועל מארק טוויין, שכתב את תמימים בחזי־לארץ ב־1869. בכל שלושת התיאורים אנו מוצאים שורות חופפות, הגם שנעימתו של טוויין בחיבורו שלו היא קומית ואירונית ואילו זו של מלוויל טראגית.

מלוויל עשה את דרכו לירושלים ב־1857, ושם אסף חלק גדול מן החומר לשירה שלו, אף כי היא עצמה לא נתפרסמה אלא ב־1876. יומניו של מלוויל העוסקים במסע לארץ־הקודש משקפים את האופי המורכב של מזגו היוצר. נסיעתו נועדה להחלמה והתאוששות לאחר שזמן קצר לפני כן נכשל הרומן שלו, המוזר והמיוסר, פייר. הנה כך הלך־הרות של הדמות המרכזית בשירה, הצעיר קלארל, סטודנט מאוכזב לתיאולוגיה, הוא בבחינת הד

לייאושו הפרטי של מלוויל עצמו. הסיפור של קלארל עוסק בנושא החיפוש. בדומה לסטיפן דיידאלוס ביוליסס משוטט קלארל בעיר ובארץ העשירות במסורת ובערכי-רוח, אך חרף כל חיפושיו אין הוא מוצא תחייה לא ברות ולא כרגש. פרשת-האהבים הקצרה של קלארל עם יהודיה צעירה בשם רות מסתיימת בטראגדיה והידידות הלוהטת שהוא הוגה לחבר לעליה-לרגל, ניין, מושבת ריקם. ירושלים של אמצע המאה התשע-עשרה, שאליה בא קלארל, היא עיר של עיי-חרבות. על אף הקדמות המהוללת שבגללה קלארל משוטט ומחפש חזיונות שיאמתו את "שָׁלֵם" של ימי תלמודו, הוא מוצא כי גני שלמה הפכו עתה "ערוגת כרוביות / לשמש את מטבחי העיר".

עם שקיעה, שעה חביבה על הביוגרפים של ירושלים, כאשר האזרחים מתהלכים להם להנאתם, מעפיל קלארל אל הר-הזיתים ומשקיף על "שדה קטן ומחריש, חשוף כמעט כליל", שהוא רקע בגידתו של יהודה איש-קריות בישוע הנוצרי. לעיני קלארל נמצאת גם חקלדמא, בית-המתים הנודע לגנאי. המחזה מעורר בקלארל חלחלה, ובאימה אילמת הוא מקשיב למורה-הדרך שלו, האומר:

Come early here

A sign thou'lt see." —Clarel drew near;

"What sign? he asked. Whereto with sighs

"Abashed by morning's holy eyes

This field will crimson, and for shame."

Struck by his fantasy and frame,

Clarel regarded him for time,

Then noted that dull reddish soil,

And caught sight of a thing of grime

Whose aspect made him to recoil——

A rotting charnel-house forlorn

Midway incarthed, caved in and torn.

And Clarel knew——one scarce might err——

The field of blood, the bad Aceldama.

קלארל אינו יכול להיות שותף למצב-הרוח הקליל יותר של האנשים היוצאים לשוח לרוח-הערב אף לא להבטחתו של מורה-הדרך, כי השמש ששקעה "מעבר לגיא-מולך זה" תשוב-תופיע בבוקר יפה משהיתה.

באפס-מטרה משוטט קלארל בחוצות ירושלים. ביום המחרת, שוב לעת השקיעה, עתה ביום-הששי, הוא בא אל "כותל הנהי". קלארל הנואש סובל מאבדן-אמונה פאטאלי כמעט. הוא מתכונן ביהודים המטפסים טכס קדום על הרקע הנוגה של שברי-אבנים:

They came upon a sunken yard

Obscure, where dust and rubbish blow.

Felonious place, and quite debarred

From common travel. On one side

A blind wall rose, stable and great--

Massed up immense, an Ararat

Founded on beveled blocks how wide,
 Reputed each a stone august
 Of Solomon's fane * (else fallen to dust) *temple
 But now adopted for the wall
 To Islam's courts. There, lord of all
 The Turk permits the tribes to creep
 Abject in rear of those dumb stone,
 To lean or kneel, lament and weep;
 Sad mendicants shut out from gate
 Inexorable. Sighs and groans:
 To be restored! We wait, long wait!
 They call to count their pristine state
 On this same ground : the lifted rows
 Of peristyles : the porticoes
 Crown upon crown, where Levite trains
 In chimes of many a silver bell
 (Daintily small as pearls in chain)
 Hemming their mantles musical——
 Passed in procession up and down,
 Viewing the belt of guarding heights,
 And march of shadow there, and flights
 Of pigeon pets, and palm leaves blown;
 Or heard the silver trumpets call——
 The priestly trumps to festival.
 So happy they; such Judah's prime
 But we, the remnant, lo we pale;
 Cast from the Temple, here we wail——
 Yea, perish ere come Shiloh's time

קלארל תופס שחרף השממה הגשמית שלגגד עיניו יש להם ליהודים אמונה, והכרה זו
 מניעתו לאחר-מכן לבקש את ישועתו ברות, אשה יפהפיה יוצאת-אמריקה.
 משפחתה של רות היא מעין מקרה דראמתי של מיזוג שתי המסורות שמלוויל, מחבר
 מופי דיק, הכיר בהן שטבועות הן במהותה של התרבות האמריקאית. אביה של רות, נתן,
 אינו יהודי; הוא דווקא אמריקאי "גוי" שמוצאו מפוריטאנים בני המאה השבע-עשרה
 אלא שנתגדל במסורת של בן-ישראל שהוגלה מן הארץ המגעת לו בזכות:

Nathan had sprung from worthy stock——
 Austere, ascetical, but free,
 Which hewed their way from sea-beat rock
 Wherever woods and winter be.
 The pilgrim——keel in storm and stress

נתן לקח לו לאשה יהודיה אמריקאית, הגר, ומלוויל מרמז שוב על הטבעיות של זיווג הנשען על מורשה משותפת.

'Twas passion. But the Puritan—
Mixed latent in his blood—a strain
How evident, of Hebrew source;
'Twas that, diverted here in force,
Which biased—hardly might do less.
... Agar rejoiced nor knew
How such a nature, charged with zeal,
Might yet overpass that limit due
Observed by her. For woe or weal
They wedded, one in heart and creed.

מלוויל מתאר בפרטיפרטים את החלטתה של הגר לחזור עם נתן ועם רות בתה לירושלים, שהיא תכלית שליחותו של הציוני:

The Hebrew seers announce in time
The return of Judah to her prime ;
Some Christians deemed it then at hand
Here was an object : Up and on !
With seed and tillage help renew—
Help reinstate the Holy Land.
Some zealous Jews on alien soil
Who still from Gentile ways recoil,
And loyally maintain the dream,
Salute upon the Paschal day
With *Next year in Jerusalem !*

אבל לבה דווי עליה שכן זוכרת הגר את ביתה הירוק והמטופח באמריקה. כאן עדיין לא נגעו ידיהם הגואלות של ציונים בני המאה העשרים בטרשיה של ארץ־יהודה: ירושלים היא מדבר־שממה החסר את הפרחים ואת ניתוח הדשאים הצומחים ליד הדלת. הגר חייבת עכשיו לבחון את החלום ב"מעשה".

קלארל אין לו שם חלום. אין לו שרשים, אין לו אידיאל שאליו יוכל לשוב. אף שהוא מוצא לו מקלט־לשעה באהבתו לרות, הרי מותו הפתאומי והאכזר של נתן מידיהם של ערבים זרים ועוינים מרחיק אותה מחברתו, שכן המנהג היהודי אוסר עליה לראותו בימי אבלותה. שיטוטיו של קלארל בחוצות ירושלים נמשכים בנימה נכאה עוד יותר. הדת אינה יכולה לעודדו; האהבה נמנעת ממנו; העיר שאליה עלה לרגל מלאה מצורעים ורוחות־רפאים של מסגירי המשיח. דומה כאילו גורל טראגי אופף אותו, ועם שהוא מסתכל בהלוויה המתפתלת ברחובות ונושאת את גופתה של נערה צעירה, אות מבשר למותה העתיד של רות, תחושת־האבדן שלו מציפה אותו. לאחר זמן, כשקלארל חוזר לירושלים אחרי מסע ברחבי ארץ־הקודש, ימי חג־הפסחא ממשמשים־זכאים ובכואו שוב הוא מספיק לגלות את הקברנים שעה שהם קוברים את רות:

As up from Kedron dumb they drew,
Then first the shivering Clarel knew
Night's damp. The Martyr's port is won—
Stephen's ; harsh grates the bolt withdrew ;
And, over Olivet comes on,
Ash Wednesday in the gray of dawn.

"הרהזיתים באור־הדימדומים", שהוא עתה הסמל הנוגה של ירושלים, הוא המראה האחרון שרואה קלארל בארץ־הקודש. בהביטו לאחור הוא זוכר את המלים שאמר ניון קודם־לכן כאשר התכונן בירושלים באור בין־השמשות, "מה־כודדה בראש ההר / תשב העיר; ומה־דוממה – / מה־דוממה!"

מארק טוויין אסף חומר ליצירתו האמנותית, תמימים בחוץ־לארץ, במסע קודם לירושלים ב־1867, כאשר הפליג ככתב־חוץ של העתון אלמה קאליפורניה מסן־פראנציסקו. תמימים בחוץ־לארץ ממשיך בחוט הקומי המצוי ביוסף של בראון שכן המספר של טוויין הוא אמריקאי אופטימי, בוטח־בעצמו, שבא "לעשות" את "ארץ־הקודש". הואיל ומנוי־גמור אתו לראות כל מה שצריך לראות, אנו נלקחים לסיור מסחרר בירושלים בפרק השבעה־עשר, שכל האתרים של קלארל מוזכרים בו אך בהדגשה שונה עד מאד. עולי־הרגל שלנו דוחסים יותר מדי לתוך יום אחד. יכול אדם ללעזט מראות עד לזרא ממש כמו שילעט מיני־מתיקה. מה שראינו מאז סעדנו פת־שחרית הבוקר די היה בו להמציא לנו מזון למחשבה משך שנה תמימה אילו יכולנו לראות בנחת את המבקומות השונים ואילו הסתכלנו בהם מתוך־מתון. ביקרנו בכריכת־חזקיה, מקום שראה דוד את אשת אוריה עולה מן הרחצה וחשק בה.

עברנו ברכיבה את גיא בן־הינום, בין שתיים מכריכות גיחון, וליד אמת־מים שכנה שלמה, שעודה מעבירה מים לעיר. עלינו על הרה־עצה־הרעה, מקום שם קיבל יהודה איש־קריות את שלושים שקלי־הכסף שלו, וגם השתהינו רגע תחת העץ שלפי מסורת עתיק־ימים תלה עליו את עצמו.

שוב ירדנו אל הגיא, ואז החל מורה־הדרך לתת שם והיסטוריה לכל אבן וסלע שהגענו אליהם: "זה היה שדה־דמים; החציבות האלו בסלעים היו בתי־תפילה ומקדשים למולך; כאן זכחו ילדים; שם שער־ציון; עמק עושי־הגבינה; העופל; כאן מסתעף עמק־הושפט – מימינכם באר־איוב".

"זה הרהזיתים; זה הרהמשחית; קבוצת הפקתות היא כפר־השילוח; כאן, שם, בכל מקום, גן־המלך; תחת העץ הגדול הזה נרצח זכריה כוהן גדול; שם הרהמוריה וחומת בית־המקדש; קבר אבשלום; קבר יעקב הקדוש; קבר זכריה; שם מנגד, הגן של גת־שמונים וקבר הבתולה מרים; שם בריכת השילוח, ו – "

המספר מפליג והולך בקצב לא־אומן, ובדוחק הוא מבדיל בין חוויה אחת לבאה אחריה. נותר לו לקורא לתהות על התמונה של עולי־הרגל היושבים תחת העץ שעליו תלה יהודה איש־קריות את עצמו בגני־שלמה. נגוזה הנימה הטראגית שליוותה את תיאור "שדה הארגמן" בקלארל; "שדה־דמים" של טוויין הוא רק אחת מן התחנות המרובות בסיור נטול־נשימה זה בירושלים.

למרות הטיפול האירוני של טוויין, נשארה ירושלים נושא ספרותי רציני לסופרי המאה התשע־עשרה, במיוחד למשוררים. שירתו של בייארד טיילור, "ירושלים", מציירת עיר רצוצה שנהרסה בפלישת הרומאים. וכך לשון קריאותיו הליריות של טיילור להחייאת העיר:

Who shall rebuild Jerusalem? —
 Her scattered children bring
 From Earth's far ends, and gather them
 Beneath her sheltering wing?
 For Judah's sceptre broken lies,
 And from his kingly stem
 No new Messiah shall arise
 For lost Jerusalem!

אותו רעיון, בעיקרו של דבר — הקינה על ירושלים הרוסה — מופיע בשירו של ויטיאָר
 "יחזקאל":

On Israel's bleeding bosom set,
 The heather heel is crushing yet;
 The towers upon our holy hill
 Echo Chaldean footsteps still.
 Our wasted shrines, — — who weeps for them?"
 Who mourneth for Jerusalem:
 Who turneth from his gains away: — —
 Whose knee with mine is bowed to pray?
 Who, leaving feast and purpling cup,
 Takes Zion's lamentation up?

שוב ושוב מתוארות תלאותיה של ציון, והדמיון לאמריקה של המאה התשע-עשרה, המשוסעת ריב-אחים ועבדות, מעורר את לונגפלו לראות בנושאים של ירושלים סמל מפורש לרוח המרקיבה של מולדתו-הוא. יודעים אנו על התעניינותו המתמדת של לונגפלו בארץ-ישראל ובגורל היהודים לא רק מתוך שירו המופר יותר, "בית-הקברות היהודי בניופורט", ומתוך יצירתו הדראמטית הרחבה, יהודה המקבי, אלא גם מתוך שיריו העוסקים בעבדות, שבהם הוא מתאר את מצוקתו של העבד המעונה המזמר מזמרת-הילים בלילה. שורותיו מעלות בזכרוננו נצחון בירושלים:

Loud he sang the psalm of David!
 He, a Negro and enslav'd,
 Sang of Israel's victory,
 Sang of Zion, bright and Free...

In that hour, when night is calmest
 Sang he from the Hebrew Psalmist
 In a voice so sweet and clear
 That I could not choose but hear,

Songs of triumph and ascriptions,
 Such as reched the swart Egyptians,

When upon the Red Sea Coast
Perished Pharoah and his host.

אותו נושא, בעיקרו של דבר, חוזר-ונשנה בשיר אחר של לונגפלו על העבדות הקרוי
"האזהרה". הוא מזהיר את אמריקה ואומר שאם לא תיפטר מקללת העבדות הרי אפשר
שגורל הפלשתים נוכח חמת-זעמו של שמשון יהיה גם גורלה של אמריקה:

Beware! The Israelite of old, who tore
The lion in his path—when, poor and blind,
He saw the blessed light of heaven no more,
Shorn of his noble strength and forced to grind
In prison, and at last led forth to be
A pander to Philistine revelry,—

Upon the pillars of the temple laid
His desperate hands, and in its overthrow
Destroyed himself, and with him those who made
A cruel mockery of his sightless woe ;
The poor, blind Slave, the scoff and jest of all,
Expired, and thousands perished in the fall !

There is a poor, blind Samson in this land,
Shorn of his strength and bound in bonds of steel,
Who may, in some grim revel, raise his head
And shake the pillars of this Commonweal,
Till the vast Temple of our liberties
A shapeless mass of wreck and rubbish lies.

ירושלים גם שימשה סמל פרטי למשוררת האמריקאית בת המאה התשע-עשרה, אמילי
דיקינסון. הנושא הדראמתי של גת-שמנים ומעשה הצליבה סיפק לה השאלות לסבלה
האישי. היא ציירה לה את עצמה כרבקה הבאה לירושלים, כמשה בכניסתו לארץ-כנען
או, כמו בשיר שלמטה, כישוע המוקע על הצלב:

One Crucifixion is recorded—only—
How many be
Is not affirmed of Mathematics—
Or History—

One Calvary—exhibited to Stranger—
As many be
As persons—or Peninsulas—
Gethsemane—

Is but a Province —in the Being's Centre —
 Judea —
 For Journey —or Crusades's Achieving —
 Too near —

Our Lord —indeed —made Compund Witness —
 And yet —
 There's newer —nearer Crucifixion
 Than that —

דיקנסון ראתה בירושלים ופגיעה הקבלה ישרה לדחייתה ו"צליבתה" שלה ביד מבקרים בני־זמנה. נתיבה, כך היא חוזרת ואומרת לנו בשיריה המרובים, הוא דרכם של ילדי המקרא: סבל, השלמה, מוות, וכסופו של דבר תקומה מן המתים. כמו שקם ישוע מן הקבר, כמו שיצא משה חי מיציאת־מצרים, כך גם תצא שירתה של אמילי דיקנסון חיה מימי־האכזב של תקופת־חיה שלה.

תמונה אחת אחרונה של ארץ־הקודש אנו מוצאים בגמר סיפורו הקומי של מארק טוויין, תום סויר בחוץ־לארץ. האק, תום וג'ים, שהמריאו בכדור פורח לטיול לאירופה, מוססים ממסלולם עקב סערה קשה. הם נוחתים ב"סאהארה הגדולה". וכך מצייר טוויין אותה שלישייה של גיבורים בריתופה מעל הר־סיני. תום הוא המדבר:

... ועד שפילה את ארוחת־הערב נמצא מעל למקום שבו חצו בני־ישראל את ים־סוף כאשר ניסה פרעה להדביקם ונלכד כמים. אז נעצרנו, וסקרנו את המקום היטב, וג'ים נהנה לראות את זה. הוא אמר שעכשיו הוא יכול לראות הכל בדיוק כמו שקרה; הוא יכול לראות את בני־ישראל צועדים להם בין חומות המים, והמצרים באים שם מרחוק, ממהרים ככל אשר יוכלו, והוא רואה אותם נכנסים פנימה בשעה שבני־ישראל יוצאים החוצה, ואחרי־כך, בהיות כולם בפנים, הוא רואה את החומות קורסות עליהם ומטביעות אותם עד האחרון בהם. אחרי־כך המשכנו שוב, ונחפזנו וריחפנו מעל הר־סיני, וראינו את המקום שבו שיבר משה את לוחות־האבן, ואת המקום שם חנו בני־ישראל בעמק ועבדו לעגל־הזהב; והכל היה מעניין במידה שאין למעלה ממנה, ומורה־הדרך ידע כל מקום בדיוק כמו שאני יודע את הכפר בבית.

כמזיגה המתמדת של המבדח והרציני נוסח־טוויין הם יוצאים לדרך הביתה בהפריחם את הכדור הפורח מראש הר־סיני, אך לא בטרם ישלח תום, כותב־מכתבים נלהב — אחרי הכל הוא היחיד בשלושה היודע לכתוב — את האיגרת האחרונה הזאת לדודה פולי בבית: יום ה' אחרי־הצהריים. — תום סויר האַרְנוֹרְט (אוֹוִירוֹנאוֹט) שולח דרישת־שלום לדודה פולי מהר־סיני, מקום שהיתה תיבת־זנות, וכך גם האק פין, והיא תקבל אותה מחר בבוקר בשש־שחצי.

תום סויר האַרְנוֹרְט

בהצרת־שוליים מאת טוויין נאמר לנו כי הטעות בקביעת מקומה של תיבת־זנות היא "מן־הסתם שגיאתו של האק, לא של תום".

גבריאל צפרוני: A.U.B.

כאשר תגגה האוניברסיטה האמריקאית של ביירות (A.U.B.) את יובל המאה לייסודה, בקיץ 1966, היו שחמדו לצון ואמרו כי "לאחר הקוקה-קולה זוהי הנוכחות האמריקאית המכובדת ביותר באיזור המופרע ביותר". בשלהי 1976, בלבנון שאינה יודעת מה יהיה עליה בעוד שבוע, יש צליל גרוטסקי לתחזיות ארוכות-טווח מיום אתמול. מי שעניין בראשו יכול היה לראות מכבר שלאוריימים צפויים לאוניברסיטה זו זעזועים גדולים מאלה שבאו עליה בתקופה העותומאנית, בימי המנדט הצרפתי, ובעבר הקרוב יותר. לרצונה או לאנסה, אף שהיתה בבחינת ערש הלאומיות הערבית – שלמראית-עין טיפחה את האשליה שחירות מדינית תפיל את המחיצות בין נוצרים למוסלמים – היא צועדת לקראת "התאסלמות".

ג'ורג' אנטוניוס, ההיסטוריון הערבי-הנוצרי של הלאומיות הערבית, מסביר לא אחת בספרו¹ שעוד לפני 90 שנה ראו הנוצרים בלאומיות הכל-ערבית, שנולדה על ברכי המחנכים האמריקאיים בביירות, דרך משותפת לאחנה כל-ערבית. בקיץ 1919, כאשר הגיעה למזרח התיכון ועדת קינג-קרין מטעם הקונגרס האמריקאי כדי לבחון את השקפות התושבים על עתידו המדיני של האיזור, שמעה מפי ראשי האוניברסיטה האמריקאית את הדעה שהמנדט על סוריה ולבנון לא לצרפת הוא יאָה אלא לארצות-הברית, שהוכיחה את נאמנותה לאיזור כולו (ועוד נשוב לתפקיד התעמולתי שמילאה האוניברסיטה בהקשר זה).² חיפוש־דרך ציינו מאזומתמיד את פטרוניו של המרכז הרוחני האמריקאי במזרח, ואפייני הדבר שלתגיגות יובל-המאה קבעו מנהליו פרס למחקר בנושא: "האוניברסיטה ואי-המחר".³

מאז 1866, כאשר בא הרוורד דניאל בליס, מראשי המיסיון האמריקאי, ופתח את המוסד החינוכי שנקרא אז "הקולג' הסוריה-הפרוטסטנטית", היתה האוניברסיטה האמריקאית חלוצת הקידמה בחינוך במזרח התיכון. כך, למשל, בשנת 1924 היתה הראשונה שפתחה שעריה לנשים. שתי הסטודנטיות הראשונות באו מקאהיר ומירושלים, וכדי להסיר לזות-שפתיים הסתירו את פניהן ברעלה כפולה ובעליהן למדו לצדן. (לפני שנה למדו באוניברסיטה זו כשמונה-מאות סטודנטיות, בהן אחת מסעודיה).

זכתה האוניברסיטה המודרנית הראשונה באזורנו שבין שתי מלחמות-העולם ולאחריהן ניצבו מוסמכיה ברוב עמדות-המפתח המדיניות במזרח הקרוב. ויליאם פולק, ראש המכון על שם עדלי סטיבנסון בשיקאגו ואיש המקורב לחברות-הנפט הגדולות, קורא להשפעה סגולית זו: "הקשר הביירותי", ולא בכדי.⁴ בוועידת סן-פראנציסקו בה נוסד האו"ם השתתפו תשעה-עשר מוסמכים של האוניברסיטה, רובם כראשי-משלחות. בשנות הלימודים 1973/74, כשנה אחת לפני פרוץ מלחמת-הלכנון ששיבשה את מהלך הלימודים, נרשמו לשנה הראשונה 4,015 סטודנטים מ-66 ארצות, יוצאי 21 דתות, כיתות ואמונות שונות, כ-70% מהם מן הארצות הערביות ומצפון-אפריקה והיתר ממדינות שונות, כולל ארה"ב וקנדה – מהם בני מהגרים ערבים, ועל-הרוב סטודנטים המבקשים להתמחות בערבית ובמדעי-המזרח. למעלה ממתצית הסטודנטים הערבים באו מלבנון.

בפירסומיה הרשמיים מדגישה A.U.B. תדיר כי מאז ייסודה (כקולג') ב-1866 הריהי "מוסד פרטי" ומגמתה החינוכית דומה בכללותה לתכניתה של אוניברסיטה אמריקאית, אלא שלצרכיה אומצו אותם ענפים ההולמים את דרישות האיזור.⁵ תוך מאה שנה הגיעה האוניברסיטה לארבעה מישורים של פעילות אקדמית: הפאקולטה לרפואה, שהיתה בית-הספר המודרני הראשון לרפואה במזרח; המדור לאמנויות יפות ולמדעים; הטכניון להנדסה וארכיטקטורה; והפאקולטה לחקלאות. לדעתם של שלטונות האוניברסיטה, המבנה המדעי חופף את צרכי המדינות שמהן תלמידיה באים. להגשמת מדיניותה המוצהרת הקימה A.U.B. מערכת לימודית שלא די שהיא מסייעת למחוסרי-אמצעים שכשרונם מזכה אותם במילגות אלא היא גם מקדמת תלמידים מארצות נחשלות כגון סעודיה ונסיכויות המפרץ הפרסי. למען תישמר – כמידת האפשר, כמובן – מלהיסחף בנחשולים הפוליטיים הפוקדים את ארצות-האיזור, מבליטים שלטונות האוניברסיטה בפירסומיהם את אמונתם האיתנה בחופש הביטוי של הפרט. אולם רמז למתרחש באיזור בעשור האחרון, ובייחוד בחוצות ביירות, מוצאים אנו בקטלוג האחרון, האומר: "כל אנשי A.U.B. – סטודנטים, עובדים מדעים, אנשי-מינהלה – מחובתם להתנהג ברוח מדיניותה ותקנותיה של האוניברסיטה, ולכבד את חוקי הריפובליקה הלבנונית, שהודות למידת הכנסת-אורחים שלה זוכה האוניברסיטה למלא את ייעודיה החינוכיים במסגרת החופש המדעי המוענק לה".⁶

בלחץ המאורעות באיזור, ובפרט כלבנון, גזרו שלטונות האוניברסיטה לפני שנים מספר על כל פעילות פוליטית בשטח הקמפוס. היה זה הכרח לא-יגונה, אף שלכאורה מנוגד הדבר למדיניות המוצהרת. התגובה השלילית של גופים שונים, ו"אל-פתח" בראשם, לא איחרה לבוא: בצד דברי הערצה לאוניברסיטה על חלקה בהתעוררות הערבית באה הוקעת החלטתה התקיפה למנוע פעילות מדינית. קיצוניים שלא זיהו את עצמם הפיצו שמועות כי ביוזמתה של סעודיה נתנו נסיכויות-הנפט עינן בהיכל המדע האמריקאי והן מבקשות לרכשו ולהפכו ל"אוניברסיטה ערבית". פעם הואשמה האוניברסיטה בכניעה ל"ציונות הבינלאומית" ופעם הותקפה כמכשיר למדיניות האימפריאליסטית של המערב – האשמות מופרכות עד כדי כך שהאוניברסיטה אף לא טרחה להכחישן.

הפרופיסור סמואל קירוד, נשיאה הנוכחי של האוניברסיטה (הרבה לא נשאר ממנה, פרט לבית-החולים האוניברסיטאי הנודע שלה, המשרת את כל המחנות הלוחמים ואת האוכלוסיה האזרחית), טוען בעקשנות: "כל עוד לא נאנס החופש האקדמי, ימלא המוסד את תפקידו". אכן, גם לפני מלחמת-האזרחים ידעה A.U.B. צרות, ולא במישור המדיני בלבד. התמיכה מארה"ב הצטמקה. חברות-הנפט מצדן לא גילו רוחב-לב. המדינות הערביות העשירות, שהמוסד משרתן בדבקות, קפצו ידיהן. הצימצומים חייבו קיצוצים בסגל-ההוראה. באה מלחמת-האזרחים ובדם ואש ותמרות-עשן דחקה את הבעיות החמורות הביעורות. החופש האקדמי אף הוא הגמיש עם השנים ככורת הקיום באווירה של לאומנות ערבית ודוגמאיות מוסלמית. כבר בשנת 1882 היה מעשה כפלוגי הפרופיסור אדווין לואיס שחינה דעה חיוכית על הדארוויניזם, ובכך עורר עליז – לא במעט בהשפעת הקאתולים וכתוצאה מעוינותה של רוסיה, שהאוניברסיטה האמריקאית עמדה למכשול למוסדותיה החינוכיים באיזור – את חמתם של מוסלמים אדוקים, שראו בדבריו כפירה והתגרות בקוראן. הפרופיסור ויתר על הקתידרה שלו והתפטר, והסערה שככה. עוד אחת כדוגמתה התגעשה מקץ שבעים שנה כאשר כשם השפה הערבית, המדופאה כביכול באוניברסיטה, וכעידודה של תעמולה נאצרית, תבעו מאות סטודנטים מפגינים חופש ל"הסברה מדינית". המשטרה נאלצה אז להתערב ולרסן את ההפגנות

האלימות. שוב לפני כעשר שנים העז פרופיסור לתיאולוגיה להשיג על השקפותיו של תומאס אקווינאס, בחיבורו הנודע *Summa Contra Gentiles*, השגות שהתפרשו בעתונות המוסלמית כבקורת על האסלאם. הפגנות סוערות סיכנו את שלומה של האוניברסיטה והפרופיסור המלומד, שתבע לו את זכות החופש המדעי ובתחילה זכה לתמיכת שלטונותיה, נאלץ לבסוף לצאת את לבנון בסיוע המשטרה, שסוכניה ליוו אותו אל המסוס.⁸

עם זאת, פעילותה של האוניברסיטה ועומק השפעתה על מחשבתם של המשכילים הערבים, ושל הנוצרים כראש-החץ של ההתעוררות הלאומית, מאפילים על גילויים של אי-סובלנות שנתגלתה בפומבי. אילו הוקצב פרס לאוניברסיטאות בעבור התנהגות שלווה במשך מאה השנים שבהן הניעו סטודנטים גלגלי מהפכות ברוב ארצות תבל ודאי היתה A.U.B. זוכה בו, ובצדק. אמת שמדיניותה המתונה והגמישה עשתה את שלה. את גורמיה של מדיניות זו יש למצוא על רקע השלטון העותומאני הקודם, שדיכא ביד חזקה כל זיק של מרדות, ובפילוסופיה החינוכית של נאמגי האוניברסיטה, בניו-יורק ובראס-ביירות, שחתרה לשמור על אבוקת המדע, על הצלב הסמיו ועל משכן המדע החוסה בצל הנשר האמריקאי, שסיסמתו המהפכה השקטה. ההתקדמות האטית היתה למעשה נקודת-המוצא בתקופה העותומאנית, כשם שהתאוצה המדודה שימשה קו ומשקולת להתרחבותה בימי המנדט הצרפתי וכשם שהיתה הסתגלנות בעידן העצמאות הערבית לאחר מלחמת-העולם השניה סימנה.⁹ התהליך היה ממושך, אך הבטיח את מירב ההצלחה. ממשלה באה וממשלה הולכת, תלאות באות ותלאות נשכחות, והאוניברסיטה ממשיכה במילוי תפקידה. מדי-פעם נעשו ויתורים הפגנתיים כדי להתחמק מזעם הרחוב. כמו כן נאלצה A.U.B. לוותר על מגמתה משנות ה-50 להיות לאחת האוניברסיטאות המאוכלסות ביותר באזור. חוסר היציבות המדינית בלבנון, שאילץ את ארה"ב ב-1958 לחלצה ממלחעותיו של נאצר על-ידי הנחתת נחתים מן הצי הששי, עורר את הנהלת A.U.B. להחליט שלא לחרוג מגדר חמשת-אלפים סטודנטים. תוך כדי כך ננקטה שיטה של ביזור על-ידי הגברת זיקתה של A.U.B. לקולג'ים הפועלים במקומות אחרים באזור לפי תכנית-חינוך אמריקאית. כך פועל הקולג' ברבת-עמון, וכך האוניברסיטה הקטנה באדיס-אבבה. שיטה זו נעשתה עוגן-הצלחה לאוניברסיטה מאז תחילת המשבר הנוכחי בלבנון, והודות לה הועברו לממלכת-יירדן רבים מאנשי-הסגל ולא מעט סטודנטים.

אותן ארצות ערביות שנשאו עיניהן לפאות, ושעצמתן הכלכלית גדלה והלכה, ראו את ה"ביזור" בעין יפה. לא סוד הוא שנסיכויות-נפט ככוויית, או ממלכה כסעודיה וכל-שפן איראן, הקפידו על סינון תלמידים הנשלחים ללמוד בביירות, מקום שם הם עלולים ליפול טרף לתעמולה של הקומוניסטים ושל ארגוני-הטרור. גישה זהירה זו נתנה אותותיה בצימצום התמיכות שהגיעו מארצות הנפט. בתוך כך יש גם לזכור שעמדתה האנטי-ישראלית העקיבה של A.U.B. היתה עילה נוחה לגופים ציוניים ויהודיים בארה"ב להפעיל את לחצם על הקונגרס והסינאט שיקצו בתקציבה. כך נפלה האוניברסיטה בין הכיסא האמריקאי והכיסא הערבי. כיום שרויה האוניברסיטה בגירעון של שמונה מיליוני דולרים, אולם גם אם לא יימצא גואל ל-A.U.B. במדינות הערביות הרי לא הגירעון הכספי הוא שיביא לחיסול האוניברסיטה המערבית המפורסמת ביותר במזרח התיכון.¹⁰ בראשי האוניברסיטה, הרואים בה כור-היתוך ל"נפש האקדמאי הערבי" אשר לו הם חוזים תפקיד מכריע בעיצוב דמותן של המדינות הערביות בדורות הבאים, לא בנקל יוזו מדעתם. ושותפים נאמנים יש להם גם בחוגי הדיפלומטיה האמריקאית.

המיסיון האמריקאי

הרוורנד דניאל בליס, שנבחר נשיאו הראשון של המוסד, קרא את ה"אני מאמין" האקדמי שלו ביום בו נחנך המוסד, ומשפטיו נחרתו בשיש ונמשחו בפז: "הקולג' נועד בכל התנאים לכל המעמדות וללא הכדל צבע, לאום, גזע או דת. כל אדם, יהיה לבן, שחור או צהוב, נוצרי, יהודי, מוסלמי או עובד-אלילים, יוכל להתקבל ולזכות בכל היתרונות שמעניק המוסד ללומדיו משך תקופה של שלש, ארבע או שמונה שנים. בצאתו רשאי הוא להאמין באל אחד, או באלים רבים, או לא להאמין בשום אל. אולם מן הנמנע הוא שיילך איש עמנו בדרכנו ולא יידע כי אמונתנו אמת".

האור הזהוב על המלים הנאצלות הועם מכבר. מאז 18 בנובמבר 1920, כאשר נעשה הקולג' אוניברסיטה וזכה להכרה מלאה בעולם האקדמאי, נפגמה הפתיחות שהשתבחו בה מנסחיה של אותה מגילה. יהודי (אם ציוני היה, כמובן) שוב לא יכול להתקבל ככל השאר. אף-על-פי-כן נשתמרה המסורת החינוכית ה"פרוטסטנטית", שהטביעה בסטודנט של A.U.B. את חותמם הרוחני של המוסדות האקדמיים המעולים: הצניעות היתה ממידותיו, תוך התחשבות מסוימת בבני נסיכים ושייכים, שרבוזהלכו בעשור האחרון.

97 מלות ה"אני מאמין" של ד"ר בליס וחבריו (במקור) החניפו לשוחרי ההשכלה במזרח התיכון הנבער יותר מ-1337 המלים במגילת-העצמאות האמריקאית, שרק בודדים שמעו את שמעה. דניאל בליס, שהגה את "רעיון השליחות הרקמה באמצעים חילוניים", ליקט את עיקריו לא רק מחוקות מיושנות של אוניברסיטאות ומהצהרות נדושות על חירויות האדם. נראה בעליל כי הושפע מאד מדעותיו של תומאס פיין, האנגלי הנודד שהעניק למדינה המשותפת את שמה, "ארצות-הברית", והשפיע על פראנקלין, וושינגטון וג'פרסון. בספרו הידוע, "זכויות האדם בעידן ההגיון", הטיף פיין להלאמת הקרקע, קידום החינוך על-ידי הנהגת חינוך-חובה, פריצת מגדלי-השן של המדע לטובת בני עניים, עבודה לכל ושפע לכל.

עם זאת, אל לנו לחשוב שתיקון החברה היה ראש מעייניו של המיסיון האמריקאי בראשית צמיחתו. מקובל בין היסטוריונים שהפראגמאטיות של המהפכה התעשייתית היא שהצמיחה את תנועת-המיסיון האנגלית, שצררה יחד את התנ"ך והצלב כאור לגויים אשר לא ידעום. כך נולדה חברת מפיצי-כתבי-הקודש האמריקאית לפי הדגם הבריטי, ומתוכה קם המיסיון האמריקאי אשר שם פניו לארץ הקדושה ולשכנותיה. בשעה שהמיסיון הבריטי נשא את בשורתו בעקבות החייל הכובש, לצד הסוחר והתעשיין, שאיפיינו את הקולוניאליזם החדש, עשה המיסיון האמריקאי את דרכו באורח עצמאי בשמה של אומה חדשה שמרדה בקולוניאליזם. ההכדל לא היה חיצוני בלבד. המיסיון האמריקאי – שהמזרח התיכון שימש לו, בדיעבד, שדה-נסיון לשליחויותיו הגדולות ביפאן, הודו וסין לעתיד-לבוא – האמין כי בהיותו משוחרר מתלות בזרים יזכה ליתר אמן מצד עמו ועממי המזרח כאחד. אולם אף שארצות-הברית גופה היתה עדיין בחזקה כר נרחב למיסיון, הרי השאיפה להתמכר לשליחות בארצות המקרא והצלוב גברה על כל ההיסוסים.¹² הפרסביטריאנים, הקווייקרים והבאפטיסטים – שנעשו תנועות רוחניות מאורגנות – סייעו למיסיון במשותף, חרף ההכדלים ביניהם. הודות לאחדות-מעשה זו זכה המיסיון האמריקאי, חרף המכשולים שעמדו על דרכו, לכמה הצלחות, שהאוניברסיטה האמריקאית (החילונית) של ביירות היא אולי הבולטת שבהן. ולאחר חמישים שנות פעולה קמו גם כמה קהילות פרוטסטנטיות, שמנו כחמשת-אלפים נפש, ואשר

ביסוד "העיר האמריקאית" רמאללה, צפונית לירושלים, הגיעו לשיא הישגיהם בהמרתם של ערכים מקומיים, נוצרים ברובם.

באביב 1819 הגיעו לירושלים שני המיסיונרים הראשונים מבוסטון, לוי פארסונס ופליני פיסק. כחלוצי המערכה קדמו גם למיסיון האנגלי, שחשדנותו של השלטון העות'מאני מנעה משליחיו כניסה לארץ הקדושה ולפי"שעה הקים לו ראש-גשר במלטה. כך היה האי הזעיר, שעבר לא מכבר לידי האנגלים, מטה מיבצעי מיסיונרי שקראו לו "רשות החברה להפצת כתבי-הקודש והמיסיון ליהודים". השליחים מבוסטון, שיצאו לדרכם לזהטים באש-הקודש של הכשורה, התקררו בהגיעם לוואליטה בירת מלטה. במגעם הראשון עם ויליאם ג'וכט, השליח מלונדון שיסד את המטה, הוכרר להם שלא המוסלמים ולא היהודים – וודאי לא הנוצרים הנתונים למרותה של הכנסייה הקאתולית תחת חסות צרפת, ולא היוונים-האורתודוקסים, שמאז פלש הצי הרוסי של קאטרינה הגדולה ללבנון בסוף המאה ה'י"ח פרשה עליהם סנט-פטרסבורג את חסותה – לא יאותו לקבל עול-מלכות-שמיים פרוטסטאנטי.

משעה שעלו לחוף יפו הבחינו במכשולים. בהגיעם לירושלים כמעט אמרו נואש. ירושלים הגדולה-ברוח היתה דלה, שוממה ומגומדת מבחינה פיזית. עשרים-אלף תושביה, הנתונים לשלטון עושקני, נדונו לעוני מחריד. העיר בין החומות היתה חרבה. קונסולים לא היו בה, פרט לנציגי צרפת וסוכני הקונסולים של סארדיניה וספרד ביפו. הכנסיות הנוצריות היו בשפלה-מדרגה, וראשיהן מנועים היו מלשבת בעיר-הקודש. אפילו הפטריארך היווני, שמאז-ומתמיד ייצג את הגדולה בפנסיות הנוצריות שבמזרח, ישב באנטיוכיה. פטריארך לאטיני נעדר מירושלים מאז מפלת הצלבנים, ולמרות לחציה של פאריז לא הותר לו לחדש ישיבתו.

הפרוטסטאנטים הראשונים היו בבחינת "משלחת-סקר". למעלה משנתיים שוטטו וחקרו את התנאים ברחבי סוריה. שני שליחים נוספים שנשלחו אליהם הצליחו להיאחז במוסווה בביירות. עידוד רב שאבו מפגישתם עם גדול שליחיו של המיסיון האנגלי, היהודי המומר ד"ר יוסף וולף, שבדמות "רב" חדר לארץ, אלא שבהגיעו לחברון גילו רבניה את זהותו והרחיקוהו. ד"ר וולף היה עדיין בראשית דרכו, אך סמכותו ותנופת תכניתו הקנו לו מעמד בכיר בשורות המיסיון, והוא היה מקתווי מדיניותו של המיסיון האנגלי בארץ-ישראל. לימים, אחרי שובו עטורת-הילה ממסעותיו באסיה, ולאחר שחדר מהודו לשטחי רוסיה האסיאנית ששם אנגלי לא חזר חי מהם, זכה לתואר "המיסיונר האגדי". ד"ר וולף, בחור-הישיבה מגרמניה שעלה לגדולה בכנסייה האנגליקאנית, היה יחיד-במינו עד שנתמנה בחור-ישיבה אחר שהמיר את דתו, סלומון אלקסנדר, לתפקיד הבישוף האנגליקאני הראשון בירושלים בראשית שנות ה'40 למאה שעברה.*

* הבישוף סלומון אלקסנדר המיר דתו בגיל עשרים, בהגיעו מגאליציה ללונדון. פעילותו ככנסייה האנגליקאנית זכתה להערכה ואילו בקיאותו ביהדות ובלשון העברית הכשירתו לתפקידים אקדמאיים באוקספורד. בסוף שנות ה'30, כשגבר הלחץ הכריטי על השער העליון ולונדון תבעה בתוקף להתיר את ישיבתו של בישוף אנגליקאני בירושלים, בעוד ממשלת פרוסיה דורשת מינוי בישוף אוואנגלי לסיפוקם של הפרוטסטאנטים הגרמנים, הסכימו לונדון וברלין כיניהן שאלקסנדר, שהיה יוצא-גרמניה ונתין בריטי, יהיה המועמד המשותף. הבישוף אלקסנדר הגיע עם משפחתו ופמלייתו והתקבל בטכס ממלכתי. אחרי כשלש שנים של פעילות מאומצת נפטר במדבר-סיני בדרכו לקאהיר. סיפור חייו כמלוא פורסם ככמה ביוגרפיות לאחר מותו. הנודעת בהן זו של מוריאל ו. קורי.¹³

בפגישותיו של וולף עם שליחי המיסיון האמריקאי ביפו, בביירות ובדמשק שיכנע אותם כי מוטב "להלום במשותף" לפריצת שעריה הנעולים של הארץ ולפעול "בשטח" בנפרד. המיסיון הבריטי השתית את תכניות התפשטותו על זיקתו ליהודים והחזרתם כנוצרים לארץ-אבותיהם, רעיון שנתמך עלידי חלק מן הדיפלומטים האנגלים, שראו בדרך זו אפשרות להקים קהילה נאמנה לאינטרסים האנגלים. המיסיון האמריקאי, תפוסה הזיות וחסר הנסיון המדיני, חתר להמרה על-דרך החינוך, ללא הבדל לאום, כמטרה בפני עצמה.

מארבעת השליחים האמריקאיים נשאר כעבור שלוש שנים פיסק לכדו. פארסונס לא עמד בתלאות ובמחלות ומת באלקסנדריה מאפיסת-כוחות. עוד אחד מן החבורה נרצח בידי שודדים ליד נצרת, בדרכו מירושלים להרהדרוזים, ואילו חברו נעלם ליד חלב ועקבותיו אבדו. במותם ציוו את החיים למיסיון האמריקאי, שלא הירפה עוד מן האזור.*

הבדלי המגמות יצרו ניגודי אינטרסים. מרכז המיסיון האמריקאי בניו-יורק לא זו מכוונתו לפתוח את סניפו הראשון בירושלים. כל כמה שהתמידו בפעולה ב"סוריה רכה" נוכחו לראות שלא יעלה הדבר בידם. המיסיון הבריטי רצה לשמור את זכות-הבכורה לעצמו. בסוף שנות ה-30, כשהשיג משרד-החוץ הבריטי למיסיון האנגליקאני את ה"פירמאן" לבנין כנסיה בירושלים, מיהר המיסיון ובעזרת סוכניו רכש את השטח ליד מצודת-דוד, מפנים לחומת העיר העתיקה, שעליו הוקמה "כנסיית ישוע ליהודים", ובתי-מגורים מסביבה שימשו לימים מעון לקונסוליה הבריטית ולבישוף אלקסנדר. המיסיון האמריקאי לא ראה טעם בהתמודדות בין המיסיונים, ולאחר בירורים פנימיים שנמשכו כשנתיים העביר את פעולותיו ללבנון ואת מרכזו לביירות.

אם פנו האמריקאים צפונה לא היה זה מנטייה לנוחיות אלא מטעמי בריאות. לאחר שבתוך כעשר שנים מתו במחלות כשלושים אמריקאים, איש ואשה, פתחו מרכז-הכראה בעיירה ליד ביירות שאליה נשלחו החולים ושם טיפלו בהם כמה רופאים אמריקאיים שבאו מטעם המיסיון. המחלימים ניצלו את זמנם ללימוד ערבית ועברית, כדי להכשיר עצמם לפעולה בקרב האוכלוסייה. בית-החלמה הפך ממילא מרכז להשתלמות, שהתרחב ונעשה בסיס ראשי לפעולות בלבנון ובסוריה. כך אפוא ניצחה דעתו של יוסף וולף, שטען כי פעולה מיסיונרית אנגלו-אמריקאית משותפת בירושלים תעורר נגדה לא רק את השלטון אלא גם את חמתה של הכנסייה הקאתולית. בביירות היו האמריקאים רחוקים מירושלים וכמעט לא עוררו חשומת-לב, וכך נפתחו לפנייהם אפשרויות רחבות יותר. בשנת 1825 היו לאמריקאים תחנת-מעבר-זמין במלטה ותחנה גדולה בביירות.

המיסיון האמריקאי בא אל הנחלה אך לא אל המנוחה. בעקדם לביירות נפטרו אמנם האמריקאים מהסתכסכות עם השלטון והכנסיות הוותיקות, אולם המצב המדיני המעורער בסוריה השביעם מרורים. מצבם הוקל מעט לאחר שנת 1830, כאשר מינתה וושינגטון נציג דיפלומטי ראשון בממלכה העות'מאנית. דוד פורטר היה קצין-ים, שבמסעיו בענייני מסחר בקברניט אנייתו הכיר מבין-קוריו במפרץ-ביירות את התמהונים בני-ארצו. בסתיו 1824 פתחו שני מורים ושבעה תלמידים, עם מורה מקומי בשם סעיד טנוס, שנשש את הכנסייה היוונית-האורתודוקסית ונספח למיסיון האמריקאי, את בית-הספר האמריקאי הראשון, שברבות הימים היה לקולג', שהיה לאוניברסיטה. פורטר הכיר בערך החלוצי

* הדו"ח המלא על שליחותם של פארסונס ופיסק נרכש עלידי ספריית-הארזורד, שם שמור חלק גדול מן הארכיון של המיסיון האמריקאי מניו-אינגלנד.

של הפעולה החינוכית, וכשהתמנה נספח מסחרי באיזמיר נעשה בתוקף המסיבות נציגם ומגינם בפני השלטון.¹⁴

בשלב זה עדיין לא ויתרו האמריקאים כליל על ירושלים, ופיסק—שנעשה הרוח היתה בחבורה וכמרצו הגיע את גלגליה, ראה ברכה בעבודתו ולמד ערבית על בוריה—היה בלדר ומתווך בין ביירות וירושלים. באחד ממסעותיו, כשהוא רכוב על גמלו, ששימש "ספריה" נודדת שחילקה ספרי-תנ"ך לכל דורש, נרצח באוקטובר 1825 ליד גצרת בידי בדווים. ספרי-התנ"ך ששדדו הללו הגיעו, לאחר גילגולים, לידיעת הכהונה הקאתולית בגצרת, וכך נודע כי באין תנ"ך בתרגום ערבי בהוצאה פרוטסטאנטית השתמש פיסק בתרגום קאתולי של התנ"ך מאמצע המאה ה-17. הגילוי עורר את מחאת הכנסייה, והאמריקאים הואשמו בהונאה. כך התגלגלו הדברים עד שהחליט המיסיון האמריקאי, בנפרד מן המיסיון הבריטי, להוציא מהדורה מדעית מתוקנת של התנ"ך כולו. במהדורה הראשונה ביקשו להנציח את זכרו של פיסק, אלא שעברו שנים לא מעטות עד שהעמיד המיסיון מתוכו מתרגמים לערבית והקים בית-דפוס גדול משלו.

כאשר גונבה השמועה שהאמריקאים פנו אל השער העליון בבקשה לפתוח בית-דפוס נחרד לא השלטון לבדו—שבעיניו היה דפוס משול לחבית של אבק-שריפה—אלא נחרדו גם שאר הכנסיות, שראו בדבר כוונה כרויה לשהיית-קבע. הגורמים העוינים הגיבו בתעמולת-לחש שהסיתה לטרור. מספר בתי-ספר שנפתחו בהר-הלבנון, שלשון-הוראתם היתה ערבית ואנגלית והורו בהם מורים ערבים כבני משפחת בוסתאני, נאלצו להיסגר. כוהני הקאתולים איימו על ההורים בנידוי ובענשי-שמים. השלטון הסית בדווים ודרוזים באמריקאים, ושני מורים נרצחו. כך התהפך הגלגל, ובשנת 1828 נאלצו האמריקאים לנוס מביירות אל בסיסם שבמלטה.

היתה זו רעה שמורה לטוכת בעליה. כאי מלטה נערכו מחדש לימודי-נסיון במגמה לגיבוש התכניות לעשור הבא. את בית-הדפוס, מן המודרניים ביותר בזמנו, הקימו אנשי המיסיון האמריקאיים במלטה, כמגמה להעבירו מזרחה בשעת-הכושר הראשונה. סגל של רופאים ועוזריהם מאנשי המיסיון הוכן לפתיחת בית-חולים זעיר, וגויסו כספים לפתיחת רשת ענפה של בתי-ספר.

בסוף 1830 חזרו האמריקאים לביירות. לאסונם מתו במחלות קיבה ובקדחת חמישה מבין שבעה-עשר השליחים. שנים נרצחו כאורח מסתורי בדרום-לבנון ואחד ליד חצפאיה, שם נפתח בית-ספר. מארצות-הברית הוחשה עזרה בכוח-אדם ובאמצעים, לחיזוק השלוחה בביירות ולעידודה. נוסף על כך שוטטו אז אניות-קרב של צי ארצות-הברית במזרח הים התיכון, להגנת אניות-סוחר אמריקאיות שהותקפו על-ידי שודדים ברברים מצפוף אפריקה או שודדים אחרים ששרצו לאורך חופי ארץ-ישראל וסוריה, ומדי-פעם פקדו אניות אלו את מימי צידון, ביירות ולטקיה. אף שדלה היתה העצמה הימית האמריקאית בים התיכון בהשוואה לצייס אחרים, הרי בימי רגיעה היו לועי התותחים הספורים איום רציני על מתנפלים או שכירי-חרב, שניסו להטיל מוראם על המשלחת האמריקאית. חשוב לצייין גם כי סחר האופיום, שפעל עדיין ללא איסור, היה אז בשאיא. אניות אנגליות ואמריקאיות שהפליגו טעונות-אופיום מתורכיה למזרח הרחוק, ובעיקר לסין, הגיחו את היסוד לקווי-ספנות, והקשר אל חופי ארץ-ישראל וסוריה נעשה תקין ובטוח יותר.¹⁵ הסחר הימי שיפר את המצב הכלכלי בערי-החוף, וסחרה של ביירות עלה כפורת. השפה האנגלית החלה לחדור כשפת-מסחר, ובכך העלתה את יוקרת בתי-הספר של המיסיון האמריקאי¹⁶ והביאה להרחבתם ולהכפלת מספרם בתוך תקופה קצרה.

התפתחות זו היתה לצנינים בעיני המיסדר הישועי, שעד לבואם של האמריקאים חלש

לבדו על בתי-הספר הזרים בסוריה ובלבנון. השפה הצרפתית, שהיתה כבר נחלת האינטליגנציה והמעמד הבינוני העליון (במידה שהיה), עדיין משלה בכיפה, אך הדיפלומטיה הצרפתית תפסה בחוש שעתידה האנגלית להתחרות בה. בניגוד לשלטון העות'מאני קרא שלטונו של אברהמים, הפחה המצרי בלבאנט (1830–1840), במידה ידועה דרור לשאיפות לפיתוח חקלאי ותעשייתי. המיסיון האמריקאי, כשאר גופים זרים, ניצל את השינויים לטובתו. המשלחת מנתה אז כארבעים איש, שמחציתם פוזרים היו ברחבי סוריה ולבנון. יחידה רפואית בראשותו של ד"ר קורנליוס ואן-דייק, שזכה לתהילה בשלושים שנות פעולה בלבאנט, הניחה את היסוד לפאקולטה לרפואה שקמה כעבור ארבעים שנה. כמה מבתי-הספר האמריקאיים שולבו ברשת-החינוך המצרית, שאורגנה כיזמת אברהמים פחה ונשאה אופי "טרנס-צבאי", ולהדגשת המגמה נקראו מוסדותיה בשם "ג'האדיה". בניו-יורק ובביירות התחדשו אז הגעגועים והערגה לירושלים. ד"ר ויליאם תומסון וכמה מעוזריו הועברו לשיבת-נסיכון בירושלים. רעייתו של תומסון מתה כשעת לידה, ושנים מעוזריו נפצעו קשה בידי שודדים בדרך לחברון. המיסיון האנגלי, שלאחר הרבה שנות ציפייה ומאבקים עקר לא מכבר ממלטה לירושלים, היה שקוע בענייניו וגילה אדישות למצוקתם של חבריו-לאמונה. כך נכשל הנסיון המחודש וד"ר תומסון חזר לביירות ונחתם פרק ה"גיתות" של האמריקאים לירושלים. אולם ההחלטה הסופית לוותר עליה נתקבלה רק בראשית שנות ה-50, כאשר, בהשראה מלבנון, החליט ד"ר רופוס אנדרסון, המזכיר הנמרץ של איחוד-אגודות-המיסיון בניו-יורק, "לראות בביירות את המרכז".¹⁷

היו אלו עשר שנים של פעולה בתנאים רגועים, שגולת-כותרתה היתה העברת הדפוס האמריקאי ממלטה לביירות. היה זה הדפוס הערבי המשוכלל ביותר במזרח התיכון, ושיא הישגיו בחמש השנים הראשונות לקיומו היה הדפסת התנ"ך הערבי בתרגומו המופלא של הפרופיסור עלי סמית, חבר-למסע לחוקר הנודע אדוארד רובינסון, שערך אז את מסעו הראשון-למזרח. המיסיון האנגלי הקדים אמנם את האמריקאים בחרגום התנ"ך לערבית, אלא שהדפיסו בלונדון. הדפסת התנ"ך בביירות וסידורו בידי פועלים ערביים בני דור ראשון לפרוטסטנטים, שהמירו את כנסיותיהם במיסיון האמריקאי, נתנו יתרון למיסיון האמריקאי. בית-הדפוס, ששופן במרכזה של ביירות, היה פרי יזמה מיסיונרית, אולם נחשב רשות מסחרית נפרדת הפועלת לפי עקרונות מסחריים. המיסיון האנגלי, וכן כיתות נוצריות קטנות שהחלו לצוץ במזרח, ביקשו למסור עבודות לדפוס האמריקאי, לרבות הדפסה מיוחדת של התנ"ך בתרגומו הערבי, שנדפס בלונדון. ההצעה נדחתה בטענה (הפנה) שהדפוס עמוס עבודה לכמה שנים בהדפסת תרגומים ערביים של ספרי-לימוד אמריקאיים במקצועות הריאליים ועשרות קונטרסים, בערבית עממית, על מהותה של הכנסיה הפרסביטריאנית.

לקפריסין ובחזרה

בינתיים התרופף שלטונו של אברהמים פחה והיריבות המתמדת בין המעצמות שוב הסעירה את לבנון. במשך שנים השקיעו האמריקאים אמצעים ומאמצים גדולים בדרוזים, אך בבוא הזעזוע המדיני הראשון פנו להם הדרוזים עורף; בתי-הספר המעטים שנפתחו נסגרו, והמורים האמריקאיים הספורים גורשו בחרפה. בתוך כך הורעשה ביירות לסירוגים מן הים, פעם עליידי הצי הבריטי ופעם עליידי הצרפתים. הכנין שבנו המיסיונרים האמריקאיים שוב החל להתמוטט. בשלהי 1840 רפו הפגעים מבית ומחוץ. חלק מבתי-הספר נסגרו ולא שרדו אלא אותם מוסדות שנוהלו על-ידי מורים מקומיים

מחניכי המיסיון. כחמישים חברי המשלחת נאלצו לעבור לקפריסין עד יעבור זעם. הדפוס, שפועליו היו ערבים ומנהליו האמריקאים התחפשו לערבים, ניצל ואף המשיך בעבודתו.

שוב התמזל מזלם של האמריקאים והנטישה מחמת סכנת־נפשות הפכה כזמן קצר מקפצה רבת־ערך. הנצחונות הקלים שהכזיבו, בקרב אוכלוסיה שאין פיה ולבה שווים, הבשילו בקורת־עצמית. המגמה להקמת כנסיה ולא כת נחלה תבוסה: עתה התרכז הכל סביב התכנית החדשה והגדולה: הקמת רשת־חינוך המעורה בכל שכבות הציבור, והעמקת התודעה המשפילית בקרב החניכים. המסקנה החשובה ביותר היתה שצריך לפעול מתוך זיקה לגושי אוכלוסים גדולים, שהרי הפעולה בקרב מיעוטים אֶתְנִיִּים הסתיימה בפחית נפש. מפנה זה במדיניותה של המשלחת, שבא לאחר לבטים קשים, קבע למעשה את דרכו החינוכית של המיסיון האמריקאי, שמעתה פנה אל מוסלמים ונוצרים כאחד. צעד זה הוא שהוליד את המיסיון האמריקאי להחלטה שנתקבלה כעבור עשור נוסף (תוך כדי ויכוחים פנימיים נוקבים), להסתגל כזהירות לרגשות הלאומיים הערביים, שניציניהם אך החלו להופיע.¹⁸

השיבה מקפריסין היתה אות לתנופה מחודשת. כוחות רעננים הגיעו מארה"ב ועל־נקלה נקלטו במערכת־החינוך החדשה. בתי־הספר שנעלו עקב המאורעות נפתחו מחדש. הוקמו גם בתי־ספר למלאכה, וכצעד מהפכני נפתח בית־מדרש למורות על טהרת הנוצריות בנות־הארץ, ובעקבותיו נפתחו בתי־ספר לבנות בהדרכתן של מורות שסיימו לימודיהן בסמינריון המיסיוני.¹⁹

"המהפכה החינוכית השקטה" שחוללה גלות־קפריסין גרמה שינויים מרחיקי־לכת במבנה הפידאגוגי הפנימי של מוסדות המיסיון האמריקאי. הגל החדש הניב אף רשת מקבילה של בתי־ספר (שלמען הקיצור נקראו "תיכונים"), ונתלווה לכך גל תרגומים נוספים של ספרי־לימוד מאנגלית לערבית. הפצתם של אלה, בצירוף מסירותם של מורים ומורות שלא ידעו לאות, הביאו להישגים מופלגים, שאף השפיעו במישרים על מעמדה המדיני והכלכלי של ארה"ב במזרח התיכון.

הרגיעה המדינית ויחסי־השלום בין העדות, שפקדו לכמה שנים את הר־לבנון המסוער, מדומים היו ככל שסמויות היו חתירותיהן של המעצמות. אל מיטת־גסיסתו של "האדם החולה של אירופה" שוב התקרב היורש הרוסי, שאחרי קריעת יוון ובולגריה מן הממלכה העותומאנית חדר אט־אט כגורם מתסיס למזרח הקרוב. האיבה הישנה בין הדרוזים והמארונים שוב התלהטה. פרצו מעשי־איבה, וקול הרזבים החריש את קול המורים. שוב היו האמריקאים בנסיגה, שהפעם מאורגנת היתה. הוכח שהאמריקאים למדו לא רק להחזיק בתי־ספר עממיים ברמה תיכונית אלא גם לסגרם ארעית לפי תכנית ערוכה מראש – ולשוב ולפתחם במשנה־מרץ. במשך תקופה של דור ויותר טיפחו עתודה סורית־לבנונית של משכילים ונאורים שעמדו לימין המיסיון האמריקאי. שוב ושוב נוכחו הערבים־הנוצרים לדעת שמגמתו של החינוך האמריקאי לעידוד האופי הלאומי הערבי – בניגוד לשיטה הישועית־הצרפתית, למשל – נושאת עמה "פילוסופיה" שברבות הימים תוכל לשמש משענת מדינית ביחסים בין־ערביים. מורה ערביה־נוצרית בשם גלי כורא תירגמה לערבית ספר־לימוד לאסטרונומיה (גם מֶרְה וגם אסטרונומיה!), והדבר הוכתר כ"הישג לאומי". השלטונות התורכיים החרימו את הספר, באמתלה שהודפס ללא רשיון. אך הקונסוליה האמריקאית, שהרחיבה את פעולותיה, עשתה לביטול האיסור. דבר זה הרים את קרנו של הדפוס האמריקאי, שמאז לא הוחרם עוד שום ספר שיצא מתחת מכבשיו. כאשר נרגעו הרוחות, והחיים בהר־הלבנון הדרומי חזרו למסלולם, כתב

עלי סמית, מתרגמו הנאמן של התנ"ך לערבית, למרכז המיסיון בבוסטון: "התאוששנו מהרה מן המהומות שחזרו ובאו עלינו. הקיקיון ששתלנו הפך אורן לבנוני. * אם נתמיד, יגדל ויהיה לארז, כיאה ללבנון".

ההצלחות המקוטעות והחלקיות בהחדרת הפרוטסטנטיות הפרסביטריאנית השפיעו לטובה על האמריקאים שפעלו ב"שדה". בטחונם העצמי התחזק. בניו-יורק ובבוסטון זכו להערכה רבה לא רק בשל קרבנותיהם אלא בשל הישגיהם. המיסיון האנגלי, ששמח להיפטר ממתחרה בארץ הקדושה, הירבה לפאר את מעשי האמריקאים בלבנון – אם מתוך טכסיס ואם בתוס'לב – והדבר החמיא לאמריקאים במיוחד. על הכל נוכחו לדעת שלא טעו בהימורם על "הסוס הערבי הלאומי". יותר ויותר הזדהו אנשי המיסיון עם רעיון זה, ולראיה חייבו עצמם בלימוד השפה הערבית. הם למדו אותה בחשק רב ובהצלחה למופת. לימוד הערבית שימש שתי מטרות: כלפי השלטון יכול היה המיסיון להוכיח שהוא שונה מנציגויות זרות אחרות, שהרי אנשיו מתערים בחיי הארץ וממילא הם מתעתמנים; וכלפי הציבוריות הערבית, גם אם היתה מדוכאה וכחלקה הגדול לא הבחינה ברמזים האמריקאיים הדקים שבאו ללטה את הרגשתה הלאומית, הופיעו האמריקאים כראשונים שהשתחררו מקולוניאליזם וכאנשים שאזנם כרויה לרחשושיה הנסתרים של התחייה הערבית.

בשנות ה-50 למאה שעברה נאלץ אפוא המיסיון האמריקאי, מטעמי טאקטיקה, להקריב על מזבח המציאות הלבנונית את "חזון אחרית-הימים", שעוררו ללכת לארץ-הקדם. בשנים אלו הצטמצמו מדריכיו ומאשריו ב"פעולה בשטח מוגדר". למטרה זו ויתרו מרצון על ירושלים, התעלמו מדמשק, וביכרו להתגדר באזור נוצרי. אמרתו של איראסמוס, "הבורא עולם קטן דומה לבורא כשם שהבורא עשה את האדם בצלמו", האירה משאת-נפש זו. לא יצאו שנים מעטות וקברניטי "המיסיון החינוכי" נוכחו לראות שדבקות במטרה מוגבלת, גם אם היא משכיחה צרות ישנות, אינה מונעת צרות חדשות לבקרים.

רוסים ואמריקאים

אחת הצרות החדשות צרה רוסית היתה, מהלומה שהנחיתה הכנסיה היוונית-האורתודוקסית, שמוסקבה התיצבה לימינה בלי שום מסווה. בית-הספר האמריקאי נעשה בתקופת קיומו הקצרה אבן שואבת בקרב אוכלוסייה יוונית-אורתודוקסית. ידה של

* כידוע, זוקפים אנשי A.U.B. לזכותם את "החדרתו הסמלית של הארז המקראי העתיק כמושג לאומי לבנוני", שעם ראשית העצמאות הפך סמל לאומי המפאך את הדגל הלבנוני עד היום הזה. מכתבו של עלי סמית שימש הוכחה לטענה זו. בהקשר זה אולי ראוי להבהיר את המונח "אורן לבנוני", הואיל ובפירסומים בוטאניים במזרח, וגם בחיבורים על נושאים בוטאניים בעברית, חוזרים מדי-פעם אל "האורן הלבנוני". הטמפלרים הגרמנים בחיפה מזכירים במסמכיהם שנטעו על הכרמל ארנים שאותם רכשו מן האמריקאים בכיירות, שטיפחו את האורן המקומי. שתילים כאלה הובאו גם למקוה-ישראל. את הטעות הבהיר לפני כעשרים שנה היערן הארצישראלי עמיהוד גור, שקבע ללא צל של ספק כי "אורן לבנוני" הוא אורן שהובא למקומותינו במאה ה-17 על-ידי פח'ר אל-דין בשוכו מגלותו באיטליה, ובמשך השנים טופח עד שנחשב עץ מקומי. המיסיון האמריקאי, שרכש אדמה בראס-ביירות, שטח שעם הזמן נעשה הקמפוס של A.U.B., חשב לטעת שם ארזים, אך מכיון שהארז אטי בגידולו, והללו ביקשו "להשיג צל במהירות", אימצו את האורן האיטלקי, שקראו לו לבנוני. ד"ר גור, שסיים לימודיו בקאליפורניה, נתקל בחיבורים שונים של בוטאנאים אמריקאיים מכיירות שהשרישו את ההנחה המוטעית. מאז תיקנו טעותם.

הפהונה היוונית הנכערת היתה על התחתונה ומעמדה התערער עד כדי כך שכאשר אסרה על מאמיניה המקומיים לשלוח את בניהם לכת־הספר ה"כופרניים" (הפרוסטסטאנטיים) לא שעו הללו אליהם. למרבה המבוכה הענישה הכנסייה היוונית את פורקי־העול בהטלת מסי־כנסייה מוגדלים. כמה עשרות יוונים־אורתודוקסים הגיבו בהודעה חדי־משמעות שהם עוזבים את כנסייתם ועוברים לכנסייה האמריקאית. זה היה הקש ששבר את גב הגמל. הרוסים הריחו ריח הזדמנות נוחה להוכיח את חסנם לכנסייה היוונית. "פרשת חצבאיה" באה זמן־מה לאחר שבסיועם של הרוסים קבע הפטריארך היווני מחדש את מושבו בירושלים, לאחר שנעדר ממנה משך דורות. פטריארכיה זו שיגרה שליח מיוחד לחצבאיה, ויש אומרים שהשליח היה סלים שבלי, ערבי שפעל בשירות הכנסייה הרוסית, ובתעמולת־לחש מלווה איומים ופיתויים הכשיר את הקרקע לשיבת הפורשים אל צור־מחצבתם.²⁰

בתולדות היחסים בין רוסיה לארה"ב רשומה "פרשת חצבאיה" כהתנגשות ראשונה, ולו גם עקיפה וקלת־ערך. המיסיון האמריקאי, אשר בהשפעת הדיפלומטיה האמריקאית בקושטא ובאמצעות הקונסוליה האמריקאית בביירות זכה למעמד מועדף אצל השלטון, החליט שהדרך הנוחה ביותר להפסיד מערכה היא לא להילחם – וכך נהג. הפעם לא היתה זו נסיגה מתוך חולשה אלא מתוך שיקול מפוכח שסיכויי הנצחון קלושים. שעה שלגבי הכנסייה הרוסית היה זה מבחן פוליטי מכריע והוכחה לתוקף החסות המוענקת לכנסיות האמריקאיות, היתה זו אפיזודה בלבד לגבי האמריקאים. בית־הספר בחצבאיה לא נפגע ואילו המורדים בכנסייה היוונית לא גילו קשי־עורף במרדם, ונוצר רושם שלא ביקשו אלא להשיג הקלה במסים.²¹

לא רק הכנסייה הרוסית עקבה כמתוחה אחר תוצאות המאבק בחצבאיה. השגרירות הרוסית בקושטא גילתה פעילות קדחתנית ובלחצה על השער העליון השיגה את תמיכת השלטון, שבאה לרכך את "מורדי חצבאיה" לבל יסתכנו יותר מדי בסיכסוכים שאין השלטון רוצה בהם. זמן־מה לאחר שהכנסייה היוונית "דיכאה" במקל־נועם את מאמיניה שסרחו, והכנסייה הרוסית חיככה ידיה בהנאה, פנה שליח של השגרירות הרוסית בקושטא אל הכנסייה הקופטית במצרים בהצעה שתקבל מרצונה ולטובתה את חסות הכנסייה הרוסית, וכראיה לכדאיות הדבר רמז על מקרה חצבאיה. כעבור עשור נוסף קמה ברוסיה התנועה הפן־סלאבית, בהשראתו של גדול הסופרים הרוסים פיודור דוסטויי־יבסקי, ששמה לה למטרה קדושה להניף את דגל הצאר על ירושלים.

אולי כאן המקום לתאר בפירוט־מה את השיטות והמגמות של החדירה הרוסית לארץ הקדושה ולסוריה־הרבה. מיומניהם של שגרירים רוסיים בלונדון מראשית המאה ה־19, וכן מיומניו של שר־החוץ הרוסי הנודע הנסיך גאליצין משנות ה־40, אנו למדים כי השגריר הרוסי בלונדון, הנסיך אנדריי ס. ליבן, מסר כשנה אחרי נצחון־זוטרו בשדר מיוחד לצאר שהאנגלים מתכננים חברה להפצת כתבי־הקודש כגוף עצמאי מטעם הכנסייה האנגליקאנית בתמיכתו של משרד־החוץ הבריטי. בתחילה לא עוררה הידיעה תשומת־לב מיוחדת. הכנסייה הרוסית השמרנית הפעילה את השפעתה נגד הצעה מעין זו, מחשש התערבותם של כוחות חילוניים בתחומיה. עברו שלושים שנה עד שעוכל הרעיון ואומץ עלי־די הכנסייה, בברכת המלוכה. עדים לתוצאותיו של המפנה מצויים עד היום בארץ־ישראל. ההתפשטות הגדולה החלה אחרי מלחמת־קרים, כאשר נעשתה הצליינות הרוסית למקומות הקדושים תופעה של קבע בנוף הנוצרי המשתנה של ארץ־ישראל וירושלים במרכזה. קדמו לכך הקמת נציגות־קבע בירושלים וייסוד קונסוליות רוסיות בערי־החוף ובירושלים.

בראש-החץ של החדירה הרוסית ניצבו שלושה כלי-קודש שנמנו על הסגל הדיפלומטי של הכנסיה הרוסית ושירתו כנציגיה בבירות שונות באירופה.²² הסוכן הנווד ברחבי המזרח הקרוב היה הארכימאנדרית פורפירי אוספנסקי, שהיה גם הרוח החיה בתכניות ההתפשטות. ידימינו, שלימים אף הגדיל לעשות ממנו, היה אנטונין קאפוסטין, והאיש שקבע מושבו בירושלים כנציג ראשון של הכנסיה היה ליאוניד קיריל נאומוב. בשעה שהאחרון ועוזריו שקדו על הרחבת פעולותיהם בארץ-ישראל ערכו אוספנסקי וקאפוסטין "סקרים ותחזיות". בדבקותם לא נפלו מן הישועים ומן האמריקאים. עד-מהרה הורגשה נוכחותם לא רק בארץ אלא גם בבירות אירופה, שנציגיהן בארץ-ישראל ובסוריה עקבו בדריכות אחר פעולות הרוסים.

בכנסיה היוונית, ששלטה על מאמיניה הערביים היוונים-האורתודוקסיים באמצעות אנשי-דת יווניים, מצאו הרוסים נקודת-תורפה והם עוררו את הערבים לתבוע כהונה ערבית. כעבור חמש שנים השיגו את מבוקשם, והדבר נתשב להם נצחון מדינית-עמולתי שפתח את סוריה-רבה בפני הכנסיה הרוסית. במשך שנים בחנו הרוסים את דרכי הפעולה של הכנסיות האחרות בלבאנט ובארץ-ישראל ועקבו אחר המיסיון בגילגוליו השונים, מלונדון למלטה וממנה לירושלים. עיקר המעקב היה אחר המיסיון האמריקאי. שליחי הכנסיה הרוסית, שבאמצעות סוכניהם בכנסיה היוונית היו ערים לנעשה באוכלוסיה המקומית, הבחינו שהגישה "הלאומית-הערבית" של האמריקאים בונה להם קו נאמן בלכותיהם של ערבים-נוצרים. בלחץ דיפלומטי וכאדיקות כנסייתית פתחו הרוסים אף הם בתי-ספר ברחבי סוריה. עם זאת ראוי לציין שהתכרה האקלקסיאסטית הרוסית, שהרחיבה את רשת הכנסיות והמנזרים, לא גרסה את הרחבתם של לימודי-חול בערבית, אף שלימים גם הקדימה את האמריקאים בפתיחת סמינר למורים ולאנשי-כהונה בנצרת (כוגריו של זה נשלחו לסמינר הגדול בפולטאבה, שנועד למוסמכי המוסדות הרוסיים בארץ-ישראל וסוריה).²³

החיקוי הרוסי של "השיטות האמריקאיות" הסב אליו את תשומת-לבם של הקונסולים האמריקאיים, שהעבירו את דעותיהם וסיכומיהם לווינגטון. נציגי ארה"ב, שבתחילה ראו עצמם "סוכנים מסחריים" בלבד, למדו עד-מהרה לדעת שהפלישה הרוסית ללבנון בסוף המאה ה-18 השאירה רושם בלתי-מחה על עמי האזור ועל השער העליון בקושטא.

בהשתלשלות המאורעות היתה פרשת חצבאיה פרט המעיד על הכלל.²⁴ חלוקות הדעות בשאלה באיזו מידה השפיע הדיווח האמריקאי מן המזרח התיכון של אז על החלטת ווינגטון לסלק את הרוסים מאלאסקה. נראה, מכל-מקום, כי היה לרכישת אלאסקה גם "רקע לבנוני". ומעשה שהיה כך היה: בספר-לימוד רוסי לגיאוגרפיה שתורגם לערבית והונהג בבתי-הספר הרוסיים בארץ-ישראל, ובעיקר בנצרת ובבית-ג'אלה (שם הלכו בעקבות האמריקאים ופתחו בתי-ספר לבנות), סופר בהרחבה על ההתפשטות הרוסית בהנהגת בית-רומאנוב. בפרק על השלטת מרותו של הצאר מן הים הבלטי עד לים-סין נאמר כי בשנת 1728 הגיע ויטוס כרינג, רב-חובל רוסי ממוצא גרמני, מאסיה ליבשת אמריקה בעברו את המיצר שנקרא על שמו. הרוסים הקימו חברה מסחרית ביבשת אמריקה, והקימו כנסיה רוסית בשביל אסקימוסים שהתנצרו. האיזור הוכרז שטח רוסי לכל דבר, ונאסרה תנועת אניות זרות במיצר בתקופת הקיץ בה הוא פתוח לתנועה. דומה שספר-לימוד תמים זה הדליק אור אדום אצל הנציגים האמריקאיים. יש סבורים שבכך החיש את תהליך רכישתה של אלאסקה על-ידי האמריקאים, תמורת הסכום, האגדי באותם ימים, של 7.2 מיליוני דולר.

נקודה מעניינת הפרוכה ברכישה, שהשפעה נודעה לה גם במזרח התיכון, היא הכרזתו

המפורסמת של הנשיא מונרו על "אמריקה לאמריקאים", שפוונה בראש-וראשונה לאלאסקה. ההכרזה, שהיתה לאבן-פינה במדיניות-החוץ של וושינגטון, התפרשה, כמוכח מתעודות שונות, כביירות כמו גם כירושלים של אותם ימים, שהאצבע המאיימת מכוונת אל הרוסים ומדיניותם במזרח התיכון. הראשונים שנתפסו לפירושים אלה היו היסטוריונים ערבים מוסמכי A.U.B., שבנו סביב פירושים אלה תליתלים של הלכות, מתוך כוונה סמויה להוכיח שהלאומיות הערבית השתלבה במהלכה המדיניים של וושינגטון. עשרות-שנים לפני שיעלה מישורו בדעתו שעתידה ארה"כ לשנות את נוכחותה באזור מחינוכית בלבד למדינית וצבאית.²⁵

מקודש לחול

ככל שעשו בתי-הספר האמריקאיים חיל, ובית-הדפוס הירבה להוציא ספרי-לימוד בערבית, בשלה ההכרה שמיסיון לחוד ומערכת-החינוך לחוד. בתוך זמן קצר, במידה רבה בהשפעת המאורעות המדיניים, גברה המגמה החילונית על חשבון הדתית עד שנעשה המיסיון אבר מדולדל שפינה מקומו למגמה האקדמאית. תאריך קובע במפנה יסודי זה יכולה לשמש הופעתם של שני שליחים מוסמכים מטעם המיסיון, שהגיעו ב-1856 מבוסטון לביירות. דניאל בליס והנרי ג'סאפ מסמלים את השינוי, ובשמם הוא נקשר. שליחים אלה וקודמיהם, שצדדו בגישה החדשה, השכילו להיטמע בצורה משכנעת ביותר בתוך החברה הערבית. בניהם, נכדיהם וניניהם (לדוגמה נצביע על משפחת המיסיונר ויליאם אדי) היו, והינם, נציגים של ארה"כ במדינות ערביות שונות מאז תום מלחמת-העולם הראשונה והלאה. האמריקאים התבלטו בידיעת הלשון הערבית, והדבר הקל עליהם להזדהות עם הערבות. הם נמנעו מלהפוך את ערבותם לאידיאולוגיה מחשש עינו הרעה של השלטון העות'מאני, שהחל להרגיש בשינוי המתחולל לעיניו ובכל הזמנות שבאה לידו הצר את צעדיהם של האמריקאים ולפרקים אף הגלה פאסטורים ערבים מתניכי המיסיון האמריקאי. לבסוף השלימה קושטא עם העובדות בחינת הרע במיעוטו.²⁶

המיסיון האמריקאי ריכז את עיקר משאביו בלבנון וביירות כמרכז עד כדי כך שלא התפנה לאזורים אחרים. דוגמה מאלפת לכך הם חילוקי-הדעות הפורמאליים שנתגלעו בינו לבין הכנסייה-האחות הפרסביטריאנית בסקוטלנד. בנפרד מן המיסיון האנגלי החליטה הכנסייה הסקוטית, מטעמים דתיים והומאניים, "לעשות למען היהודים המדוכאים באירופה ולהחזרתם לארץ-אבותיהם". המשלחת הראשונה יצאה מאדינבורו בשנת 1838, בראשותם של שני אישים ששימשו בכהונות רמות בכנסייתם, אנדריו א. בונאר ומאריי ב. מקהיין. המשלחת סיירה במזרח-אירופה והגיעה לארץ-ישראל וליתר ארצות המזרח. המסע המיגע לא ריפה את ידיהם אלא המריצם להגביר פעלים להשגת המטרה.²⁶ משלחות נוספות באו בעקבותיהם, וכשהחליטו להתחיל בפעולותם נתקלו במיסיון

* ג'מאל חוסייני, חניך האוניברסיטה האמריקאית של ביירות, ד"ר תופיק כנעאן, שהיה יו"ר אגודת-הרופאים הערבית בארץ-ישראל, ובמידה ידועה מוסא אל-עלמי וגם אחמד שוקירי, עשו מטעמים מהנחות אלו בנאומיהם בוועדות-חקירה שונות שבאו לארץ בתקופת המנדט, החל בוועדת-הכותל בשנת 1930 (אחרי מאורעות 1929) וכלה בוועדת אנסקו"פ. בוועדה האנגלו-אמריקאית היה ג'מאל חוסייני הדובר הראשי שייצג את דעות המופתי אחיינו. שיסע אותו היו"ר האמריקאי, השופט האצ"סון: "מה הסימוכים לטיעון שלך שהערבים עשו שירותים היסטוריים לעם האמריקאי כבר במאה הקודמת?" והשיב ג'מאל: "זאת קראתי בספרי היסטוריה עוד בהיותי סטודנט ב-A.U.B.". התשובה התקבלה בצחוק בשיבת הוועדה, שהתקיימה בבנין ימק"א בירושלים.

האנגלי בירושלים מזה ובמיסיון האמריקאי בכיירות מזה, שראו בהופעתם תחרות מיותרת. לפי הסכם קודם בין האנגלים לאמריקאים "על אזורי הפעולה" הוכלל הגליל, עם טבריה וצפת, בתחום הפעולה האמריקאית. מאחר שבכיירות לא גילו האמריקאים להיטות להרחיב את פעולתם, ואילו האנגלים ריכזו את מאמצייהם בירושלים, נחשב הגליל מבחינת חלוקת השטחים בין המיסיונים שטח הפקר שלתוכו נדחקה הכנסייה הסקוטית. כך קמו במשך הזמן בית-החולים הסקוטי בטבריה ובית-הספר התיכון הסקוטי בצפת (האחרון חוסל בגמר שלטון המנדט, ואילו הרכוש בטבריה נשאר עד היום כבעלות הכנסייה הסקוטית). באותם ימים לא התפנו האמריקאים למתחרים מבית, ולאחר כירורים פנימיים ממושכים הכירו בתחום פעולתו העצמאית של המיסיון הסקוטי בגליל.

בפרק-זמן זה הוקמו חמישה בתי-ספר תיכוניים אמריקאיים שרכים ממוריהם ערבים, ומלכתחילה נקראו "בתי-ספר לאומיים". אחד מהם נפתח הודות למגבית מיוחדת בארצות-הברית, שהכניסה 9,000 דולר שהוקדשו לבית-ספר לאומי לדוגמה, אליו נשלחו התלמידים המחוננים שנבחרו בבתי-ספר תיכוניים אחרים של האמריקאים. דניאל בליס, שמרגע הופיעו בכיירות הסיף להקמת קולג' אמריקאי חרף החששות מתגובת השלטון העותומאני, ראה בנסיון שהצליח מנוף להגשמת תכניתו. בליס החל בהכנות והכל התנהל למישרים, עד שפרצה מלחמת-האזרחים הסורית-הלבנונית הגדולה, ושוב הועמד קיומם של מוסדות-החינוך האמריקאיים בסימן-שאלה.

הנוצרים הוכלו כצאן לטבח, אף כי במקומות ריכוזם גילו התנגדות ועשו שפטים כדרוזים ובעוזריהם המוסלמים. כאז כן עתה התנהלה מלחמת-האזרחים כשנתיים, בהתערבותן הפעילה של מעצמות אירופה. פליטי-חרב נוצרים הגיעו מלבנון למערב-אפריקה ולדרומה וצפוניה של אמריקה, וכך נוצרה הפזורה הלבנונית-הנוצרית בעולם. כמה מוסדות-חינוך פרוטסטנטיים וקאטוליים הוקמו אז בארץ-ישראל לקליטת היתומים, ששוטטו ברחבי לבנון או הסתתרו במערות ונאספו על-ידי המיסיונים השונים. מערכת-החינוך של המיסיון האמריקאי נפגעה, אולם הפעם לא ברחו ראשיה מלבנון. בהשפעת המעצמות חידשו בתי-הספר את פעולתם עם תום הקרבות.

עם שוך מלחמת-האזרחים, ונוכח הצורך להושיט עזרה לנוצרים, יצא דניאל בליס לארה"ב. נחלץ ממלחמת-אזרחים בארץ-אימוציו ונקלע למלחמת-אזרחים בארץ-מולדתו. עד שפרצה מלחמת הצפון והדרום עבר את ארצות-הברית לארכה ולרחבה והצליח לגייס מאה אלף דולר לפתיחת קולג'. רבים תמהו מדוע הוא משקיע מאמצים למען ארץ זרה ובלתי-נודעת, אולם בליס והמיסיון האמריקאי תמכו יתדותיהם בתנ"ך והסבירו כי צו הם ממלאים. לבסוף החליט בליס לחזור לביירות. באין אפשרות להמשיך בגיוס כספים בארצות-הברית המתבוססת בדמיה, בשלהי מלחמת-האזרחים, התעכב שנה אחת באנגליה. עד שיצא משם אסף כ-5,000 ל"ש מנדבנים, שראו את החיוב בהצעתו להחזיר השכלה גבוהה במזרח.

כשהגיע בליס לביירות ריכז חבר מורים אמריקאיים ושני מורים ערבים (בהם אסד שעדובי, שהיה המורה הערבי הראשון למתימטיקה) ושכר בנין במרכז העיר, וכאשר נרשמו 16 תלמידים ראשונים פתח ב-3 בדצמבר 1866 את הקולג', שמטעמי זהירות ויתר על זהותו ה"לאומית" או האמריקאית ונקרא "הקולג' הסורי-הפרוטסטנטית". כאן עמדה ערש האוניברסיטה-האמריקאית-של-ביירות, ובטעות סבורים כי זה הקולג' הראשון שנפתח במזרח התיכון. למען האמת הקדימו הבישוף האנגליקאני הראשון בירושלים, כאשר פתח ב-1842 את הקולג' סנט-ג'ורג', הקיים עד היום בירושלים. ההשתתפות האנגלית במימון הקולג' האמריקאי, והלחצים שהפעיל המיסיון האנגלי להבטחת נציגות אנגלית בקולג' הביירותי, היו נושא להתדיינות ממושכת בין לונדון, ירושלים ובוסטון. כך נקבע בחוקתו

של המוסד שנציג בריטי יכהן בקביעות בהנהלתו (נוהל הנשמר עד היום הזה), אלא שהנשיא יכול להיות ארצות-אמריקאי. מחשש סיבוכים פנימיים לא נאמר "נתין אמריקאי", ניסוח שיתן להסיק ממנו שכל נתין יכול להיות נשיא; לפי רוח ההחלטה, ברור שהמדובר באקדמאי "אמריקאי טהור".

הפאקולטה הראשונה שפתחו האמריקאים היתה הפאקולטה לרפואה, תוספת מדעית חיונית באזור שהמחסור ברופאים היה אחת מקלותיו. אולם צרות מבית כמעט וגזרו עליה על מאמציו של בליס. ככל שגדל מספר המרצים מארה"ב, שהיו הערובה האמיתית לשמירת רמה אקדמאית גבוהה, נבעו פרצים במכנה החברתי. שכרם הגבוה, שפעמים עלה עשרת מונים על שכרם של המורים המקומיים שסווגו בדרגות נמוכות, היה למקור סיבוכים שנוצלו על-ידי השלטון המרכזי בקושטא, שרשמית לא הכיר בקולג' ולא זו מסירובו להכיר בתעודות הרופאים שהעניק. באביב 1878, כשהגיע מספר תלמידיו של הקולג' ל-500, בא הצעד הגדול שקבע סופית את מקומו על מפת המזרח. באזור ראס-ביירות, על גבעה המשקיפה על המפרץ וסמוך לסלעי-היונים המפורסמים, רכש הקולג' שטח של 70 אקר שעליו עומדים בנייני הקולג' והקמפוס עד היום. במקביל לכך נעשה צעד נוסף, מהפכני אולי בתנאי הימים ההם, בהוצאת שבועון של בית-הספר, בערבית ובאנגלית, שבועון שפרבות הימים נעשה, בעצם, "בית-הספר הערבי הראשון לעתונאות". הפעם היתה חרדתו של השלטון העות'ומאני גלויה. הדיפלומטיה האמריקאית בקושטא הפעילה לחצים נגדיים. בתוך כך נמצא פתרון לסירובה של קושטא להכיר בתעודות הקולג'. המוסמים נשלחו להשיג למות בארה"ב (כזה חיקו האמריקאים את הרוסים) ובשובם כשפידם תעודה אוניברסיטאית מארה"ב נבצר מן השלטון להתנכל להם. מוצא דחוק נמצא גם להוצאת שבועון בשפה הערבית (שעז-מרהה הופיעו פירסומים דומים בעקבותיו): הוסכם שפירסומים אלה יעסקו בענייני לימוד בלבד. ההסכם נשמר בקפידה, והשלטון קיים כאן בקורת קפדנית.²⁷ משך שנים נאלצה הפאקולטה לרפואה להבריא "גופות לצרכי לימוד". היה איסור מוחלט על השימוש בגופות של מוסלמים. בהתרחב הקמפוס גדל מספר הכניינים, והתעוררה השאלה של תשלום מסים, שעליהם סירב השלטון לוותר. שוב התערבה הצירות האמריקאית שהעבירה את רוע הגזירה, לבל תיפגע יוקרתו של הקולג'.

הפאקולטה לתיאולוגיה, שהמיסיון החזיק בה בחינת גלגל-הצלה לקיומו, הסתבכה בקשיים מחמת פירושים "חפשיים" מדי של עיקרים נוצריים שיש בהם מעין שיתוף בין הנצרות לאסלאם.

גם היחסים עם האנגלים עלו שוב על שרטון. שליחי החברה הבריטית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה שילבו עבודה מדעית ארכיאולוגית והיסטורית ומיטב חוקריה עסקו במיפוי, שמגמותיו הצבאיות היו ידועות לראשי הקולג'. עקב כך החרפו היחסים עם "השותף הזוטר האנגלי", שלא נרתע מלהזכיר לאמריקאים ש"בכסף אנגלי נוסד הקולג'". יחסים עכורים, שנגרמו לא אחת בהשפעת גורמים קאתוליים ולחצי השלטונות, הביאו בשנות ה-80 לשביתת הסטודנטים הראשונה באזור. הפאקולטה לרפואה, שרשמית הוכרז על פתיחתה ב-1884, הביאה לידי יבוא פרופיסורים טובים מארה"ב. למען שמירת הרמה נאלצו שלטונות הקולג' לוותר בה על החובה לדעת את השפה הערבית, והדבר השפיע גם על פאקולטות אחרות.

כחינת פיצוי על הסטייה הוציא בית-הדפוס את המילון האנגלי-הערבי הגדול שנערך על-ידי הקולג', וקמה גם הוצאת-ספרים נפרדת שהוציאה מיצירותיהם של סופרים ומשוררים ערביים צעירים. הדפוס האמריקאי פירסם ספרים בנושאים שונים, החל בתולדותיהם של סוסי ערב עד ליסודות הגיאומטריה. חידוש גדול נתחדש ב-1890 עם הופעתו והפצתו של

ספר מדיני ראשון בערבית, "זכויות העמים". סיכסוך חמור פרץ עם השלטונות כאשר הניף הקולג' את דגלו ובמרכזו קבע ארז כסמל. שוב באה וושינגטון לעזרה. התחרות מצד הצרפתים הביאה להתפתחות האוניברסיטה סן-ז'וזף, שהגיעה לשיא כאשר נפתחה בה לאחר שנים פאקולטה לרפואה, בה נמנו פרופיסורים בעלי-שם על סגל-המרצים. דיונים בין המיסיון לשלטונות האוניברסיטה בדבר אפיה הדתי הסתיימו לאחר שנים ונסללה דרך להפרדה שהבטיחה קיום לשלוחה הדתית, שמכאן והלאה פעלה כנתיבים משלה בלי לערב את A.U.B.²⁸

ליד הפאקולטה לרפואה נפתח ב-1900 בית-הספר הראשון באיזור לאחיות. היתה זו חריגה גדולה מן המקובל. בראשית שנות ה-20, כאשר נערכה בקאהיר בפעם הראשונה הפגנה של נשים עוטות צעיפים כמחאה על הגלייתו של זגלול פחה, "הואשם" בכך בית-הספר האמר-יקאי לאחיות בביירות, שפרץ לאשה הערכיה את הדרך לפעילותה בחברה. בית-הספר לרוקחות, שנפתח זמן רב לפני כן, היה אחד ההישגים הבולטים, שהביאו תועלת בלתי-שוער למלחמה במחלות באיזור שכמעט לא היו בו רוקחים.

ד"ר דניאל בליס היה נשיא A.U.B. מיום ייסודה עד להתפטרותו ב-1902. לפני מותו ב-1920 זכה שיעשה הקולג' באורח רשמי אוניברסיטה. שבע-פעלים הלך לעולמו האיש שתרם למחשבת האחדות והלאומיות הערבית.

מגדלור למזרח

מראשית המאה היתה A.U.B. למגדלור למזרח כולו. הלבנונים זכרו לה חסד-נעורים וצבאו על שעריה, יחד עם צעירים מכל ארצות האיזור. המכלול האנושי הרבגוני שמצא את מקומו בקמפוס בראס-ביירות כלל גם סטודנטים מארץ-ישראל; מבקשי-השכלה שנבצר מהם להגיע לאירופה פנו לביירות. גדול היה חלקם של הסטודנטים מקרב ערביי ארץ-ישראל, ולעתים היו ה"מיעוט" הגדול ביותר, לאחר הריב הלבנוני. היהודים שבהם מעטים היו, אך הם בלטו בשובם לארץ. אחד הראשונים היה ד"ר משה ניימן, יליד ירושלים העתיקה, שנשש את ה"ישיבה", סיים לימודיו התיכוניים במחלתרת, הגיע לבית-הספר לרפואה בביירות וסיימו בהצטיינות. ד"ר ניימן המנוח ידוע כ"סוכן של נילי", שבהיותו רופא בבית-חולים צבאי תורכי סיפק ידיעות לרשת הריגול. בספר זכרונותיו הוא מציין את פעולותיו, בהדגישו את חלקה של A.U.B. שהחדירה בו נכונות להילחם לשיחרור מעול תורכיה. רוב הימים שעשה בירושלים היה ד"ר ניימן רופא הקונסוליה האמריקאית, ולדעתו היה הרופא היהודי הירושלמי הראשון. בציינו את ייחודו של הקולג' בו קנה לו את תארו, ציין כי אילו הרגיש שם בפעילות מיסיונרית ודאי היה פורש. באותם ימים לא היתה כל הפליה לרעת יהודים.²⁹

אחד שתיאר את חיי הדור הצעיר היהודי בביירות, ב"שכונת היהודים" ובקולג', הוא יוסף שפרינצק, באיגרותיו מימי לימודיו, שנתפרסמו ב"הפועל הצעיר" ובפירסומים אחרים.³⁰ בשנים 10-1909 היה הקולג' מרכז של פעילות לסטודנטים יהודים שלמדו בו. בימי שהותו בביירות פעל שפרינצק בקרב הקהילה היהודית, בעזרתם של סטודנטים שלמדו שם. כאז כן עתה היתה בעיה של "יורדים" מן הארץ, שקצתם עברו את ביירות, ולדעת הכותב חשוב היה להקים יחידת "משפיעים" מבין הסטודנטים שיוכיחו להם שעליהם לחזור לארץ.

עד לפרוץ מלחמת-העולם הראשונה נשלחו כתמשימאות מוסמכים להשתלמות בארה"ב, ושלטונות האוניברסיטה ראו בזה הישג בלי-שוער. משעה שפרצה המלחמה התנהלו החיים האקדמיים בתנאי מלחמה. חלק מן האקדמאים גויסו לצבא התורכי, ואלה שהשתחררו בשוחד ושלמונים הסתתרו מעיני השלטונות. גם בתקופה הקצרה שנאלץ הקולג' לסגור את שעריו—בין כניסתה של ארה"ב למלחמה לגמר פעולות-האיבה—לא נפגע במיוחד: רוב

המורים האמריקאים נשארו בביירות, ואלה שהיגרו למצרים מיהרו לחזור אליה בשעת הכושר הראשונה, ובצאת החייל התורכי האחרון נפתח הקולג' מחדש והחל לשוב לאיתנו. בשנת 1920, כאשר נעשה הקולג' אוניברסיטה, כבר היה גדוש סטודנטים. הצרפתים הכינו מכבר את שליטתם בלבאנט והיתה להם עתודה של משכילים מן המוכן ברוחה של צרפת. רשת החינוך הצרפתית דאגה לכך זה דורות. האנגלים הגיעו למצרים וממנה לארץ-ישראל, והעתודה שמצאו לצרכיהם היתה פרי עמלם של בתי-הספר האמריקאיים והקולג' הביירותי. אלה ידעו אנגלית וממילא תפסו אותן עמדות-מפתח שנועדו ל"גייטיבס". דבר זה הרים את קרנו של הקולג' וכאן הסיבה לכך שהתמלא תלמידים ימים מעטים לאחר שנפתח מחדש.

תפקיד זה לא היה בו כדי לספק את השאפות המדיניות של הנהגת הקולג' ערב הכרזתו לאוניברסיטה. בהנהגתו של הנשיא, ד"ר הווארד בליס, בנו של המיסד, שעשה רוב ימיו במזרח ובקולג' (החל מ-1902 ועד למותו ב-1920 נחשב לא רק נשיא-יורש אלא כוח דומיננטי בזכות עצמו), הפך פתאום, מכוח קשריו באזור, אישיות פוליטית פרו-ערבית אף ביקש להשפיע על תכניות מדיניות הרוח-גורל. כוונתו של ד"ר הווארד בליס, שמשך אחריו את הנהגת האוניברסיטה בביירות כמו גם בבוסטון, היתה להשפיע על הנשיא וודרו וילסון שיבטל את ההסכמים החשאיים בין אנגליה וצרפת וימסור לארה"ב את המנדט על סוריה-רבה בלי לפרקה; היא רק היא תוכל לנהל את האיזור הואיל ואין לה שאיפות טריטוריאליזם וכל דאגתה רק לטובת התושבים, ללא הבדל דת וגזע, מתוך הכרה-מראש בזכותו של הרוב להגדרה-עצמית בפרק-זמן קצוב. ההזדמנות לפתוח במערכה למען מסירת המנדט לארה"ב באה כאשר התכנסה ועידת-השלום בפאריז. בהסכמת הנשיא וילסון שוגרה למזרח התיכון משלחת קינג-קריין האמריקאית, ואז נכנסה פעילותה המדינית של A.U.B. להילוך גבוה. בין הקבוצות שאותה אירגנה להופיע בפני הוועדה ולתבוע ממנה את מסירת המנדט לווינגטון היתה גם משלחת של יהודים מדמשק, שלמען שלוםם ושלום היהודים בכלל הציעו לבטל את הצהרת-בלפור.

בהתמודדות יצאה A.U.B. וידיה על ראשה. בליס-הבן נפטר בעצם פעולתו. עם מותו שקע הרעיון, שלא נקלט מתחילתו, אף כי בעצתם של ראשי הסטייט-דיפארטמנט המליץ הנשיא וילסון "לבחון את ההצעה".³¹

דרך תגובה על כשלונם של ראשי האוניברסיטה במערכה המדינית ניסו הבאים אחר בליס לנהל את A.U.B. מתוך נאמנות לזרכו של בליס-האב. מטעמים מובנים, שנבעו מחשדנות השלטון הצרפתי כלפי A.U.B., תפסו המוסמכים עמדות-מפתח בארצות שתחת חסות הבריטים ולא בשטח המנדט הצרפתי.

בשנות ה-20 הרחיבה האוניברסיטה את פעולתה. תולדותיה בעשור זה מלמדות כי בתכונתם ביקשו ראשי A.U.B. לקנות את לבו של השלטון הצרפתי, למען תובטח רציפות הפעולה ללא הפרעות מצד השלטון. ואכן, הקמפוס נשאר אי שקט ששמר על נייטראליות קפדנית בכל הטלטלות שפקדו אז את האיזור. באותן שנים התגבש בה גם ציבור סטודנטים עברי שהקים את אגודת "קדימה", שהוכרה על-ידי הנהלת האוניברסיטה. העידה על כך קבלת-הפנים שנערכה לקבוצת-כדורגל של "הפועל" ו"מכבי" שביקרו אז בביירות והיו אורחותיה של אגודת "קדימה" אף הניפו דגל תכלת-לבן.

אחד הסטודנטים הארצי-שראליים שסיפר בדייקנות על אותה תקופה הוא ד"ר שמעון בטש המנות, שיומן זכרונותיו התפרסם באנגלית אחרי מותו כמי שהיה פקיד בכיר בארגון הבריאות-העולמי, לאחר שפרש מתפקידו כמנכ"ל משרד-הבריאות הישראלי.³² הכותב, דור ששי למשפחה ירושלמית, נולד בארגנטינה, שאלה היגרו הוריו בראשית המאה. לאחר

מלחמת־העולם הראשונה חזרו לארץ, והוא נשלח להשתלם ב־A.U.B., שם למד אביו לפניו. שש שנים נמשכו לימודיו, וכשסיים התקבל, בסיועה של A.U.B., כרופא בשירות חברת־הנפט־העיראקית: מטעמה סייר לאורך קו־הצינור חיפה־כרמון־בגדאד והיה לרופא־מפקח בבית־החולים של החברה במפרק שבמזרח־הירדן.

האווירה האידילית בין כתלי A.U.B. השתנתה והלכה בשנות ה־30. מהומות 1929 בארץ־ישראל השפיעו לרעה על חיי הקמפוס. התארגנות של ארצישראלים, למשל, נאסרה למעשה, מטעמים של "שמירת שקט". "פעילים" פלשתינאיים הסיתו נגד הסטודנטים העבריים, ועקב כך התרחקו תלמידים יהודים מארצות ערביות מעמיתיהם שבאו מארץ־ישראל. היו מקרים של מעשי־אלימות – שדופאו, אבל השאירו רישומם. גם בבית־הספר לאחיות, שהיה מקובל במיוחד על בוגרות בתי־ספר עבריים תיכוניים בארץ, שחשבו לשרת בבתי־חולים ממשלתיים וביפרו ללמוד בביירות, השתנתה האווירה.

סטודנטים מבני המיעוטים האתניים באיזור – ארמנים, כורדים, בהאים, אשורים, ישמעאלים (בני הכת שבראשה עמד עלי ח'אן הנודע) ואחרים – ראו אות מבשר־רע ב"גומרוס קלאר־זוס" הסמוי שהונהג כלפי הארצישראלים ובדחיקת־רגליהם השיטתית עד להפיכתם למיטרד חברתי. כאחרים הבינו אף הם בחוש שבסופה של דרך זו בהכרח יצרו גם את צעדיהם־הם. הנהגת ה־A.U.B., שהשלימה עם הגל החדש, התנחמה בסיכוי הקלוש לשקט־עתו. התסיסה הכללית, שהתבטאה באהדה לנאציות, בנהייה אחר הפאשיזם האיטלקי ובהתלהטותה של הכעיה הארצישראלית עקב המרד הערבי הממושך, נתנה סימניה בקרב הסטודנטים וחלק לא מבוטל מסגל־ההוראה הלא־אמריקאי. התסיסה הקיפה למעשה את הרוב הגדול של אלפיים הסטודנטים הערביים.

תקופת מלחמת־העולם השניה ב־A.U.B. היתה שונה במהותה מן הראשונה. מאחר שהדרך למכללות אירופה נחסמה, וארה"ב היתה מנותקת עד סמוך לגמר המלחמה, התמלאה A.U.B. עד־אפס־מקום סטודנטים יוצאי הארצות הערביות. במאבק בין השלטון הצרפתי־החפשי והגנרל אדוארד ספירס, שהקים מערך ערכי־אנגלי לגירוש הצרפתים מן הלבאנט, הושיטה A.U.B. לספירס סיוע מוסרי במופגן.

במלחמה נגד הצעת־החלוקה של ועדת אנסקו־פ התיצבו אנשי A.U.B. בצד הערבי לא כאוהדים סתם אלא כאחים־לקרב. אולי נכונות זו היא שיצרה את הרושם המובהק ש־A.U.B. נעשתה זרוע לחברת־הנפט. דומה כי יש בכך משום עוול לארדיכליה של ההתעוררות הלאומית הערבית. תמיכתה של A.U.B. באינטרסים הערביים לא היתה רק עשיית שירות למדינות־הנפט, שמומחים כלכליים בביירות חזו את התעשרותן עוד מתחילת שנות ה־50 אם לא קודם־לכן. בשאלת ארץ־ישראל היו ראשי A.U.B. בעלי־כרית ותיקים למדיניות הערבית.

יש להיזהר גם שלא לראות ב־A.U.B. מוסד האחוז בולמוס של פוליטיקאניות, הזונח את שליחותו האקדמאית ואת תפקידו בסיוע לפיתוח האיזור. אדרבה, A.U.B. הגיעה לפריחה אקדמאית ללא תקדים. אמת, חברות־הנפט לא הגיסו לבן בתביעותיה התמריות, וגם הסיוע מארה"ב (לרבות סיוע פדראלי), גדל בהתמדה אך ההתרחבות וההתעצמות המדעית לא באו לצאת ידי חובה, כשם שתכניותיה לא הועלו כמשאלה חסודה סתם. התכנית המיוחדת שערכה להכשרתם של תלמידים מסעודיה כדי שייקלטו בפאקולטות הקבועות מעידה על חתירה להסתגלות נאותה אל העידן הטכנולוגי.³³ A.U.B. יצרה קשר ארגוני עם מוסדות־חינוך תיכוניים ועל־תיכוניים בחלב, טריפולי ושאר מקומות והכשירتهم לשמש אולפני־הכנה לתלמידים מארצות ערביות מתפתחות ועשירות. ראשי הנהגים מקורסים אלה היו הסעודים, ובעקבותיהם באו לוכים (עד להפיכתו של קדאפי) ואחרים.³⁴

הרוב בחבר-הנאמנים של A.U.B. נשאר בידי אמריקאים, אך עם הזמן גדלה בהתמדה הנציגות של אנשי-סגל ערבים והורחבו סמכויותיה. האופי הערבי הגובר השתקף במערכת-הלימודים ולא פחות מזה במועדי ימי-הפגרה, שהחל משנת 1952 כללו לא רק את חגי-המולד וחגי-הפסחא אלא גם חגים מוסלמיים גדולים כעיד אל-אדחא וראש-השנה המוסלמי, יום הליגה הערבית (22 במרס) ואחד במאי, ולאחרונה (נוסף ל-15 הימים) "יום לציון זכרם של לוחמי-החופש הערביים", שעליו הוחלט בלחצם של ארגוני-הטרור. יש לציין כי מחצית ה"ימים" נהוגים זה שנים רבות, כגון יום-מרון, קדושם של המרונים, וכן חגי הארמנים. (פעם נכללו גם חגים יהודיים).

עיון ההתרחבות החדש החל בראשית 1951, עם פתיחת הפאקולטה להנדסה וארכיטקטורה. כעבור שנה נפתחה פאקולטה לחקלאות, וב-1954 הורחבה הפאקולטה לרפואה על-ידי ארגון-מחדש של בית-הספר לריפוי-שיניים. בית-הספר לשירות הציבור נעשה כסיס לפאקולטה מיוחדת למדעי-החברה. נעשו צעדי-הכנה לפתיחת מחלקה לחקר האטום. השירותים האקדמאיים לא רק התרחבו אלא גם השתפרו. כך היה בית-הנכות הארכיטקטוני למרכז חשוב ללימוד תולדות לבנון ובעיקר ביירות. הספריה האוניברסיטאית, שבראשית המאה היו בה רק כמה אלפי ספרים, מונה כחצי מיליון כרכים ולאחרונה זכתה לבנין משלה שהוא בית-עקד מן הגדולים בביירות. את מצפה-הכוכבים שבקמפוס מעריכים שלטונות A.U.B. כ"הגדול במזרח התיכון". בית-החולים האוניברסיטאי הוגדל כדי 410 מיטות, ולאחרונה הוקם מרכז למחשבים, שפתח קורסים מיוחדים לתלמידים מארצות ערביות.³⁵

במרוקתה

ככל שגוברת הלאומנות הערבית וחסנה הכלכלי מאדיר מתפשטות הדעות שהאוניברסיטה, הנושאת ברמה את לפיד ההשכלה, צריכה להעבירו לידיים ערביות. לפני כחמש שנים, כאשר הושמעה ההצעה באמצעות כלי-תקשורת בתשובה על איסור הפגנות של "אל-פתח" בקמפוס נגד המלך חוסיין, נחשב הדבר העזה. מאז השתרשה הכרה זו בחוגים רחבים יותר ויותר בציבוריות הערבית. לפני כ-27 שנה החליטה ממשלת לבנון, למען הדימוי הנאור וכאיום-מה על האוניברסיטאות הזרות, שנטו להתעלם מצרכיה המידיים של המדינה, להקים אוניברסיטה ממלכתית. כשעברו כמה שנים ואוניברסיטת-לבנון התקדמה בצעדי-צב נמצאו שהסבירו כי אין ממשלת לבנון רואה צורך לפתח מוסד מקביל לאוניברסיטה האמריקאית והצרפתית: "שתיהן תהיינה נחלת המדינה". לפני כשנתיים, כאשר גברו השמועות שגופים פינאנסיים מבקשים לרכוש את A.U.B., לבנותה על שטח אחר ואולי במדינה אחרת, ולהקים על השטח הפנוי, המקיף עתה כאלף דונם, את המפוארים שבבתי-המלון בעולם, מיהרו חוגים במרכז הליגה הערבית בקאהיר לפרסם הכחשה תקיפה. גם אם ינעם הדבר, מן הסתם, ללאומנים ערביים רבים, הרי בכך ירכשו הערבים אוניברסיטה מפורסמת ויפסידו בת-ברית נאמנה.

אם עתה נשקפת לה סכנת חיסול אין זה מתאוות הרכש הערבית אלא מהשתוללות-הדמים הנמשכת בלבנון זה כמה, ללא הפוגה. האגף היחיד המופעל ב-A.U.B. מאז פרצה מלחמת-האזרחים הנוכחית הוא בית-החולים ומחלקת-ההסברה. הדפוס המהולל, או מה שנשאר ממנו, הפועל כרשות עצמאית, מושבת זה שנה ומעלה. חברת עראמק"ו, שגילתה כלפיו דאגה אבהית וציידתו כיאות, העבירה לא מכבר את הדפסת פירסומי-ההסברה ההדורים שלה מביירות להולנד. אחת אין לכתד: טובי החוזאים המדיניים מבית-מדרשה של A.U.B. לא חזו מעולם את המצב שאליו הגיעו ארץ-הלבנון והאוניברסיטה האמריקאית שבה. חופיו של מפרץ ג'ורג' הקדוש, שלא מכבר ניבאו להם שבתוך עשור אחד ייעשו חופיה

הדרומיים של אירופה, שורצים מוקשים. ונאמנה עלינו עדותו של פרופיסור ש., נוצרי-אורתודוקסי בן ירושלים (שבסוף אוגוסט השנה יצא מביירות בדרך דמשק והגיע לירושלים להיפרד מבני משפחתו בדרכו לארה"ב), שאינו רואה אפשרות לחיים אקדמאיים בביירות משך עוד שנים רבות. הרגשה דומה היא נחלתם של רבים משלש-מאות המדענים שעקרו למקומות אחרים בעולם ובמזרח התיכון. A.U.B. שרויה בלב-לב של האיזור שבשליטת אש"ף ובני-בריתו, ואם יפונה השטח הרי ממילא ייעשה מטה וקסרקט לכוחות הלוחמים בנוצרים. ליד הנהלת A.U.B. מכהן קצין-קשר קבוע של אש"ף. בלחץ המדינות הערביות, ובעיקר הליגה הערבית, התחייב אש"ף לשמור על הקמפוס, שהוא מבצר מערבי פרו-ערבי שרבה חשיבותו ליחסי-ציבור אנטי-ישראליים בארה"ב.

הסכם בלתי-כתוב זה התערער באחרונה, כאשר פטרונה האחרון של A.U.B. בממשלת לבנון (הממשית או הערטילאית), ח'ליל סלאם, מנכ"ל משרד-האוצר הלבנוני, נחטף ובסוף יולי נמצאה גופתו נקובת כדורים. הכלכלן המזהיר, שעליו היתה גאותה של A.U.B., נחשד כנראה בכך שבהעבירו חדשים לפני כן כעשרה מיליוני לירות לבנוניות ל-A.U.B. הופרש חלק מן הסכום לאחד מארגוני-הטרור הפלשתינאיים. שמועות כגון אלו עושות שמות באוניברסיטה. עם זאת, לא עלה הנזק הפיזי שנגרם עד סוף אוגוסט על מאה-אלף דולר (סכום אפסי בהשוואה לנזקים העצומים שנגרמו לביירות).

מעשרת-אלפי הסטודנטים ב-A.U.B. (כולל האגפים השונים שהיו מסופחים למוסד) שרדו 1842. רובם מתגוררים בקמפוס או בסמיכותו. הנשיא הקודם שכיהן כעשר שנים, ד"ר סמואל קירקווד, יצא בדימוס ונשיא חדש לא התמנה עדיין. ד"ר קרייג ליכטנבלר מבוסטון משמש ממלא-מקום, ואם יתחדשו הלימודים ב-A.U.B. יש לו סיכוי של ממש להתמנות נשיא, חרף גילו הצעיר. הוא ועוד 45 מורים מן הסגל האמריקאי סירבו להתפנות מביירות בחסות הצי הששי. הם נשארו על משמרתם יחד עם כ-50 פרופיסורים, מורים ומדריכים לא-אמריקאים. רבים מן האמריקאים משרתים בכית-החולים האוניברסיטאי, המשרת למ-עשה את פצועיהם של יריכי הנוצרים.

התכנית לשנת 1976-77 לא פורסמה עדיין ברבים, מחשש שיהיה צורך להפסיק את הפעולות למשך שנה לפחות ובית-החולים, ולצדו בית-הספר לאחיות, יישארו המוסדות הפועלים היחידים. התקציב מעורער עד היסוד, אולם אם אך יותן להפעיל את הקמפוס, ולו גם במתכונת שלדית, ודאי ייהנה מתמיכתן של חברות-נפט, מן הסיוע הפדראלי האמריקאי, ומקרנות אוהדות שגם בעבר ביכרו לשמור על עילום-שמן.

הערות

¹ George Antonius: *The Arab Awakening*.

² Harry N. Howard: *The King-Crane Commission, An American Inquiry in the Middle East*. Beirut, 1963, pp. 24-84.

³ *The Times*, London, "A century of U.S. influence on Arab Education", 11.11.66.

⁴ William R. Polk: *The Opening of South Lebanon, 1788-1840*. Harvard University Press, 1963.

⁵ *American University of Beirut Catalogue 1972* \$73 pp. 10-11, 17-21.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Time Magazine*, "The Meeting of West and East", 8.7.66.

⁸ Albert Hourani: *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, pp. 307-309. Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, 1962-67.

⁹ *The Economist*, London, 13.12.75, "Between Devil and Deep Blue Sea".

- ¹⁰ *The Times*, London 2.3.75.
- ¹¹ W. Helberg: *Protestant-Catholic-Jew, an Essay in American Religious Sociology*, pp. 108-110, 219-221. Doubleday and Co. Inc, 1955.
- ¹² Sacwan Bercovitch: *Power and Origins of American Puritanism*, p. 233, Yale University Press, 1974.
- ¹³ Muriel W. Corey: *From Rabbi to Bishop—The Biography of the Right Reverend Michael Salomon Alexander, Bishop of Jerusalem*. The Olive Press, London, 1960.
- ¹⁴ A.L. Tibawi: *American Interests in Syria, 1800-1901. A Study of Education, Literary and Religious Work*. Clarendon Press, Oxford, 1966.
- ¹⁵ William R. Polk: *The Opening of South Lebanon*, pp. 165-194. Harvard University press, 1963.
- ¹⁶ *The Missionary Herald*. Boston. Letters from Archives of The American Board of Commissioners from Foreign Missions, 1832-1842.
- ¹⁷ A.L. Tibawi: *American Interests in Syria*, pp. 139-40, 152, 162, 178.
- ¹⁸ Hazem Zaki Nuseibeh: *The Ideas of Arab Nationalism*, Cornell University Press, New-York, 1956-59, pp.48-9, 64-85.
- ¹⁹ A.L. Tibawi: *American Interests in Syria, Education in the Missionary Scheme*, pp. 48, 106, 143/52, 202, 304/6.
- ²⁰ A. Bond: *The History of the American Foreign Missions and the Story of the Lebanon School*, Yale University Press.
- ²¹ A.L. Tibawi: *American Schools in the Middle East*, pp. 109-13.
- ²² Aziz S. Atiya: *A History of Eastern Christianity*, pp. 104, 306, 406.
- ²³ Michael T. Florinsky: *Russia, A History and an Interpretation*, volume 2. Macmillan Co, New-York, 1955, pp. 644-6.
- ²⁴ Derek Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914, Church and Politics in the Near East*. Clarendon Press, Oxford, 1969.
- ²⁵ A.L. Tibawi: *American Interests in Lebanon*, p. 31.
- ²⁶ *Narrative of a Mission of Inquiry to the Jews from the Church of Scotland in 1839*, 2 volumes, Edinburg, William Whyte and Co., 1842.
- ²⁷ M. Abdul Kader Hatem (Deputy Prime Minister of Egypt): *Information and the Arab Cause*, Longman Group Ltd, London, 1974.
- ²⁸ John Caldwell Thiessen: *A Survey of World Missions*, Moody Press. Chicago, 1961.
- ²⁹ ד"ר משה ניימן: מפתחיתקוה לעמק עכור (זכרונות איש ניל"י).
- ³⁰ יוסף שפרינצק: איגרות תרע"ח-תרפ"ט (1918-1929), בעריכת יוסף שפירא, הוצאת עיינות, xgxr-jm.
- ³¹ Harvey N. Howard: *An American Inquiry in The Middle East, The King-Crane Commission*, Beirut, 1963.
- ³² Simon Btesh: *Let Men Remember*, U.N. Edition, Geneva, U.N. World Health Council. 1973, pp. 27-8, 275.
- ³³ Leonard M. Fanning: *Foreign Oil and the Free World*. McGraw Hill Book Co., 1954, pp. 169-70.
- ³⁴ Benjamin Shwadron: *The Middle East, Oil and the Great Powers*, 1959, pp. 337-46.
- ³⁵ *A.U.B. Catalogue 1972/73*, Beirut.

אברהם לבינסון: שודדי־הים הברברים והצי האמריקאי הראשון

ב־31 במרס 1848 עגנה במפרץ חיפה אניית־אספקה של הצי האמריקאי. תריסר ימאים וכראשם הלייטננט לינץ' נחתו ליד שפך הנעמן, כמשלחת רשמית לחקר ים־המלח ונהר הירדן. דו"ח המשלחת הוגש ב־26 בפברואר 1849 למושב השני של הקונגרס האמריקאי השלושים. ג'ורג' מ. דאלס, סגן־הנשיא ויו"ר הסינאט, הורה לפרסמו בדפוס כמסמך מס. 34. מזכיר־הצי התיר למפקד המשלחת לפרסם גם ספר הכולל התרשמויות אישיות וזוטות שאינן מתאימות למסמך רשמי. הספר¹ זכה בשעתו לכמה מהדורות ולתפוצה נכבדה, ואילו הדו"ח, שהכיל בעיקר סקירות מדעיות, הודפס במספר זעום של עותקים. שניהם שקעו באבק השנים, משלחת לינץ' ידועה כקוריוז אקזוטי של אמצע המאה שעברה, ולינץ' זכה שהמיצר בין מצדה ללשון בים־המלח ייקרא על שמו.

כבואי להוציא לאור בתרגום עברי את הדו"ח הרשמי של לינץ' ואת רשמיו האשיים השתדלתי לברר את הרקע למעורבות האמריקאית באזורנו, מעורבות שתחילתה כבר בסוף מלחמת־העצמאות של ארה"ב. סקירה זו הוכנה כהקדמה לתרגום העברי של לינץ', העומד לראות אור בקרוב.

ארצות המגרב שלאורך חופה הצפוני־המערבי של אפריקה, ממצרים ועד לאוקינוס האטלנטי, נקראו בפי האירופים מדינות הברברים. זהו רצף של שבטים בני גזעים שונים בין הים למדבר־סאהארה, שקיבלו את האסלאם עוד במאה השביעית ומאז נמצאו בעימות מתמיד עם ארצות אירופה הנוצריות. התנופה המוסלמית שטפה כבר בשנותיה הראשונות את חופו של הים התיכון מערבה, התפשטה דרומה למארוקו וצפונה לחצי־האי האיברי עד לגבול צרפת־ספרד. נסיגת המוסלמים מספרד לאחר 800 שנות שלטון הביאה למגרב גלים של פליטים מוסלמים, רוויים משטמה שלא נפלה בעצמתה משנאתם של היהודים לספרד הנוצרית באותה תקופה. אלא שהמוגרבים מצאו פורקן למרירותם בפשיטות לארצות הנוצרים שמעבר לים התיכון. גיחות־ים אלו היו כעין מלחמת־מצנה ששכרה בצדה בשלל ובעבדים.

מארבע מדינות המגרב היתה מארוקו, שנכבשה במאה השביעית בידי בני־אומיה שליטי דמשק, לשולטנות עצמאית כבר במאה ה־11. המדינות האחרות סופחו לממלכה העות'מאנית בימי פריחתה במאה ה־15. ב־1671 מרדו קציני־צבא שחנו באלג'יר בשולטן התורכי ובחרו בפחה עצמאי. כשלושים שנה אחריהם פרק המושל בטוניס את עול העות'מאנים והיה לבין עצמאי. ב־1714 הכריז גם מושל טריפולי (לוב) על עצמאותו. על אף עצמאותם שמרו מושלי אלג'יר, תוניס וטריפולי על זיקה לכס השולטן בקושטא. כערובה לבטחונם חילו את פניו בתשורות־חמדה. גם שולטן מארוקו, שמדי פעם הסתכר בסיכסוכי־גבול עם שכניו האלג'ירים, דאג לשמור על סולידאריות מוסלמית. כל אחת ממדינות המגרב היה לה צי משלה, בעיקר אניות קטנות ומהירות הנוחות למרדפים וקרב ימי, שהיו מתאחדות בתקופות שונות ובצירופים שונים למיבצעי־שוד נועזים. אניות־

הסוחר הנוצרי, שהיו כבדות יותר, התחרו ביניהן על השליטה בימים ומזמן לזמן כרתו ברית עם אחת או אחדות ממדינות הברברים, לא רק כדי להבטיח את ציין שלהן אלא גם כדי לזרז את שליטי המגרב להכות במתחריהן.

פעילותם של הברברים חרגה מתחומי הים התיכון. ספינותיהם הזריות ארכו לאניות משא באוקינוס האטלנטי ובדרך תעלת לאמאנש והגיעו עד לים הצפוני. במאה ה-16 נהגו הברברים לפשוט בחופי אנגליה ואירלנד כדי לשלול שלל ולקחת שבויים: את השלל נשאו באניותיהם ואת השבויים הובילו אסורים באזיקים בדרך צרפת עד מארסיי ומשם לשווקי העבדים באפריקה. עזותם אילצה את קרומוול לשגר לאלג'יר ולתונים צי אנגלי גדול, להכניע את הברברים, לשחרר שבויים ולדאוג לכך שמאימת הצי הבריטי יפנו הברברים, שנעשו ידידים לבריטניה, את זמתם נגד ציי איטליה, ספרד, פורטוגל, צרפת וארצות-הצפון. עוד בתחילת המאה ה-18 נערכו פשיטות בים הצפוני ועד 1825 שילמו שבדיה ודנמרק – כאחיותיהן הדרומיות, נאפולי ופורטוגל – מס שנתי לשודדיהם. אירופה שופעת סיפורי-זוועה על אכזריות הברברים, אדמירלים ואצילים נוצרים רותקו כפשוטי-עם לספסלי החותרים באניות המצחינות. (מוכן, עם זאת, שגם "ראיסים" מוגרבים ככולים באזיקים חתרו בבטן אניות אירופיות).

סיפורי-האימים לא הזיקו לשודדיהם. אדרבה: פדיון השבויים זורז כלחצן של משפחות הנחטפים והכופר עלה לפי מעלת כבודו של השבוי. חלק מן השבויים הצעירים (ובמיוחד השבויות) לא הוצעו לפדיון אלא נמכרו במחיר גבוה להרמונות אפריקה ואסיה; שבויים שהתאסלמו שוחררו על אף הנזק שנגרם לשוכיהם או לבעלי העבדים; וכמה מן השבויות נהגו מתפנקי העולם הזה גם אם לא התאסלמו. היה מעשה בצעירה אחת, בת לחקלאי צרפתי עשיר במארטיניק, שנשלחה למולדת להשלמת חינוכה, חזרה מאירופה בספינה ספרדית לבית אביה שבים הקאריבי. הספינה נפלה בידי הברברים שהביאוה לאלג'יר, הפחה האלג'ירי התפעל מיפי הכתולה הצרפתית ושלחה מנחה לאדונו השולטן עבד אל-חמיד הראשון בקושטא, שהעדיף אותה על רכות מנשי הרמונו; בנה של זו, מוחמד השני, נעשה שולטן הממלכה וכליף-המאמינים ב-1808, אף כי מרננים היו שאמו נשארה נוצריה עד יומה האחרון.

כיו בני המושבות האנגליות שבצפון-אמריקה, ובעיקר בקרב יושבי החוף בניו-אינגלנד, היו ספנים, דייגים וסוחרים נועזים, ואניותיהם פקדו גם את נמלי הים התיכון, כל זמן שהניפו דגל בריטי נהנו מהגנתו של הכתר, המושל בימים. במלחמת-השיחרור האמריקאית צויזו כמה מספינות-הסוחר הללו בתותחים והתגרו מלחמה כצי האנגלי. בשוך הקרבות חזרו רובן לפעילות מסחרית ולרשות בעליהן החוקיים.

בדצמבר 1776 נשלח בנימין פרנקלין לפאריז מטעם ועדת-הקונגרס-לעניינים-סודיים (כך נקרא תחילה משרד-החוץ האמריקאי, ותארו של השגריר היה Commissioner). בפברואר 1778 נחתמה הברית בין צרפת לארה"ב, והסעיף השמיני בחוזה-הברית הבטיח את הגנתו של מלך צרפת לצי-הסוחר האמריקאי. באפריל אותה שנה הפליג צי צרפתי מטולון לעזרת האמריקאים במלחמתם נגד הבריטים. כעבור שנה מצטרפות ספרד והולנד לצד הצרפתי-האמריקאי נגד אנגליה; אחת העילות להצטרפותה של הולנד היתה חטיפתו של לורנס, השגריר האמריקאי המיועד לאמסטרדם, על-ידי אניית-מערכה בריטית.

בספטמבר 1783 נחתם חוזה-שלום בין ארה"ב לאנגליה, ובאותה שנה כבר מדווח פרנקלין כי שולטן מארוקו רוצה לכרות ברית עם הריפובליקה הצעירה. המלצתו

לקונגרס: "חשוב שאמריקה תקציב את הסכום הדרוש לברית ולמתן מתנות, כמקובל במזרח". הובא לידיעתו שספינות ברבריות ניסו להתנכל ליד מארסיי לשתי ספינות סוחר שנשאו דגל אמריקאי. פרנקלין מצטט בהזדמנות זו אמרה אנגלית: "לולא היתה אלג'יר קיימת היתה בריטניה חייבת ליסדה". בסוף אותה שנה כותב אדמס על הצורך לבוא בברית עם מארוקו, אלג'יר, תוניסיה וטריפולי. לדעתו, שאליה מצטרפים גם ג'פרסון והמפרים, חבריו למשלחת השלום בפאריז, חשובה ברית זו לא מפני הענין בארצות המגרב אלא בעיקר כדי להבטיח את חופש השיט האמריקאי. המלצות אלו אינן זוכות לטיפול המימשל, העסוק בבעיות עצם קיומה של האומה החדשה ובשיקום הריסות המלחמה.

כבר ב־1784 לכדו שודדיים מארוקאים אניה אמריקאית וגררוה לנמל אלג'יר. כשהובא הדבר לידיעתו של שולטן מארוקו צויה לשחרר את האניה וצוותה כאות ידידות לאמריקה, בתקוה שבקרוב יתפנה הקונגרס לברית שלום ויאשר את התקציב הכרוך בהסכם עם מארוקו. לאחר כמה חדשים נשבו שתי אניות אמריקאיות סמוך לפורטוגל בידי אלג'ירים. הפחה האלג'ירי כרת באותה שנה ברית עם ספרד והכריז מלחמה על פורטוגל. שתי האניות ועשרים זאחד אנשי צוותן הובאו לאלג'יר, והספנים נשלחו לעבודה במחצבות הפחה עד שיימצא להם פודה. בים התיכון גופו נהנו האניות האמריקאיות באותה תקופה מחסות ספרד, הולנד ובעיקר צרפת, וכמה מהן העדיפו להניף דגל אנגלי ולשאת תעודות אנגליות מזויפות שהיו כתובות ערבית, לנוחותם של השודדים המוסלמים.

הידיעה על שבויים אמריקאים באלג'יר הרתיתה את ג'פרסון, חבר המשלחת בפאריז. הוא תבע את שיחרורם בכוח גם אם כרוך הדבר בגיוסן של אניות הסוחר האמריקאיות וציודן בלוחמים ובתותחים. אדמס העדיף מיקוח בזרכי שלום ותשלום כופר. עלה גם רעיון לכרות ברית עם השולטן התורכי כדי לאלץ באמצעותו את הפחה האלג'ירי לשחרר את האניות ואנשיהן, אבל ידידים צרפתיים גילו לאמריקאים שכרית עם השולטן כרוכה בהוצאות כספיות גדולות ובסופו של דבר אין לפלייכול בקושטא שום השפעה על הפחה האלג'ירי ומוטב לשאת ולתת עם אלג'יריה במישרים. אדמס קיבל דעה זו וטען שאמריקה חייבת לנהוג ככל המדינות הנוצריות ביחסה לברברים וכל התגרות כהם רק תעלה את תשלום הכופר. ג'פרסון המליץ לפני המימשל לגייס כוח ולא להיכנע לסחטנות, העלולה לעלות במחיר רב יותר, להכביד על צי הסוחר האמריקאי, ובסופו של דבר להביא למלחמה. שנה שלמה נמשך הוויכוח ביניהם.

ביולי 1786 סיכם אדמס במכתב לג'פרסון את עמדתו:

"(1) כיום אנו יכולים להשיג שלום כנגד תשלום למרות תככי הבריטים וזולתם; (2) גם התערבותן של מעצמות ידידותיות לא תביא לשלום ללא תשלום; (3) גובה התשלום אינו תלוי בנבזות הבריטים או באדיבותם של הצרפתים; (4) ככל שישתהה המשא ומתן כן יעלה מחיר השלום. אבקש את תגובותיך על ארבע נקודות אלו. אם תעלה את דרישתך להילחם ולא תתחשב בהוצאות הכרוכות במלחמה, זכור שלכך עליך לשכנע את מדינות הדרום. אני מעז להניח שתצליח להסביר למדינות מפנסילבאניה וצפונה שעדיפה המלחמה, שתהיה גם עילה מצוינת להקמת צי אמריקאי, ואינני מטיל ספק שצי כזה ינצח וירומם את רוחנו וגאוותנו ויפסיק

* תליפות שלום ומלחמה עם פורטוגל וספרד היו מדיניות מקובלת על המוגרבים: ברית שלום עם שתיהן כאחת עלולה היתה להוריד את גובה הכופר השנתי ולפגוע בהכנסות מן הביזה, ואילו מלחמה עם שתיהן היתה עלולה להביא לסגירתו של מצר גיברלטר בפני גיחות לאוקינוס.

אחת-יועד את התרפסות המדינות הנוצריות בפני דגל מוחמד, אלא שלצורך כך דרושה הסכמת האומה כולה, וזהו קושי שלא תוכל להתגבר עליו".²

על כך השיב ג'פרסון לאמור:

"ההוראות שקיבלנו מצוות עלינו משאומתן, ולהן אציית. אך עלי להודות שלדעתי המלחמה היא הדרך לשלום. באשר לארבע הנקודות בסיכומך, אני מסכים לשלש הראשונות. באשר לרכיעית, לדעתי גובה התשלום אינו תלוי בזמן אלא במספר השכויים ובעשרם, אבל אם הוחלט כבר לקנות שלום בממון אינני רואה שום תועלת בהארכת סבלם. אני הייתי מעדיף לקנות את השלום במלחמה, דעתי מעוגנת ב-1 (צדק, 2) יושר, 3) כבוד. לדעתי, כוח ימי הוא המכשיר הפחות מסוכן שאפשר לתת בידי הרשות הפדראלית נגד מדינות הנוטות לכדלנות, פעולה ימית סופה שתהיה זולה יותר וטווח השפעתה ארוך ביותר. אם נגייס צי בן 150 תותחים אני משוכנע שנאפולי ופורטוגל, ואולי גם ונציה, דנמרק ושבדיה, תצטרפנה אלינו. יחד נמגר את האלג'ירים".³

ועל כך אדמס:

"דברייך משכנעים, הכרזת מלחמה והבטחת הסחר תבאנה לעליית מוראל מיידית בארצנו ולחיסול קיני השודדים. אך הקונגרס לא יאשר, לפחות לא בשנים הקרובות, כל מלחמה הדורשת גיוס כוח צבאי פדראלי. מצד שני, אני מסכים אתך שפוח ימי פדראלי עדיף בעיני רבים על צבא-רגלים ככלי בידי הרשות הפדראלית, אלא שאלה אין להם כל קשר לענין המיידית של שיחרור שבויינו".⁴

הכל מסכימים שיש להתמקח עם האלג'ירים על גובה הכופר כדי שלא לעורר את תאבונם של הברברים לשדוד ספינות אמריקאיות. על-פי הוראות שקיבל הפעיל ג'פרסון ב-1787 את מסדר-המאטורנים. (המסדר ע"ש מאטורן הקדוש נוסד ב-1199 לפדיון שבויים נוצרים בארצות האסלאם. במגרב קיימו נזירים צרפתים את מוסדות המסדר והעניקו סעד לשבויים נוצרים). המשאומתן באמצעות המאטורנים הופסק עם חיסולו של המסדר עקב המהפכה הצרפתית ב-1789 והטיפול עבר לידי הקונסול הספרדי והשבדי.

ב-1790 הפעיל ג'פרסון, שנתמנה בינתיים שר-החוץ, את השפעת הנשיא וושינגטון על הקונגרס בענין הקמת כוח ימי להגנת הסחר האמריקאי. הסינאט קיבל החלטה עקרונית על הצורך בצי, אך דחה את הביצוע עד שיתפנו כספים למטרה זו. בינתיים אישר סך 20,000 דולר להסכם עם מארוקו, אך גם החלטה זו התעכבה מפני שבמארוקו פרצה מלחמת-אחים בין יורשי השולטן המקומי.

מספר השבויים באלג'יר פחת מ-21 ל-13 ולשיחרורם הקציב הקונגרס ב-1792 סך 50,000 דולר. סכום זה נקבע בתיווכם של הקונסולים וכלל ברית-שלום עם אמריקה, אלא שברגע האחרון דרש הפחה שהתשלום יעשה בכלי-שיט ובנשק. האמריקאים סירבו להיות ספקי-הנשק של שודדי-הים והמגע נותק. הפחה האלג'ירי כרת ברית-שלום עם הפורטוגלים ושילח את ספינותיו לאוקינוס. בסתיו אותה שנה לכדו ספניו אחת-עשרה אניות אמריקאיות נוספות ו-109 אנשי-צוות. 122 השבויים האמריקאים היו עתה רק עשירית מן השבויים הלכנים ככלא האלג'ירי. כל השבויים אוחסנו במבנה תלת-קומתי ומדי-בוקר הוציאום כבולים לעבודות חציבה בעיר ובנמלה. מנת האוכל היומית היתה כיכר לחם חמצמץ ודביק, שמשקלה כ-400 גרם. למתאוננים ענו הסוהרים: "אצלנו יכולים הכלבים הנוצרים לאכול אבנים כאוות-נפשם". חולים אנושים ופצועים נמסרו לטיפול בידי נזירים ספרדיים והוחזרו לכלא ולמחצבה עוד בטרם יספיקו להתאושש. מצד שני, ידע הפחה לנצל את ידיעותיהם והשכלתם של כמה מן השבויים, ואחד האמריקאים,

ג'ל. קתקארט, נתמנה מזכירו האישי. קתקארט (שנפל בשבי עוד ב־1784) ניצל את מעמדו ובאמצעות הקונסול השבדי הצליח לשמור על קשר עם השגריר האמריקאי בפורטוגל, שריכוז את פעולות הסעד כמזון ולבוש לשבויים האמריקאים. באחת משיחותיו עם הפחה התוודה האלג'ירי בפני קתקארט שאפילו רצה לא היה יכול להיגמל משוד וביזה ולכרות שלום עם כל המדינות: אנשיו לא יסתפקו בשכר עלוב, וכשלא יבואו על סיפוקם בשוד יתנו עינם באוצרותיו שלו וימגרו את שלטונו.

הבשורה הפתאומית על גידול עצום במספר השבויים והאניות האמריקאיים באלג'יר עזרה לג'פרסון להעביר, ברוב של שני קולות בלבד, החלטה בקונגרס והקצבה של 6,888,888.82 דולר לבניית שש אניות־מערכה גדולות המצוידות ב־20 תותח לאניה בממוצע. האניות הוזמנו במספנות פנסילבאניה, היושבת בלב ארה"ב, כדי לא להרגיז את מדינות הדרום החקלאי במתן עדיפות כלכלית לאחת ממדינות־הסחר בצפון. האיוון בין מדינות־הדרום, שעיקר תוצרתן נשלח לאנגליה, ובין הצפון, שכלכלתו נשענה על סחר בינלאומי ותעשייה, השפיע גם על הסכם־השלום הסופי עם הבריטים. ב־1794 הסכים אב ביה"ד העליון, גאי, על ברית עם אנגליה לשתיים־עשרה שנה שלפיה התחייבו הבריטים לפנות את מאחזיהם במערב־אמריקה כנגד הגבלת המגע של האמריקאים עם צרפת והבטחה שלא יתערבו במלחמת אנגליה נגד הצרפתים. ג'פרסון התפטר לאות מחאה ממשרת שר־החוז והוקיע את הברית עם אנגליה כבגידה ברעיון זכויות האדם ובמהפכה הצרפתית, אך המימשל העדיף אי־התערבות באירופה.

ב־1795 הצליח סולימאן השני לבסס את מעמדו כשולטן מארוקו. האמריקאים מיהרו הפעם להכיר בו, שלחו אליו את המתנות המקובלות, ואחיו של השגריר בפורטוגל מונה קונסול ארה"ב במארוקו. הפחה האלג'ירי, שהתקנא בשכנו המערבי, הודיע שהוא נכון למשא־ומתן מחודש לשיחרור השבויים ולהסדר כספי מתאים. ספינה אמריקאית שהגיעה לאלג'יר נתקבלה בירי־כבוד, אך המיקוח גופו נמשך כחדשיים והפחה הצליח לסחוט כחצי מיליון דולר לקופתו, בנוסף למתנות ועמלות לפיקודיו ועוד כמה עשרות־אלפים בשביל הביי־התוניסי והפחה של טריפולי, ששליט אלג'יר כללם בהסכמי־השלום. האלג'ירי דרש שכל התשלום ייעשה במזומן בטרם ישוחררו השבויים. קתקארט (המזכיר השבוי) הצליח לגייס הלוואה נכבדה מן הסוחר היהודי־האלג'ירי בכרי, ובטרם יתחרט הפחה הועלו השבויים לאחת מאניותיו של בכרי והובלו למארסיי.

הקונגרס, שהיה צריך לאשר הוצאה כספית גדולה כזו, החליט לקזז אותה מן ההקצבה לבניית הצי. רק בעקבות התערבותו של הנשיא וושינגטון, ונוכח טענתו שעיקר ההקצבה לשלש מתוך שש האניות כבר הושקעה, נעתר הקונגרס ואישר את גמר בנייתן של שלש משחתות. בדצמבר 1796, בתום תקופת כהונתו השניה ולאחר שסירב לשרת תקופה שלישית, הכריז וושינגטון שהצי הוא אמצעי־מנע וכלי־הגנה על חופש המסחר.

אדמס, שנבחר נשיא, נעתר לבקשתם של האלג'ירים לבנות בשבילם שתי ספינות. אף שאפשר היה לשער מה ייעודן של ספינות אלו, תירץ אדמס את הסכמתו כמחווה של רצון טוב כלפי הפחה האלג'ירי, שניהל בשם האמריקאים משא־ומתן עם תוניסיה וטריפולי. הביי־התוניסי דרש לפחות מאה־אלף דולר ומוכן היה להמתין עד שארה"ב תאשר סכום זה. הפחה של טריפולי הסתפק ב־50,000 דולר, בנוסף לסכומים שקיבל מאלג'יר אבל במזומן. כאמצעי־לחץ על ארה"ב החרים הפחה שתי ספינות אמריקאיות. לאחר מיקוח באמצעות השגריר בפורטוגל שילמו האמריקאים את הנדרש, והספינות שוחררו.

ב־1798, בעקבות הברית עם אנגליה, הכריז הדירקטוריון הצרפתי מלחמה על ארצות־הברית. מלחמה זו, שמראית־העין עדיפה היתה בה על הממש, הצטמצמה בפעילות ימית.

להגנת סחרם שיגרו אז האמריקאים קונסולים גם לאלג'יר, תוניס וטריפולי (הקונסול במארוקו מונה עוד ב־1795): אוֹ'בראיין נשלח לאלג'יר, קתקארט לטריפולי, ואיטון לתוניס. שלושת הקונסולים היו נתונים לסחטנות מתמדת מצד הפחתות ופקידיהם ופיזרו מתנות כשעוני־זהב, אקדחים משובצים כאבני־חן, ותכשיטים. איטון ראה בהתרפסות זו עלבון לרוח החירות האמריקאית, לאחר שבהתערבות הקונסול הבריטי, שהיה באותה תקופה מפרנסו העיקרי של הביי התוניסי, הוסכם על תשלום כופר אמריקאי בשיעור 107,000 דולר.

לאחר הסכם זה הציע הביי שכל אניה אמריקאית העוגנת בתוניסיה תכובד בירי־כבוד, אך לשם כך היתה אמריקה צריכה לספק לו אבק־שריפה. איטון פירש דרישה זו כסחטנות מעליבה לדגל האמריקאי, השהה את התשלום ודרש הוראות מושינגטון, אלא ששם פרצה באותו קיץ מגיפה, נכחרי העם והפקידות נטשו את הבירה, וההוראות התעכבו. בינתיים האשימה צרפת את תוניסיה בסיוע לבריטים והדירקטוריון הכריז מלחמה על תוניסיה. הביי, שראה עצמו כן־ברית לוחם לארה"ב, דרש מאיטון סיוע בנשק. איטון סירב, ורק לאחר לחץ מצד הקונסול הבריטי הסכים לפשרה בענין אבק־שריפה: האמריקאים יתנו חבית אחת בלבד של אבק־שריפה לירי־כבוד, וזאת רק באותם מקרים שהספינה האמריקאית המתארכת תדרוש כיבוד כזה.

באותה שנה, כשהיה הצי הצרפתי עסוק במסעו של נפוליאון למצרים והבריטים עסקו ברדיפה אחריו, עלו העסקים האמריקאיים כפורחים. שמונים אניות־סוחר אמריקאיות פקדו את נמלי הים התיכון. איטון, שהיה לידידו של בפרן, היהודי מאלג'יר, רכש לו צי קטן. שודדי־הים הציעו לכפרי אניות־שלל במחירים נוחים. איטון רכש שש מתוך שמונה אניות דניות שנלכדו, החזירן לדנמרק ללא ריוח, וזכה לתודה אישית ממלך דנמרק. הקונסולים חששו שפעילות הגוברת של אניות־הסוחר האמריקאיות תעורר את תאבונם של הפחתות הברבריים ודרשו שהצי האמריקאי "יראה את תותחיו" בים התיכון. על המשחתות החדשות מפנסילבאניה—שהיו עסוקות בהגנה על חופי אמריקה מפני ה"מל־חמה" עם צרפת—נוספו כמה אניות־סוחר ששופצו וצוידו בתותחים. אחת מן האניות המשופצות, מצוידת ב־24 תותחים, ששמה הוסב ג'ורג' וושינגטון, הגיעה לאלג'יר ב־1800, בפיקודו של הקפטן ביינברייג.

הפחה האלג'ירי היה שרוי במבוכה. בצאת נפוליאון למצרים כרת ברית עם צרפת והבטיח להטריד את הצי הבריטי, אלא שבינתיים הסתבך נפוליאון במלחמה עם השולטן התורכי והבריטים היו לבני־ברית של הממלכה העותומאנית. אלג'יר נמצאה אפוא לא בצד הנכון של המתרס. הפחה החליט לנצל את ג'ורג' וושינגטון ולשגר בה תשורה נאה לשולטן לכפרת־עוון. כשניסה הקונסול אוֹ'בראיין לסרב התרחח הפחה והסביר שהחלומים האמריקאיים מעידים על כך שהם נשמעים למצוותו. ספק אם איש כאיטון היה מקבל טיעון כזה, אך אוֹ'בראיין נכנע והקפטן ביינברייג נאלץ להפליג בשירות האלג'יריים. הפחה שלח לאדוניו השולטן משלחת של מאה מכובדים ומשרתיים, מאה נשים, מאה־ועשרים כבשים, עשרות פרות וסוסים, ארבעה נמרים, ארבע איילות, ארבעה אריות, תריסר תוכיים, וכמיליון דולר כזהב ואבני־חן. כמסעו נאלץ ביינברייג להיעצר חמש פעמים ביום ולהפנות את חרטום ספינתו לעבר מכה כדי שיוכלו אורחיו המאמינים להשתטח בתפילה. את הבקורת במצריה־הדרדאנלים עבר בערמה, תותחיו הצדיעו במסח־כבוד עזרושם, תותחי־החוף התורכים נענו בהצדעת ירי, ותחת מסך עשן התותח־חיים חמק והגיע ב־9 בנובמבר 1800 לקושטא. היתה זו האניה האמריקאית הראשונה שהגיעה לכירת השולטן העותומאני. השולטן סלים השלישי הבחין בכוכבי־השמיים שעל

הדגל האמריקאי, ומאחר שגם דגלו מקושט היה בכוכב וסדר קבע שמדינה זו הנקראת ארצות-הברית היא ממלכה יראת-שמים וראויה לכבוד. כשהסביר הקפטן ביינברג שארצו אמריקה נתגלתה עלידי קולומבוס ושמדינתו נוסדה בידי ג'ורג' וושינגטון, שעל שמו נקראת ספינתו, תמה השולטן שהקיסר קולומבוס או יורשיו לא שלחו עדיין שגריר לחצר-המלכות בקושטא. ביינברג השיב שאמנם נבחר ונשלח שגריר אלא שהתעכב בפורטוגל ובקרוב יגיע (הקונסול הראשון, פורטר, הגיע רק כעבור שלושים שנה). השולטן נתרצה והודיע לביינברג שהוא מתיר לאניות אמריקאיות לפקוד את נמלי תורכיה הידירות עוד בטרם ייקשרו יחסים רשמיים בין הארצות. לביינברג עצמו נתן השולטן פירמאן להגנתו ברחבי הממלכה העות'מאנית. כשוב ג'ורג' וושינגטון לאלג'יר העבירו השליחים את דבר השולטן לפתח, הפתח הכריז מלחמה על צרפת, שיחרר את שבויי האנגלים וכלא את הקונסול הצרפתי וכמה אזרחים צרפתיים. ביינברג ניצל את הפירמאן שבדיו, פדה את הצרפתים ולקחם באנייתו לספרד. נפוליאון הזדרז להודות לביינברג, ובהתחשב בעובדה שבינתיים נבחר ג'פרסון הריפובליקאי ואוה-צ'רפת נשיא, הכריז על ביטול מצב-הלוחמה (ה"כמעט-מלחמה") עם ארה"ב. השלום עם צרפת והברית עם אנגליה עוררו את הקונגרס להחליט על צימצומים בצי, וכך הוחזרו לבעליהן רוב הספינות שגויסו, פוטרו עשרות מפקדים ורק תשעה המשיכו בשירותם, ובהם – על אף צעירותו – גם ביינברג.⁸ עטור-התהילה.

ספק אם ביקורה של ג'ורג' וושינגטון עשה את הרושם המקווה. איטון, למשל, סבר שבתוניסיה עלולה כניעתם של או'בראין וביינברג לפתח אלג'יר להגביר את סחטנות המוסלמים. הערכתו נתאמתה בטרופולי, מקום שהדיח יוסוף את אחיו הבכור אחמד, וכפחה חדש קבע לאמריקאים כופר של רבע מיליון דולר ואיים בהכרזת מלחמה אם לא תתמלא תביעתו. איטון שלח אחת מספינותיו לארה"ב להתריע על הסכנה האורבת לאניות-סוחר אמריקאיות. קתקארט, שכבר התנסה בכלא אלג'יר, יצא מטרופולי לאיטליה והפקיד את הענין האמריקאי בידי הקונסול הדני. יוסוף הכריז מלחמה ויצא לצוד אניות אמריקאיות בים התיכון ושתי הגדולות שבספינותיו הגיחו לאוקינוס. אניות-הסוחר האמריקאיות, שהוזהרו מבעוד-מועד, נעלמו מן האופק. הנשיא ג'פרסון, שנאמן היה לעקרונותיו, ציוה על שש מאניות הצי לצאת לים התיכון (בין המפקדים היה גם הקפטן ביינברג שנצטוו לחזור למזרח), להכניע את טריפולי, ולהטביע, לשרוף או להרוס את צי האויב. שתי הספינות של טריפולי נלכדו באוקינוס וביולי 1801 היתה טריפולי במצור. קתקארט הציע להגיע להסכם עם אחמד המודח ולהכיר בו כפחה, בתקווה שנכבדי העיר יתמרדו נגד יוסוף הצעיר. ואכן, איטון נפגש עם אחמד הגולה בתוניס וקיבל את הסכמתו. אנשי הצי, שכעסו על הבקורת של איטון בענין התרפסותה של ג'ורג' וושינגטון, התרעמו כשהאשימם בהרפיית המצור על טריפולי בגלל הסערות הפוקדות בסתיו ובחורף את חופה של צפון-אפריקה. היו שהחשידו אותו כרצון לקדם את עסקיו הפרטיים עם שליטי המגרב, ואיטון שנפגע חזר לארה"ב. אניית חיטה מארוקאית שניסתה לפרוץ את המצור לטריפולי המורעבת הוחרמה ועל אף איומי השולטן המארוקאי סירב הצי להחזירה. בהמשך שנות המצור הוחרמו כמה ספינות זרות, רובן יווניות ואחת רוסית. בקיץ 1803 הוגבר הצי כים התיכון, וביינברג קיבל את הפיקוד על המשחתת פילאדלפיה בת 36 תותחים. העליונות האמריקאית בים התיכון שוב לא היתה מוטלת בספק, אך טריפולי עמדה במצור זו השנה השלישית. נפוליאון, שלקח את לואיזיאנה מספרד, מכר אותה לארה"ב בחמישה-עשר מיליון דולר למימון מלחמותיו ומחשש שהבריטים יכבשוה, ואילו הבריטים, שחצי יובל-שנים התנכלו לאניות-סוחר

אמריקאיות, הזמינו אותן עתה ברצון לפקוד את נמלי המושבות והעניקו להן הגנה כבנות־ברית. צי־הסוחר הבריטי גויס בעיקרו למלחמה בנפוליאון, ועסקיו של צי־הסוחר האמריקאי פרחו.

בהחל סערות הסתיו הסתלקו הספינות הקטנות ממצור טריפולי ושמירת החוף נשארה בידי ביינבריג' ופילאדלפיה. ב־1 בנובמבר 1803 הבחין ביינבריג' בספינה קטנה שניסתה לחמוק בין שוניות־הסלע שבמפרץ־טריפולי, וכשרדף אחריה הטיל אותו נחשול לעבר שוניות המפרץ ופילאדלפיה נשארה תקועה על שרטון סלעי. לאחר הרעשת־תותחים עזה מן החוף, שהסבה נזק כבד לספינה, החליט ביינבריג' להציל את אנשיו ונכנע. 307 מלחי פילאדלפיה הובלו לשבי בטריפולי שם הוחזקו בתנאים קשים אפילו מן המקובל אצל הברברים. בשוך הסערה הצליחו ספני הפחה להוריד את פילאדלפיה מן השרטון ולשפצה. באמצעות הקונסול הדני הצליח ביינבריג' לקיים קשר עם מפקד השייטת, במסווה של אספקת סעד במזון ולבוש לשבויים. הוא מסר על תנאי השבי, סיפר על מלחים בודדים שהתאסלמו וערקו, והעלה הצעה שהאמריקאים יפנו לאדמירל גלסון כדי שיתבע הלו בשם הכתר הבריטי את שיחרורם של ילידי אנגליה שבקרב השבויים. הוא גם הודיע שפילאדלפיה שופצה והוכשרה לקרב, הפעם בידי טריפולי. לדעתו, חייבים היו האמריקאים להנחית כהקדם האפשרי בחופי טריפולי צבא־רגלים. בפברואר 1804 הצליחה אניית־מערכה אמריקאית קטנה לחדור לנמל ולפוצץ את פילאדלפיה לרסיסים. מכצע נועז זה הציל את כבודו של הצי האמריקאי.

אבל הפחה יוסוף סירב להיכנע ודרש כופר ופיצוי בסך חצי מיליון דולר. טבעת ההסגר על טריפולי התהדקה, איפוא, וכאשר ביולי גילה הצי שכמה סירות מוסלמיות פורקות אספקה במרחק כ־14 ק"מ ממערב לעיר נחת כוח קטן של ספנים אמריקאים לחוף והשמיד את הסירות. לימים נודע כוח זה בשם ה־"נחתים" (Marines). כשהיו הנחתים בסוף המאה לחיל עצמאי כללו בהימנן תהילתם את המשפט "מגבעות מונטזומה [שבמקסיקו] עד לחופי טריפולי".

בקיץ 1804 ערך הצי חמש התקפות־תותחים על טריפולי, ההסגר הורחב והקיף גם את בנגאזי ודרנה. עם חילופי הפיקוד בצי חזר איטון כסוכן מיוחד. משימתו היתה לאתר את אחמד, להכטיח לו תמיכה אמריקאית, ולמגר את שלטון אחיו הצעיר יוסוף בטריפולי. בנובמבר 1804 הגיע איטון לאלקסנדריה של מצרים. לפי ידיעות הצטרף אחמד לממלכים הנלחמים בפחה התורכי החדש, מוחמד עלי שנשלח לחדש את השלטון התורכי במצרים לאחר נסיגת שרידי צבאו של נפוליאון. איטון מצא את אחמד במחנה ממלוכי כמאתיים ק"מ דרומית לקאהיר והביאו לאלקסנדריה. בהסכמת מוחמד עלי, שמעוניין היה בדילול כוחות הממלוכים, תיכנן איטון מסע יבשתי עם אחמד והאנשים שיצליחו לגייס לעבר מפרץ־בומבה שממערב לטוברוק. בבומבה נועדו לפגישה עם הצי האמריקאי, שיחד אתו יכבשו את דרנה וימשיכו בדרךם לטריפולי. האמריקאים הכינו כינתיים שלוש־זאחת אניות למיגור משטרו של יוסוף. איטון, שקבוצתו כללה עשרה אנשי־צבא אמריקאים, הצליח לגייס עריקים בריטיים ושכירי־חרב יוונים ולהקים פלוגה של ששים חיילים נוצרים. אחמד גייס (במימון אמריקאי) כארבע־מאות פרשים בדווים, וב־8 במרס יצאה השיירה למדבר לוב. בשם ממשלת ארה"ב הבטיח איטון לאחמד את כס־השלטון בטריפולי. ואילו אחמד התחייב לנהוג כבוד באינטרסים האמריקאיים ולהחזיר, כמרוצת השנים, את הוצאות המיבצע מתוך מסיס שיגבה ממדינות זרות. איטון נתמנה על־ידי אחמד לפקד על "צבא־השיחרור". לאחר מסע מיגע של כמה מאות ק"מ הגיע צבא זה למפרץ־בומבה והבעיר מדורות. למחרתו הופיעו שתי אניות־צי אמריקאיות

ועמהן ציוד, אספקה ושבעת־אלפים דולר במטבעות לחלוקה בין הפרשים הבדווים—אך הנחתים שהובטחו לאיטון לא נשלחו. עם "צבא־השיחרור" המצויד בנשק אמריקאי יצא איטון לדרנה ביבשה, מהלך מאה ק"מ, ושתי אניות־הצי על תותחיהן נועדו להיפגש אתו בדרנה בסוף החודש. ב־28 באפריל הסתערו איטון ותחיליו הנוצרים על העיר מן הגבעות שבדרומה (הבדווים העדיפו להמתין עד שעת הביזה), והצי פתח בהפגזה מן הים. רוב אנשי העיר נכנעו אך המושל המקומי, שהובטחה לו עזרה של חיל־משלוח מטריפולי ובנגאזי, החזיק כמצודת־העיר עד שבתחילת מאי נמלט מערכה לפגוש בחיל־המשלוח העושה דרכו במדבר.

בסוף מאי נהדפה התקפת חיל־המשלוח. איטון המתין לנחתים ולציוד להמשך מסעו. בתחילת יוני נתקבלה ידיעה סודית על חידוש המשא־ומתן עם יוסוף. ב־11 ביוני הגיעה לדרנה המשחתת הגדולה קונסטליישו, שבישרה כי ב־5 בחודש נחתם הסכם־שלום עם יוסוף ומסרה הוראות לפינוי הכוחות הנוצריים מדרנה. איטון, מאוכזב ונוזעם נוכח הבגידה בבני־בריתו המוסלמים, תבע לפנות את אחמד ופמלייתו הקרובה. הצי נעתר לדרישתו. מחשש לתגובת הבדווים שלחם איטון לִזְנֵב בצבא־המשלוח הנסוג במדבר ואילו איטון, אחמד ואנשיהם עלו לסיפונה של קונסטליישו, שממנה ירד לחוף המושל החדש של דרנה, שליחו של יוסוף.

המשא־ומתן עם יוסוף התחדש עוד ב־1804, כשיצא איטון למצרים. הקפטן ביינברגי השבוי, אשר משך שנים העביר באמצעות הקונסול הדני ידיעות על הנעשה בטרופולי הנצורה ואפילו כיון את הפגזת העיר מן הים, סבר שטרופולי תיכנע ללא תנאי רק אם יצליחו האמריקאים להנחית בחופיה כמה אלפי נחתים; ההפגזות אמנם ריככו את עקשנותו של יוסוף, אבל הפחה אולי יהיה מוכן רק לפשרה של כבוד. ביינברגי הצליח לשכנע את שר־החוץ של טריפולי, ובאמצעותו את יוסוף, שהמלחמה הממושכת הרסה את עסקיו המסחריים של הראשון וסופה שתביא להפלתו של יוסוף ולהחזרת אחיו אחמד לשלטון. הוסכם, אפוא, שיוסף ישחרר את 300 האמריקאים כנגד 100 ספנים שבויים מטריפולי, ובעד יתרת 200 השבויים האמריקאיים יקבל 60,000 דולר כופר. ב־4 ביוני 1805 הוחלפו השבויים ולמחרת נחתם הסכם־של "כבוד הדדי". 300 האמריקאים הוחזרו למולדתם לאחר תשעה־עשר חדשי שבי. ההסכם עם טריפולי נחשב הישג חסר־תקדים כיחסים שבין מדינה נוצרית לאחת ממדינות הברברים.

בחודש לאחר הסכם־השלום עם טריפולי דרש הביי התוניסי את החזרת ספינותיו שהוחרמו בנסיגות לפרוץ את ההסגר, שאם לא כן יכריז מלחמה על ארה"ב. ב־27 ביולי הופיעו בנמל תוניס 10 משחתות אמריקאיות וכמה ספינות־תותחים. הביי חזר בו מדרישותיו והציע לשלוח לארה"ב שגריר תוניסי כבן־ערוכה. לאחר הביקור בתוניס הפגין הכוח האמריקאי את עצמתו בחוף אלג'יר.

ב־1806 פג תקפו של הסכם 12 השנים עם אנגליה, והנשיא ג'פרסון ושר־החוץ מדיסון (לימים יורשו של ג'פרסון) מיאנו לחדשו. בהחלטת־ברלין הכריז נפוליאון על הסגר ימי נגד אנגליה, ואילו בריטניה הרחיבה את ההסגר שלה על אירופה כולה. לאניות האמריקאיות התירו הבריטים לשוט רק לשבדיה, ואף זאת רק לאחר ששילמו דמי־רישוי בריטיים. המימשל האמריקאי הגיב בקיצוץ היצוא לבריטניה (מ־49 מיליון דולר ב־1807 ל־9 מיליונים ב־1808), אף שהדבר פגע קשה בחקלאות של מדינות־הדרום. בקונגרס האשימו את ג'פרסון ומדיסון במדיניות פרו־צרפתית. כפשרה נתקבל חוק ניתוק־מגע, לפיו נאסר הסחר עם אנגליה וצרפת כאחת. הצרפתים הגיבו בהחרמת מספר אניות־סוחר אמריקאיות בים התיכון, שכמה מהן נמכרו לאלג'יריה ותוניסיה שסירבו להחזירן

לאמריקאים בטענה שקנו אותן מצרפת. יחסם של הבריטים החמיר עוד יותר וב־25 ביולי 1812 הכריז מדיסון על מצב־לוחמה עם אנגליה. עוד בטרם תוכרז המלחמה פנה הקונסול הבריטי בדרישה למושל אלג'יר שלא יתן במלוא מחסה לאניות העוינות את "כתר ג'ורג' השלישי השליט בכל הימים" – קרי: אמריקאיות. בתחילת יולי הגיעה לאלג'יר אניית־צי אמריקאית והביאה את המכסה השנתית בכופר, ציוד ואספקה לפי ההסכם משנת 1795. הפחה טען: פתאום שזה שבע־עשרה שנים האמריקאים מרמים אותו, שהרי הם שולחים את הכבודה השנתית לפי הלוח הנוצרי ולא לפי הלוח המוסלמי, ששנתו קצרה באחד־עשר יום והוא המקובל באלג'יריה המוסלמית. האמריקאים נתבעו למלא בתוך שלושה ימים את החסר לפי מנין המוסלמים, שאם לא כן יתרים הפחה את ספינתם ויכלא את הקונסול וצוות האניה. לעזרתם שוב בא אז היהודי בפרי בהלוואה כנגד ריבית נאה, ולאחר התשלום עלה הקונסול על סיפונה של אניית־הצי האמריקאית שהפליגה למולדתה. ב־5 באוגוסט הגיעה לגיברלטר והוחרמה על־ידי הצי הבריטי, שנתבשר בינתיים על המלחמה עם ארה"ב. באותו חודש החרמו הבריטים גם שתי אניות־סוחר אמריקאיות ושילחו לאלג'יר, הפחה ראה באניות תשורה אנגלית ובספנים את עבדיו. ב־1813 נתמנה מ.ע. נוחי קונסול אמריקאי בתוניס ובאמתחתו נשא הוראות לטיפול בשיחרורם של השבויים באלג'יר – והקצבה לפדיונם. הקשר עם הפחה האלג'ירי התנהל באמצעות הקונסולים של ספרד ושבדיה, אך הפחה הצהיר שלא ייפרד משבויי האמריקאים אפילו בעד מיליון דולר ובכוונתו להמשיך באיסוף עבדים אמריקאים. מלחמת 1812 שיתקה תחילה את פעילותו של צי־הסוחר האמריקאי בנתיבים הביני־לאומיים, לרבות הים התיכון. אך לאחר נצחון הבריטים על נפוליאון ב־1813 עמדה אמריקה בפני פלישת הצי הבריטי (כמאה אניות) וצבא בריטי שהנה בקנדה. ארה"ב, שכל ציה מנה אז עשרים־ואחת ספינות־מלחמה וצבא בן 35,000 איש, הוכתה קשה עד שאורגנה הגנתה מחדש. ב־1814 הצליחו הבריטים לכבוש את הבירה וושינגטון ולשרוף את בנייני הציבור שהיו בה. רק בסוף השנה נסתיימה המלחמה. בפברואר 1815 חתם הנשיא מדיסון על חוזה־השלום האירופי, שלפיו סולק נפוליאון לגלות באי אלבה. שבוע לאחר החתימה הכריזה ארה"ב מלחמה על אלג'יר ושתי שייטות – אחת בניו־יורק והשניה בבוסטון, בפיקודו של ביינברייג – נצטוו להיכון למסע לים התיכון. במסען ממצר־גיברלטר לאלג'יר נתקלו בשתי ספינות אויב וכבשון ו־500 שבויים אלג'יריים נפלו בידי האמריקאים. ב־28 ביולי הגיעו האניות האמריקאיות ושללן לאלג'יר, הפחה נכנע, הוחלפו שבויים, ולאחר יומיים נחתם חוזה־שלום. הפחה נאלץ לוותר על שתי ספינותיו שהוחרמו. לאחר שנה ביקש הפחה מארה"ב במכתב־תחנונים נמלץ להשיב לו את שתי אניותיו המוחרמות, אך מדיסון ענה בלשון יבשה ועניינית שהאניות לא תוחזרנה "ואמריקה שוחרת־השלום תעדיף מלחמה על קניית שלום".¹⁰

לאחר הביקור באלג'יר הפליג הצי לתוניס. הביי, שמשך השנתיים הקודמות גילה יחס נוקשה וקריר לקונסול נוח (אף שהרשה לו ליסד בית־ספר יהודי בתוניס), נתקף חמימות והזדרז למסור לנוח 46,000 דולר כפיצוי לבעלי אניות־הסוחר האמריקאיות שאותן קנה ב־1808 מידי הצרפתים. כבוא הצי האמריקאי לטריפולי הסכים הפחה לשחרר כמה שבויים דניים שביינברייג זכר להם את חסדו של הקונסול הדני בימי שבתו בכלא הפחה של טריפולי. בסוף הקיץ חזרו ביינברייג ורוב ספינות־הצי לאמריקה וביום התיכון נשאר 4 משחתות, שבסיס־החורף שלהן נקבע בפורט־מֶהון שבאי מינורקה הספרדי. בעקבות השלום שלאחר הקונגרס הווינאי ויסוד הברית המרובעת (אנגליה, אוסטריה, פרוסיה, ורוסיה) צימצמה ארה"ב את צייה בים התיכון; עיקר ההגנה על האינטרסים

האמריקאיים באיזור הופקד בידי הקונסולים. אבל עד 1830 כלל כמעט כל דיווח שנתי של הנשיא לאומה פיסקה שהצדיקה את נוכחות הצי כים התיכון כערובה להבטחת הסחר האמריקאי. הנוכחות האמריקאית נמשכה גם כאשר דרש הנשיא מונרו ב־1823 שלא תתערב אירופה בענייני היבשת האמריקאית, וזאת כתגובה על נסיון "הברית הקדושה" (אוסטריה, פרוסיה ורוסיה) לחדש את שלטון הכתר הספרדי באמריקה הלאטינית. בשנות ה־30 למאה שעברה בא הקץ לאיומים של מדינות הברברים על השיט הנוצרי, ומאז גם הסתמנה בארה"ב מגמה של הסתייגות, מדינית, חברתית ואפילו מוסרית מן הנעשה באירופה. בדרום פרחו חוות־ענק שהעסיקו עבדים כושים ואילו בצפון התפתחה התעשייה, התחילה תנופת ההתפשטות מערבה. ב־1845, בעקבות סיפוח טקסאס, פרצה מלחמה עם מקסיקו, שנסתיימה ב־1847 בנצחון אמריקאי. לאחר המלחמה במקסיקו שבו יחידות של הצי האמריקאי לפקוד את "העולם הישן", לרבות הים התיכון, אלא שמאמצע המאה ה־19 ראו עצמם האמריקאים נציגים של אומה חזקה, עשירה, מתקדמת ובעלת ניצנים ראשונים של תרבות עצמאית ומשוחררת, כשליחי "העולם החדש".

הערות

- ¹ W. F. Lynch, *U.S.N. Narrative of the United States' Expedition to the River Jordan and the Dead sea*. Philadelphia, 1849.
- ² תרגום מקוצר מתוך C. F. Adams: *The Works of John Adams*, Boston, 1853, V. 8, p. 406.
- ³ תרגום מקוצר מתוך H. A. Washington: *Writings of Thomas Jefferson*, Wash. 1853, p. 591.
- ⁴ אדמס, כנ"ל, ע' 410.
- ⁵ לימים מונה קונסול אמריקאי ראשון בטריפולי. לאחר מותו הוציאה כתו את שני ספרי זכרונותיו: 1) *The Captives*, 1897; 2) *Tripoli*, 1901.
- לצערי לא איתרתי את ספריי, שדבר פירסומם נודע לי מן הכיכליגורפיה שבספרו של אלן (ראה להבא).
- ⁶ John Fay היה שריהחץ לפני ג'פרסון. בשנים 1795–1789 שימש אב בית־הדין העליון.
- ⁷ איטון היה שילוב מעניין של לוחם, מורה ואיש־עסקים. הוא זכה לשתי ביוגרפיות לאחר מותו: C. Prentiss, *Life of (the late General) William Eaton*, Brookfield, 1813; C. Felton, N. Y., 1840.
- ⁸ ספר ביוגרפי על ביינברג' מופיע בביוגרפיה שנספרו של אלן: T. Harris: *Life and Service of Commodore W. Bainbridge U. S. N.*, Philadelphia 1837.
- ⁹ מרדכי עמנואל נח היה יהודי יליד ארה"ב, לוחם, מדינאי וסופר. ב־1818 הציג לארגון צבא יהודי ולכבוש את ארץ־ישראל וסוריה מידי התורכים. ב־1825 יסד מושבה יהודית בבאפלו שבצפון־מערב מדינת ניו־יורק וקרא לה אררט. ב־1844 הטיף למדינה יהודית בארץ־ישראל שאליה יתקבצו יהודי מזרח־אירופה והאינדיאנים, שלדעתו היו שרידי עשרת השבטים. ארה"ב צריכה היתה, לדעתו, לתת תמיכתה לחזון זה.
- ¹⁰ חילופי מכתבים אלה, לרבות תמצית חוזה־השלום האחרים עם מדינות הברברים, נספחו לספר G. W. Allen: *Our Navy and the Barbary Corsairs*, Boston, 1905. ספרו של אלן הודפס מחדש ב־1965 ונחשב המקור הנרחב ביותר לתולדותיה של מלחמת הצי האמריקאי בברברים.

הלגה דודמן: לקורות המושבה האמריקאית בירושלים

מעטות האגדות ההופכות בתי-מלון, ומעטים בתי-המלון שנבנו על יסודה של היסטוריה שרבים שקדו לשכתב אותה. מלון המושבה האמריקאית בירושלים היה פעם קומונה של פרוטסטנטים אמריקאיים שחיכו למשיח ולמלכות-האלוהים. כיום זו חברה המנוהלת בידי נכדי המיסדים, והישראלים והתיירים המתאכסנים במלון אינם מחכים לשום דבר הרה-משמעות יותר מן המלצר והחשכון.

פרשת גילגולה של הקומונה בחברה-בע"מ היא גם נתח קטן מתולדותיה של ירושלים המקיף קרוב למאה שנה – ירושלים כפי שנראתה בעיניים אמריקאיות, ירושלים כרקע למאבק אמריקאי טיפוסי, שפיתח תכונות מיוחדות מתוך שהושגל באדמת הקודש.

סיפור-המעשה שולי הוא, אבל חוטים הרבה נשזרים בו. לפנינו תמונה של שינוי ותמורה בשלושה דורות של נשים, ולנשים נודע מקום מרכזי בסיפור-המעשה הזה, הן כמנהיגות והן כסופרות. לפנינו החידה איך מתפתחים דברים בירושלים: משפחה אמריקאית עוקרת לעיר-הקודש מטעמים אישיים ובלי שום כוונה להיעשות "מושבה", ואף-על-פי-כן היא נשארת השרידה היחידה משלושה נסיונות להקמת "מושבות" אמריקאיות, ואם גם בשינוי-צורה גמור. שני נסיונות קודמים, שהתבססו על תכניות גדולות הרבה יותר, כשלו עד-מהרה.

לפנינו גם מאבק שנמשך רבע מאת-שנים בין הנוכחות הרשמית של אמריקה בירושלים, כפי שייצג אותה המסד הקונסולארי, לבין הנוכחות הלא-רשמית של אנשי-המושבה – מאמינים פונדאמנטאליסטיים שבאותם ימים ראשונים היה להם הרגל משונה להתערב בקהל ה"ילידים", הן יהודים והן ערבים. ועד כמה עדיין הפונדאמנטאליזם הפרוטסטנטי האמריקאי חי וקיים יכולים אנו לראות במועמדותו של ג'ימי קארטר: בדומה למועמד הדמוקרטי לנשיאות כך גם מיסדי המושבה האמריקאית – הוריישו ספאפורד, עורך-דין משיקאגו, ואשתו אנה – עשו את סידוריהם שלהם עם האלוהים. על-ידי שעקפה את הכנסיה המאורגנת, עוררה המושבה את רוגזם של אותם קונסולים שהיו קשורים במסד המיסיונרי של ירושלים. המלחמה בין הקונסולים למושבה התנהלה באפסידמים, אבל שדה-הקרב היה זרוע האשמות אפלות הקשורות באורגיות מיניות, בכפירה, ואולי גרוע מכל – בקומוניזם.

עניין לנו כאן גם בקשרים הספרותיים. "ירושלים" של סלמה לאגרלף הופיע בשני כרכים ב'2–1901 ועזר למחברתו להיעשות האשה הראשונה שזכתה בפרס-נובל לספרות ב'1909. ברומן זה היתה המושבה האמריקאית מסגרת למילודראמה של אהבה ובגידה, של אמונה וגאולה, ושל המיתח בין אהבת האלוהים ואהבת הבית. הרומן "ירושלים" התרכז בשכדים שהצטרפו למושבה ב'1896, השנה בה עקרה המושבה ל"ארמון הפחה" בדרך-שכם, שהוא המלון של ימינו. קודם-לכן גרו החברים בבית על חומת העיר בין שער-שכם לשער-הורדוס, שהוא כיום המעון לטיפול בילדים על שם ספאפורד, המנוהל על-ידי נכדתם של הוריישו ואנה. אשתקד נמנתה נכדה זו עם תריסר הירושלמים שזכו בתואר "יקירי ירושלים".

"ירושלים שלנו" הוא האוטוביוגרפיה של ברטה נסטר (הוצאת דאבלדיי, והוצאה חוזרת בלבנון, 1950), בתם של הזוג ספאפורד, הנוקטת עמדה פרו-ערבית בוטה בסיכסוך שבאזורנו – להבדיל מאמה אנה, שציפתה בלהיטות לשיבת-ציון כתנאי מוקדם לביאת המשיח. מרת נסטר כמעט אינה מזכירה את הקשר השבדי, אשר סלמה לאגרלף הקדישה לו מאות עמודים.

הספר השלישי פרי עטה של אשה על המושבה האמריקאית הוא "דאלארנה פולק בארץ-הקודש" (ראה אור בשבדית, בהוצאת "טבע ותרבות", שטוקהולם, 1957). זוהי אוטוביוגרפיה מוסווית קימעה של אחת החברות השבדיות, אדית לארסון – במציאות, בתו של המיסטיקן-הספן השבדי שהוא דמות מרכזית ברומן של לאגרלף. ספר זה מבקר את ספרה של לאגרלף בשל עודף רומאנטיות שבו ואת ספרה של ברטה נסטר ככגידיה יהירה בברית-האחנה שניסתה אמה להקים בנוסח אתוות הנוצרים הראשונים.

גם שנים מן הקונסולים האמריקאיים שפעולותיהם השפיעו על המושבה כתבו ספרים – היה זה עידן ספרותי עזירושם. הנרי גילמן, ששימש בירושלים מ-1886 עד 1891 והיה ידיד טוב לבית ספאפורד, חזר לדיטרויט וכתב רומן בשם "חסן, פלאח-רומן על ארץ-ישראל" (ליטל, בראון, 1898). המושבה אינה מוזכרת בשמה אבל כמה נקודות-ראות משקפות את אלו של הוריישו ספאפורד. מטעמים שאינם נהירים לנו מתואר הרומן של גילמן ב"אנציקלופדיה יודאיקה" כספר "עיון ליהודים בדרך-כלל".

בספרו של גילמן הקונסול האמריקאי מופיע הופעה היצ'קוקית חטופה כפקיד הפועל במעין התלהבות דתית לעזור ליהודים נגד הצקותיהם של תורכים ורוסים. באחד הדו"חות שלו לוושינגטון על מאמציו למנוע את גירוש היהודים על-ידי השלטונות העות'מאניים כתב גילמן: "גלוי הוא לעין עד כדי כך שאין כלל להטיל ספק בדבר שאיזה כוח כליכול פועל מאחרי כל זה, כוח שאי-אפשר לעמוד בפניו והוא מאפשר לי להיות עושה-דברו".

שני קונסולים היו אויביה של המושבה – ד"ר סלה מריל, ששימש שלש תקופות, והרורנד אדווין ואלאס, ששימש מ-1893 עד 1898. מריל גם הוא כתב ספרים, אך על ארכיאולוגיה; ואלאס, כמדומה, היה קונסול שאינו מפרסם ספרים. שניהם דיברו קשות ביהודים ובמתישבים האמריקאיים – על היהודים אמר מריל, בתוך השאר, שהם "נבע-רים, קנאים חשוכים, רגשניים, נוקמניים, שוחר-יריב, רמאים, שפלים".

המושבה האמריקאית מופיעה זעיר-פה זעיר-שם בזכרונות של אישים משלטון המנדט הבריטי כמו סיר רונאלד סטורס, הוראס סמואל ונורמן בנטוויץ', בתקופה בה נעשתה המושבה מקובלת-בתכלית כמוכז החברתי. אבל מרופים ביותר הקוראים הגתקלים כיום בהופעותיה של המושבה ב"מזרחונים" בכריכה רכה – הלא הם ספרי-המיתח שבהם מתבלים ערבים החורשים מזימות נגד סוכנים ישראלים ובהם אנשי ס.איי.איי., עתונאים מפוקפקים וצבריות מרהיבות-עין – שהמלון, ובפרט הבאר שלו, ממציאים להם רקע אקזוטי.

נקודת-הראשית המרוחקת נמצאה בארץ-הלב של אמריקה במאה שעברה בעיר שיקאגו התופחת כמו על שמרים ובשריפה הגדולה של 1871, ש-250 איש קיפחו בה את חייהם ואשר חוללה אנדרלמוסיה ופשעים במידה מדהימה.

עד לשריפה הגדולה היו הזוג ספאפורד זוג מצליח ונורמלי-בתכלית – אף כי הוריישו היה אולי ירא-שמיים יותר מהרבה עורכי-דין אמריקאיים – שהתגורר בפרוור נעים של שיקאגו עם ארבע בנות קטנות. באה השריפה ושינתה כל זאת.

כדי להתאושש מימי טיפולה בפליטיה של העיר ומן הלידה הקשה של בתה הרכיעית, הפליגה אנה ספאפורד עם הילדות לאירופה באונית־נוסעים צרפתית מפוארת. הוריישו התעכב לרגל עסקיו, והיה בדעתו להפליג במועד מאוחר יותר. האניה טבעה. ארבע הילדות הקטנות היו בין 230 הנוסעים שנשפו בים; אמם היתה אחת מ־57 הניצולים. תמונת הטביעה, שבה קול האלוהים קורא אל אנה לאמור כי "המוות קל, החיים הם קשים", תמונה זו מופיעה בכל שלושת הספרים שהוזכרו למעלה ועליה סופר עד בלי די, עד שנעשתה האגדה המתרקמת מקור שממון לנכדים של ספאפורד כשהיו ילדים קטנים, לפני עשרות־שנים.

ילד קטן נולד לזוג בשיקאגו ב־1876, ובת אחת, ברתה, ב־1878. הילד מת מאסכרה כשהיה בן שלש. לפי התיאולוגיה של הימים ההם היו הפגעים שבאו על משפחת ספאפורד עונש מאלוהים על חטאים—תורה שהוריישו ורעייתו דחו אותה יותר ויותר. יותר מתמיד זקוקים היו עתה לאמונה שאלוהים הוא אהבה וכי גם אם דרכיו נעלמות אין הוא יכול לדון את ברואי למקום כגיהנום. בעבור דעות מעיו אלו גורש הוריישו מן הכנסייה שעזר ליסדה בשיקאגו.

בראשית 1881, שנה לאחר שמת עליהם בנם, החליטו הזוג ספאפורד וכמה ידידים, שותפים בהשקפותיהם החריגות, לצאת לדרך הארוכה ירושלימה. בסך־הכל מנתה הקבוצה 19 גברים, נשים וטף, והם פתחו בנסיון "למצוא את השלום", או "לראות את הדברים בפשטות וביתר פרספקטיבה". כמו שכתב הוריישו לאחד מידידיו, הרי בירושלים מבקש היה "ללמוד איך לחיות, לסכול, ובמיוחד לנצח".

הם הגיעו בספטמבר ועמהם ארבע־עשרה תיבות־ספינה וכל תכניתם רק להציל את נשמותיהם, ולשפור חדרים במלון הטוב ביותר, מלון "הים התיכון", שלדברי אחדים היו מזהמים ומצחינים. הזוג ספאפורד יצאו מיד לסייר, בלוויית תורגמן ערבי, וספר־התנ"ך היה להם למורה־דרך. בשיקאגו סיפרו העתונים שבני החבורה לקחו עמהם בכל יום אחר־הצהריים תיבות צידה להר־הזיתים כדי שיהיו הראשונים שיכבדו את המשיח, בחזירתו, בכוס תה.

המשימה המעשית הראשונה היתה למצוא מעון, ולא קל היה הדבר בעיר הצפופה. לכאורה דרוש היה מקום אחד גדול לכל בני קבוצתם של הזוג ספאפורד, לא דווקא מטעמים שבדוקטרינה אלא מפני ששורת ההגיון חייבה שיתוף במשאבים. בראשית אוקטובר נמצא הבית המתאים—חדש־בתכלית, שוכן במרומיה של חומת העיר, בין שער־שכם לשער־הורדוס. מצפון, מעבר לחומה, היו מרחבים ריקים כמעט. מתחת לבנין ומסביבו היו משכנות־עוני של מוסלמים.

אגדת הזוג ספאפורד בירושלים ראשיתה בפרשה זו של חיפוש בית, וכרגיל יש כמה וכמה גרסות. לפי גרסה אחת נמצא הבית לאחר כמה שבועות של חיפושים. לפי גרסה שניה מצאוהו "שכנים ערבים טובי־לב", ובעל־הבית, קצין־צבא תורכי, בטח באנשים עד כדי כך שהמתין בגביית שכר־דירה עד לשעה שיימצא להם כסף.

יש עוד גרסה האומרת שאת הבית מצאו בני־הזוג בטיולם הראשון ממש בעיר. הואיל ולא ידעו כי זקוקים הם להיתר מוסלמי כדי להיכנס למסגד־עומר, ניגשו האמריקאים במאור־פנים לשערו של אותו מקום קדוש, וכמעט התפתחה תקרית בלתי־נעימה. שמש נסער ועטוי־צינף עצר אותם וקרא לשייך הממונה, שהתברר כי היה איש חביב ורחום. תחת לגרשם, שאל אותם מה רצונם. "אנו אמריקאים", אמר הוריישו בתמימות, "רצוננו לגור בעיר הקדושה ואנו מתגוררים במלון 'הים התיכון'".

לשמע שמו של אותו בית־מלון רקק השייך על הארץ ואמר לתורגמן, "אמור לאנשים

הטובים האלה שברובע שלי, סמוך לשער-שכם, יש בית גדול שיוכל להכיל את כולם. הוא שייך לבן-דודי, ואפשר לקבלו בזול". למחרת היום בא למלון ולקח את המעוניינים לראות את הנכס. הבית היה להם למשיב-נפש והם גיאורו לשלם שכר-דירה לשנה מראש – 40 נפוליאון-זהב.

עדיין לא היה זה ארמון הפחה שמחוץ לחומות, שהוא המלון כיום; לשם עקרו רק כעבור 15 שנה. בית דודנו של השייך, שהוא כיום המעון-לילדים על שם ספאפורד, גם הוא בנוי סביב חצר וגם הוא ניבט כלפי-פנים. בחצר, מוקפים שורה של חדרים הנשקפים אליהם, היו עצי שקד, תות, אורן וברוש, שיחי גיראניום אדומים וורדים לבנים; העצים הוחלפו, הפרחים נשארו.

בעוד האמריקאים עסוקים בהתקנת הבית שמצאו להם היה הקונסול – קודמו של מריל, אדם בשם וילסון – יושב בחדרים המעופשים של הקונסוליה האמריקאית ליד מלון "הים התיכון", בבנין שנשפר מן המגזר הארמני. הוא שדיוח לווינגטון כדין על בואה של הקבוצה.

הוא תיאר אותם כ"אנשים בעלי תרבות ועושר", שעשו מעשה מוזר ושכרו "בית גדול ברובע המוחמדני, והם חיים כמשפחה דתית אחת". ככל הנראה הם "נתונים להשפעת איזה דחף דתי חזק, והפירושים שלהם לנכואות שלא התקיימו מאמצים את ידיהם". את זמנם הם מבלים "בתפילה, בהסתכלות, בהמתנה למאורעות הגדולים הקרובים להתרחש בארץ הזאת, לפי הנחתם".

הקונסול וילסון היה האיש הרשמי הראשון שעקב אחרי הזוג ספאפורד, והדין-וחשבון שלו מסתיו 1881 היה ראשון כשורה של דו"חות ששוגרו בנאמנות משך 25 שנה רצופות. מריל, שכביכול המתין מאחרי הקלעים, החליף את וילסון רק באביב שלאחר-כך.

בהרבה מובנים היה תפקיד בארץ-ישראל עשוי לטרף את דעתו של פקיד אמריקאי. עמדות העותומאנים היו ההיפך המדויק של עמדות העולם האמריקני והחדש. מעצמות אירופה שקועות היו במסורות של ציניות מדינית, והאנגלים שילבו את נסיונם הקולוניאלי הממושך עם זיבה מיוחדת לאקזוטיקה. כנגד אלה נטו האמריקאים להיות אידיאליסטים קצרי-רוח ופאטריסטים שאינם שואלים שאלות – ולפעמים אפילו שטופי-חזוה.

אף-על-פי-כן עדיין לא חלם איש לראות באמריקה מעצמה עולמית, אף שמאז 1832 החזיקה משרד קונסולארי בארץ-ישראל. הקונסוליה האמריקאית בירושלים נפתחה ב-1856. המעצמות האמיתיות הקדימוה – בריטניה הגדולה ב-1838, צרפת ופרוסיה ב-1843, אוסטריה ב-1849. רוסיה החזיקה קונסול-כללי בעיר-הקודש, אך שאר הקונסולים הירושלמיים היו כפופים לקונסול-הכללי שלהם בקושטא. עם זאת היו אלה אנשים חשובים מאד, ובכמה מובנים היה מעמדם כמעט כשל שגריר: תמיד היה לה לעיר-הקודש מעמד דיפלומטי מיוחד.

הקונסולים של אמריקה זכו בתפקידם הודות למינויים מדיניים, ומתחלפים היו מדי-פעם עם הבחירות לנשיאות, אף שבין ההתרוצצות מבית, המינוי ואישורו של הסינאט ועד לפניסה לתפקיד בפועל-ממש יכלה לעבור אפילו שנה תמימה. שורה ארוכה של קונסולים בירושלים סבלו מן הפער בין רום מעמדם למעונם הרשמי הדל, שדמי-שכירותו \$280 בשנה. נוכחותה של אמריקה תפסה חצר קטנה וחדר אחד לשומרים, אחד לתורגמן, אחד להחסנה, ואחד בשביל הקונסול. הריהוט הממורטט מעולם לא הוחלף למעשה. הדו"חות הקונסולאריים לפני מאה שנים ומעלה רחוקים היו מן הלשון המשרדית הלא-אישית של

ימינו. הממונים בירושלים כללו בני-טובים מלומדים שאהבו לסלסל בלשונם, פרט לכך שחיברו את הדו"חות והסיכומים הנדרשים על כמות הגשמים, התברואה, היבוא והחרושת. התיקים כללו רכילות, השערות וניחושים מדיניים, הגיגים פילוסופיים, ובקשות להעלאת שכר.

בדו"ת השנתי האחרון שלו בסתיו 1881 כתב הקונסול וילסון מהקשה הוא לפעול כיעילות בארץ-הקודש, שבה "זריותיהם של הבריות" ועצם התהליך של יצירת עובדות מטשטשים את המציאות. "חולשתו הגורלית של המוח המזרחי" היא שאינו מכיר ב"הבדל בין מציאות לדמיון", ולמעשה אין אפשרות למצוא "הסתכלויות ודיווחים מהימנים". למרות כל זאת ביקש וילסון שיאריכו לו את תקופת כהונתו, אלא שבקשתו נדחתה. בעת ההיא לערך נרצח הנשיא גארפילד – עלידי מבקש-חיסוי נכזב – ועל מקומו בא צ'סטר ארתור, שפעל להפחתת החיסוי המפלגתי.

על ארץ-הקודש כתב וילסון כי "אין בעולם עוד ארץ שווה לה כשטחה שעליה כתבו כה הרבה וכה מעט יודעים עליה באמת". היא היתה ריקה ושוממה מאדם, אך גם נפעמת מ"מצב קדחתני של ציפיה". רחשי ציפיה דומים הורגשו ב־1881, גם בארצות רחוקות. בדרומה של ערב חשו יהודי תימן בערגה גוברת לשוב לארץ-אבותיהם המקראית. במזרח-אירופה החלו "חובבי-ציון" הראשונים להתארגן ברצינות לקראת עקירה לארץ-ישראל. בשכדיה התעוררה קבוצה של כפריים מתוך התלהבות משיחית לנטוש את שדותיהם בצפון ולחכות לקץ-הימים בירושלים.

אירע הדבר אפילו בבוסטון. כמה "מבשרים" בוסטוניים צצו בסתיו ההוא בירושלים לפרסם בה עתון בשם "ימים באים" ולהקים דווקא "מושבא אמריקאית". הקונסול וילסון נקט מונח זה לא בקשר לאנשי ספאפורד, שכונן ההוא לא היתה להם כוונה קלה-שבקלות להיות "מושבא", אלא לתיאור מטרם של ה"מבשרים" הבוסטוניים האלה. הקונסול לא התרשם מן החדשים שמקרוב-באו ממסצ'וסטס. כל רעיון כגון "מושבא אמריקאית", כך הבטיח לווינגטון, "יסתיים בכשלון בלבד, שכן אין זה מסדרו של הטבע או של ההיסטוריה" שיהיו בני-אדם עוקרים מארץ עשירה לארץ עניה. שום תכנית כזאת לא תוכל להצלית, ובהכרח "תביא לידי מפח-נפש ואסון".

ניתוחו של וילסון הגיוני היה ומבוסס על ראיות של ממש, ואנשי ספאפורד אפילו "תכנית" לא היתה להם, אחרי הכל. שתי קבוצות קודמות של פרוטסטנטים נוו-קונפורמיסטיים מאמריקה ניסו לכונן נוכחות אמריקאית בארץ-הקודש, ושתיהן נכשלו. ב־1852 הקימו מתי-מעט בהנהגת אשה אחת מפילאדלפיה, קלורינדה מיינור, את מושבת "הר-התקוה" שלהם בשטח שומם המצוי בתל-אביב של ימינו (כמקום שנמצא עכשיו בית-הספר המקצועי "שבח" ברחוב המסגר). בשיתוף-פעולה עם מנהיגים יהודיים קיוותה קלורינדה מיינור להחיש את ביאתה של מלכות-השמיים עלידי שתעזור ביישובה של ארץ-הקודש ותחדיר עבודה יצרנית בקרב היהודים. הכספים והתמיכה לא הספיקו, אף כי סיר משה מונטיפיורי עזר במשהו. מרת מיינור מתה ב־1855. על מצבתה, שעד לפני כמה עשרות-שנים אפשר היה לראותה בתל-אביב, חקוקות היו המלים: "היא עשתה מה שיכלה".

חסידיה הוסיפו להיאבק עוד שש שנים, בהנהגת בנה, והקהילה המזורה תוארה ברשימות-המסע של הרמן מלוויל. ב־1858 תקפה כנופיה של ערבים את בתי המושבה. שנים מן הקרבנות היו אחים בשם סטיינבק – ג'ון, סבו של הסופר ג'ון סטיינבק, ואחיו וולטר, שנרצח. "מעשה-הזוועה ביפו" הגיע אל הסינאט של ארה"ב ואל הנשיא ביוקנן. הר-התקוה נעזב, והרכוש סופו שנמכר למתנחלים יהודים.

המושבה האמריקאית השניה שלא הצליחה נוסדה ביפו ב־1866 עלידי ג'ורג' ג'ונס

אדמס, מיסטיקן כאריזמטי – או אולי רק שוחר־הרפתקה – ממדינת מיין, ועמו 156 מחסידיו, רובם חקלאים. 41 ימים נסעו בכלי־שיט של 60 טונות. סבל קשה, מחלות, חסרונ־כיס וסביבה עוינת שוב שמו קץ לנסיון וכתום שנתיים כא הקץ על "כנסיית המשיח" של האדמסיים. הקשר הספרותי נמשך: אם כתב מלוויל על הקבוצה של מיינור הרי מארק טוויין מתאר את הסתלקותם של אחרוני המתנחלים של מיין מיפו בספרו "תמימים בחוץ־לארץ" (בתרגומו העברי, "מסע־ענוגות לארץ־הקודש"), ורכושם נמכר למת־נחלים הטמפלרים הגרמנים.

שתי הקבוצות נאבקו בגבורה על יצירת נוכחות אמריקאית בארץ־הקודש ושתיהן הובסו לאחר שנים מעטות. הוגג ספאפורד לעומתם, שלא התכוונו כלל להקים מושבה, הצליחו מאד. המועד שבחרו בו היה מוצלח יותר וכן גם האתר שמצאו להם: שתי הקבוצות הקודמות רחוקות היו מנוחיותיו של בית־עיר נאה. האירוניה שבדבר היא בכך שקבוצת ספאפורד לא עסקה בעבודה יצרנית בשנותיה הראשונות ולא שאפה כלל לפרנס את עצמה. אפשר שאיבתם של הקונסולים חיזקה את קשי־ערפן של הנשים שהחזיקו ברסן.

לעת האביב, מכל־מקום, כבר התנהלו הדברים למישרים. הוריישו השיג איזון מצודד־לב בין זמירות־קודש לטיולים, בין הביקורים במקומות קדושים לקטיפת פרחי־בר. הוא יצא לטיולים עם הילדים ושוחח עם ידידים חדשים בנושאים שונים, החל בתיאולוגיה וגמור בגידולי־שדה. הוא נתן חנם עצות משפטיות במקום שהיה בהן צורך, ובסקר־אוכלוסיה פרטי שערך העלה כי היהודים מנו בארץ־ישראל 45,000 נפש (מתוך אוכלוסיה כוללת בת כ־450,000).

מסתבר שהוריישו הביא לארץ־הקודש גם את האקליפטוס וגם את תפוח־האדמה – את הראשון כמתנה לידיד יהודי, את השני לערבי. תפוחי־האדמה, שגודלו מזרעים שנתן הוריישו לערבי ירושלמי, הביאו תחילה את האיש במבוכה, שכן שתילי העגבניות שלו נתנו פרי־הילולים בעוד ששיחי תפוחי־האדמה, אף כי ליבלבו, הצמיחו עלים בלבד. הוריישו נטל את והראה לאיש מניין תפוחי־האדמה באים.

מטע האקליפטוס הראשון בארץ־ישראל – כך אומרת ההגדה לבית ספאפורד – גם הוא צץ מחפיסת זרעים של הוריישו. הללו נשלחו מטסמאניה, לבקשתו, והוא נתנם למנהלו של בית־הספר החקלאי היהודי הראשון בארץ. ביומנו כתב הוריישו: "מי יתן ובאמצעות הזרעים האלה תבוא ברכה גדולה לארץ־ישראל".

כאשר ערך הוריישו ביקור־נימוסים אצל הקונסול החדש, סלה מריל, שהחליף את וילסון ב־1 ביולי 1882, לא זכה לביקור־גומלים. המושל התורכי של ירושלים, ראוף פחה, ביקר אצל משפחת ספאפורד שבוע קודם־לכן, ומיד החזיר לו הוריישו ביקור. הקונסול מריל מעולם לא הציג כפ־רגלו בבית ספאפורד משך כל 25 השנים שבהן שימש בתפקידו לסירוגים, שלש תקופות־כהונה.

הסיכות האובייקטיביות לאיבתו של מריל שונות היו ומשונות: החל ב"קומוניזם" של בית ספאפורד וגמור ב"קסם" של בית ספאפורד, ומסתבר שמן הרגע הראשון התעוררה בין שני הגברים סלידה הדדית. אבל הקרב לא יצא לרשות־הרבים אלא לאחר שמת הוריישו והאשה נטלה את הרסן לידיה. לגבי מריל היה זה ודאי הקש ששבר את גב הגמל.

הקונסול החדש היה איש־אשכולות, וער היה לעובדה זו. "יכול אני להיקרא מדען, חוקר־טבע, או מגלה־ארצות, ואפשר שזכאי אני לכל אחד מן התארים האלה", כך העיר מריל ביוהרה על הרגלם של ה"ילדים" לכנותו "רוורנד". אך לפי הספרו היה התואר

הזה האחרון שלא במקומו, שכן את תאריכו האקדמיים—A.M., D.D. ו-L.L.D. מן הסמינר התיאולוגי של ניוהייבן—קיבל בלימודי-כיבליה אקדמיים. אף-על-פי-כן היה מטיף קונגריגאציונאליסטי מוסמך, שנשא דרשותיו בניו-יורק ובקאליפורניה. בשעתו למד בגרמניה, שוטט ברחבי המזרח התיכון והבלקאנים, ושימש קצין-דת בחיל-הרגלים במלחמת-האזרחים האמריקאית, ונוסף על כך היה ארכיאולוג רשמי בחברה האמריקאית לחקירת ארץ-ישראל. מריל, יליד קונטיקאט ובוגר ייל, היה בן 45 כאשר נעשה קונסול בירושלים, צעיר בתשע שנים מהוריישו, ואדם שעתה-זה זכה בהישג מניח את הדעת. סמוך לפני כן יצא ספרו, "מזרח לירדן", והוא צוין לא פחות מ-23 פעמים—ולו אך בהערות-שוליים—בחיבור הקלאסי "גיאוגרפיה היסטורית של הארץ הקדושה" מאת ג'ורג' אדם סמית, המלומד הסקוטי שהיה מידידיו של מריל. בעודו קונסול הכין ופירטס עוד ספר אחד, "ירושלים הקדומה", שראה אור ב-1908 והוא מופיע כביבליוגרפיה של ה"אנציקלופדיה בריטאניקה" בצד הערך "ירושלים". כרתה נסטר סיכמה את למדנותו דרך-זילזול כ"התעניינות בארכיאולוגיה".

"רק אהבה תוכל לכבוש את העולם", קבע הוריישו פעם אחת במוצאי-שבת כשבאה קבוצה גדולה של יהודים לבקר במושב האמריקאית. מריל, הרווי מסורות פוריטאניות וגישות מיסיונריות, מעולם לא היה עשוי להשמיע מחשבה נדיבה מעין זו. בני משפחת ספאפורד התכחשו לכל המטרות המיסיונריות, אף כי ביצעו מספר המרות-דת, והם התחללו למראה-עיניהם בבתי-חולים של המיסיונים—קריאות ממושכות מן התנ"ך בערבית קלאסית עוד קודם שיקבלו החולים טיפול רפואי. מריל והמיסיונרים מתחו בקורת נמרצת על סירובם של בני ספאפורד לעסוק בפעילות מיסיונרית מקובלת, אף כי דרכיהם פורצות-הגדר הניבו אולי המרות-דת עמוקות יותר מן המהלכים המקובלים.

אף שמנציג-גמור היה עם הוריישו למנוע את ילדיו מלנקוט "מנהגי ילידים", היה ביתו פתוח לכל שוחריו. מריל היה חדור בוז קולוניאלי, והביע את בוזו בפרהסיה—בשים לב למה שהוא אומר בספרו על ענייני-הפנים של תורכיה מוזר הדבר שנתמנה מריל קונסול בכלל, שכן התקשה להבין מדוע "התושבים המסכנים, המדוכאים והעלובים של הארץ הזאת... אינם קמים לשחוט כל פקיד המושל בשמה של הממשלה התורכית". אף-על-פי-כן נתמנה על-ידי שלושה מימשלים ריפובליקאיים שונים—של הנשיא צ'סטר ארתור, כאשר שימש בירושלים מ-1882 עד 1885; של בנימין האריסון, מ-1891 עד 1893; ושל ויליאם מקינלי ותיאודור רוזוולט, מ-1898 עד 1907.

דברים קשים היו בפיו של הקונסול החדש על המוסלמים אך הוא שפע ארס ממש כלפי היהודים, שאותם תיאר עוד בראשית כהונתו כאנשים נבערים, קנאים תשוכים, שבטיים, חסרי-חינוך, מתנגדים עקשניים להתבוללות. עם זאת טען מריל בתוקף שאותם יהודים עצמם מחבבים אותו למדי—"על-כל-פנים", דיווח לווינגטון, "הם אומרים לי כולם, 'יו קיין פאדר'"—דוגמה ללצון שחמד לו מריל באידיש משובשת. אך הוא היה בלשן שהורה עברית באקדמיה על שם אנדובר במסצ'וסטס; וכאן היה כוחו גדול מזה של הוריישו, שלא תפס לשונות כלל ולא קנה לו אפילו שליטה דלה בערבית, אף כי אחרים מבני ביתו מיהרו ללמוד אותה. העברית של מריל היתה, כמובן, אקדמית בלבד, לא היה כלל עם מי לגלגל שיחה בלשון התנ"ך גם אם היה הקונסול האמריקאי חפץ בכך: אליעזר בן-יהודה אך החל אז בשליחותו הממושכת.

עם זאת היה הוריישו מזמין יהודים מכל הסוגים לביתו לדיונים רציניים (באמצעות תורגמנים) והורה אנגלית בבית-ספר יהודי, ואולי הגרוע מכל היה זה שאימץ לו בחור יהודי, יעקב אליהו, כבן-משפחה. דבר זה נעשה "בעת התפילות המשפחתיות" ב-1883,

אחרי שהתגורר יעקב למעלה משנה בכית ספאפורד, כיון שכבר המיר את דתו אצל קבוצה מיסיונרית לונדונית. הוא אימץ לו את שם־המשפחה ספאפורד, ובִּרְתָּה תמיד קראה לו אח. "האח יעקב" נעשה חבר ממולח ומועיל במושבה עד שמת בתאונת־דרכים, והתנצרותו כמו גם זיקתו הממושכת למושבה הועילו מאד ליעקב אליהו ספאפורד, אף שבדומה לכל המומרים זכה ליחס של בוז מצד יהודי ירושלים, שגרסו כי רק לשם טובת־הנאה חמירות עשה מה שעשה. ירושלמי אחד, שמשפחתו יושבת זה ששה דורות בירושלים, מספר בקורת־רוח שיהדותו של האח יעקב לא נמחתה בעצם מעולם וכי חוגג היה את חג־הפסח בבתיהם של יהודים, כשהוא מזמר ומתפלל מתוך הכרה, ואפילו מתוך הקלה.

בבכל ערי־השדה כך גם בירושלים אהבו תמיד רכילות. לא היה גם עודף בעיסוקים אחרים, והחברה ה"יפה" של דוברי־אנגלית בעיר התחלקה לשני מחנות יריבים—מחנה של יריבי ספאפורד ותומכי מריל, ומחנה של תומכי מריל ויריבי ספאפורד. הסוגיות השנויות־במחלוקת היו בתחילה פחותות־ערך, ולא שימשו אלא לתחום את התחומים בין הצדדים היריבים; אבל ארץ־הקודש תמיד היתה כמין חממה לרגשי־שנאה.

רולה פלויד, למשל, שניהלה את סוכנות־הנסיעות קוק ביפו (ובשעתה נמנתה על הקהילה של אדמס), היתה מלכת־חילה ידידה לבית ספאפורד. לא לחינם אפוא הופיעה לעתים קרובות כאויבת בדו"חות הרשמיים של מריל. חיק אחד ארוך, למשל, עוסק בפרטי־פרטים במקרה של תורגמן קונסולרי שפוטר עלידי מריל, והקונסול האשים אותו שעמד "במגע חשאי עם רולה פלויד מיפו". התורגמן החזיר בהאשימו את מריל ב"שימוש שלא־כהלכה בכספים ממשלתיים", במיוחד בבולי־דואר. רולה פלויד מיהרה והטיתה שאלה כנגד סגן־הקונסול ביפו, מאנשיו של מריל, אם רשאי אורח פרטי להניף את הדגל האמריקאי על ביתו. וכך הלאה.

משך כל תקופת־ההונתו הראשונה לא הזכיר מריל אפילו פעם אחת את המושבה האמריקאית או את משפחת ספאפורד בשמן. הוא אמנם מסר לווינגטון כי "אמריקאים מגיעים ברעיונות דתיים גולמניים כשהם מקווים למצוא חלב ודבש", אך בזאת לא רימז על משפחת ספאפורד. "משפחה אחת כזאת הגיעה בשנה שעברה", כתב מריל, "והאב בכה כמו תינוק במשרדי, ברצותו לחזור למסצ'וסטס. אין איש צריך להעלות בדעתו לבוא לכאן אלא אם כן הוא בעל־אמצעים".

נוסף על כך היה אותו ענין מאוס של קומוניזם. מריל ידע שאנשי הקהילה של ספאפורד משותפים בכל הנכסים, ואך כפשע היה מכאן אל ההנחה שהנשים גם הן מוחזקות במשותף. הפקרות מעין זו לא היה בה שום דבר מקורי. נהפוך הוא: ניסויים קבוצתיים המבוססים על משיחיות, קנין שיתופי, מנהיגות כאריזמאטית, ולעתים קרובות תורות מין יוצאות־דופן, מתקרבים היו לסיומו של מחזור מבלבל עם תום המאה שעברה; אוליפאנט בשעתו השתייך לקבוצה כזאת. הזוג ספאפורד פשוט במקרה החלו בניסוי שלהם בשעה שאחרים, שצצו ככמהים וכפטריות בעשורים קודמים, מתפלגים היו עתה, "חוזרים למוטב", או עולים על פסים אינטלקטואליים יותר. ב־1883, השנה בה מת קארל מארקס בלונדון, יסדו שם אגודה שנתקראה "כרית החיים החדשים", שהתקדשה לאתיקה ולחיי־שיתוף ולימים הצמיחה את אגודת־הפביאנים. "קהילת אֵינְאִידה" באמ־ריקה, שכיום היא ידועה בזכות כל־הכסף שהיא מיצרת אלא שמעיקרה חרטה על דגלה את ההתנזרות, הקומוניזם, הלשון העברית והבקורת ההדדית—מעין ריפוי קבוצתי בגירסה מוקדמת—חדלה בעת ההיא מ"נישואים מורכבים" והחלה לארגן חברת־מניות.

המורמונים שוב לא היו מקימים קהילות קומוניסטיות מפני שהחברים הצעירים בחלו בהן וערגו לעולם החיצון. הקומונות באמריקה – שהתבססו על פאציפיזם, "בתולות-ברוח" ו"משתאות של אהבה", אמונה בימות-המשית ופרישות (אלא שהואשמו ב"מנהגי זימה") – עמדו אז בסימן ירידה.

בעיני מריל היו רעיונות מפולפלים מעין אלה שיא הרשע והכפירה הנון-קונפורמיסטיים. אצל הוריישו העלו נימה של אהדה: בימי-נעוריו בניו-יורק קרא את הטור הקבוע ב"טריביון" הניו-יורקי מאת אלברט בריסביין, אביו של כעל-טור ידוע בעתונים של הרסט ואדם שדבק בתורתו של פורייה; בריסביין עשה נפשות לתורה השתפנית של פורייה, שהטיפה ליחידה קואופרטיבית אידיאלית של 1,750 איש המתענגים על ריבוי-בעלים וללשכה של חצרה-אהבה ואגודות של אהבה, לא פחות מכך. וכאשר נטלה אנה את המושכות לידיה הצטרפה לכנס של מנהיגות-נשים משוחררות להפליא מפיתות דתיות שונות, שקראו לגברים ונשים לעזוב את משפחותיהם ולהצטרף לפנסייה שלהן, ולאחר פרשת-אהבים עם שופט עשיר הטיפה פרישות לאם אן מכת ה"Shakers" שנהגה את קבוצתה ביד רמה בכוח חזיונות, אותות, נסים, ואמונה באל דומיני.

העבודה גם היא היתה נקודה כאובה בעיני מריל. בימים הראשונים לא היה כמושבה אדם ששלח ידו במלאכה כלשהי. ממרחק הבחין הקונסול בפקינקים בהרים, בשיר ורינונים, בחיים טובים שנוהלו באשראי ועל סמך האמונה ש"האלוהים ימלא את מחסורנו". בעיני אדם חרוץ כמריל סימלו הפרפרים לבית ספאפורד את העצלות, הטפילות וההונאה. הקונסולים האמריקאיים עבדו קשה וכמעט ללא עזרה; בשנת שירותו הראשונה דיוח מריל על שלל נושאים החל בגידול זיתים וגמור בשירות-הדואר התורכי, והדין-זחשבון השנתי שלו לשנת 1883 עסק במלחמה וחולירע, בכמות הגשמים ובקיפאון במסחר, ביבול החטים (שהכויב), בשערי הריבית (שהרסניים היו), ובהשפעה האינפלציונית של ההגירה היהודית (דמיהשכירות עלו ב־30%).

בעוד הוריישו יוצא ל"שיטוטים" שלח מריל לווינגטון איגרות חוזרות-זנשנות בהן הדגיש את מוסר-העבודה הפרוטסטאנטי שלו לעומת מנהגי העצלות של שאר קונסולים בירושלים. הקונסוליה האמריקאית היתה פתוחה מ"9 עד 4 חורף ואביב, בקיץ מ"8 עד 5 או 6". כנגד זה לא היתה שום קונסוליה אחרת פתוחה "משך יותר ממחציתו של יום, ושום קונסול אחר אינו מקדיש למעלה משעתיים עד שלש ביום לעבודה משרדית". הוריישו מתחכך היה עם אנשי-שם כגון הגנרל גורדון, בעוד מריל, התקוע במשרדו המרופט, נאבק עם המציאות התורכית שאותה הגדיר כ"ניוון ושיתוק, תככים ובוגדנות, קפיאה מדאיבה על השמרים, קנאות וחוסר-סובלנות".

גרוע מזה, מריל הוצרך להתמודד עם מסיבת-הקוקטייל בגירסתה העותומאנית, שהיתה מעייפת ויקרה הרבה יותר מן המנהג הנוכחי המחייב אותך לעמוד בכאן ובכאן ולהחזיק בכוס משקה. "הרי, למשל, הפרט האחד של קבלות-פנים רשמיות", רטן מריל באחד מתלונותיו התכופות על עבודת-פרך ושכר זעום. "נסיכים ומצביאים" מופיעים חדישים לבקרים, והם מחייבים פולחנים יקרים ומתישים: "סגן-הקונסול, או הדראגומאן (תור-גמז) והקאוואסים (שומרי הקונסול, במדי-פאר), נשלחים רכובים על סוסים לתחנה הנמצאת במרחק שעה מירושלים על דרך יפו". הסוסים לבדם עלו לקונסול בין ששה לעשרה דולרים, שאותם הוציא מכיסו הפרטי; ברור ש"לאחר ששילם את הוצאותיו שלו מאמריקה, ולאחר ששילם דמי-שכירות והוצאות שונות, נותר לקונסול מעט מאד למחייתו מתוך \$1,500 של משכורתו".

מריל, שהתחנן להעלאה בדומה לקונסולים שלפניו ושלאחריו, נדכאה רוחו בתחילת

1883 כאשר קיבל מושינגטון איגרת בה מסרו לו כי "אמצעים שננקטו להגדלת הפיצוי לקונסולים של ארה"ב העלו חרס בסינאט". אף-על-פי-כן, מתוך השקפה-לאחור, זולים היו החיים בירושלים. המידה הקבועה של אפונים, 22 ק"ג, עלתה במחיר \$1.10; סוכר ואורז, שהיו מובאים מחוץ-לארץ, עלו לערך 5 סנטים הליטרה. פועלים פשוטים השתכרו 30 סנט ביום. ואם גם היו תגרי-רחוב מוכרים מי-שתייה מנאדות-עור בספלים שאין נקיונם מופתי במחיר 6 סנטים לערך, הגה בקבוק של "יין טוב" עלה במחיר הזול-ביחס של 5 סנטים.

מריל דחס לתוך הדו"חות שלו כמויות של אינפורמציה, שקצתה מפוקפקת. בניתוח שלילי ארוך של אחת התכניות התביבות של אוליפאנט-תעלה לעמק-הירדן-הבטיח הקונסול לווינגטון שהאיזור של ים-המלח עשיר ב"מעיינות של נפט נוזל". בתזכיר אחר הכליל גם את דעתו על היהודים וגם את תלונותיו על משכורתו. על-גבי תזכיר זה שירבט פקיד נרגז בווינגטון: "מריל אינו צריך להכניס הכל לתוך שדר אחד. הגידו לו זאת".

אבל מריל טרוד היה מפדי שיהיו דבריו דבורים על אופניהם. ב־1885 חיטט הקונסול בכמה קברים עתיקים בירושלים והחל בשורה של פרשיות שבמרכזן בתי-קברות ושעתידות היו להביא לידי התנגשויות מרות עם המושבה האמריקאית. "נראה היה לי כי מתיחסים בחשדנות לביקורים שלי", העיר מריל על עבודתו בקברים. "לפיכך ערכתי את תצפיותי במהירות האפשרית והסתלקתי, כדי שלא לתת מקום לתרעומת". דו"ח זה נשלח לא למחלקת-המדינה אלא לרבעון של החברה לחקירת ארץ-ישראל, לשם פירסום. אף כי נאלץ מריל להיחפז הספיק בכל-זאת לערוך מדידות מפורטות של הקברים, ולדבריו "נמצאו כמויות גדולות של עצמות והושמו בקפידה בארגזים".

לערך בשעה שהיה הקונסול חופר בקברים עתיקים, חפרה המושבה האמריקאית את הקבר הרענן הראשון שלה. רוב, אחיינו הצעיר של הוריישו, שאומץ כדין יחד עם יעקב אליהו שנתיים בלבד קודם-לכן, מת בספטמבר 1885. בהלוויה השתתפו צעירים ממושבת-הטמפלרים הגרמנית הסמוכה, ולכבוד הפטירה הראשונה במושבה האמריקאית ניגנה תזמורת כלי-הנשיפה של המושבה הגרמנית את מארש-האבל של הנדל. ברתה, בת השבע, בכתה כלילה ההוא במיטתה. אבל אמונתה אל אנה לא רפתה אף כהוא-זה. "עכשיו הוא רואה את המשיח פנים-אל-פנים", אמרה. "איזו יקיצה נפלאה!"

ספרים

המבוכה הרוחנית של דורנו

ברוך קורצווייל המנוח היה מבקר חריף של החברה הישראלית ותרבותה, מעין קארל קראוס מקומי, שפולמוסיו רווי הפאתוס נזונו משני מקורות עשירים שנתברר בהם: עין חדה לגלות כל סימן, ולו קל-שבקלים, של "מריחה" אינטלקטואלית-והשכלה אירו-פית רחבה ועמוקה. עתה שאיננו עוד החליטה האינטי-ברסיטה שעל מוריה נמנה בחייו להוציא את עזבונו הספרותי הקבור בין דפי עתון "הארץ" ובאכסניות אחרות. זה הכרך הראשון של מפעל זה.

מסתו הארוכה והמקצה של פרופ' משה שוורץ כתובה באהדה ובהערכה רבה לקורצווייל. שוורץ מסביר יפה מה היו נימוקיו של קורצווייל נגד הסובייקטיביזם המיסטי-כביכול של בובר ונגד ההיסטוריוזציה של היהדות נוסח ג. שלום. כנגד אלה מציג שוורץ את קורצווייל עצמו כמייצג הגישה הקיומית לבחינת היהדות בזמננו. לדעתנו, צודק קורצווייל על-הרוב כבקר תו המופנית נגד אחרים—כי אכן היתה לו עין חדה לגלות את חולשת הזולת. אך עמדתו של קורצווייל עצמו, איך שהיא מוכתרת כתואר "קיומית", אינה אלא הבל ורעות-דוח.

נסביר דברינו. כמרכז מחשבתו של קורצווייל עומד רעיון פשוט מאוד וכבד-משקל מאוד. תרבות היהדות דתית היא כמחותה ואי-אפשר ליחס משמעות לחילונה של היהדות. היהדות ההיסטורית מוגדרת כליכולה בדרך האמונה באלוהים, ו"ברגע שאמונה זו חדלה להתקיים אין מקום לדיבורים על ייחודו של עם ישראל, על בחירתו וכו', משום שעם אכזר האמונה הדתית הופכת ההיסטוריוסופיה היהודית העתיקה למי-תוס שאבד עליו הכלח" (ע' 250). מכאן שאין תשועה בלא אמונה. על בסיס זה מותח קורצווייל בקורת על כל גישה פינאנולוגית-היסטורית ליהדות, ומטעם זה גופו מוצא הוא טעם-לפגם, למשל, בעמדת רוסני שטרייך הואיל ויוצא מעמדתו של זה שהוא "עומד מעבר לאיזו אמונה שהיא ביהדות. ועלי לומר שמהפרק הראשון בולט בין השיטין יחסו של המחבר ליהדות

כלעמדה דתית-רוחנית אבודה" (ע' 58). יש אסוף לעשות למען האמונה. אך כיצד?

האמת הפשוטה היא שלא יועיל כאן שום תרגיל קיומי או בלתי-קיומי, יהיה אשר יהיה. מאז מתן שווייך זכויות ליהודים באירופה גלוי-ידוע שאין היהדות יכולה להתקיים עוד כעדה דתית על הבסיס הישן אלא אם כן היא מסתגרת מדעת מפני כל השפעה זרה ומקיימת את מוסדותיה הישנים על אפם וחמתם של התנאים ההיסטוריים החדשים. מי שאינו מוכן לכך ומבקש לקיים את היהדות ההיסטורית וגם להיות שותף לתרבות הכללית, החילונית במהותה, אינו אלא טרוד ברעות-דוח. קורצווייל עצמו, בדומה ליצחק ברייער, איש אגודת-ישראל המכובד עליו, אינו רוצה ואינו יכול להיפטר מחלקו בתרבות אירופה. דבריו שנאמרו על אוניברסיטה דתית מעידים כמאה עדים מה-חציה היתה נשמתו של קורצווייל בנקודה זו, המרכזית כליכך, שכן מטיח הוא בפני אנשי המיסוד הרבני שמבקשים הם לעצמם שליטה מתוך סמכות הוראתית על אוניברסיטת בראייל, ודבר כזה לא יעלה על דעתו של קורצווייל. אוניברסיטה דתית היא אוניברסיטה ועל כן היא בהכרח סיכון והסתכנות מבחינתה של האמונה (ע' 230).

כלשון פשוטה מאוד: מי שמבין את היהדות כבעלת מהות כזאת או כזאת הריהו מבין אותה מן התוך, כלומר מתוך עמדה שהיא חילונית מטבעה. מבחינה זו עמדתו של קורצווייל עצמו חילונית אף היא. ואין זה משנה שהוא מציע את התכנים הישנים, שכן כל עוד מוצעים תכנים מקודשים אלה על בסיס של הכנה חילונית הרי אפשר שיבואו אחרים ויחלקו על דבריו. לעומת זאת, הרי זה ממהותה של העמדה האמונתית האמיתית שאין היא "מבינה" את עצמה כלל וכלל כ"מהות היהדות" אלא היא גורסת שהיא-היא האמת ואילו כל מתחריה שקר. קורצווייל היה אירופי מכדי שיחשוב ברצינות על כפיית דברים כגון אלה על הכריות. שכן צריכה האמת להיאמר, הגיון רב היה בעמדת המיסוד הרבני כשהתנגד גם לאמנציפציה וגם לכל השכלה חיצונית.

אם אין כפייה מתקבלת על הדעת, מה עלינו לעשות? כאן מתגלה עמדתו של קורצווייל בכל ריקנותה. גישתו הקיומית אינה מוליכה למצע מעשי בריכיוצו אלא, כפי שמעידים דבריו שלו עצמו, כל עניינה בפולחן המבוכה הקיומית. "אוניברסיטה דתית היא אינסטיטוציה אשר יכולה לפלס את הדרך, המסוגלת לחלץ את האדם היהודי ממבוכתו דווקא משום שהיא מחשיכה את עצם המבוכה כחלק אינטגרלי של דרך האדם אל אלוהיו" (ע' 231—ההדגשה במקור). ומה על המבוכה שאין בסופה השגתו של יעד קדוש זה? שהרי הדעת נותנת: איש-איש ומבוכתו, ואין ההוגה יכול

• ברוך קורצווייל: לנוכח המבוכה הרוחנית של דורנו (פרקי הגות ובקורת); ערך והקדים מבוא: משה שוורץ; מפירסומי יד קורצווייל, אוניברסיטת בראייל, 1976: 251 עמ'.

אלא לשתול את המבוכה בלב קהלו. כי התרת המבוכה לכל היתה דורשת תשובות שבנות-תוקף הן אף מחוץ לגבולות מבוכתו של זה או אחר. כפייה אינה באה בחשבון. מיסטיפיקציה אינה מתקבלת על הדעת. גם תשובות עיוניות אין להן מקום כאן, שכן הבעיה אינה עיונית מעיקרה.

מה, אטא, פתורנו של קורצווייל? שאלה זו מביאה אותנו אל פיסקה בעמוד 175, הנושא את הכותרת "היש פתרון?" וכך לשונו של קורצווייל: "היש פתרון לבעיה המכאיבה הצעד הראשון הוא להבין את קשריה עם גורמים חברתיים ותרבותיים. הגיע הזמן שנחפש מציגה (1) חדשה של שני האידיאלים החינוךיים הגדולים. אך מן הדיון הוא שזו תהיה תוצאה רוחנית (2) של תפיסה עמוקה (3), אורגאנית (4), בשני העולמות התרבותיים בה אין מקום לאגנסרס (5), לשאיפות כלכליות, לאותו דיוף הרואה ברעיון מסרי או תרבותי מטרה חמירה בעיקר. בתיספר תיכוניים והאניברסיטה צריכים לשוב ולהיות דרך ומסרה נאחזת (6). אין לשכח את מסורת עמנו שראה במקור מות של תורה, בשייכות, את הדרך ואת התכלית (7): ללמוד וללמד תורה לשמה. אצילות רוחנית ורמה מוסרית נצלה יש לה למסורת חינוכית זו". ועוד דברים מסוג זה כתובים בפיסקה הנדונה ובמקומות אחרים בספר בהם מוכן קורצווייל לדון באופן מעשי כביכול בבעיות שהוא מעלה. סימני-הקריאה משלי הם, ואלה נוספו כאן במסרה לעצור את הקורא בשטף קריאתו ולהזכיר לו שסעיף זה רדוד ומבולבל לא פחות מן הדברים החלשים ביותר שיצאו אי פעם מתחת עטם של בוכר ושלום.

כאמור, היה קורצווייל מבקר גדול וחשוב, ומאז הסתלקותו בלא-עת אין מי שיעמוד במקומו, ויפה עושה אניברסיטת בריאלין שהיא מכנסת את כתביו המפורסמים. אך ראוי שניזכר ולא נטעה: אין פולחן-המבוכה של קורצווייל בגדר שיטת-מחשבה מקורית. קורצווייל היה שואל גדול, אך אין תשובותיו אלא שאלותיו בשינוי-גירסה.

ג. 1.

הינשוף

לא בעיתיה הגדולות של המציאות האנושית המודרנית ניצבות במרכז קובץ סיפוריו המצופה ממבר של נסים אלוני, "הינשוף". ארבעת הסיפורים שנכללו בקובץ, שנכתבו בין 1956 ל-1962 (חלקם ראו אור ב"קשת"), רחוקים מאד ממחזורו הראשון של אלוני, "אכזר מכל המלך" (1954), ודומה כי אין למצוא בהם את בשורתם של "בגדי המלך" (1961) – שני המחזות

שביניהם נכתבו. סיפורי הקובץ מצטרפים לסוגה (ז'אנר) ספרותית, שהחלה להתפתח בסיפורת העברית בראשית שנות ה-50: סיפורי-הילדות על רקע ארץ-ישראל המנדטורית. "מבשר" סוגה זו היה בנימין תמוז, בקובץ סיפוריו "חולות הזהב" (1950). סוגה סיפורית זאת "פרצה" לסיפורת העברית, שהיתה אטומה למדי לנעימה סיפורית לירית-אישית, המעמידה במרכז את האנייה-מספר וחוויותיו על חשבון מעשיו הגדולים של הכלל.

נושאם של סיפורי אלוני: התבגרותו של נער בשכונה דרומית של תל-אביב, המעלה נוחח מיוחד בזכות מוצאם המזרחי-הספרדי של דיריה. אולם חרף הנושא, והתפקיד החשוב שגודע בסיפורים לסביבה ואווירתה, לא המידה האפית קובעת את עולמם אלא הנימה לירית-סובייקטיבית שלטת בהם אגב התעכבות על חוויות-של-רגע והפיתת זוויות מחיי ילדים ונערים למרכז וידויו של האנייה-מספר, וממילא למרכז ועיקרו של העולם המעוצב. בדרך זו אמנם אין הכעיות הגדולות של המציאות ניצבות במישורים במרכז הסיפורים, אך מכוח האגוצנטריות של האנייה-מספר המתחודה נעשות חוויותיו שקולות ושוות-ערך לכעיות הללו. כך נשקפת בסיפורים מלחמת-העולם השנייה ככל אימתה ואילמותה מבעד ל"זוויות" הילדות ועולם הויתות-חקותיו של ילד-האנייה-מספר.

אין בין סיפורים אלה למחזותיו של אלוני קשר סיבתי פשוט וישר, הגם שמחפשי מוטיבים ונושאים ימצאו כאן את ניצני "הצוענים של יפו" והדזכר ל"חזקה ליוה". אך מבחינה תימאטית אולי יש לראות בסיפורים ריאקציה מובהקת למחזות ולנושאים. אם במחזותיו הראשונים עסק אלוני בבעיות הנכבדות של המציאות-הישראלית ככללית-הרי בסיפורים העמיד מולן דחקה את האני ועולמו הקטן-עולם ילדותו, המשוחרר כביכול מן הבעיות הנכבדות בהן מתלבס הבוגר, שההיסטוריה הסילה עליו לעצב את פני המציאות ("אכזר מכל המלך"), או לחיות את מציאותו המודרנית על כל כעיותיה ("בגדי המלך"). אך מעניין שדחוקה הכרות והמאניות, שאליהן מגיע גיבורי-המודד של אלוני-ירבעם בן-נבט-במחזורו הראשון, ואשר יש בהן משום רצון להסתייג, אם לא להתנער, מפעולה חברתית-מדינית, כמו מוליכות להתרפקות על עולם הילדות, עולם "מראות-השתייה" שלו. והדרך היא מעגלית: מסקנותיו של גיבור הדראמה מחזירות אותו לעולם הילדות, שבו נמצא את המפתחות והסיבות להתנהגותו של הגיבור הדראמטי ולהפרותיו. מכאן שאין אנו יכולים לתפוס את סיפוריו של אלוני כבריחה מודעת ממציאות מאימת: ה"נסיגה" אל עולם-הילדות היא רק דרך נוספת להתמודד עמה ועם גורלו של האדם שצמח במסגרותיה תוצב על-ידי נתונה.

הפנייה אל עולם הילדות בסיפורים-שהתרחשה אצל אלוני בתקופת-מעבר-זמפנה שנוכל לציין בשינויי סגנון ותפיסה שבין שני מחזות, "אכזר מכל המלך"

* נסים אלוני: הינשוף (ארבעה סיפורים): ספרית תרמיל, 1975: 135 עמ'.

מדעי התורה והרוח, בעיקר בצרפת, לפני עשר שנים ומעלה. אז הפכו הבל "סטרקטוראליסטים" לשעה: חוקרי הלשון, סופרים ומבקרי ספרות, סוציולוגים ואנתרופולוגים, מסיכוראנליטיקנים ומארכיסיסטים חוקרי היסטוריה ופילוסופים. כפי שכותב מחבר הספר שלפנינו: "כל נסיון לאפיין את הסטרקטוראליזם נתקל בקשיים, לפי שהמכנה המשותף – חקר הסטרקטור – טורה – קיבל משמעויות שונות כדורציפלינות המדעיות השונות" (צ' 70).

המחבר עשה מלאכה שקדנית בהציגו קשת רחבה מאד של מצדדי הסטרקטוראליזם בתחומי מדע שונים. מאחר שמעטים קוראי צרפתית בציבורנו, והלק ניכר מן הכתבים הנסקרים אף לא תורגמו אנגלית, מוגש כאן לקורא העברי מקור של אינפורמציה דייקנית ומאלפת על אחד הזרמים המחשבתיים של תקופתנו. מתואר מושג הסטרקטורה בכלשנות החדשה, החל מדהיסטוריה בראשית המאה (הנחשב אצל ה"סטרקטוראליזם", אף שעדיין כינה את המסופן ב"סטרקטורה" בשם "סיסטימה"). נמסר לנו ידע תמציתי על ההתפתחות הנוספת של הבלשנות ככמה מרכזים, כגון משנתו של רומאן יעקובסון שפותחה ב"ארה"ב, ה"גלוסמאטיקה" של ל. ילמסון בקופנהאגן – אם להזכיר רק מספר שמות בולטים בתחום זה. פרק מיוחד דן במשנתו הבלשנית של נועם חומסקי, אשר יסודותיה אמנם בינלאומיים, אך עיקר פעלו חרג זה כבר מכל האופנה הסטרקטוראליסטית. (מחבר הספר שלפנינו מעיד בדרך אגב שחרגום של קצת מכתבי חומסקי הוכן על-ידו ועומד להופיע בקרוב). לא נוכל להתעכב כאן על בעיות הבלשנות הסטרקטוראליסטיות, הן מקוצר היריעה והן מפני שבספרו של ז. לוי אין זה, אחרי הכל, אלא פרקיהנה לדיון במשנתו האנתרופולוגית-האתנולוגית של קלוד לוי-שטראוס. תוך חקר מנהגיה החתונה של אינדיה שבטים אינדיאניים, דפוסי החשיבה והלשון של עממים חסרי כתב, ונסיון פיענוחם של מיתוסים אינדיאניים (ואחרים, כגון יווניים), יצא לוי-שטראוס מהנחת יסוד מיתודולוגית שביסוד תופעות אלו צריכה להתגלות תבנית לוגית בלתי מודעת, "סטרקטורה" מסוימת, שהיא היא המפתח להבנתו של מה שעל-פני השטח הוא נראה חסר צורה והגיון. לוי-שטראוס, המודה בהשפעתם של מארקס ופריד (מלבד הבלשנות הסטרקטוראליסטית) על המיתודה הנקוטה בידו, נבדל מהם בנסיונו המתמיד לגבש נוסחה לוגית-מתמטית שתבטא את ה"סטרקטור" טורה המבוקשת. ואף שהדבר צולה בידו רק במעט, דומה שהוא רואה בכך תנאי הכרחי לניתוח מדעי במלוא מובן המלה. מכאן שהתחומים הקולקטיבי, שהוזכר אצל פריד אגב-אורח והפך אבן-פינה במשנתו של יונג, לדעתו של לוי-שטראוס עליו להיות לוגי-מתימטי מובהק, שעה שאצל פריד הצטיין דווקא בתכונות של אירציונאליזם. סהפך דומה נעשה בצורה קיצונית ומפורשת יותר במשנתו

ו"בגדי המלך" – רק חושפת את דבקתו של אלוני בעולם "מראות-השתייה" שלו, ואת תנודתו הסגנונית-התימאטית בין אידיכולת להתמודד במישורים עם המציאות הישראלית לבין אי-הרצון לעשות כן. שניות זו מקורה כבר, כמדומה, בהכרות שעלו במחזהו הראשון, היודעות מהקצרה ידו של היתיד לשנות את מני המציאות, כשם שמכחינות הן כפער בין אידאליים גדולים לבין מראיהם לאחר הגשמה. עולם הילדות הוא קבוע בלתי-משתנה, מהיעוד שאלוני מעי צבו בדרך אפית המתמודדת עם המציאות שלו על דרך הזכירה והוודי ולא על דרך ההצגה הדרמטית המוחשית. הנסיגה לעולמו של היתיד, ועיצוב עולם ילדות שיש בו מן המציאות ומן הדמיון והבדיה של המבוגר-כילה, אמורים לשמש מלט אחרון ונקודת הצלה, אך ללא הצלחה. המציאות של עולם-הילדות (מלחמת-העולם השנייה) שבה ועולה אף בינות ל"עצמי" גוהעזו שמקים לו האני-המספר המבוגר והורסתו: והאני-המספר כמו "נדוד" לחוות פעמיים את אימיו ילדותו: הן כילד והן כאני-מספר בוגר, השב ומכונן עולם זה על כל בעיותיו וסיוטיו (מלחמת-העולם השנייה המתנהלת אז במדבר המערבי, שאת תבנית-אימתה חזה האני-המספר מפשרו כבוגר במלחמות אחרות). אך כבר בעולם-הילדות שבסיפורים מזהה המספר (הילד) את יסוד האימה עם דמויות שונות בסביבתו – מימוש המאפשר לו להתגבר על פחדיו ואימתו על-ידי הימנעות מפגישה עם הדמויות הללו. גישה זו חושפת את עמדתו הנפשית של גיבור הסיפורים המתגבר, הנצ בין ילדותיות לבגרות, ומבקש עתה, במספר, לגשר על-פניהן בסיפוריו, ומגלה כי הבגרות שהיתה כה נכספת בתורה-הילדות, אינה אלא אשליה, שאת אימיה מדוככים כבר מחזותיו של אלוני.

תנועה זו בין מציאות לאשליה וחזרה-חלילה עתיד אלוני לערות אל מחזותיו, ובכוחה יהפוך נופים רחוקים ו"משונים" (דרום-אמריקה של "הנסיכה האמריקאית", למשל) למציאות של ממש. אולם, שלא כבדראד מה, מפנימים הסיפורים את לבסיו-התנגשויות-אימיו של האני, שבעצם מעשה העיצוב הספרותי הוא מבקש להגיע ליד פיוס עם המציאות שהופנמה, וההוצאת את האשליה והמציאות שבה למיקשה אחת (ראה גם מחזותיו של אלוני) ומשווה לסיפורים את אדירתם ונעמחם הילרית המיוחדת-במינון.

ת. ש.

סטרוקטוראליזם

נושא הסקירה המאלפת המוגשת לנו בספר זה על-ידי ד"ר זאב לוי מאניברסיטת חיפה אפשר לכתונו אופנה אינטלקטואלית, שתגנה את נצחונה בכל התחומים של

• זאב לוי: סטרקטוראליזם בין מתוד ותמונת עולם: ספרית פועלים, בשיתוף עם אוניברסיטת חיפה, 1976.

עוני הסטרוקטוראליזם הצרפתי (אם גם על סמך הנחות יסוד מיתודיות שונות), אלא המיתודולוגיה המדעית הפכה ביטוי אידאולוגי מובהק.

ז. ג.

מחיר המוסריות

הופעת ספר פילוסופי חדש בעברית משמשת על-הרוב הזדמנות להגיגים מודפסים אשר בהם מחיזק מקום הכבוד ל"קורא העברי". ואכן, עגום מצבו של הקורא העברי המבקש לשקוד על השכלתו הפילוסופית, ועל-אחת-כמה הנוכחה אם רוצה הוא להיות מעורה בנעשה בעולם הפילוסופי. בתורת-המוסר, למשל, אין עד היום ספר-לימוד בסיסי בעברית, והמעט שמגיע אלינו בבחינת הד רחוק מגיע. מהיגם שתורת-המוסר הפילוסופית זרה היא להרגלי המחשבה שאנו אמונים עליהם ולכן צריכים אנו לעבודת-תשתית יסודית ביותר עד שנבין מהי המסגרת המחשבתית המשמשת רקע לספר זה. ומכיון שמועטה הספרות בתחום זה, כאמור, לא ילמד אותו קורא עברי מספר זה שהבעיות אשר פסיטה האזרחי מתיסרת בהן אינן אלא נחלת שנות ה-50 וכי כל ענין הנאסוראליזם וניגודו באתיקה שוב אינו עומד כפי שהוא מוצג כאן.

פסיטה האזרחי הסתלקה בלא עת, וכרך זה יוצא בעבר רית על-פי המקור האנגלי שראה אור בשנת 1961. שוב אתה עומד על חשיבותו של הסגנון הלאומי בהתפלספות שכן כאשר מחברת זו כותבת אנגלית הרי צילצול "קונטיננטאלי" לדבריה ואילו עתה, בהופעתה בעברית, היא מאד אנגלית. בדיון ייאמר שיחודה של פסיטה האזרחי היה בכך שחשה עצמה כבתוך שלה בשתי המסורות הפילוסופיות כאחת. כלפי האנגלים הופיעה כחוקרת מעמיקה בתורתו של קאנט ואילו כלפי ה"קונטיננטאליים" היא מדגישה את חשיבות ההתבוננות הנכונה בחיי האדם.

מעבר לחידושים שאולי החישנו מעט, ומעבר למאמר רים המצוינים על קאנט, יש בספר זה עמדה שיטתית שעיצבה לה פסיטה האזרחי, ובענין זה נתרנו. נקודת-המוצא שלה בניתוח סקסטואלי של קאנט, שממנו יוצא שקאנט לא הצליח להוכיח את עמדתו בקשר לכבודו של האדם. ביתר דיוק, את הסענה הסינתטית "לכל בני-האדם כאשר הם יש כבוד-עצמי" אין להוכיח (ע' 211). כבוד האדם הוא ערך עליון, וזה עיקרו של הצו הקאטיגורי: "הערך המוסרי שלשמו אנו תובעים עליונות זו הוא כבוד האדם, המהווה חסם עליון לרדיפה אחר כל התכליות" (ע' 221). מושג זה, והוא לבדו, משמש תשתית לתורת-המוסר של המחברת והיא שומרת על ייחודו של מושג זה מכל משמר

הסטרוקטוראליסטית של לאקאן, מסיכוראנאליסטיקן צרפתי, אשר משותפה אינו מוזכר בספר שלפנינו. אולם בעוד שאצל פרויד היתה תודעת ה"אני" מושג נפתח מן התת-מודע, ורק במקרה של חולי נפשי הלא-מודע משתלט על ה"אני" המודע, הרי אצל לאקאן ה"אני איננו" – אן, כפי שמבטא זאת סטרוקטוראליסט אחר במחקריו ההיסטוריים, "האדם איננו".

ההנחה שהאדם בחשיבתו אינו חושב את מחשבתו שלו אלא הוא לוקח חלק בדפוסי-חשיבה שאינם אישיים אלא אוניברסאליים, משותפים לכל בעלי המחשבה או התבונה כאשר הם – זהו, כמובן, רעיון פילוסופי ישן נושן. אלא שהוא ניתן לפירושים שונים ואף מנוגדים. אפשר להסיק מכאן, בעקבות קאנט ולד-שטראוס, מסקנה של מעין "הומאניזם", היות וכל בני-האדם – כולל הנמנים על שבטים פרימיטיביים – הם שווים. אך אפשר להסיק גם מסקנה הפוכה, "אנטי-הומאניסטית" במובהק, כפי שעולה מדברי מישל פוקו או המארקסיסטי-נוסח-חדש אלטהוסר. משמע: לא האדם מדבר אלא הדיבר מדבר מתוכו; לא האדם חושב, אלא התבונה חושבת בו. בספר שלפנינו נסקרת בעיה זאת בצורה מאלפת, והפירוש האנטי-הומאניסטי מוצג כשיאו מתוך כתביו של מישל פוקו. תחת שים חור עמדה זו בנימוקיו שלו, מצמיד המחבר כנגדה קצת התייגויות של לדי-שטראוס, ובעיקר את פולי-מוסו של ז' פ. סארטר עם הסטרוקטוראליזם. רק בפרק האחרון, על "נסיגנות למיפגש בין סטרוקטוראליזם ומארקסיזם", חורג מחבר הספר שלפנינו מן הדמוס של תיאור דייקני ומפורט של התיאוריה הנדונה, אף שגם כאן קודמת הצגה נאמנה ומאלפת של טיעוני המארקסיזם הסטרוקטוראליסטי לדברי הבקורת הזהירה.

לעציות-דעתו של כותב הסורים האלה יש מקום לבקר את הסטרוקטוראליזם ביהר-חריפות, ולא רק במקרה אבסורדי זה, כי מבקשים להפוך בפירוש את ההומאניזם המארקסי ל"אנטי-הומאניזם". לדי-שטראוס עצמו, הוא ולא אחר, ציין את האופי האופנתי-החולף של תופעה זו כחיים האינטלקטואליים בצרפת בתקופה מסוימת. בראיון שנתן ל"דר שפיגל" הגרמני בראשית שנות ה-70 אמר: "עליכם לדעת כי בצרפת הסטרוקטוראליזם איננו עוד באופנה מאז מאורעות 1968... (שם, ע' 178). דומה שהפעם הוכיח את הכנה לא רק לגבי הנעשה באי-אלו חברות פרימיטיביות המתמדת של הסטרוקטוראליזם בבקשו להתגבר על הממד ה"דיאכרוני" (רוצה לומר: ההתפתחות-ההיסטורית) בממשות האנושית, תוך הדגשת הממד ה"סינכרוני" (רוצה לומר: של תבנית קבועה ועומדת), לא היתה אלא תוצאה של סטנאציה חברתית זמנית, שחזקה דעה-קדומה שנופצה בבת-אחת עם מאורעות 1968. דומה שלא חל "קץ האידיא-לוגיה", כפי שסען דניאל כל בארה"ב כמקביל לסי-

* פסיטה האזרחי: מחיר המוסריות: הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1976: 318 עמ'.

מעשה באשר הוא יש עמו פגיעה בחוק המוסרי. לנסות לעשות את המעשה הראוי מבחינת המוסר משמע לנסות ולעשות את בלתי-האפשרי. למעלה הבאתי את דברי המחברת, הנכונים כשלעצמם, שלא כדאי לריב על מלים. ככל-זאת יש במלים אלה גבול לחירות הפילוסופית. לנו נדמה שבני-אדם המבינים את המלים "מוסר" או "אתיקה" לא יסכימו שהמוסר מטבע בריאתו אינו אלא כשלון טראגי ושאינו אפשרות להי- מנע מלפגוע בכבודו של האדם אלא בדרך של אי- עשייה. הם גם לא יסכימו שכל התכליות האנושיות פסולות מבחינה מוסרית.

(ג) יש הגומה גדולה מאד ברעיון, שהרצאתו חותמת את הספר, שאי-אפשר לנו להשיג דבר בלי ש"נחטא" מבחינה מוסרית. יקצר כאן המצע מלדון בסוגיה זו לכל עומקה אך ראוי לציין שמדובר כאן במפורש כחטא, מושג שמקורו בדת ולא, ודאי לא, באתיקה של קאנט. אפשר לקרוא דברים אלה כביטוי לאתו חזון טראגי שיחד את פפיסה האזרחי בחייה. אבל אין כאן איזו אמת פילוסופית היוצאת, באופן מתקבל-על-הדעת, מניתוחו של מושג המוסר או מתוך התבוננות באתיקה כפי שהתהוותה במסורת הפילוסופית המער- בית. אין לעמדה זו קריבה אפילו ליהדות שכן אין הדת היהודית גורסת את החטא הקדמון. רק בנצרות, בהד- גשתה החמורה את הכשלון האנושי, רק שם תמצא את מקור תפיסתה של המחברת. כשם שהנוצרי הוא בחו- קת וחסא בצאתו מרחם אמו כן האדם, שעליו מדובר בספר זה, הוא כשלון מוסרי, חוטא מוסרי, על שום שהוא אדם, כלומר על שום שהוא יצור בעל תכליות ושאיוות בכלל. רמזתי למעלה על הבו שרחשה המח- ברת לתכליות אלו בהזדקקה למלה "רדיפות".

תמיהה היא אם אמנם חשבה פפיסה האזרחי, למשל, כי השאיפה לגלות את האמת כאיזה ענין השנוי במחלוקת בין פילוסופים היא בגדר "רדיפה" שבהכרח תגרור אחריה פגיעה בכבודו של אדם זה או אחריו מה מבנהו של הנסיון האנושי המונח ביסודה של תורה כה טראגית, כה נוצרית וכה מעוותת?

ראוי ספר זה לדיון מעמיק יותר ממה שאפשר כאן. פפיסה האזרחי הייתה פילוסופית מקורית, ושנות פעו- לתה בארץ מעטות היו מדי. עם פירסום ספריה בעבר- רית היא עצמה הופכת נושא ראוי לעיון פילוסופי.

ג. ז.

יחסי עדות בישראל

ספרו של יוחנן פרס מורכב קבוצה של מחקרי-שדה העוסקים במכנה העדתי של החברה הישראלית. אמנם יש בו מחקר שעניינו זהותו של הערבי-הישראלי, אבל

* יוחנן פרס: יחסי עדות בישראל; הוצאת ספרית מועלים ואוניברסיטת ת"א / ספרי דעת-זמננו, 1976: 204 עמ'.

עד שאינה מוכנה ליחס ערך מוסרי לתכלית אנושית אחרת, ותהיה אשר תהיה. לדעתה, "אתיקה" היא שם התחום אשר כבוד האדם עומד במרכזו. "אין טעם לריב על מלים. כל מה שהצעתי הוא שהביטויים 'אתיקה' ו'מוסר' ייוחדו כביטויים לערך אחד מסוים, לאופן פעולתו של אותו ערך ולשדה פעולתו (או תחומו): ערך זה אינו מעמיד תכלית או מטרה משל עצמו אלא פעולתו היא כהצבת גבול לכל רדיפותינו השונות אחר תכליות, והוא משנה את שאיפותינו ומגבילן בשם הכבוד שהיבים אנו לכבודם-העצמי של בני-אדם. בתוקף טבעו ועל-פי עצם הגדרתו, ערך זה (וכן תפקידו המיוחד והתחום השייך לו) הוא ערך מגביל" (ע' 298). זוהי עמדה נוקשה, מעניינת, ולדעתי של כותב הדברים האלה – בלתי-מתקבלת-על-הדעת.

אם יורדים אנו לסוף דעתה של המחברת הרי כוונתה שאין כלל מגיעים מוסריים לפעולה. לכל היותר יכול להיות גבול מוסרי או מחסום מוסרי בפני כוונות הנתונות מראש. (אגב, יש מקום לבקורת על דרך הביטוי שבחרה לה המחברת, כגון "רדיפות אחר תכליות" וכר – אבל נניח עכשיו לזה). התמונה המתק- בלת היא מעין זו: אדם נתפס, אל תשאל כיצד, לרדיפה אחר תכלית מסוימת, ואין לבחירת תכלית זו ממד מוסרי כלשהו; המוסר מתחיל "לשחק" רק כאשר הוא בודק שמא יש בפעולתו להשגת התכלית ההיא משום פגיעה בכבוד הולית. מצא שיש פגיעה כזאת, הרי ראוי שישנה את תכניתו וכך ישמש לו ערך האדם מחסום.

כאמור, זוהי עמדה שקשה לקבלה. ואלה טעמינו: (א) אם צודקת המחברת, הרי אין משמעות לשאלה שברור שיכול אדם לשאול את עצמו, "מה עלי לעשות מבחינה מוסרית?", שהרי הדבר הטוב ביותר הוא לא לעשות דבר; עדיפה הסבילות הגמורה, כי רק אז אין סכנה של מעשה בלתי-מוסרי. כמובן, אין אנו חושבים כך. אנו נוטים לחשוב שגם היעדר-מעשה יכול להיות מעשה, ואין אנו חושבים שחוסר-מוטיבציה מעין נוסח-הודו הוא שיא המוסר. אנו חושבים שמוסר יכול להניע אדם ולא רק להגבילו.

(ב) לזכותה של המחברת ייאמר שראתה נקודה זו ולא נרתעה ממניה. היא קיבלה את המסקנות. וכך היא אומרת: "כל מי שמנסה להשיג משהו, כל דבר שהוא, פעוט ככל שיהיה, נוקט בהכרח מעשים שיש בהם משום חוסר התחשבות באנשים אחרים, רומס ברגליו את אשרם, תייהם וכבודם. אין חימה איפוא שהכל עוברים על החוק המוסרי שוב ושוב" (ע' 302). יוצא שלא זו בלבד שאפס-מעשה עדיף על המעשה מבחינה מוסרית אלא שממהותו של המעשה הוא שלעולם יהיה כשלון מוסרי. אין כאן הכוונה שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, כי דברים אלה נאמרו על אי-האפשרות שאדם כלשהו יעשה טוב תמיד ולעולם לא ייפשל, אך לא נאמר כאן שכל מעשה הוא תמיד בגדר של כשלון מוסרי ושא-אפשר להצליח אפילו פעם אחת. בניגוד לכך, לדעת המחברת, אין הכדל בין מעשה טוב למעשה רע מבחינה מוסרית, שהרי כל

תמיד הוא גרע מהשמעת מסקנותיו, הנה במקרה שלפנינו הוא משאיר את הקורא ללא מסקנה הכרחית: האם אין דרך לצמצם את הפער, או שמא יש דרך אלא שהיא מחייבת שינויים מבניים וערכיים מהפכניים ממש בחברה הישראלית? מכל-מקום, גם אצל פרס מיטשטש ההבדל בין מושגים כבסחון סוציאלי, רמת-חיים ופער חברתי-כלכלי, מסקנתו כי הפער החברתי לא הצטמצם מחלפת מן העלייה רבת-הרושם שחלה בשנים האחרונות ברמת הבסחון הסוציאלי וברמת-החיים של בני "עדות-המזרח" בארצנו. האומדן של הנישואים הבין-עדתיים בישראל, שיביא לידי כך שבתוך דור אחד יהיו כ-20%-15% מבני הארץ חסרי-דיו, זהות עדתית ברורה, נראה חיובי מבחינה ערכית, אך אין זה ברור אם יהיה איבוד הזהות העדתית גורם המשפיע על המצב הכלכלי-חברתי-ואם כן, באיזה כיוון.

ב. ט.

הנסיכה דה קליו

עלילת "הנסיכה דה קליו" עלולה להישאר כספר החתום לקורא החר אחר "עלילה" ברומן: זו פשוט נעדרת, וכאן אולי מקור ה"מודרניות" של היצירה. הרומן כליכולו מאבק פנימי של דמות עם התשוקה המתעוררת בה (העובדה שהתשוקה מוטנית למאבק, ושהיא אסורה מן הבחינה המוסרית, היא משנית). לא עלילה יש ברומן אלא רצף של "מומנטים": התעורר-רותה של תשוקה עזה כלב הגיבורה; התחזקות הקני-אה; האכל על מוח הצל, המוליך לסרישה הגמורה של הגיבורה מן ה"חיים". הדגש באותה "א-עלילה" הוא לא ב"א-התפתחות" של הגיבורה ורגשותיה אלא באורה, בווריאציות שונות, על אותה סצינה פנימית של היאבקות עם ה"יצר", קצת כמו במיסטריות של ימיה-הביניים:

הגבירה דה קליו לא היתה במצב שבו תוכל למצוא מנוחה לנפשה: כה חדש היה עמה דבר זה שנחלצה מתוך אותה כפיה שכפתה על עצמה, שנשאה, פעם ראשונה בחייה, כי אמרו לה כי מאהבים בה, ושאמרה היא עצמה כי היא אהבת, עד ששוב לא היתה מכירה את עצמה. היא תמנה על מעשיה: היא ניהמה עליהם; מצאה בהם שמחה: כל רגשותיה היו מלאים סערה ותשוקה. היא שקלה עוד את טעמי חובתה שהיו מנוגדים לאשרה; חשה כאב במצאה אתם כה איתנים וניהמה על שגילתה אותם כה היטב לאדון דה נמור" (ע' 154).

ה"אנאכרטיזם" הטכני של הרומן (שהרי מעוגן הוא ברקע של תקופתו גם אם חריג הוא בז'אנר הפיקאי

בעוד שהמבנה העדתי של החברה היהודית זוכה לני-תוח מכמה נקודות-מבט הרי החברה הערבית בישראל נדונה בעצם רק מצד הזהות הלאומית-התרבותית. גם הדיון באידאולוגיה ובמעשה של "נור-היתוך מול פלוראליזם" אינו מצטיין במיוחד. שאר הפרקים, לעומת זאת, מכילים חומר חשוב ונתונים מכוססים על עדות ויחסי-עדות בחברה הישראלית. אלה הם ששה פרקים הפותחים בתיאור כללי של המבנה האתני, עוברים לתיאור מדויק יותר (אם גם בלתי-מספק) של שתי עדות "מזרחיות" (עולי מארוקו ועולי תימן), מנתחים את גורמי הפיצול ואת גורמי המיזוג במאזן היחסים הבין-עדיים, ומסכמים בחפיפה הקיימת בין פער כלכלי לבין מוצא עדתי ובתסיסה הראדיקלית שהצמיח פער זה בשנים האחרונות. לפנינו אפוא מחקר העוסק במקוד המבנה החברתי של החברה הישראלית, והוא נוגע בלי פאתוס ובלי דעה קדומה בשאלות-יסוד חברתיות, מדיניות וערכיות.

ברור כי המיתח הקיים בין העדות בישראל נובע מקיום ניידות ויחסים בין-עדיים הדוקים בתוך חברה פלוראליסטית, שאידאולוגיה של מיזוג-גלויות ותקי שורת אינטנסיבית מנעו ממנה את האפשרות לקיים יחידות אתניות מסוגרות, אוטונומיות ואוטארכיות. להוציא, אולי, את העדה החרדית, הרי כל הקבוצות האתניות בישראל מקיימות מגע הדוק ויחסים רכי-ממדיים ביניהן. ניידות חברתית וקפגש חברתי מגבי-רים, כמובן, את הסיכויים, אך ניידות זו (בניגוד להערכתו של בעל המחקר) היא גם הגורם העיקרי המגביר את הציפיות, מפתיגנפגש, המרירות והקיצו-ניות בהתנהגות החברתית-המדינית. מיתח בין-עדיתי היה תמיד בחברה הארצישראלית ולא בשנות ה-50 נולד, אך אילו טיפל בעל המחקר שלפנינו ביתר הרחבה ברקע ההיסטורי ולא הסתפק בנגיעה רופפת בו היה אולי מוצא שהניידות דווקא היא שעוררה והח-ריפה את ניגודי העדות. במקום שאין מגע גם אין מיתח. הקצרה: המיתח בין העדות הוא תולדה של אינטגרציה ולא של היעדרה, ורק משעה שתהיה האינטגרציה מושלמת והבדלי המוצא יימחו אפשר יהיה לדבר על היעדר מיתח עדתי בישראל.

ככלל, התעלמות מן הרקע ההיסטורי מטשטשת הרבה עובדות. אמת שהמחקר הסוציולוגי נדרש בראש-וראשונה לרגע הסטאטי ותכליתו לתת ניתוח שתי-וערב של מצב נתון ואין הסוציולוג מחפש סיבות ותהליכים. אבל באין רקע ותהליכים נשאר המחקר הסוציולוגי בחינת אסף נתונים בעל משמעות חלקית בלבד. זו הטענה העיקרית המתבקשת כנגד מחקריו, החשובים כשלעצמם, של יוחנן פרס.

מסקנה פסימית עולה מן המחקר. אילו קיבלו מעצבי המדיניות הממשלתית מזה ומיצגי הראדיקליזם העדתי מזה את מסקנותיו של פרס היה עליהם למשוך ידם מכל פעילות יזומה וספונטאנית. שהרי פרס טוען כי דל ביותר הסיכוי לצימצומו של הפער העדתי-הכלכלי בחברה הישראלית בעתיד הנראה לעין. ואף שלא

* מדם דה לה פייט: הנסיכה דה קליו; תרגום: ירוחם לוריא; הוצאת דביר, 1976; עמ' 158.

הנשאר עמו מ"ארגיה" זו של קריאה. מה לא נמצא בדפי העתון: "מאמרים על אסטרטגיה וטקטיקה במדיניות-החץ שלנו... הרלוונטיות של המערך המפ" לגתי בישראל בעידן המהפכה התעשייתית השנייה, אבדן המשמעות של המיתוס בעידן הנתיחה על הירח... 'שער' כסראגריה יונית, פערי-הזורות כשירה העברית (א הישראלית...)..." את כל אלה קרא גרודזנסקי בעיון, ומה שקרא השתכח ממנו כעבור רגע.

שיחות-הראדיו של שלמה גרודזנסקי ב"גלי צה"ל" בשנים 1972-1969, שם ניתן לו מקום של קבע בפאר-נאסוס הראדיופוני של שְׁלוֹת הערב המאוחרות. הקיפו לא פחות נושאים מאלה המנויים פה. מה נשאר מכל אלה בזכרונם של המאזינים? גרודזנסקי דיבר על ימיה הביניים ועל האוטופיה הפורנוגרפית, על השמאל החדש והשמאל הישן, על כרל כנלסון ועל נתן אלתרמן. על השירה ועל נוסעי האוטובוסים וכו'.

במאמר הנזכר עוקץ גרודזנסקי את המומחים-לכל-דבר הממלאים את עמודי העתונים בימי-חול וביתר-גודש בימי-ששי, אלא שאלו לעצתו שמענו צריכים היינו לבקשו שיסתפק אף הוא כתחום אחד-שירה אנגלית או מארקסיזם למשל, ויניח ידו מכל השאר. דומה שגרודזנסקי היה דוחה את הפנייה, ובצדק. דמותו העולה משיחות-הראדיו הללו היא דמות מובהקת של איש-תרכות המצטיין בכורשר שיחה או בכשרון לשוחח. שיחות-הראדיו שלו הן בעצם מסות קטנות וחינוניות מאד. רעיונותיו מכריקים, והוא בן-בית בכמה וכמה תרבויות וספרויות. הוא איש משכיל ועדין, העוקב אחרי המתרחש. הוא ספקן ואירוני, היודע לאהוב והיודע לעקוץ בשנינה. כל אותן שיחות-הראדיו והמסות הקטנות שבספר זה-שנערך לאחר מותו על-ידי שמעון זנדבנק ואברהם יבין-הופכות חומר-קריאה מהנה ומעורר-מחשבה.

לא מעט כבר כתבו בשבחן של מסות אלו ואחרות של גרודזנסקי. כולן יחד מגלות ריעה רחבה של סקרנות אינטלקטואלית ועמידה על אמיתות אישיות בלי לרוץ אחרי האופנתי או המקובל-ויחד עם זאת בלי להירתע מן השמרני או המוסכם. קריאה במסות היא מפגש עם עולמו הרוחני של אינטלקטואל בעל ייחוד, שהצטרפו בו כמה מסורות וכמה אוריינטאציות תרבותיות. עם זאת ניכר בדברים גם אופי מרפרף, אפילו חמקני. דבריו של גרודזנסקי מעמיקים, אירוניים, רבי-חן, אך בתוך כל אלה הם נרתעים מהתחייבות או מאיזו אמירה בוטה וישרה. זו תכונתם של הרבה קטאים ופובליציסטים-גם טובים שבהם. לא הכל מוכנים ללכת בדרכו של הרצל, דרדמישל, ולעבור מן הפליטון או המסה אל "מדינת היהודים", אל המחברת או הקונטרס. המסאי, ובייחוד זה הפונה במישרים אל ציבור הקוראים או השומעים, שתפקידו להשפילם בלי להיות דידאקטי, המתחלק במחשבותיו עם הציבור הרחב האלמוני, חייב אולי להיות חמקני ומרפרף ונרתע מהתחייבות או מחובה. את אהבותיו ואת שנאו תיו הוא מציג באותה מידה של קמצנות וחסכון. הרבה

רסקי המעודן של רומנים-של-חצר, שפרחו במאה ה-17) משמש, כמדומה, "חיפוי" או ביטוי לפסימיות, להשקפה פסימית על ה"הווה" ועל המציאות כולה. הנסיכה דה קליו, בחומה ל"פדרה" של ראסין, היא דמות של מורדת קיצונית עד כדי התכחשות לעצמה, לרגשותיה שלה, לרצונותיה (וכאן אולי המקום להבחין כי הקלאסיציזם הצרפתי מקורו במחאה כראש-וראשונה נגד הסדר ההווה).

חינוכה של הנסיכה דה קליו, המטביע חותמו על המשך חייה, הוא חינוך של התכחשות מדעת, של יציאה מוחלטת נגד מנהגי החצר, נגד החברה כפי שהיא:

...אביה מת בצעירותו והניחה להנהגתה של הדוכ-סית דה שארט, אשתו... לאחר שמת בעלה לא שבה שנים רבות אל החצר... אבל היא דאגה לא רק לספק את דעתה ואת יסיה: אלא דאגה גם לתת בה צדקה ולחפבה עליה... היתה מראה לה גם כי לא תוכל לקיים צניעות זו אלא מתוך איראמון לאין שעור בעצמה ומתוך דאגה רבה אל אשר רק הוא לבדו עשוי לגרום אשר לאשה... (ע' 16)

ומה אותו "איראמון בעצמה" שעליו התחנכה הנסיכה? פירושו גם איראמון בזולת, בחברה, ב"עולם": פירושו הסתגרות ספק-גיבורית בדימוי-עצמי קפוא ואחיד של ה"אני".

התמודדותו של אותו "דימוי-עצמי" עם "סביבה" העוינת אותו, המשתנית תדיר, היא-היא נושא הרומן, וכאן ה"מקוריות" והאוניברסאליות שלו כניצן של "הרומן הפסיכולוגי". הנסיכה דה קליו היא ביטוי לנסיון לשמר "אני" אותנטי-ערכי בעולם המשיל מעליה בלי הרף כל התחייבות לערכים וכל צמידות לערכים, ובכך מקומה כ"אסם" של מאדאם בובארי ושל "בעק-בות הזמן האבוד" לפרוסט: "הנסיכה דה קליו" כולה הפגמת הזמן, הפיכתו ל"ערך", שיוכו ל"נפש". בתולדות-הספרות יש לראות ברומן שלפנינו בעיקר צומת של היצירה ה"קלאסית" הצרפתית: מעבר מן ההרמסיות הגיבורית של גיבורי קורניי אל הטרעגיות החולנית-כמעט של גיבורי ראסין. משום "פשרנותו", הוא הביטוי המובהק ביותר של הקלאסיציזם בן המאה ה-17, ועל אף הכל הוא הביטוי האופטימי ביותר לאפשרותה של "אתגטיות" בעולם "שוקע".

ב. צ.

על כל פנים

בשיחת-ראדיו שעניינה "עתונים" סיפר שלמה גרודזנסקי על הגודש הממלא את העתון היומי ועל המעט

• שלמה גרודזנסקי: על כל פנים/שיחות-ראדיו: הביא לדפוס: שמעון זנדבנק ואברהם יבין: עם עובד, 1976: 201 עמ'.

בין היסוד הלירי-האגוצני לבין התודעה ההיסטורית-החברתית מתגלה כנקודת-מפנה להבנת העולם המתואר. שורות שיריות שכתב המשורר עוד בשנת 1918, מיד לאחר מלחמת-העולם הראשונה-כה שירת כחייל, נמצע, לקה בשחפת והסתופף בצל המוות יותר מאשר כחכרת החיים-מחזקות הבחנה זו:

אשר היה כבר חלף עבר ותם, / יפה היה והפליג
לדרכו תוהו, / יפה משנה--כי לעולם לא יבוא הוא/
עוד.¹

היחס אל הזכרונות ואל החיים הנחווים הוא לירי-מובהק ואינו יודע עדיין את מהות האובייקטיביות של מהלך-הזמן ואת משמעותו הכוללת והמקיפה של התהליך ההיסטורי. הכעיה עודה אישית, הכאב על החולף הוא פרטי, והאבדן-נחלתו של האני בלבד, ועל כל אלה ראוי לקונן ולהעטות אצללה לירית הסוחפת כל באווירתה המיוחדת (כלשון אמיל שטייגר). כיצד, אפוא, נוכל להסביר את התמורה שחלה בעמדתו של המספר-המשורר בין שלושת חלקיו של "ספר-המעשיות"? מן הספר הראשון (1893-1908) אל השני (1908-1921) וממנו אל השלישי (1921-1934)-המהלך ברור ומובן: משלוותה ובסתונה של הקיסרות האוסטרו-הונגארית, תחת שלטונו של הקיסר פראנץ יוזף (הקיר"ה), אל מלחמת-העולם הראשונה ו"הת-חיה" הלאומית, שגרפה עמה את אחדותם המדומה של חלקים נכבדים של יבשת אירופה, ועד לניצני הנא-ציום, שצמח על תליית-התרבות והתורבן של המאורעות והתהליכים הללו. ובמקביל לתהליכים הכלליים-הרי חוב היהודי על חקויותיו, ייאשו וחסולו המר. רק בשנת 1961, שנת סיום כתיבת הספר הראשון (ובמבט-לאחור-של הספר כולו), נחשפת התמורה האמורה, שכבר התחוללה קודם-לכן בשירתו של ראויטש. וכותב המחבר, אהבה-הקדמות:

שונים ומשונים הם המזלות של העשרות ואולי מאות הדמויות שבתוך ספר המעשיות. כמה הם שונים! לדוגמה-מתוך משפחתי הקרובה ביותר: אבי נפטר במיטתו מיתה סבעית בפרוס מלחמת-העולם השניה. אמא נספתה בבלויץ בשנת 1942. האח הבכור הלך לעולמו מרצונו הטוב בגיל 28 בווניה בשנת 1921 (לאחר שעשה כחלוצ-שומר בארץ-ישראל 10 שנים-ת.ש.), האח הצעיר יושב וכתב באוסטרליה, ואילו אני יושב כקנדה, לאחר שנות חיים של נדודים ומגורים בכל חמשת חלקי תבל. (ע' 11)

אבדה לבלי שוב האחדות הגדולה של החברה והמש-פחה היהודית כגאליציה שלפני מלחמת-העולם הרא-שונה. הבקיעים מאז הפכו פרצות, שחלומות בין שתי מלחמות-העולם לא הצליחו לסתמן. לפתע, תוך כדי כתיבת "מעשיות-חיו", מסתבר למשורר הלירי כי לא רק ממד אישי לתולדותיו אלא אף כללי. זאת הוא

אנו יודעים על דעותיו בתחומים שונים ונפרדים, אך אין אנו יודעים הרבה על-אודותיו. עולמו ניתן לנו מירורים מירורים-שרבים מהם ערכים לחד-אבל העוגה כולה איננה. אלי נשארה מוצנעת בתנור: ואולי לא נאפתה מעולם.

ט. י.

ספר המעשיות של חיי

לו ביד הדבר הייתי הופך את הקריאה ב"ספר המע-שיות של חיי", מאת הליריקן האידי מלך ראויטש, שהופיע עתה בתרגום עברי, למקרא-חובה לצעירים כמבוגרים-אם לא כל-כולו לפחות חלקים נכבדים ממנו, וכל-כך משתי סיבות: היסטורית וספרותית-כאשר הראשונה היא אף הקלה שבהן, בעוד השניה (שאינה תמיד מבחן עיקרי לאוטוביוגרפיה) היא עיקרו של הספר וסוד הקסם שמהלכות מעשיות-אוטוביוגרפיות אלו על הקורא.

יחס דיאלקטי משונה קיים בין שני צדדים אלה שבהם יכולים אנו לבחון אוטוביוגרפיה. שהרי נקודת-המוצא הספרותית-רצונו ותאוותו של האני להעמיד את עצמו ואת תולדותיו במרכז העולם-מוליכה באוטוביוגרפיה זאת דווקא אל הממד ההיסטורי. מעשיות שתחילתן אגוצניסטיות לירית סופן נסיון לאובייקטיביות של מהלך ההיסטוריה של תרבות אידיש בארצות מזרח-אירופה (פולין בעיקר) בין שתי מלחמות-העולם.

כעל האוטוביוגרפיה, מלך ראויטש, ער לשתי בחינות אלו, שלאחרן ובעזרתן נבחן מהלך ה"מעשיות" של חייו: ובשנת 1961-והוא בן 68-כותב הוא בהקדמתו לחלק הראשון של תייה-המעשיה שלו:

חייו של יחיד הם סיפור, לפעמים-אפילו ספר. ההבדל בין אדם סתם לבין סופר הוא בזה שספר-חייו של סופר יכול ליהפך גם לספר כתוב. (ע' 11)

ולעומת זאת:

בכתיבת הספר אני ממלא חוב היצוני ודחף פנימי והנני מצטרף בזה לשורה הארוכה של כותבי זכרונות כידיד אשר העלו בזכרונותיהם עולם שנכחד ואיננו עוד (...) ושל עולם נוסף שחולף לנגד עינינו מהר יותר ויותר, בטרם יבוא העולם החדש. (שם)

מול האגוצניסטיות של הסופר, שרק הוא מסוגל להנציח את חייו ולהקנות להם ערך של קבע, ניצבים חוב ודחף להנציה מציאות ו"עולם שנכחד" אשר במסגרתם הגשים היחיד את עצמו. לשון אחר: הם שאיפשרו לו להתנשא ולהתעלות מעליהם, ואולי אף לנסות לכוננם ולקבעם באמצעות שירתו הלירית ושאר יצירתו.

היחס הנרקם-החולף ב"ספר המעשיות" של ראויטש

* מלך ראויטש: ספר המעשיות של חיי: מאידיש: משה יונגמן; חיתוכי-עץ: אודרי ברגנר; רישום דיוקן המחבר: יוסל ברגנר; הוצאת החברה האמריקאית-ישראלית למדע/לוח בע"מ, 1976; 565 עמ'.

¹ מלך ראויטש: חמישים שירים, כחר ותירגם מאידיש: א"ד שפיר; רישומים: יוסל ברגנר; הביא לדפוס: ישראל הר; הוצאת "שירים" ת"א, 1969; 159 עמ'.

מציין כבר במפורש בפתיחה לספר השני, שנכתבו בשנת 1963:

אתה והסיפורים שלך הם, לפי תוכם, לא רק מכלול פרטי "אתה" – כי אם פרוסת-קולקטיב-של-מיליון יהודים וביליון בני-אדם. זכרונות הם בבחינת מפתח לגשמה אחת, אך נשמה אחת הינה מפתח להרבה נשמות. (ע' 165)

ואכן, במרכז הספר השלישי של "המעשיות" ניצב כבר אותו קולקטיב נרמז יותר מאשר הפרט, ועיקרו שנות-הפריחה-זהשא, שהן גם שנות-השקיעה ובשורת-הקץ, לתרבות היהודית בפולין ובוורשה בפרט.

ספר זכרונותו אוטוביוגרפיה? – לא דווקא ענין לנו בכרוניקה סיפורית של שנות דור, "שחזמה הנוצ" ונוד היהודי מזה ובקשת שרשים ויציבות-מכורה בארצות-נוד אלה, מזה, כדברי מתרגם שיריו של ראוביטש לעברית, א"ד שפיר, הרואה בראוביטש את המשורר המודרני בתחילת דרכו השירית, "שהעלה על נס בהתלהבות-נעורים ותוס-אומן את רוס מעלת המשורר בעולם וראה בשירה עצמה ייעוד-חיים כולל", ובמהלך התפתחותו והתמורות ההיסטוריות, "נהפך למשורר יהודי מסורתי בסגנונו ובנושא שירתו, למקונן יהודי הממאן להתנחם. שירתו למן מלחמת-העולם השניה הריהו בעיקרה שירת-איכה של שואת ישראל, בהדגשת שואת עם-אידיש ושואת תרבות-אידיש". וכדורה ההקבלה בין התפתחות שירתו של מלך ראוביטש לבין ספר זכרונותיו, שהוא האוטוביו-גרפיה שלו.

הספר הראשון עומד כולו בסימן עמדת-היסוד הלירית, החוזרת אצל חזיונות-עבר בחינת זכירה ההופכת הווה (בלשון-מושגיו של אמיל שטייגר). כאן עדיין מספר הוא כמשורר לירי, מתוך הכרה ברורה בכוח השירה ובהכרה נכוחה: "מה תכונותיו של משורר גדול? קודם כל – הכנות. משורר-אמת חייב קודם-כל לחיות-בעצמו את שיריו, גם על-השכון הכריאות. שירה איננה בבחינת שעשוע אסתטי. משורר שהוא עצמו מאמין בשיריו – יאמינו לו גם קוראיו. וזה העיקר" (ע' 451). לכן מצויים אנו ברוח המעשיות של הספר הראשון בעולם-ילדות שאנו ובטוח, שיציבותו נראית מובטחת לעד (וגם הקיר"ה זכור לטוב). הפיקפוקים וההיסוסים לגבי שלמותו של עולם-הילדות הם כבר רפלקסיה של המקסר המבוגר, והם מטילים צליל צורמני, שכלתני, לתוך "מעשיות" על עולם-ילדות, שלצד אפיין הלירי יש בהן גם נעימה של אידיליה העומדת בצל סכנה. ההמשך – בספר השני – מובילנו אל העלם המתבגר שהפך משורר ואל מלחמת-העולם הראשונה על סלסלתה. ועם זאת:

באותו זמן עדיין האמנתי כי קל מאוד להציל את העולם. שניתן להצילו – אני מאמין עד-היום, אבל אינני מאמין עוד שהדבר הוא קל. בעיקר אינני מאמין עוד שניתן להצילו בשירים – בדרך השירה....

(ע' 440)

עמדת-היסוד האפית מחליפה את זו הלירית, ושוב לא ההתמוססות בזכרון מאיינת את דרך-סיפורה של "המעשה" אלא ההפרדה המובחנת בין האני המספר לבין מושא הסיפור. החוויה הלירית אינה מכסה עוד על משמעותם האמיתית של תופעות ומאורעות אך האופטימיות עודה מרחפת בין השורות. האמונה באוטונומיה תרבותית ליהודי אירופה (בעיקר בפולין) ובחינוך אידי-חילוני היא אף המביאה להגירתו של ראוביטש ומשפחתו (בהם בנו הקטן, הוא לימים הצייר יוסל ברגנר) מווינה לוורשה. התפקיד שנודע כתי היהודים לקיסרות האוסטרו-הונגארית ולבית-האבסבורג נועד עתה לאוטונומיה התרבותית היהודית בפולין. אך דרך-הסיפור האפית תופסת את המציאות ביתר-פינחון: שוב אין לאשליה אחיזה של ממש בלפותיהם של כמה וכמה מן הסופרים והמשוררים היהודיים (בהם א.צ. גרינברג, ידידו של ראוביטש ותברו לחבורה ספרותית). הללו כבר חשו בשואה המתקרבת. לא ייפלא אפוא שעם גבור התודעה הזאת לובש הספר השלישי של הזכרונות אופי מסאי מובהק (חרף קטעים סיפוריים וליריים), ודמות מרכזית בו הוא הסופר והמשורר פרץ מארקיש, שחלם על פתרון לתרבות אידיש ועמה בברית-המתעצות. שלושה סופרים-משוררים – פרץ מארקיש, א.צ. גרינברג ומלך ראוביטש – שיתד היוו את ה"כאליאסטרע" ("חבורה פרועה", "כנופיה") – כמו מסכמים בגור-לותיהם את התרבות היהודית במזרח-אירופה: פרץ מארקיש, כאמור, בחר לצאת לבריה"מ, ושם חוסל עם עמיתיו, הסופרים היהודים; מלך ראוביטש בחר לנוע-לנוד בדרכי העולם, כמרכזי קהלו; ואורי צבי גרינ-ברג...

כך מספר ראוביטש:

... כן שמעתי מפי גרינברג על ביקורו של מארקיש בארץ-ישראל בשנת 1923, ביקור שארך בסך-הכל כמה ימים. בעת ההיא רצה גרינברג בכל-מאווו לנסוע למסקווא, ואילו מארקיש רצה להישאר בארץ-ישראל. אך קרה ההיפך – וכלי כל הסבר. עד היום אין לגרינברג הסבר לכך. הוא חש איזה קשר מיסטי לגורלו של מארקיש עכשיו. הלא כחוס-השערה והיה יכול להיות להיפך. (ע' 519)

מתוך ידידות עמוקה לפרץ מארקיש ותחושת הצער על מרגורלו, מסיים ראוביטש את "ספר המעשיות" שלו בכחמישים עצומים המוקדשים למארקיש, ובהם סיפורים על פגישות עמו, קצת ממכתביו, ומסה מקפת על היוצר ויצירתו.

אם הספר הראשון שבמחזור "המעשיות" עומד בסימן הליריות והשני בסימן האפי הרי השלישי הוא בבחינת סיכום וחשבון-נפש, שמסקנתו מחזירה אותנו אל המוטו הלירי, משירי מיצקביץ', שקבע בעל האוטוביו-גרפיה בראשיתה: "ירדו דמעותי, זכות, מפכות, / על ילדותי, ימי רוגע ונוגה, / על בחרותי נסערת-קונרת, / על בגרותי, גיל-גבר, גיל-שכר. / ירדו דמעותי, זכות, מפכות". והמשורר הלירי שב אל מהות הוויתו הספרותי

וחברי תנועות הפועלים. ליון מתרכז כסיפורו בתנועות הפועלים – ה"בונד" והקומוניסטים – וכולל גם דמויות רבות של לא-יהודים. עולם החרדים יוצא קטוע מתחת ידי, פרט לדמות אחת של תלמיד-חכם עני ובעל-מידות, שיראתו קודמת לחכמתו והוא מלא אהבת-אדם ואהבה לבני-עמו. כמעט כל הדמויות האחרות מלאות מומים מוסריים וחברתיים. בדומה לכך יצאו הציונים נזקים, פרט לכמה אנשים שיש לזהותם עם קבוצת "עת לבנות" מן הציונים-הכלליים הימניים. גם התנועה החלוצית, שהייתה בימים ההם שרשים עמוקים ברחוב היהודי, והקיימת בטרילוגיה שלו, לא הוארה כהלכה. לאותו יחס זכו גם המתבוללים, שלא היו רבים אך היתה להם השפעה מסוימת בחוגי השל-סונות.

לעומת זה עוסקת הטרילוגיה בעיקרה במאבקים הפנימיים, הרעיוניים והחברתיים של תנועות הפועלים. כאן עומד המחבר על קרקע מוצקה, כמי שמכיר היטב את החומר ומתמצא במריבות ובפילוגים והוא כ"בן-בית" בקרב הקומוניסטים והבונדיסטים. הוא מיטיב לתאר את חיי הפועלים, את סבלם, את מסירות-נפשם לאידיאלים שלהם. הוא מעלה דמויות רבות, מספר על אירועים שונים, על רקע המדיניות האנטי-פועלית והאנטי-יהודית של ממשלת פולין, ומתמצא יפה במאבקים המדיניים והחברתיים של התקופה. עם זאת אין ליון מתעלם מחולשותיהם של גיבוריו, וכמיוחד הוא מוקיע את שחיתותם של כמה ממנהיגי ה"בונד", שבנקל אפשר לזהותם. בדרך-כלל מספר ליון הרבה בשבחם של החברים הפשוטים, הצנועים והענווים, המשלמים מחיר יקר מאד בעד חברותם ב"בונד", שהיה תנועה חוקית, ובמפלגה הקומוניסטית, שהיתה אסורה ופעלה במחתרת. לעומתם הוא מציג את המנהיגים, שנפלו כהרבה בהקרבם מחבריהם האידיאליסטים. תופעה זו קיימת אף ביתר-שאת אצל הסוציאליסטים והקומוניסטים הפולנים.

לכאורה מראה המחבר נטייה ברורה וחרפה לצד הקומוניסטים, שניתן לזהותם כטרופיקיסטים. אלא שכתובת הטרילוגיה נחארכה ונמשכה מ-1932 ככרלין ועד 1946 בניו-יורק, והדבר נתן אותותיו גם בהשקפת המחבר. עם השנים כמו התיאש המחבר מן הקומוניזם הסלאבי והפליג לעבר האנארכיזם הטוור, ואולי הסוציאליזם הנבואי, שאותו הוא מתבל בתבלים משי-חיים. למעשה, עוד בשבתו כרלין בשנות ה-20 התקרר ליון לחוגי האנארכיסטים ובני-זמנו ינק מהשקפותיו של גוסטב לנדואר, שהשפיע כידוע על א.ד. גורדון ועל מרטין בובר. בשקיעתו של האדם במלחמה, במהפכה הקומוניסטית, ובזעזועים שהביאו כסופם את הגאצים לשלטון בגרמניה, ראה ליון כעין קץ-הימים. תנועות הפועלים נראתה לו השרידה היחידה הממשיכה במאבק בין הטוב לרע, בין קדושה לסומא ובין נשגב לשפל.

שתי הדמויות הראשיות, שני אחים הבאים מן העוני ומן הרעב של דרי המרתפים בחצרות וורשה, שאחד

חית: "אם ישאל פעם משהו: איך נראתה הוריהם הנצחית, ההליכה והשקיעה של הדורות רק בעזרת האותיות והנייר תנתן לו תשובה. שהרי הנייר איננו רק סובלני – הוא גם נצחי" (ע' 11).

ח. ש.

בין שני תהומות

שמואל ליון (1890-1959) היה סופר בלשון אידיש שכתב שירים, מחזות, סיפורים ורומנים, ומהם שתורגמו למספר שפות. הוא נמנה על הסופרים המעטים שפירסומם "בחוצ" גדול היה מפירסומם אצל אחיהם, וכמה מספריו הופיעו בגרמנית תחילה. ליון היה מקורב לחוגי האנארכיסטים בגרמניה וכאוצות-הברית, ומהם באו לו כמה מעיקריה של השקפת-עולמו.

הסופר נולד בעיירה קטנה בפולין, גדל בעוני ובדחוקת, נדד לרומניה, לרוסיה ואפילו לארגנטינה, שם ניסה את מזלו כמתישב. לפני מלחמת-העולם הראשונה חזר לפולין וראה מקרוב את ראשית תורכנה של יהדות פולין. לאחר המלחמה השתקע בכרלין עד שעלו הגאצים לשלטון, ושוב נדד באירופה עד שהגיע לארצות-הברית. בכל שנות נדודיו המשיך ליון כחיבוריו הרבים, שהגדול בהם הטרילוגיה "בין שני תהומות", הכוללת שלושה כרכים: "בעת המירצח הגדול", "הרי שחור ועמקי כחול", ו"חשרת עבים". ביזמת אלמנתו, מרים ליון, תורגמה הטרילוגיה לעברית, ופרופ' דב סדן הקדים לה הקדמה מסבירת-פנים ומאירת-עיניים.

כותו של ליון בטרילוגיה בראייה הריאליסטית-הנאטוראליסטית של המציאות המתוארת. ליון נמנה על תלמידי הסופר האידישאי א.מ. וייסנברג, שהציין בריאליזם חריף ומחוספס ותיאר את חיי היהודים בשנותיה הראשונות של הריפובליקה הפולנית, בצדה של האנטישמיות הפולנית, שביקשה לעקור את יהדות פולין ולא העזה, עד שבאו הגרמנים והוציאו את חלומותיהם הנועזים ביותר מן הכוח אל הפועל. החיים היהודיים הפנימיים לא זכו לחסדו של שמואל ליון, אולי משום שלא היה מעורה בהם די הצורך, ולכן לפעמים נמצא שכתובתו חד-צדדית מדי, דווקא משום שהתימר לתאר את כל השכבות, המעמדות והמחנות האידיאולוגיים ביהדות פולין.

כידוע היו רוב מניניה של יהדות פולין עדות ה"חסידיים", ועליהם נוספו "מתנגדים", ציונים, מתבוללים

* שמואל ליון: בין שני תהומות (טרילוגיה); הרומן הראשון: בעת המירצח הגדול. 373 עמ'; הרומן השני: הרי שחור ועמקי כחול, 309 עמ'; הרומן השלישי: חשרת עבים, 311 עמ'; עברית: שמשון מלצר; הוצאת "המנורה", תל-אביב, 1970.

שפונתם האמיתית להוריד את האדם בדמיון שאולה.

כאשויים מנסה להוכיח, כי כל ההומאניזם, כביכול, שהאיר לעולם בסוף המאה שעברה ונכשל כשלון חרוץ במאה שלנו, יסודו בשקר. בשיחה שבין הרבי הנוטה למות לבין הרופא החוזר בתשובה מסביר הרבי שגם הצדיקים ממקפדים באמונתם, ו"כל עוד הגשמה שוכנת בגוף, לעולם לא תוכל להיות בטוח לחלוטין בשום דבר. אם ירצה השם, נראה כולנו את האמת". אפילו בגיחודה החפשיית-טוען הרבי-נחמן חסד עליו, "אפילו הרצון החפשי הוא חסד". ואין הרבי מקבל שמצויים אנשים חסרים אמונה מכלילי.

היהדות-מלמד באשויים-מבוססת על הפשטה בין הגוף לבין הנפש, והיא מתייחסת בסובלנות לחטא, מוטב לעשות מעט מרצון מלעשות הרבה מאונס. לכן, יש להיאבק עם הרע מתוך עשיית דברים קטנים, ולא לשאוף להכריע את היצר מתוך נסיון של רדיפה אחר מעשים גדולים. זה לקח של כל היריד הגדול שמרקיד באשויים בספרו שאין די לו באדמת פולין והוא מפליג לפאריז, לשווייץ, לברלין ולאמריקה, אף כי שינוי המקום אין בו כאן משום שינוי מזל.

גדול כשרונו של המחבר, שספר זה חוזר ומעיד עליו. ובכליות כסיפוריו הקצרים כשרונו גדול ורב-דרוש יותר. הצלחתו בהעלאת מעלליו של היצר הרע יפה יותר אצל גיבור אחד או שנים, וכשהוא עוסק באנשים הרבה ומקומות הרבה הרי המיתח פוחת והולך.

י. פ.

פנקס הקהילות-הונגריה

ספר זה מחולק לשלושה חלקים. הראשון מסה מאת נתנאל קצנבורג על תולדות יהודי הונגריה עד השואה, השני מסה פרי עטה של ליוויה רוטקירכן על קורות תקופת-השואה, והשלישי, התוסף כשלושה-הרבעים של הספר כולו, אינו אלא רשימה שמית של קהילות ויישובים יהודיים בהונגריה בתוספת נתונים אנציקלור-פדיים שגורים, כגון קורות, מספר אוכלוסים, שמותיהם של אנשים חשובים וכיו"ב.

זוהי עבודה גדולה מאד והשתתפו בהשלמתה סופרים והיסטוריונים רבים שעמלו שנים ארוכות. ראוי כאן לציון מיוחד תרומתו החשובה של אלכסנדר גרנוואי המנוח. כמעט טבעי הדבר שמיד עם פירסומו של ספר בעל מבנה כזה יקומו מערערים ומתלוננים שלא מצאו בספר דווקא את הנתון החשוב בעיניהם שלהם, בין אם זה שמו של סב שנתקפה כביכול ובין אם זו המונת בית-כנסת של ילדות רחוקה. מתקבל על הדעת שעוד יתברר כי פרושם התגנבו טעויות עובדתיות אל דפי

מהם מוצא להורג, ומשנהו ניצל כנס ממוות, הם אידיאליסטים מופלאים, הנלחמים נגד מלכות הזדון והרשע ומקדשים שם שמיים, שמיים אדומים, כחיהם ובמותם.

הסרילוגיה כוללת הרבה דיאלוגים והרבה הסברה פוכליציסטית, המאריכה את הרומן שלא לצורך. מבחינה זו ניכרות אצל ליון השפעותיהם של סופרי-ההשכלה המאוחרים, שחיבבו את הדרוש ודאגו להשיג כלת הקורא. חבל שבתקופת הכתיבה הארוכה לא נתן המחבר דעתו לקצר את היריעה הרחבה מדי ולקצץ בנטיעות המיותרות.

הנחלה

"הנחלה" הוא המשכו של הרומן "האחוזה", ושני הסיפורים הנרחבים עוסקים בחיי היהודים בפולין במחצית השנייה של המאה ה-19. המחבר, הידוע בתיאוריו הריאליסטיים מהווי הציירה, עסק בעלילתו תיו של היצר הרע בדורו ובדורות רחוקים בהיסטוריה היהודית. כשני הרומנים האלה הפליג באשויים לעבר הקרוב והעלה עלילה רבת-משתתפים, המשקפת את השבר הגדול שחל ביהדות פולין לפני מאה שנים. כרגיל אצל סופר זה, מרובות ההתנגשויות בין העולמות המסורתיים וההיסטוריים מזה לבין רוחות הזמן והטקום מזה. אך לא די בכך: כל עולם לעצמו מלא סתירות פנימיות, ההורסות את האדם ומרחיקות אותו מן הגאולה. יוצא מן הכלל הוא, אולי, העולם הישן של האמונה התמימה והקתמימה, שכל כוחה במציאת מודוס-ויוונדי כלשהו עם היצר הרע ועם התאוות, מתוך מאבק מתמיד ועקשני. כל הצולמות האחרים משמשים אצל באשויים אמצעי כידי השטן, שהוא היצר הרע והוא מלאך-המוות, לבלבל את העולם ולטשטש את מוחם של הבריות.

בהרבה דרכים המחבר מהלך, ובכל אחת מהן גדולתו מתגלה. דרך אחת היא תחושת החטא והעונש, שהוא הופך בה מבחינה פסיכולוגית ופסיכיאטרית. הקרעים שפנפף היהודית אינם מתאחים, והיציאה מן הדעת היא מוצא הגיוני. דל כוחו של אדם מכדי שיעמוד כלחצים הבאים מעמקי נשמתו. לדיכוי ה"אני" אין כפרה, ויש לשלם על כך מחיר מלא, ומה-עוד שהאדם נדון מראש ל"נפילה" ללא תקומה. דרך שניה היא שקיעה במדווחי התאוות, בין תאוות המין, הכבוד והעושר או ההתנשאות החברתית. ויש דרך שלישית, שכולה ויתור מרצון והסתפקות-במועט, שהיא דרכה של היהדות ההיסטורית, זו היודעת היטב כי התורה והמוסר הם הם כלי-הנשק המעולים במלחמה עם כוחות הרע והחושך.

• באשויים זינגר: הנחלה (רומן); עברית: אביבה גור, הביא לדפוס חיים פלג; ספרית פועלים, 1976; 288 עמ'.

• פנקס הקהילות-הונגריה: הוצאת יד ושם, 1976; 557 עמ'.

הונגרי, היתה לשערוריה כעבור שנים, בשעה שהעיד פרוידִיגר במשפטי־אייכמן בירושלים. מן הצד השני עובר הספר בשתיקה על ד"ר אמיל רות, הרב הניאוי לוגי של ג'ור, שסירב לעזוב את קהילתו אף שכציוני ותיק יכול היה למצוא לכך צידוק רעיוני. היה זה מנהיג שוחרר על המקום שהוצע לו בקבוצת המיור חסים של ד"ר קאסנר. אילו הוזכרה עובדה זו, שמא היתה מאפילה על אלה שהזדרזו לנטוש את צאן־מרעיתם.

אולי באמת אין זה מתפקידו של ספר־זכרון לדון את מעשי העבר, אבל אז אין הוא מגיע גם לרמת היסטוריוגרפיה במובנו המקובל של עיסוק זה. אם כולם "היו בסדר", איך נדע מי באמת היה "בסדר"? אם ד"ר רות אינו ראוי לשבח, ואם פרוידִיגר אינו ראוי לבקורת, הרי אולי גם ר' יואל טייטלבוים (שלמרבח הפלא אינו מופיע בספר כלל) היה, ונשאר, "בסדר". לפנינו אפוא ספר־עובדות שחריצות עורכיו עושה רושם אלא שאפרורי הוא בעמדותיו ואין בו להאיר עיניו של המבקש לעמוד על המיחד את העדה היהודית בהונגריה משאר קיבוצים יהודיים. אין דבר זה אפשרי בלא נקיטת עמדה. אין הרישום המיכני של מספרים ועובדות יכול להיות תחליף לניתוח היסטורי ממשה. בינתיים—כלומר, עד שייכתב ספר היסטורי ראוי לשמו—יש לברך על הקיים: ספר עתיר חומר, ובו ביבליוגרפיה מקיפה, ואולי מושלמת.

ג. ו.

פרומתיאוס בין הקניבלים

בספרה של צפירה פורת המיתוס של פרומתיאוס לוכש משמעות "קומית". פרומתיאוס הפך אליגוריה של הפוליטיזציה שחלה בתקופתנו ב"סובייקט" הסטור, הרומאנטי. אותה הסטה במקומו של הסובייקט בתרבות־המערב היא, למעשה, נושא ספרה של צ. פורת—נושא שאיננו ספרותי דווקא, ואשר הספרות אינה אלא הדגמתו.

פ. סולרס הצרפתי טוען, בדברים שאמר על באטאי: "סובייקט שיכוא ויאמר אני האינסוף מיד יסתבר עם החוק, עם המושג; יהי זה חרם, הוצאה־להורג (בתחום הדת) או אישפוז פסיכי (בתחום המדע). הדת והמדע אינם מסוגלים לקבל את העובדה שהאמירה 'אני האינסוף' היאמרה על־ידי האינסוף..." האזורפציה של 'כתר' הסובייקט על־ידי אדם, נסיון הריכוזות של הפרט על העולם המנצר אותו מן הסובייקטיביות ומן הבחירה, תוזרים כחוט־השני בניתוחים הספרותיים, שנושאים סופרים אמריקניים ואנגליים למן המאה ה־18 ועד ימינו".

הספר. אך אלה הם עניינים להיסטוריון המקצועי. הקורא הרגיל אין לו חפץ בכגון אלה, וכותב השורות האלו לא נתקל בסעויות מנקרות־עיניים. אדרבה, יש מקום לחשוב שנעשתה כאן עבודה מדעית חשובה, ואין ספק שספר זה ישמש מוקד למחקר נוסף בתחום זה.

נעמוד כאן אפוא לא על עובדות אלו או אחרות אלא על התפיסה הכללית המונחת ביסוד ספר זה—ובדין אפשר לומר, גם ביסוד האידיאולוגיה המצויה של היהדות בימינו אלה. הבקורת מופנית אפוא נגד המסות ההיסטוריות שהוזכרו למעלה. הואיל וזה ספר היוצא מטעם מוסד "ממוסד" ודאי אין להתפלא על כך שהוא "בסדר עם כולם", אבל האמת היא שאי־אפשר "להיות בסדר" עם כולם. יהדות הונגריה הגיעה כסוף המאה שעברה להשפעה חברתית גדולה מאד ולמעמד שכמעט לא היה כדוגמתו בארצות אחרות של הפזורה היהודית. זהו תור־זהב של יהדות הונגריה, ומה יעשה בתקופה כזו היסטוריון ישראלי כותב־עברית?

הנה מדווח פרופ' קצבורג: "שיעור תלמיד־רפואה יהודיים באוניברסיטה [של בודאפשט] בשנות 1897–1913 הוא כ־50% מכלל התלמידים בפאקולטה זו, ואילו בין לומדי משפטים היה השיעור בסביבות 30% בשנים אלו". ועוד: לפי נתונים לשנת 1910 היו מכלל עורכי־דין בהונגריה 45% יהודים, ובשורות הרופאים הגיע מספרם המדדים ל־62% (ע' 62). מה יעשה בזה היסטוריון היהודי־ציוני? כיהודי הרי חייב הוא לשמות על שכך שפר מצבה של עדתו, ואילו כציוני חייב הוא לומר שזוהי אותה "אנטישמיות של העובדות" אשר ז'בוטינסקי דיבר בה ואשר לא נתקבלה על דעת היהודים עד עצם היום הזה. איך היה אפשר לשער בכלל שעם כלשהו, כל־שכן עם גאה בהונגרים, יקבל מצב כזה של פלישה לתחומו?

ואכן, הכותב מסתפק ברישום העובדות כלכד. הוא הדין במסה אשר עניינה תקופת־השואה. גם מחברת זו רוצה "להיות בסדר עם כולם". כשם שאין קצבורג שופט בין הפלגים השונים של יהדות הונגריה בתקופה שלפני השואה כך ד"ר רוטקירכן אינה שופטת את מעשיהם של אלה שהיו מעורבים במנהיגות עדתית בתקופת־השואה.

כך, למשל, לא ילמד הקורא מאותם איזכורים מועטים המוקדשים לד"ר ישראל קאסנר שמתקשרת בשם זה טראומה עמוקה שפילגה, בשנים שלאחר המלחמה הגדולה, את שארית יהדות הונגריה—ולא אותה כלכד. או מה יש לחשוב על הפסיקה הבאה: "ב־10 באוגוסט הצליח חבר המועצה היהודית, פיליפ פרוידִיגר, לעבור את הגבול לרומניה ועמו 70 איש מבני משפחתו ומהמקורבים אליו, בעזרת פאספורטים רומניים" (ע' 214). ככה, סתם. הצליח. בשבעים נפש ירד לרומניה. איך יבין הקורא שמאחרי משפט סתמי זה מסתתרת גם פרשה שנויה־במחלוקת עד מאד של חובותיו של מנהיג כעת־צהר? אין כאן אפילו צל של רמז ש"הצלחתו" זו של פרוידִיגר, מנהיג אורתודוקסי בעל תואר־אצולה

* צפירה פורת: פרומתיאוס בין הקניבלים / עיונים בשאלת המדי בספרות: עם עובד, 1976: 203 עמ'.

תיו של קורא למספר או לעקוב אחר אבולוציה של יצירה אמנותית באיזו מידה אין "אנטומיה של הדור" מה" נוקט עמדה מסורתית מדי בהצגה של תופעת המעבר, המסתורי כשלעצמו, מסוג דרמה אחד למשנהו בתקופות מסוימות של ההיסטוריה.

הסברו של תומפסון לשונותם של ז'אנרים והתפתחותם מזכירה את הנסיונות הניאוקלאסיים בספרות לפתור בעיות על-ידי שימוש בקניימיה של "השראה" או על-ידי הטלת "ויסו" על מה שנחשב סתום. זכור היטב ניסוחו של בוגלו ב"אמנות השיר" לבעיית ההבדל בין ז'אנרים: "הטבע, רב-הצורות... יודע איד לחלק בין הסופרים". הנחות מסוג זה על "טבעיותה" של הפתיחה הספרותית אינן חסרות בחיבור המודרני-ביחס של תומפסון: קביעות דטרמיניסטיות מוליכות את ניתוחיו, כגון הקשר בין התיאטרון והתרבות:

... הדת היא המעצבת את עבודתו של המחזאי ושל שאר בני האדם ומקנה לה את המשמעות האנושית שיש לה... (ע' 10)

ה"אנטומיה" של תולדות הדרמה לסוגיה בהירה מאוד, סכימטית, וסיכומית: עובדה המקנה לספר איכות של ספר-לימוד מהימן ונייטרלי, פחות או יותר, מבחינת הגישות הבקרתיות-האידאולוגיות הדנות באמנות ובדרמה. הספר מחולק לעשרה פרקים העוסקים בקשר בין דרמה לביטויים ספרותיים אחרים (הפרוזה והשירה) ולביטויים "בין-תיים" אחרים (הקולנוע). עם זאת, מרכזו של הדיון מופנה לאיפיון ה"ז'אנרים המרכזיים של הדרמה: הטרזאגדיה, הקומדיה, המילודרמה וכו'.

ה"מודאניזם" שהספר לוקה בה בחלקים העוסקים בז'אנרים "טהורים" שהם כבר נחלת העבר מכלכלת את הקורא לגמרי בהגיעו לחלקים הנוגעים בדרמה המודרנית, שצמידותה ל"צפנים" ז'אנריים מוגבלת מלכתחילה. הרעיון החוזר ועולה בחלקים אלה הוא זה שעירוב הז'אנרים האפייני לחקופתנו סגם כסוג ההנאה שחייבת הדרמה להביא לצופה: אותה נטי טאלגיה ודאקטימית-קלאסיציסטית אינה מתחשבת בעובדה שהקשר, המתווה בין היסטוריה ואמנות, יפה גם לגבי הבקורת עצמה. בדרכו עם השתנות הצורות הדרמטיות חייבים להשתנות גם קניי המידה לביחנתן, עובדה הנעלמת ממחקרו של תומפסון ומעיקה על ניתוח כל גילגוליה של הדרמה מן המאה ה-10 והלאה.

רוב הדרמות המודרניות לא הגיעו לרמתה של הטרזגדיה... הם שייכים לסוג ביניים, המתאים לקהל מן המעמד הבינוני. הם בורגניים בעיקר כמו התכרה המודרנית... הם נועדו לאנשים שבדרך כלל עבדו לאלהים ביום הראשון בשבוע, ולממון בשאר הימים... (ע' 232)

ההנחה שהדרמה צמודה ל"דור" שבו נכתבה, ושגור רלה כגורל הדור "ההולך ופוחת", כוללנית מדי. עם

כאן טמונה הראייה העמוקה של המחאה, או של המרי ב"פרומתיאוס בין הקאניבלים": המרי איננו מקומי-מדיני אלא הוא "מדיני-קוסמי" ההתמרדות שמבטא פייר בייל אינה שונה במהותה מזו שמבטא פוקנר, חרף השוני באקלימים המדיניים-המיסטיים: שתיהן מבטאות מרי על-חברתי, "ניסחאי" במידה רבה, של העמדת האני כרייבך על-מוסרי, על-חברתי, על-מדיני. בספרה של צ. פורת, "הקלברי פיך" למארק טווין מוגדר כתופעה "ניסחאית" טיפוסית:

... מבליס טווין לא רק את הצד המוסרי שבמרי אלא גם את הסכסוך שנוצר בלבו של הקלברי בין המוסר האישי... ובין המוסר החברתי... בעיית המרי... אינה מחייבת את הקלברי לבחור בין מוסר ללא מוסר. הקלברי יאלץ לבחור בין שתי אינסטנציות של מוסר או בין שני מיני מצפון... (ע' 15)

ראיית הספרות המובלעת במאמרים היא "פוליטית" במובן זה שספרות נתפסת כבימה "מהפכנית" פרוגרסיסטית: מתפקידה לקדם שאלות של "מצב האדם" בתוך תרבות של קניימיה מוכניס-מראש לשאלות אנושיות ומוסריות, כלומר בתוך תרבות אידאולוגית. לשון אחר: בספרות, המאטריאליזם נדחה על חשבון ה"פרימיטיביזם" (מושג השב ועולה בניתוחה של צ. פורת לציון הכמיהה הנוכחת בתרבות, והמנוגרת תכליתית-ניגודית לתרבות). "יצירה" פירושה, בתוך השאר, שיבה אל פרימיטיביזם ואל מצב "קדם-יצרני":

... חוזר פוקנר שוב ושוב לשאלת החירות בתחום המוסר ולשאלת הטרזגדיה בתחום האמנות. במאה העשרים, בעידן המהירות, המכניזם, הקומניזם, בעידן הלחץ למחוק את הפרט ולהבליעו בתוך כלל אנונימי... האם אפשר לדבר על בני אדם בעלי זהות פרטית, בעלי אחריות מוסרית אישית, בעלי זכויות אישיות? (ע' 147)

התשובה הפסקנית היא המיתוס: המיתוס כסוג של מרי, והמיתוס כסיפור של מרי, כיסוד "דידאקטי" ספרותי. פוקנר משלב שני סוגים אלה של מיתוס, מאתה את שנרמו בספרות האמריקאית משך מאה שנים של התלבטות.

אנטומיה של הדרמה

תרגום ה"אנטומיה של הדרמה" לא. ר. תומפסון מעלה, עם קריאתו, את השאלה הנוקבת בדבר הצורך, המתחדש מעת לעת, ב"היסטוריה של הספרות", וכמקרה זה ב"היסטוריה של הדרמה". עד כמה גישה היסטוריו-סיסטית-ז'אנריסטית עודה הולמת את תביעות

האורסוליניות, כאשר לכל גזירה מוקדש פרק בפני עצמו, החושף את תאוצתיהן הנסתרות של הגזירות האורסוליניות גם בחלומותיהן.

ככל שהעלילה מתפתחת לקראת שיאה בסוף הרומן כך מתבלטת בה דמותו של גראנייה. סגור לבן נפתח בפרק "בדרך אל הדממה", הכולל את רשימותיו בשבתו בבית-כלא לפני שריפתו על המוקד.

לשוננו של איבינד יונסון, ככל שאפשר לעמוד עליה לפי התרגום, היא מדויקת, עשירה וסוגסטיבית ביותר. קטעים רבים בספר מתעלים ממש לשיאים של פרוזה:

סיח מתפורר לאיטו ונופל ארצה מששח שנכנה חר' מות לפני ימים רבים והאבנים מתחתיו מאפירות, מלבינות או מתכהות. יצירות גודדים בטלסול על פני רמות ושפלות: גל של יער, העולה מטרים אחדים דרומה או צפונה ומשתבר באותו גבול שגודדו ומע' דרו של החקלאי ניזונים בו דור אחד או שניים. ואח' רי כן, כתנועה, הגראית לנו בשל צמצום ראייתנו, קוצר הראי שלנו לגבי מהותו של הזמן, כחומר תנועה, גואה היער, עולה או נסוג אחור דור אחד או שניים, כששובתים הגרון והמעדר: יער הקובר תח' תיו את האדם ואת מעדרו, סופגם אל קרבו ומשנה את מראם עד שהוא נסוג שוב בשעה ששדות וקרק' עות גודדים חדשים ניכרים תחתיו ומבקשים להם אחיזה בשפלות וכגבעות כסוראן, בפואטון, כוריאן.

(142-143)

באחד הפרקים הראשונים בספר מנסח יונסון בלשון פיוטית את תפיסתו לגבי החיים והמוות: "אנשים מתים-רובם באש. בלא ספק מתים רבים בפרחים אבל גם מיתה זו באש היא. אש איטית ואש עזה של ברשם, של אהבה, של שנאה", וכו' (ע' 18).

פ ע מ ו ן ה ז כ ו כ י ת

הדימוי של פעמון-זכוכית, שבתוכו משוקעת נפש הגי' בורה, הופך להיות דימוי מרכזי ורכיב-כוכב בספרה של סילביה פלאט:

ככל אשר אהיה-על סיפון אניה או בבית-קפה, בפאריז או בבאנקוק-תמיד אהיה יושבת תחת אותו פעמון זכוכית, מתבשלל כאותו אוויר תמוץ שלי עצמי (ע' 179).

מעטים הרומנים בהם כה רבה החפיפה בין המספר ליצירתו עד שקשה לדעת מי נושא את מי-היצירה את המספר או להיפך-ושיחז עם זה נשמר כיניהם המרחק האסתטי הנכון. הספרות העולמית משופעת באוטוביוגרפיות, אך על-הרוב אינן מרוכזות

זאת ראוי הספר, כאמור, להיות ספר-לימוד ראשון לז'אנרים דראמטיים מסורתיים.

3. צ.

חלומות על ורדים ועל אש

בתרגומו של איתמר אבן-זוהר, הבקיא בספרות סקנ' דינביה, יצא לא מכבר הרומן "חלומות על ורדים ועל אש", שפורסם לראשונה בשנת 1949. ברקע-צרפת של המאה ה-17: תקופה אפלה של השתלטות ראשי-הדת התכנניים על המדינה ומלחמות-הפנים הקשות שנבעו מכך. העלילה, הבנויה בתבונה רבה, מבוססת על עובדות היסטוריות: רישלייה לא ידע פשרה לגבי כוונות שהפר את שבועת הרווקות. הוא מגייס לעזרתו אס-מנור אחת המאשימה אותו בכישוף הגזירות ובהידרדרותן המוסרית. מכאן סלולה הדרך למרתף-העיניים ולהוצאה-להורג.

בטכניקה סיפורית סבוכה ומעניינת נפרשת כאן פרשת אהבתם האסורה, רצופת-החתחתים, של הכונה גראנייה ומדלן דה-ברון, אהבה שמלכתחילה אין לה סיכוי לקבל את הגושפנקה החוקית של הפנסיה והחברה, ובצל עינויים ואיומי-מוות היא זוכה להכות שרשים. ליריעה הרחבה של הרומן תורמים לא רק ריבוי המשתתפים בו אלא גם האיותם של האירועים והדמויות מקודדות-ראות משתנות-אם בדרך מסירת הירור-ריה של אחת הדמויות בדבר דמות אחרת בקטעי יומן ואם בדרך שילוב הירור-ישנים לסירוגים, תוך שעזותו של המספר עצמו מחברת את חלקי הרומן. כך, למשל, עולה ומתפתחת דמותו של הגיבור הראשי גראנייה מכל צדדיה האפשריים מתוך סיפורי הגזירות, מתוך סיפוריהם של פייר באר, דניאל דרואן, מדלן דה-ברון ואחרים. דמותו מוצאת לה אחיזה בהירור-הזולת. נוכחותו הפיזית או הרוחנית בכל מקום עושה אותו כוח המניע את העלילה וחוס המקשר בין הפרקים והדמויות הרבות שבספר. במבנהו של הרומן בולטת התנועה החפשית בזמן. ריבוי הזמנים, הנוצר על-יד חזירה לסבך חיה הפנימיים של כל דמות בעבר ובהווה, תורם גם הוא למורכבות המבנה ולהעשרת התוכן. הודות לקצב האטי של הרומן, הנוצר עקב זאת, מתעצם רישומה של הפורענות המתרחשת בסוף הרומן.

הרומן פותח ומסיים בדניאל דרואן, אחד מגיבורי-המשנה הרבים. ברקע לעלילה וכהכנה למתרחש מוב' אים תחילה דיוקניהם של מספר משתתפים וכיניהם הגיבורים הראשיים: מדלן וארברן. לאור-מבן באים כמה פרקים המספרים על קורותיהן של הגזירות

* סילביה פלאט: פעמון הזכוכית (רומן); ספרית פוע' לים, 1975: 240 עמ'.

* איבינד יונסון: חלומות על ורדים ועל אש (רומן); תרגום: איתמר אבן-זוהר; ספרית פועלים, 1975.

הדת והחיים

ראובן אשר ברודס (1851–1902) נמנה עם סופריה המובהקים של ההשכלה, נודע כעורך ופובליציסט וקנה את פירוטו באמצעות שני הרומנים שלו, "הדת והחיים" ו"שני הקצוות". מבחינה רעיונית חלו תמך-רות בהשקפותיו-מן המלחמה הקיצונית במסורת אל ההשכלה, וממנה אל חיבת-ציון, אלא שבמלחמתו נגד היהדות הישנה הכחין ברודס בין רכיביה המאופנים-הרבנים המתמירים-לבין אנשי-המסר, שביקשו להתאים את הדת למציאות-החיים העלובה והסחופה של היהודים בעיירות ליטא. ברודס תבע תיקונים בדת, שלא בדומה לתיקונים שנעשו בגרמניה. הוא הטיף לריפורמה מבפנים במחנה הדתי, שתתבסס על עקרונות המוסר הנבואי, בניגוד לסעיפי ה"שולחן ערוך", שנוצלו בידי הרבנים כדי להקשות ולמרר עוד יותר את הקיום היהודי.

"הדת והחיים" פורש יריעה של מחלוקת שפרצה בליטא בשנים תרכ"ס-תרל"א בין תלמידי-חכמים לרבנים. בצורת הרומן בחר המחבר כדי לשוות לנגדו "אנשים חיים אשר יקומו ויצחקו לפנינו ויערה לנו גם את תכונות נפשם גם את סתרי מזימותיהם, וגם את אשר ילבם לפיהם לא יגלה יגלה הוא לנו..." ובשם הדת לא התכוון המחבר למושג "האמונה והרליגיה" אלא לשולחן-הערוך, וכי מעלה המחבר מגילה רחבה של מאבקים רעיוניים, המזינים את העלילה ומשעבדים אליהם את הגיבורים, שכולם מגויסים לשירות המגמות הדיאקטיות-המוסריות של ברודס.

הרומן נדפס כמה שנים בהמשכים ב"הבוקר אור", שנוסד בידי א. ב. גוטלבר, ולכן ניפר שלא היתה לעיני המחבר תכנית שלמה ומתוכננת מראש. הבדלים רבים בין חלקי הרומן, והחלק השלישי הוקדש בעיקר למסות ולהשפה. הרומן לא הושלם מסיבות בלתי-ידועות, וניכרת בו השפעתו של המספר הרוסי הנודע א. ס. טורגנייב, שנוסח-כתבתו היה מקובל אצל סופרי ההשכלה. מבחינה רעיונית הושפע ברודס מל. ליליינבלום, שהיה מן הראשונים שיצאו בתביעה "לחבר את הדת והחיים" לשם שמירת הקיום היהודי, נוכח מלחמתם של המשכילים באורח-החיים המסורתי הישן.

העלילה מתרחשת בין "כוחות האור" ובין "כוחות החושך", והמחבר עומד לצדם של כעלי המוסר והרצון הטוב מפעמם לסייע לאחיהם. המגמה של "מוסר השכל" בולטת בכל חלקי הרומן, וכל הגיבורים מגויסים לצד זה או אחר של המערכה הנטושה. ברודס קורא תגר על החינוך המסורתי, המעקם את מוחו של הילד היהודי ושולל ממנו את חירות המחשבה ואת

בחקופת-חיים מוגבלת אחת. ולתיאור כה אותנטי ומדויק של ייסורי הנפש, של שאל הנפש, לא מצאנו, כמדומה, דוגמת הרבה. מעשה ההתאבדות המידית, שעלה לבסוף בידי סילביה פלאת לאחר צאת ספרה, מעיד לא פחות על נכונותה ל"מעשה ההתאבדות רותני". על יכולתה להיחשף ללא מצרים בכתיבה ובכך להרוס את האני שלה מבפנים.

הראייה מתעמקת לא רק לתוך האני שלה אלא מושלכת גם לפניו הכמוס של העולם: "חשכתי שהדבר היפה ביותר בעולם צריך להיות הצל, מליון הצורות הנעות והמכניים והחומים של הצל. היה צל במגירות ובמזוודות וצל מתחת לבתים ולעצים ולאבנים, וצל מאחורי עיני האנשים וחיוביהם, וצל, מליון על מליון של צל בצידו הלילי של כדור הארץ" (ע' 142).

אסתר, גיבורת הרומן, היא נערה ברוכת-כשרון, שזכה לה, יחד עם נערות אחרות, במילגה מסעם עתוד אונסה. אבל במרומי הצלחתה, כשהיא אמונה חיבה והוקרה מצד אנשי העלילה, היא מתחילה לשקוע בדיכ דוד גוברזהולר. כשלונות נערמים כזה אחר זה-אכ זכות מקשרים חברתיים, קשר בלתי-מוצלח עם בן זוג-והאיוון הנפשי מתערער. בעקבות נסיון התאבדות שלא עלה יפה היא מאושפזת בבית-חולים לחולי-נפש, אך מצבה הולך ורע. לכאורה לפנינו חומר מצוין ועשיר לחקרי-נפש לענות בו, וסיפור אפייני למצוקות חריפות של גיל-העשרה. אלא שכאן מפליאה הקיבוצה הגדולה לחיי המספרת עצמה, וכן עז רישומם של ניתוחים דקים ואותנטיים של תחושות והרגשות: "שמש לבנה וחסרת רגשות ורחה כפסגת השמיים. רציתי שתלחט איתי עד שאהיה קדושה, דקה וחיונית, כלהב הסכין" (ע' 96).

סגנון הכתיבה פרוזאי. אפשר לחוש ממש מבעד לו בדופק-החיים שלה בכל רגע ורגע. עם זאת, יש בו ציוריות רבה ואזה צל של הויה. מעניין במיוחד הפרס בו היא מספרת על אחד מנסיונות-ההתאבדות שלה: כל תנועה מתנועותיה מסודרת ומבוררת כאילו ראינה תחת מיקרוסקופ, כאילו סיפרה על אדם אחר ולא על עצמה. יפה הוא הקסע המתאר את רגעי היקיצה שלה, זמן הסף, שבו מתחילים להבחין כצללי המציאות ובה-כעשה נמצאים עדיין כעלפון של שעת-דימדומים: "ההשתיקה הגיחה שוב, מחליקה את עצמה כמו מים שחורים המחליקים את עצמם ופניהם חוזרים ופונים שולותם מסביב לאבן שהוטלה לתוכם" (ע' 164).

יש מספרים הזוכים לראות את פרי הצלחתם הספר-רותית בחייהם. סילביה פלאת היתה בין אלה שמותם עילה את שמם ואלה שבחיהם חשו כי "מיתה / היא אפנות, כמו כל דבר אחר" (כלשון השיר "ליידי לאז-רוס" של פלאת, המובא בסוף הספר).

יב"ד

* ראובן אשר ברודס: הדת והחיים (רומן)/כרך ראשון (מבוא, חלק ראשון, חלק שני) 389 עמ', כרך שני (חלק שלישי) 281 עמ'; מוסד ביאליק, ירושלים, ספריית דורות, 1974.

סוֹעֲנִים שְׁבַע־עֶשְׂרִים שֶׁל הַנְּאֻהִים רִדְפוּת עֲכָשִׁיו צָרוֹת אֵת הַקְּהִילָה בְּעִיר. הֵם מְנַסִּים לִכְפוֹת עָלֶיהָ וְעַל כַּעֲלָה הַשְּׁנוֹא אֶת הַגִּירוּשִׁים, אֲךָ הֵם נִתְקָלִים בְּסִירּוֹב עֲקֻשָּׁנִי מִצַּד הַבַּעַל, הַמְּבַקֵּשׁ לִהְיוֹת מְאֻשָּׁתוֹ. לְבִסּוֹף נִפְתַּרְתָּ הַבְּעִיָּה עַל חֲשִׁבּוֹנָהּ שֶׁל לֹוְרָה; הָרַבִּנִּים פּוֹסְקִים שֶׁהַבַּעַל יוֹכֵל לִהְיוֹשֵׁא שְׁנִית, וְאֵילוֹ הִיא "תִּהְיֶה מוֹתֶרֶת לְכָל אָדָם חוּץ מִלְּרַפּוּל בֶּן יְהוֹשֻׁעַ הַדֵּר". נִקְמְתוּ שֶׁל הַבַּעַל רִדְפוּתָהּ כָּל יְמֵי־חַיֶּיהָ. רַפּוּל צוּזַב אוֹתָהּ, הַסְּכִיבָה מְנַדָּה אוֹתָהּ. הִסִּי פוֹר מִשְׁתַּרְע עַל־פְּנֵי מִשְׁרֹזְמוֹן שֶׁל לְמַעַלָּה מַעֲשָׂרִים שָׁנָה. לְקִרְאָת הַסּוֹף נִרְאָה כִּי הִנֵּה מֵאִיר לָהּ הַמּוֹל פְּנִים, אֲלָא שֶׁמִּגֵּמַת הַמַּסְפֵּר לְעוֹרֵר סִקְרָנוֹת בְּקוֹרָא, לְדֶרֶךְ אֵת צִיפ־יִיתוֹ עַל־מִנַּת לִנְפָצָה. בְּסוֹף הַסִּיפּוֹר נֹתְרִים עִם סִימְנֵי־שְׁאֵלָה רַבִּים לִגְבִי עֲתִידָהּ שֶׁל הַגִּיבּוֹרָה, אֲלֵם הַקּוֹרָא חֹשׁ שֶׁהִרְבָּה לֹא יִתְרַחֵשׁ עוֹד בְּחַיֶּיהָ. אֲנִי, הַמְּשׁוֹתָף לְרַבִּים מִסִּיפּוֹרֵי בּוֹרְלָא הוּא הַמּוֹסִיב שֶׁל אִשָּׁה וְגוֹרְלָהּ, אִשָּׁה וּמִצּוֹקְתָהּ בְּחוּץ כְּבִלֵי נִישׁוּאִים פְּגוּמִים. כֵּן, לְמַשֵּׁל, הִסִּי פּוֹרִים "יִתְחוֹר", "זוּג", "סוֹבְבָתָהּ בְּכַחַשׁ". הַסִּיפּוֹר הָאֲחֵרוֹן מִזְכִּיר בְּמִשְׁהוֹ אֵת "הַמַּחְרָזוֹת" לְמוֹפָאסָאן, אֲךָ אֵין בּוֹ כְּשֶׁלְעֲצָמוֹ שׁוֹם הָאָרֶץ יוֹצֵאת־דּוֹפֵן, וְהַעֲלִילָה נִשְׁאֵרֶת בְּתַחֲסוֹם הַטְּרִיבִיאֵלִי.

אֲכֵן, דְּמָה שֶׁרָאִי הִיָּה לְהַקְפִּיד יוֹתֵר בְּבִחִירַת הַסִּיפּוֹרִים. הַסִּיפּוֹר "זוּג", לְמַשֵּׁל, לּוֹקֵה בְּעִיצוֹב דְּרֹדוֹ שֶׁל זְמוֹת (הַבַּעַל צוֹדֵק) וְסִיּוּמוֹ צוֹרֵמֵנִי קִימָעָה; הַמַּסְפֵּר מְנַסֵּה יָדוֹ בְּאֶנְאֻלֹּגִיָּה מִלְּאֻכּוֹתִית בֵּין "רִיחּוֹת הַיִּצִּירָה" הַמְּשֻׁכָּרִים, שֶׁעָלוּ בְּאִפְּהָ שֶׁל סִנְיָה לְאַחֵר שׁוֹכֵה מִבִּיקוֹר אֶצֶל הַצִּיִּיר, לְבֵין "רִיחּוֹת הַמַּסְכַּח", רִיחּוֹת הַתְּבָשִׁיל שֶׁהוֹקֵדַח בְּגִלְל רִשְׁלֹנוּתָהּ, וְזֶהוּ סִיּוֹם מוֹדֵבֵק וּכְפִיּוֹ. מַעֲנִיין שֶׁאֵף קִרִּין עֲצָמוֹ חֹשׁ (בְּדַבְּרֵי הַמְּבֹאֵר) בְּמִגְרַעַת הַסִּיפּוֹר, וּבְכָל זֹאת הַחֲלִיס לְהַכְלִילוֹ בְּקוֹכֵץ. גַּם אֵת הַסִּיפּוֹר "יִתְחוֹר" אִמְשֵׁר הִיָּה לְהַשְׁמִיט—סִיפּוֹר שֶׁאֵינוֹ מִיֵּצֵא אֵת בּוֹרְלָא בְּמִיֵּסָבוֹ: הַדְּמוּת הַמַּרְכֻּזִּית בּוֹ—מִרְאֵד אִפְּנִדִי חֶלְפוֹן—נִשְׁאֵרֶת בְּסוֹפוֹ עַל אֲחֻזָּה הַמִּישׁוֹר שֶׁעָלִיו הוֹצָגָה בְּתַחֲלִילָתוֹ, בִּהּ בִּשְׁעָה שֶׁעָל אֲשֶׁתוֹ עוֹבְרוֹת תְּמוּרוֹת; הִיא מִתְגַּבֵּרֶת עַל רִצְנוֹנוֹת תְּבוּיִים, כּוֹבֶשֶׁת אֵת רוּחָהּ, וּבְסוֹף הַסִּיפּוֹר אֲנוֹ מוֹצֵאִים אוֹתָהּ מוֹצָקָה וּמְגוֹבֶשֶׁת הִרְבֵּה יוֹתֵר.

בְּרֹאשׁ הַסֵּפֶר—דְּבָרֵי מְבֹאֵר שֶׁל קִרִּין, הַכּוֹלִלִים סְקִירָה קִצְרָה עַל בּוֹרְלָא כְּמַסְפֵּר בְּעִנֵּי הַבְּקוֹרָת. לְאַחֲרֵי־כֵן הוּא מְסוּוג אֵת הַסִּיפּוֹרִים וּמוֹסִיף לָהֶם גַּם כְּמֵה הַעֲרֹת הַקְּשׁוֹרֹת בְּמִבְנֵה. נִרְאָה לִי שֶׁעוֹלָל הוּא לְנִסּוֹת לְסוּוג אֵת הִסִּי פּוֹרִים. בְּזֹאת נִחְסָא לְפִשְׁטוֹת הַבּוֹרְלָאִית, הַמִּתְרַחֶקֶת מִן הַקְּדֻקָּנוֹת הַשִּׁישִׁיתִית. פֶּה־זֶשׁ אֲמַנֵּם אֲפִשְׁרֵי הַדְּבַר, כְּמוֹ בְּסִיפּוֹר "הַעֲלָה", שֶׁהוּא כְּפִירוּשׁ סִיפּוֹר־מַלְחָמָה. אֲךָ לֹא

כֵּן הַדְּבַר לִגְבִי שֶׁאֵר הַסִּיפּוֹרִים, שֶׁאֵין לְסוּוגֵם בְּמַדְדִּיק. עִם כָּל זֹאת, נִרְאָה שֶׁגַּם קוֹרָא מוֹדְרֵנִי, הָאֲמוֹן עַל כְּתִיבָה הַמְּוֹרֶדֶת בְּמִסּוֹרֶת הַרִיאֲלִיסִית, עָשׂוֹי לְמַצּוֹא עֲנִין רַב וְהִנֵּה כְּסִיפּוֹרִים אֵלֶּה, הַחֲדוּרִים אִיּוֹז פִּשְׁטוֹת, רִצְנוֹנוֹת וְחִיּוּנִית־כְּרָאשִׁית וְהַרְחֻקִּים מִן הַמְּוֹרֶכְבוֹת וְהַסְּכִיבוֹת שֶׁל דּוֹרָנוֹ.

יִיחֹדְדוּ הָאִינְדִּיכִידוּאֵלִי. אֲנִשִּׁי הַהִשְׁכָּלָה מוֹצֵגִים כְּאִשִּׁי־מַעֲשֵׂה לְעוֹמֶת ה"בְּסִלְנִים" הַעוֹסְקִים בְּהִלְכָּה, וְכָל הַצְגָתָם הִיא רֹמָאנְטִית אֵף שֶׁהֵם אֲנִשִּׁי הַרְאִצִּיר נִלְיָזִים. כֵּן נִהְגוּ כָּל סוֹפְרֵי הַהִשְׁכָּלָה, אֲלָא שֶׁבְּרוּדֶס, שֶׁבֶר נֹכַח לְדַעַת עוֹד כְּמֵה הַהִשְׁכָּלָה הַקִּיצוֹנוֹת מִרְחִיקָה לִכְתּ, הִסִּיף לְתִיקוֹנִים שִׁיבּוּאֹ מִתֵּךְ הַמַּחֲנֶה הַדְּחִי וְלֹא מִיָּדִי אֲחֵרִים. הִיתָה זֶה "שִׁאִיפָה פְּנִימִית עֲמוּקָה הַבֹּאֶה מִנְקוּדָה הַמַּרְכֻּזִּית שְׁבַנְפֶּשׁ", כְּדַבְּרֵי מ. אֶהֱרַנְפְּרִיִּיז.

כְּרִגִּיל, רוֹקֵם בְּרוּדֶס עֲלִילוֹת אֶהְבֵּה וְתַכְכִּים אִישִׁים וְחִבְרָתִיִּים, כְּדִי לְהַבְלִיט בְּדֶרֶךְ זֶה אֵת עוֹלְמוֹ שֶׁל הִיתָדִי, הַמְּגוֹיִם כּוֹלֵו לְאִידִיאוֹלוֹגִיָּה שֶׁל הַמַּחְבֵּר. הַמַּאֲבָק הַרַע־יֹנֵנִי הוּא עִיקָר הַמּוֹכֵלֵס עַל חֲשִׁבוֹן הַעִיצוֹב הָאֲמִנּוֹתִי, וּבְכֵךְ נַעֲשֶׂה הַרּוֹמֵן כּוֹלֵו אֵךְ כְּלִי־שֶׁרֶת לְרַעִיוֹנוֹתָיו שֶׁל הַמַּחְבֵּר. "הַדָּת וְהַחַיִּים" הֵפֵךְ סִמֵּל מֵאֲבָקָה שֶׁל הַהִשֶּׁכָּלָה, מַחְבֵּרָה קִנָּה לוֹ שֶׁם כְּלוּחָם אֲמִין וְנוֹעַז, שִׁידַע לְהַתְמוּדָד עִם הַבְּעִיָּה הַמַּרְכֻּזִּית שֶׁל הַחַיִּים הַיְּהוּדִים הַפְּנִימִיִּים בְּמִזְרַח־אֵירוּפָה מִלְּפָנֵי מֵאָה שָׁנִים.

הַמְּבֹאֵר הַמְּקִיף שֶׁל פְּרוֹפ' גְּרִשׁוֹן שְׁקֵר מַצִּיִּין אֵת מְקוֹמוֹ שֶׁל רֹאבוֹן אֲשֶׁר בְּרוּדֶס בְּסִפְרוֹת הַהִשְׁכָּלָה וְאֵת חֲשִׁי־בוֹתוֹ שֶׁל הַרּוֹמֵן, עַל מִגְרַעַתוֹ וּמַעֲלּוֹתָיו, כְּכָל יִצִּירָתוֹ שֶׁל בְּרוּדֶס.

י. פ.

יְהוּדָה בּוֹרְלָא

מִתּוֹךְ יִצִּירָתוֹ הַעֲנָפָה שֶׁל יְהוּדָה בּוֹרְלָא יֵצֵא בְּהוֹצָאת "יִתְחוֹר" מִבְּתֵר שֶׁל 15 סִיפּוֹרִים הַמְּתוּסָף לְאִסּוּפָה שֶׁל מֵאֲמִרֵי־הַעֲרָכָה עַל יִצִּירָתוֹ שִׁיבּוּאֹה בְּסִמּוּךְ לִכְד. נִרְאָה כִּי הַמִּלְקֵם, רֹאבוֹן קִרִּין, רָאָה לְכַסּ סִיפּוֹרִים שְׁבִנְיָגוֹד לְשֶׁאֵר יִצִּירוֹת שֶׁל בּוֹרְלָא כְּמַעֲסֵל לֹא נִכְתַּב עָלֵיהֶם דְּבַר. כֵּן לְפִנֵּינוּ סִיפּוֹרִים שֶׁאֵינֶם מַעוֹר אֲחֵד, סִיפּוֹרִים שֶׁבְּמִרְכָּזָם מְקוֹמוֹת, אִירֻעִים וְדְמוּיוֹת שֶׁאֵין בֵּינֵיהֶם הִרְבֵּה מִן הַמֵּאָחֵד.

אֵף־עַל־פִּי־כֵן, קוֹרָא הַמְּכִיר אֵת יִצִּירַת בּוֹרְלָא בְּמַפְנִים יִבְחִין בְּחֹתָמוֹ הַמִּיּוֹחַד שֶׁל הַסּוֹפֵר הַסְּבִיב כְּכָל אֲחֵד מִן הַסִּיפּוֹרִים וְהַמַּצְדִּיק אֵת הַבֹּאֶתָם בְּכַפִּיפָה אֲחֵת. סִיפּוֹרֵי בְּנִיִּים כְּעֵין פִּתְחָלוֹל (סְפִירָאֵלָה) וְהֵם עוֹלִים לְקִרְאָת סוֹפֵם. כְּמִשְׁךְ כָּל הַסִּיפּוֹר נִצְבָּרִים רִשְׁמִים וְאִירֻעִים הַמּוֹצֵאִים אֵת פְּרִישְׁתָּם הַמַּעֲנִינִית, אוֹ אֵת פְּחָרוֹנָם, רַק בְּסוֹפוֹ. כֵּן, לְמַשֵּׁל, הַסִּיפּוֹרִים "גּוֹרֵל", "זוּג", "הַנְּדִיבוֹת הַרוֹי־מֵמָה" וְאַחֲרֵיהֶם. לִכֵּן אֵלֶּה הֵם סִיפּוֹרִים הַמִּתְנַהֲלִים כְּסִדֵּר כְּרֹנוֹלוֹגִי.

אֲחֵד הַנּוֹשָׂאִים הַשְּׁלִיטִים בְּסִיפּוֹרֵי בּוֹרְלָא הוּא מִשְׁחַךְ הַגּוֹרֵל הַעִיִּיר. הוּא אֵף הַקְּדִישׁ לוֹ סִיפּוֹר שְׁלֵם הַנּוֹשֵׂא אֵת הַכּוֹתֶרֶת "גּוֹרֵל" וּבְמִרְכָּזוֹ אִשָּׁה מוֹכֶת־גּוֹרֵל שֶׁלֹא רָאָתָה אוֹשֵׁר בְּנִישׁוּאָיָה לְבַעַל קֶשׁוֹחַ; לִימִים הִיא מִתְאַהֲבֶת בְּגִבֵּר זֶר; הַדְּבַר נוֹדַע בְּרַבִּים וּמִתְחִילָה דֶּרֶךְ יִיסוּרִיָּה. הָרַבִּנִּים

על יצירתו של בורלא

למנינו קובץ מאמרים על יצירתו של יהודה בורלא, מספר שיחודי ניצור כתיבטיקה הרחבה שלו. בספר מבחר של 14 מאמרי-בקורת של מבקרים בני אסכולות שונות, הכותנים את יצירתו מכמה צדדים דומים, וכל אחד מהם מתרכז בנושא או בתוויה מרכזית ביצירת בורלא ובוחר אותה על-פי כמה סיפורים. אין ניתוח של יצירה לגושה אלא שימוש בתוויה לגבי מספר יצירות – להוציא את מאמרו השיטתי של שקד, העוסק ב"אשתו השנואה", רומן המתאר את הלכטים בחיי-נישואיו של דאוד חדד ואת הסבל האילם של אשתו שנשא כלא אהבה מתוך כניעה למרדחתה של אמו. שקד מנתח כאן את אבי-הטיפוס של הגיבור הבורלאי, הנאבק עם יציריו הכבולים בכבלי המסורת.

הבקורות הראשונות שנכתבו על בורלא נטו להדגיש את הצד המיוחד שברקע יצירתו – החי יהדות המזרח ורקעה התרבותי-הפולקלורי – וראו את תרומתו של בורלא בהרחבת תחומיו של הסיפור העברי. הם התרשמו מאתה תנופה סיפורית ומאחר חופש יוצר האמניים לו כתיאורו של הווי המזרחי. לעומת זאת נחלקת הבקורת כשאלה אם נשאר בורלא במסגרות ההווי או שחרג מהן לתחומם של מאבקים חברתיים או לאומיים-אידיאולוגיים ולסערות העת החדשה. בני-תחומו הסוציולוגי המקצה טרען משה גיל שאמנם קסמו הרומנטי של המזרח תופס מקום נכבד, אך בעיון נוסף עולה הווי-חיים קודר שסימניו צוני ומחסור, לחץ השלטון נות התורכיים וחס הערבים לבני העדה הספרדית. פיכמן, קריב, פרידמן וקשת אינם רואים ביצירות בורלא תיאורי-הווי לשםם אלא זיקה לתכונות כלל-אנושיות המציינות את הדמויות ביצירתו. לגישה זו מתנגדים קרמר, גיל, שקד ומיכלי.

לדעת מתי מגד, הדגשת התיבטיקה המזרחית של בורלא גרמה לבקורת שתחמיק עיקר חשוב ביצירה ותסיח את הדעת מעיקר כוחו ותרומתו: יכלתו לכסא את הקונפליקט שבין אפיו ויצריו של האדם לבין גורלו, ולשוות לו עם זאת תום ראשוני. בסיפוריו, "גבורתו של אדם היא גבורה ושיעורה תואם את גילויה, וחולשתו היא חולשה... לפיכך יכולים אנו לדעת תמיד, עם מקרא סיפוריו, מה צפוי לה לתכונה זו או אחרת בתביון העתיד, מה יהיה שיעור שכרה ועונשה, ועם זאת להשתאות כל פעם מחדש אל חידת הבאות, שרק אחריה ידועה מראש ואילו משרה כמס ונעלם".

המבקרים מדגישים את החיוניות והעצמה הסמונת בגיי-בורי בורלא, וכן את משטותם וטבעיותם. יצרים וחופים מניעים את העלילה והגורליות מדריכתם בלא יודעם – ועם זה נשאר פתח נרחב לרצונו של היחיד. על-הרוב

אלו דמויות שאינן מתפתחות, ואיפיון חיצוני בעיקרו. רוב המבקרים מציינים שני מוטיבים מרכזיים בחיי הגיבורים: הגורל, והאהבה.

לגבי מבנה היצירות חלוקות הדעות. שרגא אבנרי חולק על הגישה השיטתית שניסתה למצוא מבנה אפייני ביצירות בורלא. במאמרו "המיקזור הנפתל בסיפורי בורלא" הוא כותב שאינו מוצא שיטתיות מיוחדת או מבנה עקיב, אלא חזק מאשר ביצירות "כלי כוכב" ו"נפתלי אדם", שבהם נמצא סיפור-מסגרת. גם פיכמן סבור שכורלא מצולם לא היה איש הבנין האמנותי השלם והמחוקק. קרמר, לעומת זאת, מוצא שיטה מבנית אחת התוארת על עצמה בסיפורים, אף שלדעתו מבנה הסיפורים פשוט למדי ואין צמו תחבולות ספרותיות. הוא מצא סכימה המורכבת שלושה חלקים: אקספוזיציה, מיתוח עלילתי, וקונפליקט.

עשב על הסף

זו אסופת שירים ראשונה למשורר יליד ספרד, החש ש"אכזב מערב" ו"זר המזרח", משורר השר על ניגודי המציאות בהן הוא חי ועל ההתחבטות בבטית זהותו ושייכותו העצמית.

האחרונה הכללית קודרת ומיסורת. באחד משיריו הוא כותב: "אל יכיר שירי רעו", ורואה עצמו "תפוס בפרשת זמניו / משותק ונבדל ניצב בצומת", ומסיים בנהייה לעבר חיים בלתי-חצויים: "אשרי / איש העידן היחיד / והלשון האחת". השירים מתיחסים לנחץ קקומי-עכשווי כתל-אביב, כירושלים ושכנותיה, ומצד שני מהדהדת בהם מציאות רחוקה בזמן ובמקום, שבגללה המשורר חש בזרות קיומו כאן. תחושה זו מופיעה בשירים "סב אחר", "משוררי ספרד", "אנטי-דה-פה". יש המשורר מיטיב לכסא את הפועל-היוצא מן ההתייחסות הכפולה הזאת: "אל יכיר שירי רעו / אל יידע תמולי מחרו / מוזר יומי, / לענק לא יקובצו לעולם / פניניו הפרודות". וכל זאת יעץ "לא אטול חבל בירושה". במקום אחר מתחזק בו הקונפליקט שהוא עולה בצורת צירוף שירי יפה: "עלי להינתק ולשוב / מכל גלויות שבמכורה. / כשאל של ייאוש על חרבו / נופל עולמי על ימיו". הנופים השונים באים רק להעצים תחושה זו של היקרעות. השירים כתובים מתוך חשיפה-עצמית. באחד מהם, כאשר המשורר גלוי עם מאווייו, מתבטאות שאיפתו ובקשתו: "אל תפרישו אלי / פרש רחמים, / הכנה דכיקה כגעו / אל תמוש עיני במשוישים. / כאחד תן מורעב / ערירי הניחאני / להקיא אל העלטה / ועקה / קרעים-קרעים" (צ' 31). מתוך שירי השער "מוהר" עולים הדיה של אהבה אמלה, אלימה,

• אבינועם כרשאי (ליקט וצירף מבוא וביבליוגרפיה): יהודה בורלא / מבחר מאמרים על יצירתו: עם עובד בשיתוף עם קרן תל-אביב לספרות ולאמנות, 1975.

• שלמה אביו: עשב על הסף (שירים), הוצאת ניומן, 1974: 64 עמ'.

תנה לנו שבוע טוב / רענן כגן רטוב / מיי יבוא
הטוב / כל היום וכל הלילה. //

יבורך הבית הזה / מפי נביא וגם חוזה / כי כן יצונו
זה / לשמרה יומם ולילה. //

המבדיל בין מים למים / יהיינו מיומיים / וימלט את
העיר ירושלים / ולמשול ביום ובלילה.

באחד הדפוסים מן המאה ה-18 מצוי פיוט זה בהמשך
לפיוט "המבדיל בין קודש לחול" וכו'. מכאן שגם הוא
שייך לפיוטי מוצאי־שבת. הדבר ברור גם מתוך מע־
רכת ההקשרים והציורים: "המבדיל בין מים למים",
"תנה לנו שבוע טוב", אליהו הנביא, הנזכר בשורה
הששית, והמשית, הנזכר בשורה שלאחריה בתארו
"הגואל".

מציאות המצוקה והרדיפות מבוססת כשיר עם פתי־
חתו: "אל פודה מכל צר, קראנך מן המיצר, ידך לא
תקצר" [להושיע]. באותה תקופה לא הבדילו בין
שירה "אישית" לשירה "מסוגגנת". הזדהותו של
הפייטן עם המציאות הסובבתו היתה ענין אישי בתכ־
ליה, שתפס את כל מערכי־נפשו. גם בימינו יש כיוצא
באלה, אך בימי אמיתי ברבי שפטיה היה זה דבר
מוכר־מאליו, כלל שאין יוצא ממנו.

עולם מיוסר וקסום זה קשור באגדות תלמודיות ומדר־
שיות בדבר מציאות מיסאפיות, הוריה של מלאכ־
מעלה הערשים רצון בוראם. מציאות אידאית זו מעו־
צבת ברבים מפיוטיו של אמיתי בחן ובכות. הוא מצליח
להשוף ולבטא את עולמו הרוחני בלי לשנות את שמות
המלאכים או את הפונקציות המיוחדות להם באגדות.
הוא עושה את שלו תוך שמירה ללא סטייה על מסורת
ארוכה.

בדרך נעלמה, שלמי־שעה אין לה הסבר מדעי, נעשתה
איטליה מאז המאה השביעית מרכז ראשון לתרבות
יהודית באירופה, וכאן התחדש גם נוסח הפיוט
הארצי־שראלי הקדום. אמיתי הוא בין אחרוני הפרק
הזה. כליו האמנותיים שייכים אפוא לתקופה הסרוס־
ספרדית, ואת הישגיו יש למוד על־פי קני־המידה של
הזמן והשיטה.

מ. ג. א.

חדש מול ישן

אסף המאמרים של א.ב. יפה עוסק ב"תמרורים בדרך
התפתחותה של הספרות העברית המודרנית", והכוונה
למלחמת הישן והחדש, כאשר סופרים "צעירים"
ו"מודרניים" מורדים כרבותיהם הוקנים המטילים
מרותם על הסופרים ועל הספרות. המחבר מעלה את

• א.ב. יפה: חדש מול ישן/תמרורים בדרך התפתחותה
של הספרות העברית המודרנית: ספריית מקור, הור־
צאת אגודת הסופרים העברים בישראל ליד הוצאת
"מסדה", 1976: 275 עמ'.

סוגת־תחזרת לאהובה, ולבסוף—סעם מר ואכזבה
לאהבה.

אך כאשר שלמה אביו יוצא מתוך עצמו ומנסה לראות את
בעייתו במסגרת בעיית הכלל ולבטא תחושת הווה של
דור מתקבל שיר רדוד ביותר: "תמול אומה היינו—היום
כאן במכורה / ערב שבטי־שכנשים".

יב"ד

שירי אמת

אמיתי כן שפטיה, פייטן בן פייטן, שחי באיטליה בסוף
המאה התשיעית, הוצג לראשונה בפני קוראים בני
ומננו, כפירסום מדעי, לפני כשלושים שנה. צרור
משיריו בא כנספח ל"מגילת אחימאץ", שיצאה לאור
בתוספת ביאורים והערות של ד"ר בנימין קלאר
(ירושלים, 1944).

עתה מצויה בידנו מהדורה שלמה של שירי אמיתי,
ארבעים־וששה במספר, מהם שרידים מקוטעים שלא
נמצאו מקור להשלמתם. המהדיר, ד"ר יונה דוד
מאניברסיטת תל־אביב, השתמש להכנת הספר במאה
כתב־יד ובחמישים פירסומים בדפוס. התוצאה היא
ספר הדור מאד, שיצא (ב־200 עתקים בלבד). הודות
לסיועם של כמה וכמה מוסדות ואישים, שפורסו בספר
כדון.

ספר שירי אמיתי הוא דוגמה מובהקת לכל אותה
שקידה בלתי־מוכנת כמעט שבה מתיגעים חוקר־
ספרות העושים מלאכתם קבע. קשה שלא להתחסס
בדרך־ארוץ לכוח־התמדתם, מה־גם שאין פיוט עברי מן
המאה התשיעית או העשירית נושא העשוי להקנות
פופולאריות מיוחדת בין כתלי האוניברסיטה—כל־שפן
מחוץ לתחומה. מהדורה של 200 סופס ראויה אולי
לשיר־הלל בזכות עצמה, בזכות האהבה ליופי, בזכות
השקידה העצומה, שאולי יש בה סיפוק רוחני לשוקע
בה אבל ודאי רחוקה היא משכר השקול כנגד הסורה.
אמיתי ברבי שפטיה ירש מאביו, שפטיה בן אמיתי, לא
רק את הנטייה והבשרון לפיוט אלא גם את כהונת
אוריה שבדרום איטליה, שהיתה בימים ההם בתחומה
של ממלכת בונטיון. אמיתי עלה על כס "ריש מתי־
נתאי" ב־3 בספטמבר 886, והימים ימי צרה ליהודים
נאחזו מקום—כפי שמשחקת יפה בתרזויו של הפיוט:

אל פודה מכל צר / קראנך מן המיצר / ידך לא
תקצר / לאיום ולא־לילה. //

מיכאל שר ישראל / אליהו וגבריאל / יבוא־נא עם
הגואל / קומו רנו בחצי הלילה. //

מימינו מיכאל / ומשמאלנו גבריאל / ועל ראשנו
שכינת־אל / בכל־יום ובכל־לילה. //

• יונה דוד: שירי אמיתי: יוצאים לאור על־פי כתב־יד
ודפוסים בצירוף חילופי נוסח, ביאורים ואחרית־דבר;
הוצאת "עכשיו", 1975: 144 עמ'.

עימות עם מורשת החסידות שבדמו והתמרד נגדה, היסוד השני ביצירתו הוא השפעת הזרם האקספרסיבי-ניסטי, שבאה לו מן הספרות הגרמנית.

י. מ.

תחיית העברית והערבית

המשימה שנטל עליו הפרופסור יהושע בלאו, מחברו של ספר קציר-אגדוש זה, היא, כלשונו, "לנסות להבחין בין המיוחד לכל אחת משתי השפות (עברית וערבית) לבין המשותף ביניהן, דבר העשוי להיות בעל-משמעות אף לגבי הסיפולוגיה של תחיית הלשון בכלל ועשוי להקל עלינו לגלות את הכוחות שפעלו בכל אחת משתי הלשונות וכיוונו התפתחותן.

למותר לציין, שאין המדובר בהשוואת לשונות "מקורות" ורחוקות זו מזו אלא ענין לנו בשתי שפות קרובות, השייכות ל"משפחה" לשונית אחת: שפות שכבר בימים רחוקים השפיעו זו על זו וכמשך תקופות לא קצרות (כגון בספרד המוסלמית) חיתה אחת מהן בסימביוזה עם אחרתה. גם בימינו, וחרף העוינות השוררת בין שתי התנועות הלאומיות הקשורות בשפות אלו, אנו עדים לקווי-התפתחות דומים למדי, לפנינו איפוא שתי שפות בעלות עבר עשיר, שקמו לתחייה במאה הקדומת והחלו לסגל עצמן במרחק רב לעולם ולמושגים שלא ידעו כמותם לפנים.

אולם לצד קווי-הדמיון הרבים לא מעטים הם הצדדים שבהם שתי השפות מגלות בימינו דרכי-התפתחות שונות. שוני זה נעוץ בכמה וכמה עובדות, קצתן "חיצוניות" (כגון: מאיזה שפות אירופיות הושפעה כל אחת משתי הלשונות בתקופת תחייתה), וקצתן מעוגות במציאות לשונית "פנימית" שכפתה קווי-התפתחות שונים. לכאן שייכת העובדה שבה בעת שהעברית, אשר מאז בשנים לא שימשה לשון-דיבור, הפכה עתה הן לשון-כתב והן לשון-דיבור, הנה הלשון הערבית, עם היותה לשון כתב ופולחן, שימשה במשך כל הדורות לשון-דיבור במרחב גיאוגרפי עצום. למען הדיק: לא לשון ערבית אחת שימשה בדיבור אלא מספר לא קטן של ניבים השונים במידה רבה זה מזה; ולא עוד אלא כל הניבים האלה שונים במהותם מלשון-הכתב. לשון אחר: שעה שתחיית העברית הקיפה את כל מערכות הלשון, ובעיקר את המערכת הדיבורית, הרי כשמדובר על תחיית הערבית הפונה היא בעיקר להפיכתה של לשון-הכתב-הפולחן, שהיתה רדומה ומוגבלת בשימשה, ללשון חיה המשימשת, למשל, לשון של קומוניקציה מונית (ראדיו

זכרם של אברהם אורי קובנר, אברהם יעקב פפירנא ומנחם מנדל פייסלסון, שכל אחד מהם על-פי דרכו מורד היה ופורץ-גדר ויטלם במחיר יקר. א.א. קובנר התפרסם כ"ראסקולניקוב" עברי, שזיף חתימה של בעל בנק ונדון למאסר ולאחר-מכן נשלח לארץ-גזירה-לסיביריה. הוא התנצר ושכח את הלשון העברית עד כדי כך שלא ידע לקרוא את כתביו. א.א. פפירנא נפל קרבן לכקרתו על הדראמה "אמת ואמתה" לאד"ם הכהן מוילנה, שלא נח ולא שקט עד שהפסיק את עבודתו של פפירנא כמבקר. מ.מ. פייסלסון היה מן המבקרים הראשונים החשובים ביותר ושם קץ לחייו בהיותו בן ארבעים-ושתיים. אלו שלש דמויות של אבות המרידה בספרות העברית, וא.ב. יפה מיטיב לתאר את המסיכות הטראגיות של פעילותם הספרותית, כמבקרים ראשונים שהעזו לפגוע בדמותם של סופרי הימים ההם, וכראשם מנדלי מוכרספרים.

בין המרדנים שבאו אחריהם מונה יפה את גנסיין שטיינמן, ברדיצ'בסקי, ברנר, צמח ואשר ביילין. שטיינמן מן גמנה אמנם על קבוצת-המרד של "כתובים", יחד עם שלונסקי, לאה גולדברג, יעקב הורוביץ, א.ד. שפיר, רפאל אליעז ואלקסנדר פן. אך זכות-ראשונים עומדת לו לשטיינמן כאחד העורכים של הקובץ "ארץ", שהופיע באודיסה בתום מלחמת-העולם הראשונה, והרים את נס המלחמה נגד "נוסח מנדלי", ששלט אז בספרות העברית. רבגונותו של שטיינמן וכתובתו עתירת-השנים מחלישות, אמנם, את אפיו המרדני, שכידוע נלחם הסופר בשנותיו המאוחרות נגד מרדנים חדשים שקמו לספרות העברית. בצדק מעיד עליו א.ב. יפה כי היה איש הבדידות, אך עולמו הנפשי "לא יצא אף לרגע קטן מן הצוואת. חי הייתי בכל ארבע כפות רוח", לפי עדות עצמו.

יפה אינו מסתפק בתיאורי המרידה המוצהרת והמורכבת, וכשהוא דן בסופרים המורדים הוא מאיר את הבחינות השונות של כשרונם ושל יכולתם, בנוסף לתרומתם להתחדשותה של הספרות. דבריו צרים וחיוניים ויש בהם מידה של הזדהות. ניתוחי מתעמקים ומסקנותיו בהירות ומאירות, והקורא לומד מהם על סופרים ראשונים ואחרונים, שלא הלכו בתלם והביאו אתם חידושים חשובים.

פרשנותו הגדולה של יפה מוקדשת לקבוצת "כתובים", ובעיקר ללאה גולדברג ולשלונסקי. את ייחודה הרחני של לאה גולדברג רואה יפה ביחס האנושי החם אל האדם, ואילו את שלושת היסודות הראשונים של שירת שלונסקי הוא מצמיד על העזקה, על הניגון ועל הזמן. העזקה מוקדשת לאדם הפואטי ואילו הניגון-שראשיתו בניגוני חב"ד ואחריתו כמוזיקה הפנימית של שיריו-הוא מיצוי הזעקה. והזמן נתן לו גם את תחושת-הנצח וגם את חוויות הרגע החולף,

בכתיבת "סוד התפארת עד סוף הדורות". בממה האחרונה, "מצוה הבאה בעבירה", עוסק יפה בשירת ש. שלום. ניתוחו מעלה כי המשורר בא לכלל

יהושע בלאו: תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית; הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירוש' לים, 1976: 120 עמ'.

הסטאנדארד האירופי משווים לעברית המודרנית ולעברית הספרותית החדשה אפי אירופי יותר ויותר, ושתי השפות משקפות נטייה להיהפך לחלק של צרור השפות האירופיות. אף כי בתחום הכתיב והמורפולוגיה שומרות העברית והעברית במידה מכרעת על אופיין הקדום, הרי בתחומי הלשון האחרים הן כחינת שלבים חדשים בתולדות שפותיהן (ע' 91).

בכל הידוע לנו, ספרו של פרופ' בלאו הוא מחקר ראשון בן סוגו. והרי תמיהה היא: אך קרה הדבר שצד כה הוזנח נושא כה מרחק וכה חשוב?

ש. ט.

הברירה

ד"ר ה. ד. מאיר, כד מסופר בשער האחורי של ספרו, שהופיע בתרגום עברי, הוא "ההידאמריקאי, העוסק זה עשרות שנים בנייתו מדיניות-החץ של ארצות הברית... בשנות ה-30 יסד בשיתוף עם I. פרידווא. איינשטיין כתבי-עת שהוקדש לתולדות הרפואה היהודית... זה שנים אחדות עוסק ד"ר מאיר בנייתו מעמדה של ישראל כמזרח התיכון". ועוד באה שם רשימת ספריו של ד"ר ה.ד. מאיר ומצוין כי לפני כתיבת ספרו, שהושלם בימים אלה ממש, נפגש עם חברי ועדת-החץ של הסינאט ועם מצעבי מדיניות החץ האמריקאית וחקר ביסודיות מסמכים רבים. זו פעם ראשונה אני נתקל כאן בשמו של ד"ר מאיר, ולא קראתי אף אחד משאר חיבוריו כגון "הלוגיקה של ברבריות המאה ה-20", "הנלך לאבדון" וכד'. השקפת-עולמו, מכל-מקום, מופרת למדי. הקריאה בספר הייתה בבחינת פגישה עם מודע ותיק: האינט-לקטואל המרכז-אירופי, החי באווירה אפוקאליפטית, רדופת-סיוטים ומגזרת-עצבים; איש תמים עד להחריד, שתפיסת-ההיסטוריה שלו היא הצורה הולגאנית של הגישה הקונספיראטיבית ושעמדתו כלפי מערכת-היחסים הבינלאומית הקדומה בשלושים-ארבעים שנה לערך את עמדת "השמאל החדש" של שנות ה-60. אינטלקטואל זה משחרר מהרבה דעות-קדומות ואינו מקבל את המוסכמות המקובלות על הפוליטיקאי הממוצע או על קורא-העתונים הממוצע. הוא חושף תהליכים, מגמות ומניעים שהיסטוריונים אחרים מת-עלמים מהם (ולכן הוא רואה בהם את משרתי המימסד או המבנה החברתי הקיים). אולם האמת של האינט-לקטואל ממין זה היא חצי-אמת, וחצי-האמת שלו לעתים היא גרועה משקר.

הוא יזכיר - ובצדק - את תמיכתם של ממשלות ותאגיד

ותחונן, לשון של ספרי מדע וטכנולוגיה, לשון של ספרות חיה ומתפתחת. מכאן תובן ה"אסימטריה" בשם ספרו של בלאו ("תחיית העברית ותחיית העברית הספרותית"), שהרי שעה שאפשר לדבר על תחיית העברית לכל מערכותיה הנה רק לגבי העברית ה"ספרותית" (הקרויה בפי דוברי-עברית "פזחא") אפשר לדבר על מודרניזציה ותחייה. אמת נכון הוא שגם את הניבים השונים (בעיקר אלה העירוניים - של קאהיר, בגדאד, דמשק וכו') פוקד תהליך של שינוי מהיר ויסודות לקסיקאליים ופראזיולוגיים מן הלשון "הספרותית" (המשתמשת) חודרים אליהם בלי הרף: אולם אף אחד מן הניבים האלה לא נעשה לשון של ממש, לשון של תרבות, תקשורת וטכנולוגיה.

בפרקים נפרדים טוקר המחבר את הרקע הלשוני של שתי השפות, כמו גם צדדים "חץ-לשוניים" שהם ממין העצין כגון יחס רגשי, דחי, לאומי וכי"ב. בלי להאריך דברים הוא מתעכב על מומנטים של מגע ישיר ושל השפעה ישירה שהיו בין שתי השפות, כמו בימי הביניים ובימינו-ראנו. מסתבר שאף כי העברית הוש-פעה מן העברית במידה עצומה בימי-הביניים (שאלת מלים ומשמעויות, תחביר, סגנון) וכמאה ה-19 (אלי-עזר בן-יהודה) הרי העברית השפעה מן העברית רק באורח שולי, ובעקיפין-עקיפים. יצוין כי בעברית של ימינו יש מיגוון ביסויים וצירופים שמקורם במקרא (כגון אכזריות) אלא שהללו נקלטו בדרך-כלל "מיד-שלישית", כלומר באמצעות לשונות אירופיות שקלטו ביסויים מן המקרא או הברית החדשה.

הפרק המרכזי בספרו של בלאו קרוי "השפעת הסטאנ-דארד האירופי בתחום תרגומי השאלה, הפראזיולוגיה והתחביר", והוא תופס כמחצית הספר. לשונות אירופה השפיעו בדורות האחרונים באורח יסודי ביותר על שתי הלשונות כאחת, והן משמשות "דגם" לחיקוי מתמיד. השפעה זו ניכרת במישורים רבים - הלקסי-קאלי, הסימאנטי, הפראזיולוגי, ואף התחבירי. בחיבור שלפנינו מתרכז המחבר במיוחד בביסויים המתרגמים לעברית ולעברית כאחד בצורת "בבואה" וכן בתרגומי-בבואה של צירופים ככולים ואידיומים. לעתים קרובות תרגומי-שאלה אלה מתאזרחים בלשון הקולטת, ואצל דובר הלשון נוצר הרושם שהוא בשר מבשרה של שפתו. כאמור, במקרים רבים מאד תורגם והתאזרח יסוד אחד מן הסטאנדארד האירופי בעברית ובעברית כאחת, וכך גובר והולך הדמיון בין שתי השפות שלא בדרך המגע הישר. הפרק הנדון מלא דוגמות כריזמו, ודי לנו כאן בשתיים-שלו מהן, שאותן נביא הן בגירסתן העברית והן בזו העברית: מלקט את פזעיו / יעלק ג'ראחה; דג במים עכורים / יצטאד פי אלימא אל-עצער; על סף הייאוש / עלא אעתאב אל-יאס. כה רבות הן הדוגמות ה"משותפות" שמביא בלאו עד שאין הקורא מתפלא למקרא דברי הסיכום של פרק זה:

ראינו, אפוא, כי השינויים המופלגים בפראזיולוגיה, שינויים בתחביר והשימוש הרב בפריזות בהשפעת

• ד"ר ה. ד. מאיר: הברירה המפנה במדיניות ארצות-הברית ועתידה של ישראל; עברית: מנחם למדן; מסדה, רמת-גן, 1976; 198 עמ'.

המערב. מה יקרה כשתהיינה המדינות הסוציאליסטיות מתועשות ותוכלנה לספק גם מצרי צריכה לאור-חיהו-אף תמימתו של ד"ר מאיר אין די בה לגרור אתו לתחזית לטווח רחוק מדי.

אמנם אין להתעלם מכך שד"ר מאיר מצביע גם על כמה אמיתות שאינן שגורות או נפוצות ביותר. אך הדרך בה הוא מתרגם את השקפתו על הכוחות המעצ-בים את ההיסטוריה בדור האחרון לניחוחם של מאור-עות ותהליכים מטשטש אותה לגמרי. התמימות מגיעה לשיא כשמציג המתכנן את "תכנית השלום" שלו. כאן מתגלעת סתירה תהומית בין התחזית האוניברסלית לטטיות שלו לבין הצעת הפתרון הקונקרטי. בשאלת ה"סיכסוך" הישראלי-הערבי שוכח ד"ר מאיר את הכוחות היסודיים הפועלים בעצמה גדולה על המערכת העולמית כולה, והוא מניח כי בכוחה של הצהרת-כוונות תוכל המדיניות הישראלית "לצאת מן המש-חק". השקפה זו קרובה מאד להשקפתו של ד"ר גולדמן, כפי שהובעו בספרו האחרון, "ישראל לאנז" אבל מי שרואה בעולם כוחות אדירים כל-כך וקורא לישראל לא להתכחש להם ולא לעצום עיניה נכחם אינו יכול להציג בעצמו תכנית-פעולה שכל-כלה עצמת-עניינים והתעלמות. דווקא עמדות-המוצא של ד"ר מאיר דומות מחייכות שינוי גמור במערכת הבינלאומית קודם שיוכל להתממש שינוי כלשהו במור-רח התיכון. וממילא מוכן כי יכלתה של ישראל להביא לשינוי כזה היא אפסית.

ב.ט.

תורת המדינה של היגל

אף שהספר שלפנינו אינו אלא תרגום של חיבור שהופיע קודם-לכן באנגלית, הריהו אחת התרומות החשובות ביותר בתחום דיונו כלשונו. גורמים שונים חברו יחד ומנעו עד כה מן הקורא העברי להכיר ולהעריך את פעלו של גדול הפילוסופים הגרמניים במאה הקודמת, ג. ו. פ. היגל. כשעה שבארצות דוברות-אנגלית ניכרת התעניינות מתודשת כמשנתו ומתגברים על העיוותים שעוותה הן על-ידי מתנגדיה והן על-ידי קצת מתלמידיה, הרי אצלנו אף ש. אבינרי עדיין רואה צורך להקדיש את ספרו לזכר... בני-משפחתו שנספו בשואה דווקא. לגבי היודעים את תורת היגל לאמיתה מיותרת ואף מגוחכת ההדגשה החוזרת שאכן לא היה בין מצדדי הטוטאליטאריזם או התוקפנות הלאומית הגרמנית, כשם שמיותרת ההס-עמה שזכריו של היגל לא היו מבולבלים ולא נוגדים את ההגיון.

המבדיל את חיבורו של אבינרי מנסיונות דומים, כגון

ד"ר פינאנסיים ותעשיתיים גדולים במערב במשטר הנאצי, אך הוא יתעלם מן הקשרים התעשיתיים המסור-עפים לא פחות שהיו בין גרמניה לברה"מ והסכם ריבנטרופ-מולוטוב יהיה בעיניו אפיזודה שמוטב לפס-רה כמשפט קצר. קונספיראטיביות תמים, פרימיטיבי וחד-צדדי יאפיין את הניתוחים ההיסטוריים שלו-ניגוד מוחלט לניתוח ראציונלי, מדעי כמעט, של התה-ליכים ההיסטוריים שהוא מחימר להביאו. בשיטה ידועה למדי בא אסוף המובאות מעתונות ומסמכים שונים לשרת את הנחת-היסוד המוקדמת, ולכן, כמוכן, כולטת הסלקטיביות שבאוסף זה.

ד"ר מאיר צודק בלי ספק כשהוא מציין כי התופעה הבולטת במערכת המדינית הגלובלית היא צימצום חירויות-הפעולה של ארה"ב (אף כי יש לזכור שווייט-נאם היתה חריג בהיסטוריה האמריקאית ולא ביטוי להתערבות מופרזת ונטולת-סייגים מאוזמתמיד). חירויות אלו צומצמו, לדעתו, מפני שיחסי-החץ של ארה"ב מושפעים מתהליכים מהפכניים במבנה הכלכלי של אמריקה. אינטרסים מעמדיים-כלשונו-משנים את האוריינטציה שלה. אולם אין זה ברור מה כוונתו כשהוא כותב על "אינטרסים מעמדיים" בברה"מ. מהם "אינטרסים מעמדיים" אלה, וכלום אין מציאותם בתכ-רה אל-מעמדית סותרת את הנחתו המרכזית כי ברה"מ, מאחר שכוחות השוק התפשי הקאפיטאליסטי אינם פועלים בה, ממילא אינה יכולה להיות מדינה אימפריאליסטית תוקפנית?

ובכן, הכוח המניע והמכוון את מדיניות-החוץ של המערב הוא הכוח הכלכלי הפנימי. ד"ר מאיר עושה כאן וולגאריזציה של ההנחות הידועות של הובסון, הילפרדינג ולנין, ולגבי התאגידים הגדולים הם הכוח המכוון את הפוליטיקה בכל מקום. הפוליטיקאים, ההמונים, המפלגות-כל אלה אך כסות הם לכוח האמיתי, הפועל מאחרי הקלעים. מלחמות מתחילות משום שתאגיד או חברה רב-לאומית מסוימת צריכים להן למען האינטרס שלהן; מלחמה מסתיימת משום שהתאגיד או התאגידים הגיעו לכלל מסקנה כי יוכלו ליצא את הסחורות כלי שליטה ישרה. המערכת הקאפיטאליסטית סובלת מעודף-ייצור ואילו המערכת הסוציאליסטית אינה סובלת ממנו (נימוקיו להבדל מהותי זה במערכת הכלכלית יותר משהם תמימים הם מתממים). הואיל וכך, אין המדינות הסוציאליסטיות צריכות ליצא (וד"ר מאיר שוכח את הצורך ליבא-חומר-גלם, למשל, או ציוד אחר, שהוא אחת מסיבות השליטה ההדוקה של ברה"מ על מזרח-אירופה) ומדיניות-החוץ שלהן היא מדיניות של שלום. המדינות הקאפיטאליסטיות-שחירויות-הפעולה שלהן הוגבלו-הללו יכולות להינצל מהתמוטטות המבנה הקאפיטאליסטי-המונופוליסטי רק אם תצלחנה ליצא את סחורותיהן לברה"מ. מכאן שהדיטאנט ויצוא הס-חורות לברה"מ או לארצות "העולם השלישי" כורח פנימי הם לכלכלה המערבית. פיגורו של העולם הסוציאליסטי והעולם השלישי הוא מזל טוב של

• שלמה אבינרי: תורת המדינה של היגל; ספרית פועלים, 1975.

היגל תואם את הפלוראליזם המדיני, ספק אם אפשר להגדיר בפשטות את "המעמד הכללי", כפי שהוא מופיע ב"פילוסופיית המשפט", כ"ביורוקרטיה" (ע' 167). אין ספק שגם בקורת הביורוקרטיה בכתבי מארקס וגם שבחי הביורוקרטיה במשנתו של מ. ובר הושפעו השפעה עמוקה מעמדתו של היגל לגבי טיבו ותפקידו של "המעמד הכללי", ואף-על-פי-כן אין זה אותו דבר. בין אם ראה היגל לנגד עיניו את "הנכב" דים" (נוטאבלים) כחוקתו של נפוליאון או את האצולה הפרוסית, ובין אם אין כאן אחרי ככלות הכל אלא גילגול מעמדם של "הפילוסופים" במדינתו של אפל-טון, בשום מקרה אין אלה ביורוקרטים במשמעות המקובלת כיום. עם כל גדולתו של היגל, אין לשכוח שהיה כן-חקופתו. אך דיון נרחב בבכיות כגון אלו יחרוג מן המסגרת הצרה של סקירתנו זו.

ספרו של פרופ' אבינרי, המוגש לקורא העברי בניסוח רווח (ואין זה ענין קלי-ערך כאשר מדובר בנידון זה!), יש בו כדי לפתוח לפניו פתח נרחב להכרתו של עולם עיוני עשיר. המחבר מסכם את דבריו בסוף חיבורו לאמור: "אם אין שיטתו [של היגל] מפה למחזות העתיד, אפשר שהיא נותנת בידנו מצפן" (ע' 254). אולי אף פחות מזה, אך כנהימיה לגבי טיבו של עיון פילוסופי על רמה ראויה יש ויש כאן. ואפשר מאד שזה הדבר הנחוץ לנו כיום יותר מכל "מפה" מפורטת וכל "מצפן" קבוע-ועומד.

ז. ג.

סוף הזכרון

מאטריאליזם נוקשה, סוריאליסטי כמעט, סנחה את שירי "סוף הזכרון", הנרשמים (שכן רישומים הם במלוא מוכן המלה) כסכום דינאמי של לבטים מאטריאליסטיים סהורים. "סוף הזכרון" דן במיתת שבין הגלמי והמעוצד, בין החפץ נטול השם והמהות לבין ה"ערך" כפי שהוא בחוד התרבות החמרנית-המערכית; ה"משהו" וה"דבר" הם ניגודים המתנגשים בלי הרף ברישום השירי של אייל מגד:

ועוד משהו לא מזכר: אלוות / ניאון על עלה מסמיק... (ע' 5)

אי:

אני מסתכל סביבי / ותר אחר משהו... (ע' 9) ונגדם-החפצים המפורים, בעלי-השם, הנכסים התרבותיים שהם היסוד הגמור של החיפוש, המסע, ההרפתקה:

כל מיני שמות / מתערבבים בצהרי הראש: עץ קיקיון, רמת נוח / שיריקו פולקסוואגו תוצרת ספורט... (ע' 14)

* אייל מגד: סוף הזכרון (שירי מסע אחד); מסדה, 1976: 46 עמ'.

ספרו של פינדלי, "היגל, בחינה מחודשת" (אנגלית, 1958) או ו. קאופמן, "היגל, הערכה מחודשת" (אנג' לית, 1965), הוא שספר זה מתרכז בעיקר בפילוסופיה המדינית. אכן, פרופ' ש. אבינרי הוא איש מדעי המדינה וזכותו, כמובן, לבחור לו לדיון את התחום הקרוב לו. אבל אף שאין גדולתו של היגל מוטלת בספק גם בתחום זה, עיקר כוונתו נוטה להסתלב כאשר מנתקים את התחום המשפטי-החברתי-המדיני מכלל שיטתו. ואף שבמסגרת מה שקרוי אצל היגל "פילוסוף-פיית המשפט" המדינה מופיעה כהתממשות התבונה והחירות עלי-אדמות, הרי בכלל משנתו המדינה מופיעה בדרג נמוך-דיכוס. כאשר מרכזים עכשיו את העיון בתחום החברתי-המדיני בלבד, עלול להתקבל הרושם המוטעה כאילו עסק היגל בהאלהת המדינה. וגם אם מדגיש פרופ' אבינרי יותר מקודמיו את האופי האנטי-טוטאליטארי של דבריו היגל, הריהו בא אליו בכל-זאת בטרניה הנובעת כולה מחוסר הערכה נכונה של התפקיד המוגבל שתופסת המדינה, לדעת היגל, בכלל ממלכת-ה"רוח". וכך הוא כותב, למשל: "עושי ההיסטוריה אינם מבינים אותה ואילו מי שמבין את משמעותה אינו נוטל חלק בעשייתה. בסופו של דבר לא נתבטל הפירוד בין התודעה והמעשה, סובייקט ואובייקט, עושה ויועד, ולא נמצאה דרך להתגבר על המחח שביניהם" (ע' 248). כל זה נכון כשלעצמו, הן מבחינת מה שנאמר אצל היגל ועל-אחת-כמה-זכמה מבחינת מה שידוע לנו מנסינונו על האופן בו מתנהלות ההיסטוריה והמדיניות. אך גדולתו העיונית של היגל בכך שהשכיל להבין כי התגברות על ניגודים אלה אינה אפשרית בתחום "הרוח האובייקטיבית" (שהם) דינה היא שלבה המפותח ביותר) אלא אך ורק מחוצה לה, מעבר לה. ובין שמסיקים מכאן את מסקנתו של היגל עצמו, שיישוב הסתירות הללו אפשרי בתחום "הרוח המוחלטת" (האמנות, הדת והמדע הפילוסופי) בלבד, ובין שתתקבל על דעתנו מסקנתו מרחיקת-הלכת של מארקס, אשר לפיה יש לשם כך "לבטל" את המדינה, הרי דווקא מה שמוצג על-ידי אבינרי כאחת החולשות בטיעונו של היגל מתגלה כעיקר הישגו.

דומה שמתוך כוונה להציג לפני הקורא האמריקאי את היגל כאיש המקורב אל רעיונות מקובלים, הגדיש המחבר לעתים את הסאה. כך, למשל, כשהוא מיחס להיגל צידוד ב"פלוראליזם", הפסוקים שעליהם מסתמך טיעונו זה (ר' "בשבח הפלוראליזם", ע' 179) דגים בעדיפותו של מבנה "אורגאני" של המדינה, תוך הסתייגות ממערך ריכוזי מדי. אך כמו שאדיאית המדינה של היגל מנוגדת לכל טוטאליטאריות ריכוזית, שאותה הוא מגנה עיונית ב"המדינה" של אפלטון ואמפירית במדינת האבסולוטיות הצרפתי שלפני המה-פכה, כך אין בינה לבין "פלוראליזם" ולא-כלום. זה מופיע-במינוח אחר-דווקא כאחד מסימני-ההיכר של "התכרה האורחית", כלומר בחיי הכלכלה והמשפט האזרחי, ואילו "המדינה" צריכה לשמר ולבטל אותו, כלומר לאפשר אותו בתחומו אך להתגבר עליו בעניי-נים מדיניים-כלליים. וכפי שאין טיעונו הדיאלקטי של

היא שרה באהבה פתאומית / זהו רגע מאחוריו כבר
כאו בימים / ועד שבא הרגע הזה תלילים כבר
גושמים / סכנה באחד הימים לא יישמע קולה

א :

...רשימת / האחרים (שכדאי) ביד. (ע' 21)

מי שהרגיש את קולה יל/גופו וקולה לא ישמע...
(ע' 21)

תמנות הזמרת שאיבדה את קולה הולמת את הנתיבה
השירית, ומשמשת אליגוריה שלה. אבדן אמצעי-
הביטוי ואזר ומנה כאיום עצמי בכל שיר משירי "ליל
הזמרת"; מלמד כי השירה אינה אלא חזרה-אישית
לנפש. מקום כיוון של מיתרי הקול-הכלי הנפש:

עניית מושא אהבתי בחדר המוסיקה מחדד לחדר...
(ע' 36)

א :

חשבתי לשמוע את הזמרת כשעשן סיגריות עולה
בחדר... (ע' 22)

תמונת הבדידות מתקשרת אל זו של ה"יצירה". שירה
פירושה דראמטיזציה של ההווה בתוך חדר סגור:
האדם הבודד מתחלק לנפשות פועלות, שרות, מדע,
רות, כמו בהתפרקות צימית. ה"אחד" בתוך הבדידות
הופך "אוטומאטי" שנים רבים:

... ואני יוצאת משערותי / לסגור את החורף (ע'
13)

ב"שלושה שירים קצרים" האחד הופך ששה באורח
פלא של היצירה:

שכבי כמו שתי נשים על כף יד אחת / וארבעה
ציירים ירשמו אותך כמים... (ע' 23)

הקיסוב הפאראדוקסלי (שנתפס כמובן-מאליו) בין
"יצירה" ל"חיים" נפתר ב"דבר האמנות", המערב
חיצוני ופנימי, מערב הרמטיות (המידוצה בשירים
בתמונות של ה"נסיכה כמגדל השן") עם פתיחות
(תמונות של חדר שקירותיו נפרצים, או של חדר
ההופך פתאום להיות בימה):

אני יושבת בתווך כרוזנת או דוכסית בממלכה / מתה
/ שלפעמים לרגעים מתעוררת / ובוחצת את בית
מלכותה. (ע' 54)

וכנגדה:

וכמו היד / עוצרת בכל המפלות / נגעה ברחמים /
ופתחה את הקירות. (ע' 40)

נפתרה ה"פרובלימטיות" של ההכנה הנצחית. שירה
היא הכנה נצחית להופעה שאינה יכולה להתגשם. היא
חזרה, כטכס מיסטי, על אותן תנועות מול מראה, על
תנועות של כיסוי הפנים במסיכה, ושל הסרתה:

מסך של סרט בשחור לבן / "פני המכשף" הערב /
אינני יודעת אם נהיה חיוורים / או כהים ובעיני
השחקנים / כמה צחוק יהיה (ע' 48)

המולחן הדראמאטי-תמציתי של השירה-נותר בלא
שפה. בלא בשורה מלבד ה"רפואה" שהוא מביא
לבדידות: "איפתי משהו מאחורי לגופי / ריפאתי ויח /
ריפאתי בקישוט / איפתי נש" (ע' 50).

המסע-השירה פירושם ההרפתקה הכפולה של שימור
חפצים, ורישומם, שמות, כל שניתן להכפפה
הלשונית-המושגית, כל שניתן לכימות סטאטיסטי:
לונדון 25 סאני. 77 מעלות / מאז שחודתי מדבלין.
קיץ פולט / הטלפרינטר מלונדון במערכת / הלילה
בתליאכוב... (ע' 43)

ההספה החמרנית, האנטי-דומאנטית, גובלת בפסימיות
מיטית, ב"איכולת לכתוב" כדרך שכתבו אבות-
השירה, באימצאות הדרך היוצאת מן הרישול
האימפרסיוניסטי אל הליריקה:

אירלנד נפש / לירית. במה להתרכז / עכשיו. שמא /
לשווא המאמץ. אחרון / מתוך שלבי נחמץ... (ע' 21)
דמות ה"משורר" מקבילה מצתה לזו של ה"פרא
הטוב" הסביל בגיהנום החמרני שלו:

שיר / שבא קטוף בקלות כי אני ממחר. (ע' 22)
פארודיה חריפה על "גדולי העבר" מלווה את המתאה
האנטי-דומאנטית: המשורר אף איננו "דמות"; הוא זה
ש"על התחייבותו לאנשים קשה לסמוך" (ע' 29).

הקבלה בין ה"משורר" לגזים נרשמת ככדור-אגב:
לפהק ולבלוע. או כלי. יושב, וכותב / על הסלע של
גזים. (ע' 24)

בשיר "עוד לחתול פרסי" עוקב הכותב אחר ת. ס.
אליט, ובשיר "ציתה תחת עץ צחיק" מופנית ה"פארוד"
דיה" למשורר הגרמני:

קאלנברג וגרינצינג ואני / מקיץ כאן תחת / עץ
ירוק בהיר. אביב / וקצו קר. סח / אומר וניתה לא
אמר. (ע' 37: הדגשות שלי-כ.צ.)

חווית ההשתחררות מן ה"אמונות התפלות" של
הרומאנטיקה, חווית הפסירה כשלצמח, בתבניות,
בעולם שאינו נתפס אלא כאוסף של תבניות, וחזרת
בנאיביות, בפסימיות מוסחית כרישומו של כל "שיר"
משירי "סוף הזכרונות".

ליל הזמרת

האידיאלוגיה של האי-ליניאריות, של ניצור המלה מן
המשמעות ה"נורמאלית" שלה בתוך משפס קווי, פו-
צאת לה ביטוי רחב, דראמטי כמעט, בשירי "ליל
הזמרת" לג. אלישע. האנטי-נושא שנבחר כמסגרת
לשירים הוא תיאור של פצירה מאחרי קלעים, תיאור
של הכנות להופעה מסתורית שאינה מתרחשת: "ליל
הזמרת" הוא לילה בחדר-הלבשה של זמרת העומדת
להופיע בשירים ללא סקסס, לבשר דכרמה במדיום
לא-קומוניקאטיבי:

• גבריאלה אלישע: ליל הזמרת (שירים); מסדה,
1976; 58 עמ'.

מוסד ביאליק ספרים חדשים

אנציקלופדיה מקראית
כרך שביעי: קאת'שלשה
המחיר — 100. ל"י

גרשם שלום
פרקייסוד
בהבנת הקבלה וסמליה
המחיר — 60. ל"י

אלכסנדר פוקס
מדינה וחברה ביוון
מחקרים בתולדות יוון
הקלאסית וההלניסטית
המחיר — 50. ל"י

עומדים לצאת לאור בסדרת
ספרי מופת מספרות העולם

יוהאן הויזינגה
שלהי ימיה הביניים
בתרגום אהרן אמיר

מארטיאליס: שירים
בתרגום בנציון בושלום

להשיג בבתי-המסחר לספרים
ובמדור ההפצה של מוסד ביאליק.
ת.ד. 92, ירושלים

הכל באותו יום

סיפורי-הביכורים של ציון ישי צנועים ואינם מהלכים בגדולות. גונם ריאליסטי ולשונם פשוטה, אולי פשוטה מדי, והיא מזכירה את שפת הריפורטאז' של העתור נות היומית. הדברים יוצאים מכלל עתונאות ומתדפי קים על שער הספרות, העומד להיפתח לפניכם בשעה של רצון.

אי-עלי-יכן יש כאן סממנים מבטיחים. פעמים המחבר מתאר חוויה בכשרון ובנסיגה-התעמקות שעולה יפה. ציון ישי קרוב לאנשים המופיעים בסיפוריו, וקירבה זו עוזרת לו להלך בצדי-דרכים ולרדת לעומקם של דברים. שהרי העולם קיים, אלא שאינו סמוי ככל שאתם סבורים. צריך לגרד קצת מתחת לקליפה החיצונית-ומיד עולים המעמקים למעלה, יושיש המחבר את ידו הכותבת ונגע כם.

ציון ישי תופס את הרגע החולף, המשקף את שהיה ומתאר את המשכר הפנימי. הרגע חולף ונושא עמו את כל הגלוי, ופעמים הוא משאיר בקורא תחושה של ידיעה מקיפה על הדמות ועל מכוונתה ולבטיה. לכך נחוזה יכולת להתרכז ולהתמקד, ודומה שהיא מצויה בו במחבר.

הסיפור הטוב שבקובץ הוא "מצבור", המלא אורורה של שממון ושל ארטיקה. שלושה גברים ואשה אחת עומדים לגורלם, אך התיאור הוא אמנותי וכן, ומכוח האמת שבו יש בציוריות של הסיפור חיוניות רבה ודראמטיות רבת-דרושם. גם הסגנון תואם את העלילה, והמכלול מצטרף למעשה-מקשה אחד.

חזותם של עצבות טכוע בסיפורים אחרים. עלי-הרוב עצבות של מורים ומתנכים, שהיא ממהותו של מקצועם, כביכול. מקורו של העצב במשאלות-לב שלא עלו יפה, בהאשמות-עצמיות, ובעיקר בנוסטאלגיה רומנטית אל אפשרויות שלא נוצלו ומאוויים שלא באו. באיחור מחזיר ציון ישי את גיבוריו ל"גיהעזן הא-כוד" שלהם ולשעה קלה, בלבד, שמה יתבסמו ושוב תהיה להם עדנה אלא שהדברים אינם פשוטים כל-כך. השנים וההרגלים עושים את שלהם. אין אפשרות לחזור ולררץ אחרי האושר שתמק מן הידיים. כאשר תלמידה-לשעבר מזמינה את המורה שלה לחגיגת יום-השנה לנישואיה יש בפיו שאלה אחת אליה: "מדוע ברחת ממני אז?" זו שאלה ריסורית שאינה מחכה לתשובה, אך היא באה מן הלב.

התימאטיקה של מורים ותלמידים משמשת את כלל הסיפורים ומגוונת את היחסים בין הדמויות. בתחום זה המחבר מצליח יותר. כאשר הוא שולח ידו לתחומים אחרים, הצלחתו פחותה. אולי מותר לערץ לו להתרכז בדברים הקרובים ללב, כי בהם התקוה לעתידו הספרותי.

י. פ.

• ציון ישי: הכל באותו יום (סיפורים), הוצאת שי, ירושלים, 1976: 118 עמ'.

המשתתפים בחוברת

המספר י. אורן השתתף בחוברת א של "קשת", שיצאה בשלהי 1958. "קשת" והוא שומרים אמונים זה לזה וכרבעון זה נדפסו מאז רבים מסיפוריו. מרים אורן, משוררת ומתרגמת, מופרת יפה לקוראינו. איתו איתו עשה ב"קשת" את צעדיו הראשונים ורוב פירסומיו, הן בשירה הן בפרוזה, ראו אור ברבעוננו. קובץ חדש של שירים משלו, "ארץ אמור", קרוב להופיע בספריית פועלים. נבריא לה אלישע, משוררת ירושלמית צעירה, מפרסמת דרך קבע משיריה ב"קשת". ד"ר מרים בייקר, שותפתה של רות מילר במאמר על "כנען החדשה" בספרות האמריקאית, מרצה באוניברסיטה של מדינת ניו-יורק בסטוני-ברוק, והיא עוסקת במחקר על הריאליזם ברומן האמריקאי. אלי בכר מפרסם זו פעם ראשונה ברבעוננו, וכבר פירסם כמספרים ספרותיים שונים. הוא בן 22, יליד יפו, חייל בשירות חובה. אהוד בדעזר, המוכר כסופר, מבקר ומסאי, חזר כאחרונה, לאחר הפסקה של שנים, לכתיבת שירים. אחד משיריו הראשונים נדפס ב"קשת" יו. השירים המתפרסמים בזה הם מתוך קובץ בכתובים בשם "יעזרה אלוהים לפנות בוקר" (שא י נ ו עומד להופיע בקרוב, לדבריו). חיים גורי הוציא באחרונה את קובץ השירים "שירי גיחזי" וכן מבחר שירים במתכונת זעירה, שניהם בהוצאת הקיבוץ המאוחד. ורדה נינוסר מפרסמת זה שנים משיריה ב"קשת", מאז ראשית צעדיה ממש. יעל גלברמן, בת 22, פירסמה עד כה משיריה ב"משא" וסיפור אחד ב"עכשיו". אפי דגני מפרסם לעתים מזומנות משיריו ב"קשת" ובמקומות אחרים. מאמרה של הלנה דודמן, ילידת אמריקה העובדת זה 16 שנה במערכת "גרזולם פוסט", הוא חלק מספר אשר עמה בכתובים על המושבה האמריקאית בירושלים. טניה דרר מפרסמת זה שנים משיריה ב"קשת". סקירה על קובץ שיריה הראשון, "אין רחמים אחרים", הופיעה ב"קשת" עא. סיפורים משל יוסף דרר מופיעים בכמות ספרותיות שונות. פרופ' גרשון ויילר, ראש החוג לפילוסופיה באוניברסיטת ת"א, מוכר לקוראינו זה שנים רבות. ספרו על התיאוקרטיה היהודית יופיע בקרוב בהוצאת עם עובד ("אפקים"). המשורר מנפרד וינקלר מפרסם זה שנים משיריו ב"קשת". פנים חדשות לקוראינו הוא יוסף זרצקי, וזה סיפורו הראשון הרואה אור. הוא בן 27, יליד אוסטרליה ותושב בה, שעשה שבע שנים בישראל וסיים לימודי היסטוריה באוניברסיטה העברית בירושלים אף שימש בצוות המחקר של פרופ' עזרה פליישר, חוקר שירת הקודש. יחיאל חזק, בן אפקים, מפרסם ב"קשת" מראשית צעדיו, וכמעט מראשיתו של הרבעון. זו פעם ראשונה מפרסמת לאה טנצמן ב"קשת". היא זכתה השנה בפרס ספרות ע"ש הרי הרשון מטעם האוניברסיטה העברית, מקום שהיא שוקדת על עבודת דוקטור בספרות אנגלית. על קובץ הביכורים של שירי שלומית כהן, "שש ביד שמאל", הופיעה סקירה ב"קשת" סו. אברהם לבינסקי, מו"ל, אישפירסום וחוקר הגיאוגרפיה

וההיסטוריה של ארץ-ישראל בעת החדשה, פירסם ב"קשת" סד את סיפורו "אברמ'לה אבינו". צפורה חנה לידר מפרסמת כאן זו פעם ראשונה משיריה. היא מורה ירושלמית וסטודנטית באוניברסיטה העברית. שולמית לסקוב עוסקת עתה בכתיבת ספר על הבילויים במסגרת המכון לחקר הציונות של אוניברסיטת ת"א. על-פי ספר זה הוכן החלק הביוגרפי במאמר על כהן ה"משוגע", המשותף לה ולגרשון ויילר, בחוברת זו. ד"ר רות מילר מלמדת באוניברסיטה של מדינת-ניו-יורק בסטוני-ברוק ומכינה ספר-לימוד לניתוח שירה. בשנים 1970-72 הורתה באוניברסיטה רסיטה העברית בירושלים. פרופ' משה מעוז, מן המחלקה ללימודי אסיה ואפריקה באוניברסיטה העברית ומכון-טרומן בירושלים, פירסם ב"קשת" לא אחת ממחקריו בענייני המזרח. פרופ' דן פגרה, איש מדעי-המדינה ומשך שנים רבות איש שירות-החוץ הישראלי, אף הוא מן המשתתפים הקבועים ברבעוננו. ב"קשת" א הדפיס (בכינוי "אליעזר") ריפורטאז'ה פוליטית על עלייתו של הגנרל דה-גול לשלטון בצרפת ("מות הריפובליקה הרביעית"). גבריאל צפרוני, מוותיקי העתונאים בארצנו, מרבה באחרונה לפרסם רשימות-מחקר בתולדות תל-אביב ה"קטנה" ובתולדות תקופת-המנדט. ידוע כבקיא בהווית הארץ והאיזור בדורות האחרונים. שנים רבות היה עורך היומון "הבוקר", ולא מכבר סיים שבע שנות שירות בתפקיד מנכ"ל התיאטרון הלאומי "הבימה". אסתר ראב, ילידת פתח-תקוה, בת לאחת ממשפחות המיסדים, ידועה כמשוררת העברית הראשונה מבנות הארץ. קובץ שיריה הראשון, "קמשונים", ראה אור ב-1930 (נדפס מחדש בקובץ "שירי אסתר ראב", מסדה, 1964). מבחר מכל שיריה, "המית שרשים", הופיע השנה בהוצאת הקיבוץ המאוחד. בחוברת-העשור של "קשת" (1968) הופיע שירה "אלון". היא זכתה בשנים האחרונות להכרה גוברת והולכת, שהתבטאה, בתוך שאר דברים, בהענקת פרס-חולון, פרס-היצירה מטעם קרן ראשי-הממשלה ופרס-יוכל-אקו"ם. המזרחן נסים רנ"ואן אף הוא התמיד לפרסם מעיוניו והגיגיו ברבעוננו החל מן החוברת הראשונה (ר' מסתו המקיפה, "הלאומנות הערבית מחפשת אידיאולוגיה", ב"קשת" א). שושנה רוזנברג-ברקאי מדפיסה משיריה ב"קשת" מאז ראשית צעדיה. דן שביט, חבר כפר-סאלד שבגליל העליון ויליד המשק, מפרסם ב"קשת" זו לו הפעם הראשונה. ב-1972 יצא קובץ סיפוריו, "כאטובוס האחרון", בהוצאת הקיבוץ המאוחד (ר' סקירה ב"קשת" נט), ובקרוב יופיע רומן שלו מחיי הקיבוץ.

הציור על העטיפה: מארים בישופס.

עיצוב העטיפה: גד אולמן. הוא שעיצב גם את העטיפה של "קשת" א ואת אותיות שמו של הרבעון, שהתנוססו עליו מראשית ועד סוף.

מפתח העניינים ל"קשת" כרך יח

- אגסי, יוסף: תיקון הפרס ותיקון החברה, ע, 54
 אוסטוב, מורטימר: התרומה הקלינית, ע, 55
 אורן, י.: שנגלינה, עב, 12
 אורן, מרים: חמישה שירים, עב, 54
 איתן, איתן: מרה (שיר), עב, 10
 אל-קיס, אמרו: ה"מועלקה" (בתרגום אשר גורן), עא, 32
 אלישע, גבריאלה: ארבעה שירים, עב, 53
 אמיר, אהרן: הכינור והחרב, סט, 5: בוא אני אגיד לך (שיר), עא, 44
 אריאלי, יהושע: אמריקה והקהילה הבינ-לאומית—פיתוי הכוח, עא, 132
 בודנהיימר, א.ר.: הפסיכואנאליזה—חיה או מתה? ע, 58
 בייקר, מרים—ראה מילר, רות
 בכר, אלי: שירים, עב, 93
 בלס, שמעון: בעיר התחתית, סט, 76
 בנדטי, גאטניו: מה חי כיום במפעלו של פרויד? ע, 62
 בן-עזר, אהוד: חסד אבותיך (שירים), עב, 62
 בן-שאול, משה: יש בי תחנת-משטרה (שירים), עא, 92
 ברוך, אנרי: שרירות-הלב, ע, 63
 בריל, פרנץ: על דימוי האדם אצל פרויד, ע, 65
 גור, ברברה: נסיעות, עא, 46
 גורי, חיים: התרגעות (שירים), עב, 5
 גורן, אשר: ה"מועלקה" של אמרו אל-קיס, (תרגום, הערות ופירושים), עא, 26
 גזית, זאב: אריך פרום—פסיכולוג של החברה המודרנית, ע, 119
 גיא, חנוך: מאוחסנים (שירים), עא, 103
 גינוסר, ורדה: במבוא הקיץ (שירים), עב, 40
 גלוברמן, יעל: סאפפו (שיר), עב, 78
 גרוטיאן, מרסין: על עולם הסמלים של "עליוה בארץ-הפלאות", ע, 148
 ד'ברה, א'ה: שירים, עא, 104
 דגני, אסי: כחתונה (שירים), עב, 106
 דודמן, הלגה: לקורות המושבה האמריקאית בירושלים, עב, 167
 דקל, עמליה: ארבעת הבנים שלי (שירים), עא, 120
 הדר, טניה: פנים (שירים), עב, 82
 הדר, יוסף: חזירים, עב, 44
 הוס, אברהם: "פה שוכן האושר" (שיר), עא, 61
 הראבן, שולמית: בצוער, עם לוס, עא, 95
 וולשטיין, בנימין: התרומה לחיראפיה הפסיכואנאליטית, ע, 67
 ויילר, גרשון: על התיאולוגיה של גרשום שלום, עא, 121: (ראה גם לסקוב, שולמית) כהן "המשוגע" וחיבורו "אמונים נוצר", עב, 83
 ויניק, היינריך צבי: הפסיכואנאליזה בארץ-ישראל, ע, 156
 וינקלר, מנפרד: שם מחכים לו (שיר), עב, 64
 ויסנבק, הנריקוס: פרויד, הנברולוג, ע, 68
 ולדמן, רוי ד.: "השקר בלי השקרן", ע, 70
 זילברשלג, יצחק: קלחס (שירים), סט, 45
 זרצקי, יוסף: כשירדתי, עב, 56
 חזק, יחיאל: שלושה שירים מתוך "העלמה המוות", עב, 79

סומך, ששון: חוסיין פאזי—סופר ומדען מצרי,
סט, 138
ספקטור, ג'ק ג': פרויד והאמן, ע, 130

עשרוני, גיל: עונות הרמזורים (שירים), סט, 74

פוראני, פתחי: שני שירים על ליזה, סט, 120
פיליפס, ויליאם: פרויד בשנות ה-70, ע, 80
פלדי, שושנה: ארבעה שירי איר, עב, 129
פניאס, מנחם: היצר, עא, 106
פרויד, זיגמונד

: המשורר וההזיה, ע, 19: הרומן המשפחתי של
הנברוטיקנים, ע, 26: על החלוקה, ע, 29:
הפרעה בזכרון על האקרופוליס (מכתב גלוי
אל רומן רולאן לרגל יום-הולדתו השבעים),
ע, 32
פרויד—יונג, מכתבים, ע, 87
פריד, יהודה: פרויד וג'קסון—ההשפעה והשוני,
ע, 82

ציפר, בני: שני שירים, ע, 94
צפרוני, גבריאל: A.U.B., עב, 136

קופרשטיין, ליב: ארמונות אירופיים, מרתפים
יהודיים / מקרא באלבר כהן, סט, 46
קנו, יהושע: התרגולות בעלת שלש הרגליים,
עא, 34

ראב, אסתר: זכרון ראשון, עב, 7
רגזואן, נסים: אלי כדורי והגיוון של החוויה
היהודית המודרנית, סט, 122: קסם המערב
—מקרה השאם שראבי, עב, 108
רוזנברג-ברקאי, שושנה: שלושה שירים, עב,
104

שביט, דן: פתאום פרצה המלחמה, עב, 66
שור, מקס: פרויד—ההגות והחיים, ע, 38
שושני, אבי: שני שירים, סט, 136
שיץ, דוד: שני סיפורים (שומר הספרים; מלא-

כים), סט, 112
שמאס, אנטון: אודבון, סרטי-עודה (שירים),
סט, 65: ערב שבת, עא, 4
שנהר, עליזה: כתונת-פסים (שירים), סט, 155
שרשפטיין, בן-עמי: האם אתה זוכר את פרויד?
ע, 7

ששון, מרדכי: חלום (שירים), עא, 118

טוקר, נפתלי ה.: בצופן תרגולים, עא, 63
טנצמן, לאה: שיר קצר פסיק שמח (שירים), עב,
107

יהושע, אברהם ב.: פרק ראשון (מתוך רומן
חדש), עא, 5

יודפת, אריה: דרומה של אפריקה—תמורות
ושינויים, עא, 142

יוון, ויקטור: משתתפים (מחזה), עא, 78
יחיל, מרים: ערוגות, סט, 67

יסעור, פנחס: מראות טיני (שירים), סט, 100
יפה, רות: הפסיכואנליזה כיום, ע, 71

כהן, שלומית: ארבעה שירים, סט, 110: חפילה
סגולה (שירים), עב, 91

כרמי, ט.: הוא חשב שצדקה תציל ממות (מח-
זור שירים), עא, 75

לאבוריט, אנרי: פרויד והאנאליזה, ע, 73
לבינסון, אברהם: שודדי-הים הברברים והצי
האמריקאי הראשון, עב, 156

לומאס, פטר: בלי מאגיה, בלי דוגמה, ע, 75
לומרנץ, יעקב: מדען, הומאניסט, מחקן חברתי,
ע, 76

לידר, צמורה תנה: ביני לבין העץ (שירים), עב,
43

לסקוב, שולמית (ראה גם ויילר, גרשון): כהן
"המשוגע" וחיבורו "אמונים נוצר", עב, 83

למעז, משה: האם חלו תמורות בעמדות אש"ף?
עב, 119

מילר רות (ראה גם בייקר, מרים): חופיה
המובטחים של "כנען החדשה"—רעיון ירוש-
לים בספרות האמריקאית, 1894–1630, עב,
124

מרים, רבקה: חמישה שירים, סט, 86

נרי, פנחס: תורה וסוד חיותה, ע, 78
נוימרקס, פאול: תוף-הפח של גינטר גראס—
ביטוי צלמו השבור של האדם המודרני, סט,
88: פולמוס טאוסק-פרויד—סימפוזיון של אי-
התאמות, ע, 102

סגרה, דן: איטליה אחרי בחירות ה-20 ביוני,
עב, 95

ספרים שנסקרו ב"קשת" כרך יח

- אבייתמר, יורם: פגיעה, סט, 182
אביו, שלמה: עשב על הסף (שירים), עב, 194
אביוזהר, מאיר: אקדמאים, פוליטיקאים ובטחון
סוציאלי, ע, 189
אבינרי, שלמה: תורת-המדינה של היגל, עב,
198
אבן-גבירול, שלמה: שירי החול, סט, 172
אברך, ישעיהו: פרקי יותם, עא, 163
אליפנט, לורנס: חיפה/ כתבות מארץ-ישראל
1885–1882, ע, 176
ארטגה איגואס, חוזה: מרד ההמונים, ע, 170
אש-שלום, מיכאל: בצילן של מלכויות/ חולדות
הישוב היהודי בארץ-ישראל וכו', ע, 178
אלוני, נסים: היגיון (סיפורים), עב, 179
אלירן, ישראל (עורך): ירושלים, פרקי ספרות
ובקורת ט-י, ע, 175 (ר' גם קלעי, חנוך)
אלישע, גבריאלה: ליל הזמרת (שירים), עב, 200
אלרואי, גיל קרל: אנטומיה של אחיזת-עיניים/
קיסניגר והמדיניות האמריקנית במזרח התי-
כון, עא, 169
באשוריס זינגר: הנחלה, עב, 188
בורלא, יהודה: ילקוט סיפורים, עב, 193
בל, היינריך: הכבוד האבוד של קתרינה בלוס,
ע, 171
בלאו, יהושע: תחיית העברית ותחיית הערבית
הספרותית, עב, 196
בכנר, יצחק: שקיעה כפרית, עא, 156
בךצור, אברהם: גורמים סובייטיים ומלחמת
ששת הימים, ע, 180
בן-שאול, משה: הקסם, התענוגות, המוות (שי-
רים), ע, 186
בסוק, עידו: קומדיה (פואמה), עא, 162
בראלי, מאיר: עיונים במדיניות-חוץ, סט, 183
ברודס, ראובן אשר: הדת והחיים (רומן), עב,
192
ברונבסקי, יורם: מסה על הלשון, סט, 171
בריוזהר, מיכאל: בן-גוריון, כרד א, סט, 165
בריוסף, ראובן: קולות ברמה (שירי מלחמת
יום הכיפורים), עא, 161
ברשאי, אבינועם (ליקט וצירף מבוא וכיכיליו-
גרפיה): יהודה בורלא/מבחר מאמרים על
יצירתו, עב, 194

- ג'ברתי, אל: Chronicle of the First Seven
Months etc, עא, 172-ר' גם מורה, ש.
(עורך ומתרגם)
גולדשטיין, דב-ר' וייצמן, עזר
גולן, מתי: השיחות הסודיות של הנרי קיטינג-
ג'ר, עא, 170
גולן, שמאי: בריחות למרחקים קצרים (סיפור-
רים), סט, 181
גורן, דינה: סודיות, בטחון וחופש הצתונות, ע,
181
גלעד, זרובבל: בעמק שילה (שירים), ע, 183
גנור, נ.ר.: מי היו הפיניקים, עא, 175
גרודזנסקי, שלמה: על-כל-פנים/ שיחות ראדיו,
עב, 184
דה לה פייט, מדם: הגסיכה דה קליו, עב, 183
דוד, יונה (עורך): שירי אמת, עב, 195
האזרחי, פפיסה: מחיר המוסריות, עב, 181
הדר, טניה: אין רחמים אחרים (שירים), עא,
162
הירשברג, ח.ז. (עורך): ותיקין/מחקרים בתול-
דות הישוב, סט, 168
הלוי, בנימין: עד בא אל תומר עומד בשלכת
(שירים), ע, 185
הרי, מרים: בת ירושלים הקטנה/רומן של
ילדה, סט, 169
הרצוג, יעקב: עם לבדד ישכון, ע, 173
הרצל, תיאודור: מבולאנזא עד דרייפוס/כת-
בות מפאריס 1895–1891, סט, 184
ויזלטיר, מאיר: פרק א פרק ב (שירים), סט,
179
וייצמן, עזר (ר' גם גולדשטיין, דב): לך שמיים
לך ארץ, סט, 170
לבת, שבתאי: יומנים מאתמול, סט, 178
טרפר, ליאופולד: התזמורת האדומה שלי, עא,
167
יונסון, אבינד: זלומות על ורדים ועל אש, עב,
191
ינאי, יצחק: שעון של צמיחות, סט, 180
יסעור, אברהם (עריכה, מבוא והערות): משנתו
המדינית של היגל, ע, 192
יפה, א.ב.: חדש מול ישן/תמרורים בדרך

- התפתחותה של הספרות העברית המודרנית, עב, 195
- ישי, ציון: הכל באותו יום (סיפורים), עב, 201
- כהן-שגיא, דניאל: איש ציפה בפנים שאולו (שירים), עא, 164
- כנעני, יעקב: אוצר הלשון העברית, כרך יג, עא, 174
- לון, צבי: טובב הולך (רומן), סט, 176
- לוי, זאב: סטרוקטוראליזם בין מתוד ותמונת עולם, עב, 187
- לוי, יוחנן (עורך): כתביו הפילוסופיים של פילון (מבחר), סט, 186 (ר' גם פילון)
- לרין, מאיר: המתנחלים, עא, 166
- לרין, שמואל: בין שני תהומות (טרילוגיה), עב, 187
- לרץ, רפאל: בדיוסה השלישית, עא, 167
- לוקר, מלכה: פול ורלן (מסה ומבחר משיריו), סט, 174
- לורנץ, קונרד: על שמתה פשעי האנושות המתורבתת, עא, 168
- לזרוסייפה, ה.: Studies in Al-Ghazzali, ע, 174
- ליבוביץ, ישעיהו: יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל, סט, 164
- ליש, אהרן: Women and Islamic Law in a Non-Muslim State, עא, 171
- לרנר, יעקב: שירים, סט, 175
- מאיר, ד"ר ה. ד.: הברירה, עב, 197
- מאריקש, דוד: ראשית, ע, 184
- מארכס, גבריאל גארסיה: אין לקולונל מי שיכ- תוב אליו, עא, 165
- מגד, אהרן: העטלף, עא, 160
- מגד, איל: סוף הזכרון (שירי מסע אחד), עב, 199
- מוסיל, רוברט: נבוכותיו של התניך טרלס, סט, 173
- מורה, ש. (עורך ומתרגם): ר' ג'ברתי, אל- מנדילוב, אדם אברהם: בעיית הזמן בסיפורת, עא, 156
- מצוז, משה (עורך): Studies on Palestine During the Ottoman Period, עא, 173
- נאמן, שלמה: לידתה של ציוויליזציה/אלף שנות אירופה הלאטינית, סט, 163
- נאמן, פובליוס אבידיוס: אהבים, ע, 185
- נבל, בנימין: עין מאכלסת, ע, 188
- סולטמן, פרופ' א. (עורך): ספר ברוך קורצווייל, ע, 172-ר' גם קדרי, פרופ' מ"צ, שוורץ, פרופ' מ.
- למרמי, יעקב (יואל) (עורך): כיבלוגרפיה שימושית/ניל"י, ברית הבריונים, הארגון הצבאי הלאומי ולוחמי חרות ישראל, סט, 167
- סורת, אלישע: חושניה, המסגד (שירים), עא, 160
- פורת, צפירה: פרומתיאוס בין הקניבלים/ע- יונים בשאלת המרי בספרות, עב, 189
- פילון: כתביו הפילוסופיים-ר' יוחנן לוי (עורך) פלאת, סילביה: פעמון הזכוכית (רומן), עב, 191
- פנקס, הקהילות-הונגריה, עב, 188
- פרס, יוחנן: יחסי עדות בישראל, עב, 182
- צורית, אידה: הגיל המאושר (נובלה), סט, 177
- קאמי, אלבר: הנפילה/גלות ומלכות, ע, 188
- קדרי, פרופ' מ"צ (עורך)-ר' סולטמן, פרופ' א. (עורך)
- קהלני, אביגדור: עוז 77, ע, 179
- קורצווייל, ברוך: לנוכח המבוכה הרוחנית של דורנו (פרקי הגות ובקורת), עב, 178-ר' גם שוורץ, משה (עורך)
- קלעי, חנוך (עורך)-ר' אלירז, ישראל (עורך)
- קניוק, יורם: עפר ותשוקה, ע, 182
- ראוויטש, מלך: ספר המעשיות של חיי, עב, 185
- רביקוביץ, דליה: מוות במשפחה, עא, 158
- שוורץ, פרופ' א. (עורך)-ר' סולטמן, פרופ' א. (עורך)
- שוורץ, משה (עורך): לנוכח המבוכה הרוחנית של דורנו-ר' גם קורצווייל, ברוך שטיינברג, יעקב: שירים סיפורים ומחזות אשר לא נכללו בכל כתביו, עא, 157
- שכטר, יוסף: דרכים לחינוך לערכים, ע, 190
- שלום, גרשם: דברים בגו, ע, 169
- שקספיר, ויליאם: הסוחר מוונציה, עא, 159
- תומפסון, א. ר.: אנטומיה של הדרמה, עב, 190

עם הספר

ספרות

ביאליק וסופרי דורו (79 סופרים) ערך מ. אונגרפלד מבוא חיים חזן
העולם השקספירי (קובץ) בעריכת פרופ' מ. רוטון
הדרמה המודרנית (מהדורה ב) פרופ' מתי מגד
סיפורים בני זמננו
רוסיים, אפריקאיים, לטינאמריקאיים, סקנדינביים, יפאניים, מחיי הערבים
מהדורה חדשה בדצמבר

היסטוריה

חיי יום־יום בישראל בימי המקרא (א–ב) רולן דה־ו
חיי יום־יום בעולם העתיק
מצרים, אשור ובבל, קרת־חדשת, יוון, רומא, האטרוסקים
מטבעות היהודים בימי בית שני ד"ר יעקב משורר
העליה לרגל בימי בית שני פרופ' שמואל ספראי

מדיניות

סין בידי מאו צה־דון פ. הורואט
יחסים בינלאומיים בין שתי מלחמות־העולם ה. קאר
ארה"ב והמזרח התיכון ד"ר מיכאל יזהר
מדיניות־החוץ של ארה"ב ד"ר מיכאל יזהר

מופיע בדצמבר

המפלגה הקומוניסטית הסובייטית פרופ' ליאונרד שפירא
היבשת השחורה פרופ' דן אבני־סגרה

שונים

היה נכון! חמדה אלון
50 שנות הצופיות העברית בארץ
המשחקים האולימפיים עמנואל גיל
כולל המשחקים במונטריאול

לכבוד יום הולדתו ה־90

של דוד בן־גוריון

הופיע

קנאת דוד

בן־גוריון הצעיר

מאת

שבתי טבת

קנאת בן־גוריון לעמו ולארצו – זו עלילת חייו. עלילה שהחלה מיום היוולדו בפלונסק בשלהי המאה הקודמת. בן־גוריון הצעיר, הנומד במרכז ספר זה, מגלם בראשית צעדיו את אחריתם. כאן אנו רואים אותו גדל ומתגבש, מתפתח ומתחשל, מנסח את יסודות תפיסתו החברתית והמדינית, שהיו למסד הממלכתי שלו.

חזון ויעוד – שתי מילים שהיו שגורות בפי בן־גוריון ואפיינו אותו. החזון של שיבת ציון, משאת נפש הכלל, ויעוד בתפקיד האיש, והאנשים, במימוש החזון. בן־גוריון חש עצמו חלק בלתי־נפרד ממערכת החותרת להשגת מטרה משותפת. המניע העמוק של בן־גוריון היה תחושת השותפות שבינו ובין עם ישראל, והיא שנתנה בו תוקף מוסרי לתבוע מאחרים חלוציות וקרבנות.

לפנינו סיפור חיי בן־גוריון הצעיר, פרי מחקר יסודי מעמיק ומקיף. בכרך זה חושף שבתי טבת תקופה שהיא פחות ידועה בחיי בן־גוריון – הצעיר המחפש את דרכו, המגבש את בטחון בעצמו. אור חדש על שנותיו הראשונות בארץ, על דרכו הקשה בפועל־יציון ועל חוויותיו בסגירה, שלא כולן נעימות היו.

בספר זה מתואר בפעם הראשונה פרק חייו שעד כה היו כמעט בחינת נעלם – שלוש שנותיו באמריקה – שבהן גיבש והיתווה את עלייתו להנהגת תנועת העבודה.

ש הוצאת שוקן

מפעלי ידיעות אחרונות – מחלקת הספרים

מציעה מבחר ספרים

שהופיעו בשנת 1976

אבני דרך האוטוביוגרפיה של משה דיין
מבצע סוזאנה פרשת נדוני קהיר – אביעזר גולן
ספיר ביוגרפיה של ספיר ז"ל – אריה אבנרי
התזמורת האדומה שלי – ליאופולד טרפר
הנה אחרי שתלו אותו – עמוס קולק
האמת על חיי – אוטוביוגרפיה של אורי גלר
הרשימה הסודית ספור מתח פוליטי – מ. בר־זוהר
ספר השירים השני – נעמי שמר
אמנות הבישול הישראלי – א. נחום
אין דבר העומד בפני הרזון – א. סופר ונ. גל
כיצד פועל גופך – ג'ודי הנדלי
תולדות העולם לנוער – 2 כרכים פ. ס. פרי

ידיעות אחרונות – מחלקת הספרים, ת.ד. 37744, תל־אביב

אוניברסיטת תל-אביב

פרס דו־שנתי למחזאות יהודית קלאסית ע"ש יחיאל ליבר

קרן יחיאל ליבר למחזאות יהודית קלאסית ליד אוניברסיטת תל-אביב תעניק מדי שנתיים פרס בסכום של כ-40,000 ל"י עבור יצירה דרמטית על נושא מן ההסטוריה היהודית, המסורת היהודית ו/או הפולקלור.

אין הגבלה לגבי הלשון בה תיכתב היצירה הדרמטית וכל סופר או מחזאי מן הארץ או מחוץ לארץ יכול לשלוח את יצירתו בשלושה עותקים לפי הכתובת:

"פרס ליבר למחזאות יהודית קלאסית"
הפקולטה לאמנויות
אוניברסיטת תל-אביב

הפרס לא יינתן בעד יצירה שזכתה כבר בעבר בפרס אחר.

ועדת השופטים רשאית לציין בהערכה או בהוקרה גם יצירה שלא זכתה בפרס, מבלי שהדבר יחייב אותה התחייבות כלשהי. ועדת השופטים אינה חייבת להחזיר את היצירות שהוגשו לה ליוצרים או למציעים. כמו כן אין הוועדה חייבת לנמק החלטותיה שלא להעניק את הפרס למועמד כלשהו.

הפרס יחולק בפעם הראשונה באביב 1978, ועל היצירות להגיע לוועדת הפרס לא יאוחר מ-30.12.77.

רבעון פילוסופי

עיון

מיסודם של מרטין בובר, ש. ה. ברגמן,

יוליוס גוטמן, סיני אוקו

יוצא לאור על-ידי המכון לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים בשיתוף החברה הפילוסופית בירושלים

המערכת: יהודה מלצר (עורך), יוסף בן-שלמה, א. צבי בראון, גרשון ויילר, ידמיהו יובל, שלמה פינס, עדי פרוש, עדי צמח, נתן רוטנשטריך, משה שוורץ, משה שלגי

תוכן כרך כ"ו, חוברות א-ג

ורנר הייזנברג: הרקע הפילוסופי של הפיסיקה המודרנית

ארנסט ניגל: משפט הטבע וביקורת מוסרית

חיים גיינמן: אונטולוגיה ומערכות מושגים

ירמיהו יובל: תבונה, ממשות ושיח פילוסופי לפי היגל

רן סיגד: הובס ובעיית האלימות

סשה תלמור: מושג הסינאסתיזיס במשנתו של י. א. ריצ'ארדס

עדי פרוש: החוק כמכשיר לאכיפת מוסר

ביקורות על ספרים

דמי חתימה שנתיים 18 ל"י, לסטודנטים 15 ל"י. כתובת: מערכת עיון, המכון לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים

קשת

12 רומנים מעולים
בסדרה החדשה
(1976/7) של

ספריה לעם

לספריות

למוסדות

ולבודדים:

כרכים בודדים

(מכורכי בד)

של השנים א – י

לרבעון "קשת"

במספר מצומצם

(100 ל"י הכרך)

וכן עתקים בודדים

של חוברות קודמות

(חוץ מן החוברות

א, ב, ג, ד, ה, ט, יב

יד, יח, יט, כב, לב,

מא, מה, מז, סה, ע

שאזלו כליל)

אפשר להשיג ע"י

הוצאת "עם הספר"

ת"א, רח' ביאליק 9, טל. 53040

מרדכי ריצ'לר: חניכותו של דודי קרביץ
לודביק ואצוליק: חזירי הים
שלמה הלל'ס: הר הכרמים
אמיל אז'אר: כל החיים לפניו
הלדור לכסנז: גם הדג ישיר
ויליאם פוקנר: מקלט
איידיס מרדוק: תחת הדשת
סימון שווארץ-בארט: נערת הפלא
משה שמיר: הינומת כלה
גי דה מופסן: סיפורים
ולדימיר נבוקוב: פנין

חתום על ה"ספריה לעם" סדרה י"ט
(1976/7) בהנחה גדולה!

תקבל לביתך 12 ספרים ממיטב הספרות
העולמית והעברית.

תורות לתפוצה הגדולה של ה"ספריה לעם"
תוכל לחתום על הספרים במחיר זול ללא
תקדים – 140.40 (כולל מ.ע.מ.).

החתימה מתקבלת בחנויות הספרים ובמשר
דדי "עם עובד" רח' מזא"ה 22 תל-אביב,
טל. 291526, תיבת-דואר 470, חשבון
4413124 בבנק-הדואר.

ספרית-פועלים

סול בלו — חתן פרס נובל 1976

הנדרסון מלך הגשם

הנדרסון הוא תעשיין אמריקני עשיר הנוטש את משפחתו ויוצא לאפריקה השחורה, ושם הוא מתנסה במבחן של כוח, עולה בטקס פולחני למעלת מוריד-גשמים בשבט פרימיטיבי ונעשה ידימינו של המנהיג. סיפור פנטסטי, פראי ורבי-משמעי של אחד מטובי סופריה של אמריקה.

עזריאל אוקמני

תכנים וצורות — לקסיקון מונחים ספרותיים

מהדורה ערוכה מחדש ומורחבת בעשרות מונחים חדשים וכיניהם:
אבסורד; אוואנגארד; "אורלוגין"; אסכולה; ארכיטיפוס; ביברון; "גליונות"; דיבור;
דיסטאנס; דרשה; זויגמה; טרופים; יצירה; "ליטערארישע בלעטער" ועוד.

כרך ראשון: א-ל (כרך שני: מ-ת נמסר לדפוס).

שמאי גלנדר:המסיבה

שיחות לילה אחד בקיבוץ, לאחר מסיבה, חשבוך-נפש במבט מפוכח ואירוני.
מספורי המחבר בהוצ' ספרית-הפועלים: צעירים כפריחה באביב; המסע הלבן

בהוצאת "יחדיו" הופיע הספר

משנתו החינוכית

של מרטין בובר

מאת: ד"ר אדיר כהן

ספר מקדי ראשון מסוגו בפילוסופיה החינוכית העברית, המעלה את משנתו החינוכית של אחד מחשובי ההוגים היהודיים בעת החדשה. הספר מבוסס על חקר, עיון וניתוח של כתביו המדוברים של בובר בתחומים השונים של הגותו ויצירתו, על בחינת מאות מאמריו, נאומיו ורשימותיו, על בדיקה של אלפי מכתביו ועל נסיון להקיף את הספרות הגדולה שנכתבה על בובר בארץ ובעולם.

הספר מיועד לסטודנטים לחינוך, למורים ולכל אדם

המתעניין בבעיות חינוך בכלל וחינוך יהודי בפרט.

448 עמודים • ביבליוגרפיה נרחבת

המחיר: — 50. ל"י

להשיג בתנויות הספרים המובחרות

ובמשרדי הוצאת "יחדיו",

רחוב קרליבך 29, טל. 284191, תל-אביב

עירית תל־אביב—יפו מוזיאונים עירוניים בתל־אביב—יפו

מוזיאון תל־אביב

שדרות שאול המלך 27*29. טלפון 257361
פתוח לקהל בימים א, ב, ד, ה — בשעות 10 עד 17; ביום ג בשעות 10 עד 13, 16 עד 22; ביום ו בשעות 10 עד 14; מוצ"ש — 19 עד 23.

קרית "מוזיאון הארץ"

רמת־אביב, טלפונים: 415248 — 415244
מוזיאון הזכוכית / מוזיאון קדמון למטבעות / מוזיאון הקרמיקה / מוזיאון לאתנוגרפיה ולפולקלור / חפירות תל־קסילה / בית נחושתן — מימצאי חפירות תמנע / מוזיאון הכתב / מוזיאון המדע והטכנולוגיה

הפלנטריום ע"ש לסקי

הצגות יומיות: 10, 11, 12, פרט לשבתות ולחגים; ביום ג גם ב־19.15.
הקרנת סרטי מדע ביום האחרון בכל חודש, בשעה 20.15.

המוזיאון לעתיקות ת"א—יפו

רחוב מפרץ שלמה 10, יפו. טלפון 825375
שעות הביקור: בימים א, ב, ג, ד, ה — 9 עד 16; ביום ו — 9 עד 13; בשבתות ובחגים — 10 עד 14.

מסדה בע"מ

ז'בוטינסקי 21, רמת־גן

חתול ועכבר

גינטר גראס

תרגום: גדעון טורי

נובלה אודות הנוער הגרמני בתקופת מלחמת העולם השנייה.
מלחמת הקיום וההתלבטויות של נוער זה, הצטרפותו לתנועות הנוער ההיטלריות, השתתפותו במלחמה והבעיות הרבות שהעסיקו אותו ולבסוף האכזבה שלאחר המלחמה וחוסר התכלית. אחת מיצירות המופת של הספרות הגרמנית שלאחר מלחמת העולם השנייה.

גדול ורחב הוא העולם

י. אסימוב

תרגום: חיים גליקשטיין

ספר נוסף של כותב ספרי המדע הדמיוני הידוע. בספר זה מדען והיסטוריון מעלים ופותרים בעיות של זמן וחלל.

בנק אמפל
לפתוח התעשיה בישראל
בע"מ

נוסד בשנת 1956
ע"י בנק הפועלים ואמפל

המאזן ליום 31.12.1975 641.6 מיליון ל"י
הון המניות וקרנות 25.0 מיליון ל"י

קשת

חתימה למפרע
על הרבעון
75 ל"י

לכל שנה
(4 חוברות)

(בשים לב לכך שהחוברות
א, ב, ג, ד, ה, ט, יב,
יד, יח, יט, כב, כג, לב
מא, מז, מח, סה, ע
אזלו מן המלאי)
על מקום חוברת ע (פרויד)
אפשר לקבל את הכרך
"האם אתה זוכר את פרויד?"

הוצאת "עם הספר"
ת"א, רח' ביאליק 9, טל. 53040

מעדני חלב
בטעמי תות, מישמש, מוקח

קרמים
בטעמי שוקולד וקפה

תוצרת

טנא-נגה

להשיג יום-יום בסופרמרקטים, שופרסל וחנויות המכולת

הדים להצלחתנו

תנורי שביט, זכו השנה בשלושה מקומות ראשונים
במשאלי דעת הקהל: "המוצר הנבחר '76" - תנור אפיה
וכיריים גז. "המוצר הנבחר '76" - תנור לבישול ולאפיה בחשמל.

"הקניה הטובה ביותר" - תנורי בישול ואפיה.

במשך שנים רצופות, אנו זוכים במקומות הראשונים
במשאלי דעת הקהל השונים.

בעצם, להיות ראשונים אצלנו זו כבר מסורת.

ראשונים ייצרנו תנורי גז ראשונים ייצרנו

תנורי גז + חשמל ראשונים היינו בשיטת

ה-Self Cleaning (התנור המתנקה בעצמו).

49 שנות נסיון וחידושים בלתי פוסקים.

הביאו את תנורי שביט אל המקום הראשון בישאל

בייצור ובמכירות של תנורי בישול ואפיה.

בהקפדה על עיצוב איכות ושירות.

הורמנו להעדרת תוצרת הארץ.

עמדנו בתחרות עם יבוא מבחוץ ויכולנו לו.

150,000 תנורים (יותר מכל תנור אחר...)

ושלושה דורות של עקרות בית מרוצות

הם ההוכחה הטובה ביותר.

לאיכותם ולאמינותם של

תנורי שביט.

להיות ראשונים.

אצלנו זה כבר מסורת...

אך, תמיד נחמד ונעים,

לקבל אישור

מחודש -

ועל כך

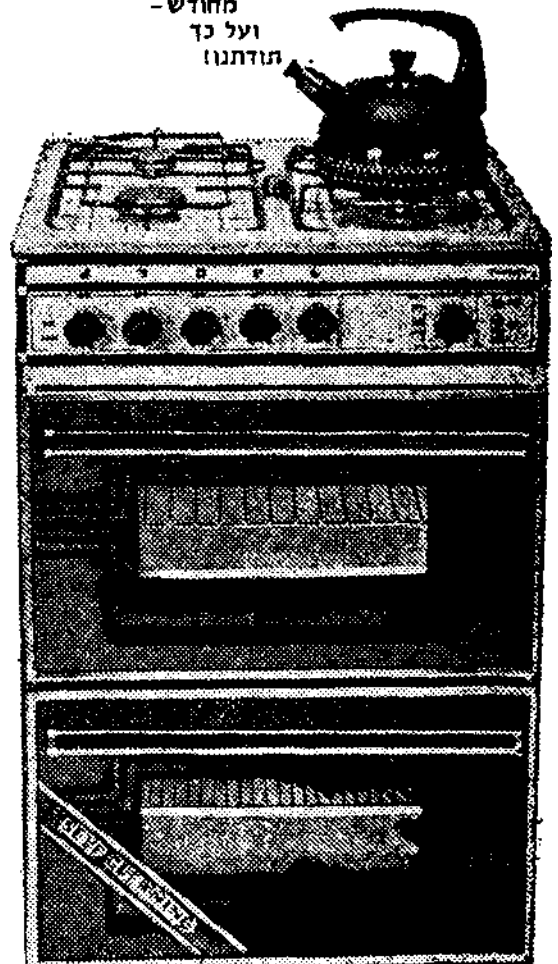
תודתנו

תנורי שביט

החברה הגדולה והותיקה בארץ לייצור תנורים.

סלון תצוגה ומכירות: רח' אלנבי 30, תל-אביב, טל. 50677
וסוכרים מורשים ברחבי הארץ

אֲשֶׁי לֶךְ כָּלָא: תִּקְחִי לֶךְ סֵל
 וְלִכִּי לִקְנֹת בִּשְׁוֹפֶר-סֵל.
 מִלֹּאג-אֵלֶּיר, מִבְּחֵר כִּפִּיר
 וּמִחִיר נִמְאֵךְ מִכֹּל הָעִיר.
 בְּמִקְוֵם לִסְבֹּא, לָרֹאץ, לְשֵׂאוֹ-
 כֹּלִי לִצֵּמָאֹל תִּקְחִי הַכֹּל.
 תִּלְכְּלִי לִרְאֹת-שָׂרֹת שָׂרֹת
 בִּיצִים, חֲלָה, בְּשָׂר, פִּירֹת
 וְקֹפֶסֶסֶאֹת וּמִשְׁקָאֹת,
 כֹּלִי-בֵּית, לֶחֶם, מִצִּיאֹת.
 הַכֹּל נָקִי, הַכֹּל מִלְּבָבָהּ,
 יֹם-יֹם טָרִי-לֶגֶם מִחֵר
 גֵּם אֶתְּ, גֵּם הִיא (לֶגֶם אֲנִי)
 בִּשְׁוֹפֶר-סֵל הַכֹּל תִּקְנִי.
 כִּי טֹב לְנֹחַם; לֹאֹל וְקֹל;
 לִקְנֹת הַכֹּל בִּשְׁוֹפֶר-סֵל!

שׁוֹפֶר-סֵל

הדפסה: 1987

כליל

טוב לי עם **עלה**

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב ■ ירושלים ■ חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טלפון 614711, תל-אביב

כשאתה חושב על משפחתך
אתה חושב על ביטוח
כשאתה חושב על ביטוח
אתה חושב על **מגדל-בנין**

לשרותך

בכל

סוגי

ביטוח

יש תרופה למכה!

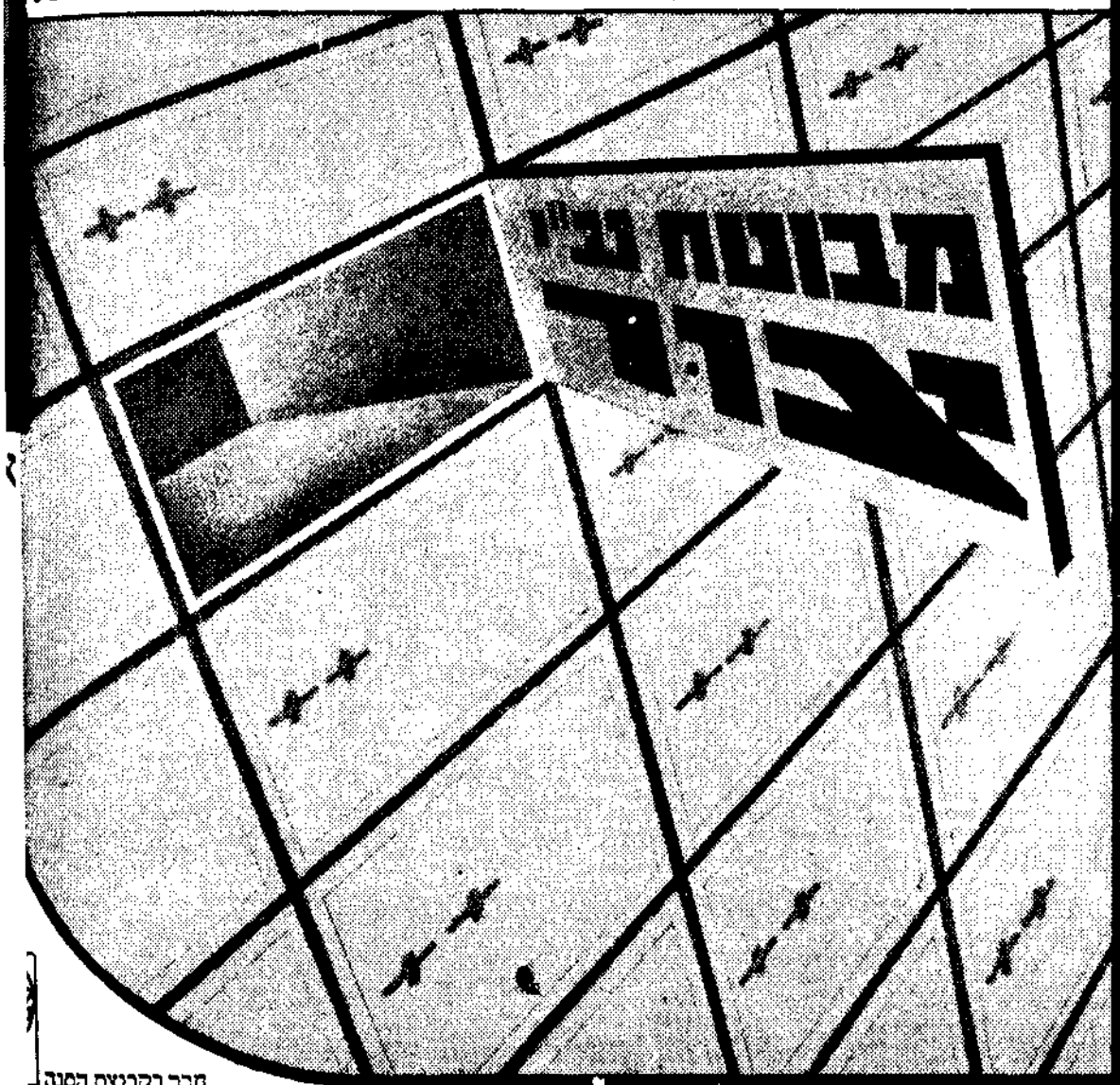
כספת בנק + צור

עכשיו אפשר לבטח תכולה של כספות בנק
בתכנית מיזחת של צור.

פרטים מלאים אצל סוכני צור, או במשרדינו:

תל אביב. נחלת בנימין 68, טל' 52181 | חיפה, דרך העצמאות 55, טל' 534543
ירושלים. בן יהודה 36, טל' 234852 | דרך העצמאות 65, טל' 524386

צור
חברה לבטוח בע'

חבר בקבוצת הסנה

אני משלם!

אני משלם את ביטוח החיים של אבא

אבא רק בן 29 — אבל הוא רוצה שאמא ואני נהיה בטוחים
לכן ביטח עצמו ב„הסנה למושפחה הצעירה“ תכנית
הביטוח של „הסנה“.
אבא בחר ב„הסנה למושפחה הצעירה“ בה הוצעו לו שלוש
אפשרויות שונות, לפיהן יוכל לבטח אותי ואת אמא,
ולחסוך כסף רב.
ואיך אני משלם את הביטוח של אבא?
הפרמיה ב„הסנה למושפחה הצעירה“ שווה לקרעבת
הילדים שאבא מקבל עבורי מהביטוח הלאומי.
וכך משקיע אבא את הכסף שלי, ומבטח את עתיד.
היש דבר פשוט וצודק מזה?

הוא סומך עליך אתה סמוך על

הסנה

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

בנק עצמאות למשכנתאות ולפיתוח בע"מ

רח' מונטיפיורי 39, ת.ד. 29600, תל-אביב
טל. 292776-7-8 מיקוד : 62190

1. הלוואות נגד משכנתא ראשונה

לרוכשי דירה ולקבלנים לצרכי מימון בנייה

2. הלוואות לרוכשי דירות

ניתנות לתקופה של 8 שנים

הגן על מנוע מכוניתך בכל עונה.

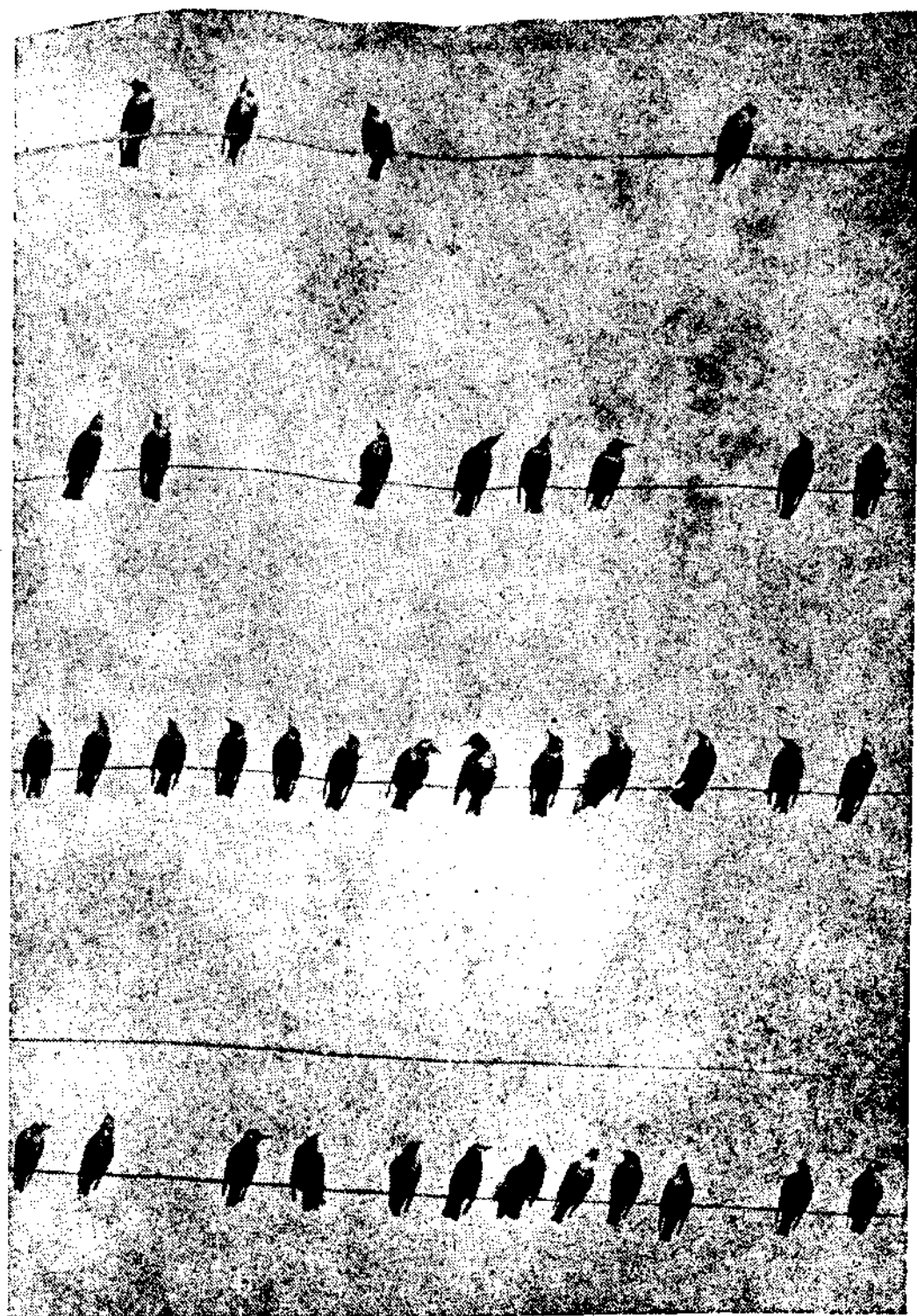
עם דלקול 2000 - השמן והחריש ביותר
למנועי בנזין, רכב-דרגתי מכונית צמיגית
ולפיכך מתאים לכל תנאי הנסיעה בכל עונות השנה.

דלקול 2000 - מבטיח התנעה ונסיעה מיידית
גם בימים קרים.

דלקול 2000 - השמן שפותח במיוחד לתנאי
הנהיגה של היום, מצטיין בעמידות נגד חימצון
בטמפרטורה גבוהה, מונע הוצרות זיהומים בגלל
האמצעים למניעת זיהום אוויר, מקטין בהרבה את השחיקה
במנוע ונותן לו הגנה יעילה יותר בפני קורוזיה.

דלקול 2000 - עונה על כל הדרישות,
מגן על מכוניתך בכל עונה.

ציפרים על חוטי החשמל

חברת החשמל לישראל בע"מ